

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЧАПЛИНСЬКИЙ Костянтин Олександрович

ТАКТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ ЗЛОЧИННИМИ
УГРУПОВАННЯМИ

МОНОГРАФІЯ

ДНІПРОПЕТРОВСЬК
2009

*Рекомендовано Вченою радою
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № __ від 29 січня 2009 р.)*

РЕЦЕНЗЕНТИ

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, полковник міліції
Кузьмічов В.С., Київський національний університет внутрішніх справ,
проректор по роботі з персоналом та міжнародних зв'язків;

доктор юридичних наук, професор **Лук'янчиков Є.Д.**,
Київський національний університет внутрішніх справ,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін;

доктор юридичних наук, професор, полковник міліції **Стахівський С.М.**,
Київський національний університет внутрішніх справ,
начальник кафедри кримінального процесу

старший прокурор відділу нагляду за додержанням законів спеціальними
підрозділами та іншими установами, які ведуть боротьбу з організованою
злочинністю, прокуратури Дніпропетровської області **Журавльова С.А.**

*Обговорено та схвалено на засіданні кафедри криміналістики, судової медицини
та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
14 січня 2009 року, протокол № 6*

В монографії із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики та стану розвитку криміналістичної науки здійснено криміналістичний аналіз організованої злочинності; досліджено поняття, види та місце злочинних угруповань в структурі організованої злочинності; висвітлено криміналістичну характеристику лідера та інших суб'єктів злочинних угруповань; розглянуті особливості організаційно-підготовчих і тактичних заходів проведення слідчих оглядів, затримання, обшуків, виїмок, допитів і очних ставок, пред'явлення для впізнання та відтворення обстановки і обставин події (у виді перевірки показань на місці та слідчого експерименту), а також способи фіксації результатів даних слідчих дій.

Для науковців, викладачів, ад'юнктів і аспірантів, курсантів, студентів та слухачів вищих юридичних навчальних закладів, працівників органів внутрішніх справ, прокуратури, Служби безпеки України та адвокатури, усіх тих, хто виявляє інтерес до юридичної науки.

Автор

ЧАПЛИНСЬКИЙ Костянтин Олександрович – докторант кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент, підполковник міліції

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1	
КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ	8
1.1. Криміналістичний аналіз організованої злочинності: поняття та ознаки.....	10
1.2. Поняття, види та місце злочинних угруповань в структурі організованої злочинності.....	26
1.3. Криміналістична характеристика лідера та інших суб'єктів злочинних угруповань.....	52
РОЗДІЛ 2	
ТАКТИКА ПРОВАДЖЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ ДІЙ	77
2.1. Організація та тактичні прийоми проведення слідчих дій для вилучення інформації з матеріальних об'єктів.....	78
2.1.1. Тактика слідчого огляду.....	78
2.1.2. Тактика затримання підозрюваного (обвинуваченого).....	123
2.1.3. Тактика обшуку та виїмки.....	141
2.2. Організація і тактика проведення слідчих дій для отримання інформації з особистісних джерел.....	183
2.2.1. Тактика допиту та очної ставки.....	183
2.3. Організація і тактичні прийоми проведення слідчих дій для вилучення інформації зі змішаних джерел.....	250
2.3.1. Тактика пред'явлення для впізнання.....	250
2.3.2. Тактика відтворення обстановки і обставин події.....	298
▪ тактика перевірки показань на місці.....	302
▪ тактика слідчого експерименту.....	320
ВИСНОВКИ	339
ДОДАТКИ	340
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	354

***Тактика необхідна там,
де зустрічається протидія цілям
предметної діяльності чи досягненню
конкретного результату, і спрямована
на її подолання або нейтралізацію***

проф. В.П. Бахін

***Тактика – складова частина
військового мистецтва, що включає
теорію й практику підготовки,
організації та ведення бою***

***Тактика – способи та прийоми
досягнення мети; певна лінія поведінки;
вміння ефективно використовувати
військові сили^{1 2 3}***

1 Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТ “Перун”, 2003. – 1440 с.

2 Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: “Рус. яз.”, 1983. – 816 с.

3 Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Том 4; М.: “Рус. яз.”, 1980. – 683 с.

ВСТУП

Заратустра дотронулся до дерева и так заговорил: «Если бы я хотел расшатать это дерево, то я был бы не в состоянии этого сделать... Но ветер... которого мы не видим – ветер терзает и нагибает его, куда захочет. Хуже всего пригибают и терзают нас невидимые руки. С Человеком происходит то же, что и с деревом. Чем больше стремится оно ввысь и к свету, тем сильнее его корни стремятся в землю, в темноту, в глубину – во Зло...»

Ф. Ницше

В умовах становлення правової і незалежної держави та реформування економічної й політичної систем суспільства в Україні усе більшу актуальність набуває боротьба з організованою злочинністю, яка завдає значної шкоди державі, дестабілізує фінансово-кредитну систему, негативно впливає на стан економіки, ускладнює криміногенну ситуацію. Нині, вона стала одним із факторів, що загрожує національній безпеці держави. Концентрація значних матеріальних цінностей в руках керівників організованих злочинних угруповань обумовлює зростаючий інтерес до їх безпосередньої участі у політичних процесах держави. Останнім часом злочинність набула міжнародного характеру. Організовані злочинні угруповання все активніше долають кордони, утворюють аналоги транснаціональних компаній, які займаються злочинним бізнесом. Простежується тенденція включення і організованої злочинності України в транснаціональні кримінальні структури. Тому криміногенну ситуацію в країні характеризують вкрай негативно. Спостерігається досить стала тенденція до зміни структури та характеру злочинності. Посилюється її організованість, що потребує прийняття невідкладних законодавчих та організаційно-управлінських заходів.

Усе вище зазначене викликає занепокоєння і обумовлює необхідність

оновлення та удосконалення тактичного забезпечення слідчої діяльності із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики, особливо з розслідування злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями.

Динамічні зміни у характері організованої злочинної діяльності і умовах боротьби з нею наочно демонструють недостатність старих засобів і методів правової, організаційної, технічної і тактичної протидії організованій злочинності і необхідність їх істотного оновлення, вдосконалення та розвитку. Усе це потребує нових, нерідко нетрадиційних підходів до організації і здійснення боротьби зі злочинністю [4, с. 48].

Незважаючи на те, що останнім часом простежується деяке зниження загального рівня злочинності, це не привело до покращення роботи з розкриття та розслідування злочинів. За даними МВС України в організації роботи окремих слідчих апаратів ще залишається низка серйозних недоліків. Так, на сьогодні не розкрито 1,4 тис. контрольних злочинів, у тому числі, 210 умисних убивств, 91 умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, та 314 розбійницьких нападів. Найбільший їх масив відмічався у Донецькій, Львівській та Харківській областях. Значно збільшилась кількість кримінальних справ, розслідування яких тривало понад встановлені процесуальні строки. За деякими областями зменшилась кількість закінчених провадженням кримінальних справ. Вищою за середньодержавний показник (в Україні – 4,3%) є питома вага повернутих на додаткове розслідування кримінальних справ у Київській (8,2%), Херсонській (6,8%) областях та у м. Києві (7,5%). Також слід відмітити, що незважаючи на вжиті організаційні та профілактичні заходи в роботі правоохоронних органів у 2008 році кількість надзвичайних подій за участю співробітників органів внутрішніх справ зросла на 9,4 % (687). Так, на 13 % (298) збільшилась кількість кримінальних справ порушених відносно працівників ОВС, у тому числі за фактами зловживання і перевищення влади (129) та хабарництва

(42). Засуджено 172 колишніх працівників органів внутрішніх справ (у 2003 р. – 108; у 2005 р. – 146).

Незважаючи на деяке зменшення виявлених організованих груп та злочинних організацій (зокрема, 2008 р. – 548 ОГ і ЗО у порівнянні з 2006 р. – 572, 2007 р. – 559) спостерігається неухильне зростання вчинюваних ними злочинів (так у 2008 р. – 7701 злочинів у порівнянні з 2006 р. – 7358, 2007 р. – 7689), які характеризуються більшою зухвалістю та витонченістю. Суттєво збільшилася і кількість організованих злочинних угруповань із корумпованими зв'язками.

Отже, зростання рівня злочинності в Україні може бути стабілізовано поєднанням законодавчих, організаційних заходів та наукових розробок. Одним з основних завдань, які повинна вирішувати наука у вказаному напрямі – актуалізація наукового і методичного забезпечення протидії злочинності, підвищення її результативності шляхом впровадження у діяльність правоохоронних органів найновіших наукових досліджень, розробок та передового досвіду.

Під час написання монографії було піддано аналізу думки провідних вчених-криміналістів та процесуалістів з даного питання, зібрано достатній емпіричний матеріал про роботу оперативних та слідчих підрозділів за останні 15 років. Вивчено понад 857 кримінальних справ, опитано біля 280 працівників органів дізнання та 289 слідчих з питань організації і тактики проведення окремих слідчих дій з розслідування злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями.

Сподіваємось, що дана наукова розробка сприятиме розв'язанню низки дискусійних питань, що виникають в теорії і правоохоронній практиці щодо організації та тактики проведення окремих слідчих дій при розслідуванні злочинів зазначеної категорії.

РОЗДІЛ 1

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Злочинність вивчається не лише юридичними науками. Це обумовлено як багатоаспектністю об'єкта, що досліджується, так і необхідністю визначення засобів впливу на це явище та заходів захисту від нього суспільства. У кожній науці є певна сфера вивчення, бо для кожної з них, при єдності об'єкта дослідження існують свої цілі і завдання пізнання. Причому зміна характеру злочинності, її змісту і сутності тягне необхідність уточнення предмета вивчення кожної науки [5, с. 48].

Отже, вбачається необхідність зупинитися саме на криміналістичному аспекті цієї проблеми. Така позиція обумовлена тим, що криміналістична характеристика організованої злочинності загалом базується на даних наукового узагальнення, що може бути покладено в основу криміналістичного розуміння суті та особливостей злочинної діяльності, засобів, способів та тактичних прийомів боротьби з нею.

У радянський період питання, що стосувалися розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями, з ідеологічних міркувань у криміналістичній літературі фактично не висвітлювались і не досліджувались, що не сприяло залученню до їх розробки науковців, а відповідно – і появі ґрунтовних наукових досліджень у цьому напрямі.

Суттєві економічні та суспільно-політичні перетворення, розвиток техніки, криміналізація суспільства зумовили необхідність наукового осмислення такого негативного соціального явища, як організована злочинність.

Зокрема, вагомий внесок у вивчення цієї проблеми зробили відомі вчені – криміналісти та процесуалісти, зокрема, Ю.П. Аленін, Т.В. Авер'янова,

Л.І. Аркуша, Р.С. Белкін, В.П. Бахін, П.Д. Біленчук, В.І. Бояров, В.В. Василевич, В.М. Всеволодов, В.О. Глушков, О.І. Гуров, О.М. Джужа, О.О. Закатов, Г.А. Зорін, С.Ф. Здоровко, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, Н.І. Клименко, Д.Г. Казначеев, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.І. Куліков, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, О.А. Литвинчук, Є.І. Макаренко, Є.К. Марчук, Г.А. Матусовський, В.С. Мешкова, В.С. Овчинський, О.П. Онучін, І.В. Пшеничний, М.В. Салтевський, І.В. Сервецький, О.П. Снігерьев, В.Д. Сущенко, О.Г. Цветков, В.М. Цимбалюк, В.І. Шакур, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та багато інших.

Однак, детальнішого висвітлення потребують питання розробки організаційно-підготовчих заходів і тактичних прийомів, які мають застосовуватися під час розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

1.1. КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ: ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ

Як соціальне явище – злочинність супроводжує людство фактично за всіх часів. Досить важко припустити, що у якийсь період цей феномен не існував. Підтвердження цьому знаходимо в одній із найдавніших книг людства – Старому Завіті. Так, у Біблії докладно описані обставини, мотиви та спосіб вбивства Каїном свого брата Авеля [6, с. 10-11]. Це свідчить про те, що навіть в умовах вкрай обмеженої чисельності населення Землі, злочини мали місце. Можна сказати, що саме з цього періоду злочинність супроводжує розвиток людства, змінюється і пристосовується до соціально-економічних умов, у яких перебуває суспільство. В усі часи людство було зацікавлене у вивченні злочинності й робило спроби щодо розробки заходів для її стабілізації або зменшення.

Останнім часом особливої уваги набуває організована злочинність, яка є надзвичайно небезпечним соціально-економічним явищем. У різних країнах в залежності від конкретних умов організована злочинність то стабілізується, то набуває розповсюдження, удосконалює форми і методи діяльності.

Зазначимо, що корені світової організованої злочинності беруть початок в Італії. Протягом тривалого часу там існують три злочинних організації: Сицилійська мафія, Камора і Ндрангета, представників яких періодично викривають у верхніх ешелонах влади Італії. Історично основними сферами діяльності цих угруповань є наркобізнес, відмивання грошей та рекет.

Організовані злочинні угруповання (група, об'єднання) [7, с. 136] функціонують практично у всіх країнах світу та мають свої національні або територіальні різновиди: “Якудза” у Японії, “Коза Ностра” в США, “Медельїнський картель” у Колумбії та ін. Так, одна з найвідоміших злочинних

6 Біблія або Книги Святого письма Старого і Нового Заповіту. (із давньосередньовічної й грецької на українську наново перекладена). Ювілейне видання з нагоди Тисячоліття Християнства. Книга буття.

7 Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – Издание десятое, стереотипное. – М.:

організацій – “Коза Ностра” тривалий час існує на території США. Вона поєднує близько 6 тисяч чоловік, якими керує комісія, що складається з 7-8 представників найчисленніших і могутніх родин. Загалом же нараховується 24 “боса”, кожний з яких очолює свою родину. У “Коза Нострі” близько 200 капо-капітанів, які знаходяться у підпорядкуванні ватажків злочинних кланів. Низи складають “солдато”, серед яких є бізнесмени й мільйонери [8, с. 4].

Організовані форми злочинної діяльності, власне кажучи, охопили увесь світ, хоча у деяких країнах її існування не розголошувалось. Зокрема, в СРСР проблема організованої злочинності замовчувалася, оскільки концепція побудови комунізму проголошувала повну ліквідацію злочинності. Довгий час боротьба зі злочинністю офіційно будувалася на стратегії закономірного “відмирання” злочинних проявів у процесі соціалістичного і майбутнього комуністичного будівництва. Ідея про “відмирання” злочинності підкріплювалася і статистично. Завдяки тоталітарному режиму, що існував у 30-50-х роках, організована злочинність не набула широких масштабів, оскільки не мала об’єктивних передумов бурхливо розвиватися. Контроль держави за станом злочинності був дуже жорстким і перешкоджав легалізації злочинних угруповань. Але, не дивлячись на це, злочинність усе більше ставала організованою. Так, у 30-50-і роки за даними статистики спостерігається деяке зниження рівня злочинності. Ідеологічно це оцінювалось як перевага соціалістичного ладу. Разом з тим, на латентному рівні розвивалася не тільки побутова, але й організована злочинність.

Розвиток “радянської” організованої злочинності відбувався в інших умовах, ніж на Заході. Щоб знайти цьому пояснення, необхідно звернутися до ідеології соціалізму і його економічної основи – планового народного господарства, у якому державний розподіл заміняв механізм вільного ринку. Перші ж закони, спрямовані на перехід до ринку, були використані злочинними

Советская энциклопедия, 1973.

8 Мешкова В.С. Криминалистическая характеристика организованной преступности и ее субъектов: Учебно-

угрупованнями для відмивання коштів “тіньової” економіки, чим вплинули на економічні відносини в країні.

Розвиток “тіньової” економіки дозволив сформуватися “чорному ринку”, на якому велася незареєстрована торгівля споживчими товарами. Бачиться, що саме розвиток підпільного виробництва стимулював становлення організованої злочинності. Тіньова економіка з самого початку представляла собою неминучу реакцію на закриття вільного ринку і централізоване управління сферою виробництва й розподілу. Почали формуватися ділові відносини тіньових підприємців з професійними злочинцями із кримінального середовища. Підприємці почали використовувати злочинців для усунення конкурентів, контролю за партнерами і для своєї охорони, а лідери злочинного світу ставали компаньйонами підприємців, вкладаючи у бізнес власні кошти [9, с. 240].

Можна сказати, що результатом негативних економічних процесів в СРСР стало наступне:

- ❖ поява у злочинних угрупованнях могутньої фінансової та майнової бази;
- ❖ відкрита участь організованих злочинних угруповань у легальній економіці, а також у діяльності державних і суспільних структур;
- ❖ створення нових органів, які взяли на себе розробку й вирішення важливих питань стратегії, тактики й ідеології економічної діяльності постійно діючих управлінських (галузевих та регіональних) центрів для криміналітета;
- ❖ вихід у міжнародну фінансову, торгову та виробничу сфери та ін.

В подальшому з’являються також організовані розкрадання державних матеріальних, у тому числі природних, ресурсів і грошових коштів. На західний зразок виникають різноманітні форми експлуатації людських вад та слабостей (наркобізнес, проституція, торгівля зброєю та ін.). Існуючий бандитизм набуває ознак гангстеризму, найбільш розповсюдженими формами якого є рекет,

практическое пособие. – Калининград: Калининградский ЮИ МВД России, 1997.

9 Сервецький І.В., Литвиненко В.І., Шеломенцев В.П. Історичні передумови виникнення організованої злочинності

викрадення людей, захват заручників, вбивства на замовлення. Величезний прибуток коштів стає ведучим економічним стимулом для усіх форм цієї діяльності.

Подальша дезінтеграція СРСР, розподіл колишньої соціалістичної власності, однобокий характер проведення політичних та економічних реформ, розпад системи фінансового, банківського і виробничого контролю, різка поляризація доходів населення, падіння суспільної моралі, невизначений статус армії та багато інших факторів сприяли перетворенню України в криміналізовану державу.

Сьогодні в Україні організована злочинність вже набула ознак міжнародної та поширює свій вплив як на фінансово-кредитну й банківську системи, так і на сферу зовнішньоекономічної діяльності – вивіз стратегічної та інших видів сировини й матеріалів, відмивання грошей та вкладання їх у нерухомість, цінні папери, валюту, коштовності, фінансування комерційної діяльності. Посилились процеси відмивання грошей шляхом вкладання їх у легальну економіку або вивозу за кордон [10, с. 24-25].

Соціально-політичні зміни, які відбулися впродовж останніх років в країнах СНД, у тому числі і в Україні, безпосередньо вплинули на міжнародний характер організованої злочинності. На сьогодні Україна як центральноєвропейська держава, що займає важливе геополітичне становище, знаходиться в епіцентрі інтересів міжнародних організованих злочинних угруповань. Зарубіжні злочинні угруповання намагаються розширити сфери впливу за рахунок проникнення до нашої країни шляхом використання набутого кримінального досвіду, валютних коштів, ультрасучасного технічного забезпечення, апробування нових способів учинення й приховання злочинів і

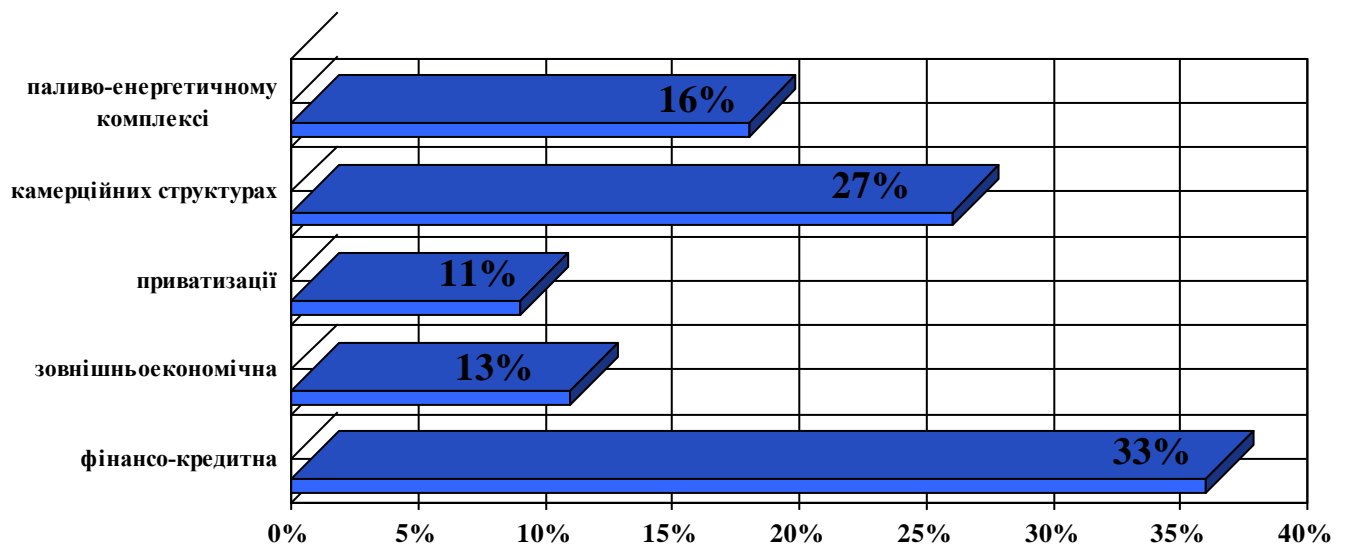
в Україні // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2002. – №3. – С. 236-242.

10 Сущенко В.Д. Організована злочинність в Україні: сучасні тенденції // Науково-практична конференція “Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю”. – К.: НАВСУ, 2000. – С. 24-26.

захисту своєї злочинної діяльності.

Загалом, транснаціональна злочинність на сьогодні вимиває величезні кошти з України, що посилює негативні тенденції у розвитку злочинності. Така ситуація вимагає прийняття невідкладних, неординарних і кардинальних рішень щодо організації протидії діяльності й розвитку в країні організованих злочинних угруповань та за її межами.

Так, за фактами вчинення протиправних посягань організованими злочинними угрупованнями у сфері економіки за матеріалами спецпідрозділів по боротьбі із організованою злочинністю у 2008 році було порушено близько 760 кримінальних справ, з них 586 – на пріоритетних напрямках, у тому числі 173 (33 %) – у фінансово-кредитній системі, 74 (13 %) – на каналах зовнішньоекономічної діяльності, 65 (11 %) – у сфері приватизації, 147 (27 %) – у комерційних структурах, 107 (16 %) – у паливно-енергетичному комплексі (Графік № 1).

Графік № 1.

Статистичні дані МВС України щодо кількості порушених кримінальних справ у сфері економіки за пріоритетними напрямками у 2008 році

У соціально-політичній сфері організовані злочинні угруповання переважно діють у таких напрямках: встановлення корумпованих зв'язків на всіх рівнях державної влади й управління, а також правоохоронних, митних та податкових органах для отримання необхідної інформації для учинення злочинів, протидії досудовому розслідуванню та прикриття їх злочинної діяльності. Так, у 2008 році, виконуючи вимоги Закону України “Про боротьбу з корупцією”, міліцією виявлено 2861 фактів корупції, з яких 1973 (71%) стосовно державних службовців та 95 (4%) – депутатів різних рівнів [11].

В умовах становлення правової та незалежної держави в Україні та реформування суспільства відбувається суттєва зміна злочинності. Якісна сторона цього процесу характеризується появою практично нових для нас видів злочинів (зокрема, торгівля людьми, незаконна трансплантація органів, захоплення заручників, злочини у кредитно-фінансовій та податковій сфері), підвищенням “професіоналізму” злочинців, зухвалістю та жорстокістю їх дій. Це вимагає від правоохоронних органів спільного вирішення проблеми боротьби із злочинністю, насамперед, організованою.

Необхідно зазначити, що однією з причин кримінальної ситуації, яка склалася в Україні, є недостатня наукова розробка проблеми, відсутність уявлення про стратегію і тактику цієї боротьби, а також правової, кримінологічної, криміналістичної й оперативно-розшукової концепції та відповідних наукових рекомендацій щодо виявлення, розкриття, розслідування та профілактики організованої злочинної діяльності.

Проблемам боротьби зі злочинами, учиненими організованими злочинними угрупованнями, присвячені роботи як українських (Ю.П. Аленін, Л.І. Аркуша, В.П. Бахін, П.Д. Біленчук, В.І. Бояров, В.В. Василевич, В.М. Всеволодов, В.О. Глушков, О.М. Джужа, С.Ф. Здоровко, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, Н.І. Клименко, Д.Г. Казначеев, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, В.О. Коновалова,

11 Довідка (Статистичні дані МВС України за 2008 рік). – К.: МВС, 2008.

В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, Є.І. Макаренко, Є.К. Марчук, Г.А. Матусовський, І.В. Пшеничний, М.В. Салтевський, І.В. Сервецький, О.П. Снігер'ов, В.Д. Сущенко, О.Г. Цветков, В.М. Цимбалюк, В.І. Шакур, В.Ю. Шепітько та ін.), так і російських (Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, О.О. Закатов, Г.А. Зорін, В.І. Куліков, О.А. Литвинчук, В.С. Мешкова, В.С. Овчинський, О.П. Онучін, М.П. Яблоков та ін.) вчених.

Незважаючи на поширеність проявів організованої злочинності у світі, однозначно визначеного поняття цього явища в юридичній літературі не існує.

Термін “*організованість*” походить від французького “*organisation*”, значення якого полягає у внутрішній упорядкованості, узгодженості, планомірності, взаємодії частин цілого, об'єднанні людей, спільно реалізуючих певну програму або ціль [12, с. 494].

У світовій практиці існує понад 40 визначень поняття організованої злочинності й усі тлумачать, що *організована злочинність* – багатоаспектне соціальне зло, яке не обумовлене звичною системою визначення злочину [13, с. 67]. Аналіз цих визначень, навіть за умови їх різноманітності, дозволяє поділити точки зору провідних науковців на групи відповідно до тих ознак, які вони виділяють, говорячи про організовану злочинність.

До першої групи слід віднести точки зору науковців, у яких організована злочинність розглядається як об'єднання осіб в угруповання, при цьому відзначається їх стійкість.

Так, О.М. Джужа, Є.М. Моїсеєв і Т.А. Третьякова *організовану злочинність* визначають як об'єднання злочинців із стійкою внутрішньою структурою та ієрархічними зв'язками, що створені для систематичного й планомірного злочинного бізнесу шляхом корумпування представників влади, насилля і

12 Юридичний словник / За ред. Б.М. Бабія, Ф.Т. Бурчака, В.М. Корецького, В.В. Цветкова. – Видання друге, перероблене і доповнене. – К., 1983.

13 Соловій Я.І. Організована злочинність як найвища стадія розвитку криміналітету // Науковий вісник НАВСУ. – 1999. – № 4. – С. 63-72.

заякування населення, а у ряді випадків – домовленості з іншими злочинними об'єднаннями з метою встановлення свого контролю у різних сферах діяльності і на окремих територіях, на постійній основі з метою отримання значних злочинних прибутків [14, с. 34].

На думку О.І. Гурова, під *організованою злочинністю* слід розуміти відносно масову розповсюдженість стійких об'єднань злочинців, які створюють систему своєї безпеки за допомогою корумпованих зв'язків та займаються злочинністю як бізнесом [15, с. 207]. Дане визначення, на наш погляд, є суперечливим. Корупція є тією ознакою, яка відрізняє організовану злочинність від злочинності професійної, і, крім того, визначає організовану злочинність як професійну. Взагалі, під *корупцією* розуміють діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, яка спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для отримання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг [16, с. 268]. Отже, мова фактично йде про два види професійної злочинності: без корумпованих зв'язків і з цими зв'язками.

В.В. Лунєєв *організовану злочинність* розглядає як стійке об'єднання осіб, які зорганізувалися для спільної злочинної діяльності для досягнення контролю (влади) у соціальній сфері на певній території [17, с. 27].

Друга група науковців, розглядаючи поняття організованої злочинності, вказує на систему організованих злочинних угруповань.

Так, зі слів В.І. Литвиненка, *організована злочинність* – це складна, органічно цілісна система стійких злочинних угруповань з їх великомасштабною злочинною діяльністю та створенням для такої діяльності найбільш сприятливих умов для розвитку системи, легалізації та збагачення злочинних прибутків, яка

14 Джужа О.М., Моїсєєв Є.М., Третьякова Т.А. Стислий словник кримінологічних термінів: Навчальний посібник / Під ред. О.М. Джужа – К.: НАВСУ, 2000.

15 Гуров А.И. Профессиональная преступность. Прошлое и современность. – М., 1990.

16 Закон України “Про боротьбу з корупцією” // Судові та правоохоронні органи України. Збірник законодавчих та нормативних актів / Упоряд. О.В. Терещук та ін. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2002.

17 Организованная преступность. – М., 1989.

використовує як власні, спеціально створені структури з керівними та іншими функціями по обслуговуванню цих угруповань та забезпеченню їх діяльності, так і державні інститути та структури громадянського суспільства [18, с. 318].

В.Г. Гриб під *організованою злочинністю* розуміє відносно широке функціонування стійких, з ієрархічною структурою злочинних угруповань та їх об'єднань, які займаються криміналом як промислом і пов'язаних у кінцевому результаті з системою утворення злочинного капіталу у сфері економічних та соціальних відносин, що мають у своєму складі, на відміну від інших кримінальних угруповань, коло осіб, які не беруть участь у конкретних злочинах, але забезпечують результативність протиправної діяльності в цілому [19, с. 11].

Інші науковці, яких можна віднести до третьої групи, даючи поняття організованої злочинності, підкреслюють систему злочинних діянь, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями.

Зокрема, П.М. Кубрак вважає, що *організована злочинність* – це сукупність злочинних діянь, що вчинені функціонуючими організованими стійкими суспільно-небезпечними утвореннями, які мають зв'язки з корумпованими представниками влади та системи управління, взаємодіючих між собою на основі змови про зайняття злочинною діяльністю на контрольованій території, спрямованою на отримання матеріальних цінностей та значних грошових коштів [20, с. 411].

Більш чіткою, на нашу думку, є позиція Г.М. Мінковського, який вважає, що *організована злочинність* представляє собою системно пов'язану сукупність

18 Литвиненко В.І. Проблеми боротьби з організованою злочинністю та корупцією // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Суд в Україні: боротьба з корупцією та з організованою злочинністю і захист прав людини. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників / Керівники авторського колективу А.І. Комарова, В.В. Медведчук, В.О. Євдокімов, В.Ф. Бойко, О.О. Крикун. – К., 1999. – Том 12. – С. 317-333.

19 Гриб В.Г. Противодействие организованной преступности: Учебное пособие для вузов / Под ред. А.И. Гурова, В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М., 2001.

20 Кубрак П.М. Поняття, види організованих злочинних утворень і організованої злочинної діяльності // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Суд в Україні: боротьба з корупцією та з організованою злочинністю і захист прав людини. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників / Керівники авторського колективу А.І. Комарова, В.В. Медведчук, В.О. Євдокімов, В.Ф. Бойко, О.О. Крикун. – К., 1999. – Том 12. – С. 410-418.

злочинів, що вчиняються членами стійких, ієрархічних, планомірно діючих злочинних угруповань; систему взаємодіючих груп такого роду, яка реалізує процеси концентрації окремих видів злочинної діяльності, захват плацдармів у сфері тіньової і легальної господарської діяльності [21, с. 13]. Аналізуючи це визначення, необхідно зазначити, що автором підкреслюється важлива особливість організованої злочинності – її системно пов'язана сукупність злочинів.

Необхідно зазначити, що системність й різноманітність злочинних діянь, що вчиняються злочинними угрупованнями, є ознакою сталості й широти розповсюдження організованої злочинності, при цьому визначається загальна спрямованість злочинної діяльності та інші завдання, необхідність вирішення яких забезпечує максимальну реалізацію злочинних цілей.

Інші вчені, зокрема В.О. Глушков, О.Ф. Долженков, В.Д. Сущенко, аналізуючи поняття організованої злочинності, фактично поєднують точки зору наведених трьох груп науковців. Вони визначають *організовану злочинність* як стійке об'єднання двох і більше осіб для здійснення систематичної та планомірної злочинної діяльності, що має ієрархічну структуру, засновану на співпідпорядкуванні й дисципліні, створену з метою одержання незаконного прибутку або досягнення політико-правових переваг. Організаційно така злочинність полягає у створенні системи злочинних угруповань для здійснення злочинної діяльності [22, с. 40].

Що ж стосується законодавчого визначення організованої злочинності, то воно завжди викликало значні труднощі. До цього часу єдиного поняття організованої злочинності у законодавстві не існує. Вважаємо, що для його формування доцільно йти шляхом визначення найбільш характерних ознак

21 Миньковский Г.М. Организованная преступность: проблемы теории и практики // Борьба с организованной преступностью: проблемы теории и практики / МВД СССР; Академия. – М., 1990. – С. 2-39.

22 Глушков В.О., Долженков О.Ф., Сущенко В.Д. Стан боротьби з організованою злочинністю в Україні // Науковий вісник НАВСУ. – 1999. – №4. – С. 39-48.

організованої злочинності, враховуючи національні, правові, економічні, історичні та інші чинники. В законі необхідно визначити та сформулювати їх таким чином, щоб вони не потребували додаткових пояснень.

Так, згідно зі статтею 1 Закону України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”, під *організованою злочинністю* розуміється *сукупність злочинів, що вчиняються у зв’язку із створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань* [23, с. 17].

Слід вказати, що більшість науковців, говорячи про організовану злочинність, виділяють певні ознаки, які їй притаманні. Так, М.П. Яблоков на основі аналізу наукових досліджень та правоохоронної практики виділяє перелік головних ознак, притаманних діяльності сучасної організованої злочинності, зокрема:

- високий рівень організації та конспірації злочинної діяльності, оскільки вона здійснюється членами високоорганізованого злочинного угруповання з функціонально-ієрархічною системою побудови, які пов’язані круговою порукою й кримінальними традиціями;
- традиційно корисливо-насильницька спрямованість злочинної діяльності угруповань у вигляді промислу з метою вилучення максимальних доходів не тільки у сфері тіньової, а й легальної економіки;
- наявність корумпованих зв’язків в органах державної влади й управління, а також в правоохоронних органах та значної матеріальної бази у вигляді значних грошових фондів, банківських рахунків, цінних паперів, нерухомості тощо;
- забезпечення безпеки та тривалості злочинної діяльності за рахунок наявності у злочинних угруповань офіційного “прикриття” у вигляді зареєстрованих спільних підприємств, фірм, різного роду фондів та ін.;

23 Закон України “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” – №3341 – XII // ВВР, – 1993. – №35. // Законодавче забезпечення оперативно-розшукової діяльності. Збірник нормативно-правових актів

- прагнення організованих злочинних угруповань до встановлення монопольного кримінального контролю над окремими галузями економіки та банківсько-кредитною сферою;
- політизація організованої злочинної діяльності, тобто прагнення лідерів злочинних угруповань до публічної влади та встановлення корупційних відносин з її окремими представниками [24, с. 34-35, 37-38].

В.М. Всеволодов і О.С. Шапов до загальних ознак організованої злочинності відносять: приховану, засновану на складній системі взаємовідносин, зовні респектабельну, пов'язану з державними органами або структурами управління та економіки діяльність групи осіб, спрямовану на одержання доходів, всупереч чинному законодавству та нормам моралі [25, с. 40; 26, с. 378].

Аналізуючи названі багатьма дослідниками системоутворюючі ознаки організованої злочинності, можна виділити:

- стійкий характер злочинного угруповання, розрахований на тривалу діяльність та активне розповсюдження антигромадської ідеології;
- незаконний, протиправний та планований характер діяльності з метою отримання максимального прибутку;
- складну ієрархічну структуру організованого злочинного угруповання;
- використання корупції працівників органів влади й управління, а також правоохоронних органів для забезпечення й гарантування безпеки своєї злочинної діяльності;
- прагнення до монополізації (встановлення контролю) у певній сфері діяльності або на певній території, проникнення у легальний бізнес.

Підсумовуючи наведене та аналізуючи точки зору науковців і норми

/ Упорядники: І.В. Сервецький, С.І. Ніколаюк, В.І. Лазутко, О.М. Юрченко. – К.: НАВСУ, 2001.

24 Яблоков Н.П. Расследование организованной преступной деятельности. – М.: Юристъ, 2002.

25 Всеволодов В.Н. Деякі ознаки, що визначають організовану злочинність // Право України. – 1994. – №5-6. – С. 9-41.

26 Шапов О.С. Сучасні проблеми співробітництва міліції з громадськістю у галузі боротьби з організованою злочинністю // Проблеми взаємопорозуміння ОВС з населенням: Матеріали міжвузівської курсантської

чинного законодавства України, необхідно підкреслити, що більшість визначень організованої злочинності та її основних ознак не досить чітко і повно відбивають сутність цього явища.

Отже, визначаючи організовану злочинність як об'єктивне соціальне явище, можна сказати, що воно характеризується такими **основними ознаками**:

1. *Негативне соціально-економічне явище.*

Діяльність організованих злочинних угруповань порушує стабільність державної й економічної систем, завдає шкоди приватним особам та конкуруючим організаціям, є основною перешкодою у побудові ринкових відносин, заважає цивілізованому торгівельному обміну, чим створює серйозну небезпеку для незалежності України. Тому організована злочинність є надзвичайно небезпечним соціально – економічним явищем, вона деформує суспільство і породжена факторами соціального характеру, до яких слід віднести економічні, історичні, ідеологічні, психологічні та правові.

2. *Стійке суспільно-небезпечне угруповання з функціонально-ієрархічною системою побудови.*

Сучасні зміни в структурі та характері злочинності, тенденція до збільшення насильницьких злочинів, поширення та підвищення рівня професіоналізму організованої злочинності вказує на її суспільно-небезпечний характер.

Стійкість організованого злочинного угруповання дозволяє суб'єктам злочинної діяльності жорстко дотримуватися кримінальної направленості.

Ієрархічність побудови організованої злочинності припускає організацію та функціональний розподіл обов'язків суб'єктів злочинного угруповання, що сприяє підвищенню рівня їх професіоналізму.

3. *Наявність взаємозалежних груп різної кримінальної спрямованості, члени яких займаються систематичною злочинною діяльністю, тісно*

пов'язані круговою порукою та кримінальними правилами й традиціями, мають загальні цілі й орієнтацію, діють узгоджено за загальним планом з метою одержання максимально високих прибутків.

Системність, що в свою чергу є ознакою стійкості організованої злочинності, полягає у тому, що діяльність організованих злочинних угруповань є фактично реалізацією прийнятого суб'єктами такого утворення способу життя, а не вчиненням поодиноких, розрізнених злочинів. Зазвичай, метою діяльності злочинних угруповань є отримання значних злочинних матеріальних прибутків.

4. Законспірований і тривалий характер злочинної діяльності, наявність системи планоїрної нейтралізації усіх форм соціального контролю з використанням розвідки й контррозвідки, корумпованих зв'язків в органах державної влади і управління, у судових та правоохоронних органах.

Конспіративність та тривалий характер діяльності організованої злочинності допомагає злочинним угрупованням виживати, бути у правовому відношенні “невидимками” та активно попереджувати небажані правові рішення.

Встановлення корумпованих зв'язків насамперед пов'язане з необхідністю отримання консультативної допомоги від фахівців у галузях економіки і права, просування своїх кандидатів у депутати усіх рівнів, а також до органів виконавчої влади, встановлення прямих контактів з політичними партіями, формування політичних партій для таємного контролю над ними і захисту їх економічних інтересів.

5. Наявність значної матеріальної бази, що проявляється у створенні спільних грошових фондів, які інвестуються у різних сферах злочинної діяльності, банківських рахунків, нерухомості.

6. Масштабний міжрегіональний, державний та міждержавний характер злочинної діяльності з розподілом між організованими злочинними угрупованнями територій та сфер впливу за територіальними та галузевими ознаками.

7. Наявність офіційно зареєстрованих фондів, спільних підприємств, фірм та інших об'єктів, під прикриттям яких діють організовані злочинні угруповання.

8. Встановлення зв'язків із зарубіжним злочинним світом, активне розповсюдження лідерами (організаторами) злочинних угруповань антигромадської ідеології.

Масова криміналізація суспільства, транснаціоналізація організованої злочинності, вихід її на міжнародний рівень є процесом реорганізації, відродження кримінального світу з тенденціями до ускладнення її структури.

Загалом, кожна з вказаних ознак організованої злочинності тією чи іншою мірою може проявлятися і в інших формах злочинності. Але не варто намагатися включити у визначення усі можливі ознаки, а зазначити необхідно тільки ті з них, що є визначальними.

Враховуючи наведене, можна зробити висновок, що під **організованою злочинністю** слід розуміти **негативне соціальне явище, що має цілеспрямований, стійкий, системний та планомірний характер і характеризується сукупністю суспільно-небезпечних та взаємозалежних організованих злочинних угруповань, які функціонують тривалий час на певній території з метою отримання значних злочинних прибутків.**

Організована злочинність, як і злочинність взагалі, завжди займала одне з перших місць серед найбільш гострих проблем, що непокоять суспільство. Якщо побутова злочинність наступає на суспільство, діючи проти його інститутів, у тому числі державних, то організована злочинність намагається опиратися на інститути держави, суспільства з метою протиправного використання їх у своїх цілях. Організована злочинність фактично є структурою людського суспільства. Вона пронизує усе суспільство, враховуючи і задовольняючи певним чином потреби різних соціальних груп населення, намагаючись залучити їх до свого кола, щоб мати резерв для власного поповнення.

На сьогодні організована злочинність має тенденцію до зростання, про що свідчать статистичні дані Державного комітету статистики України. Незважаючи на зменшення виявлених організованих груп та злочинних організацій, зокрема, 2001 р – 770 організованих груп та злочинних організацій, 2002 р. – 722, 2003 р. – 634, 2004 р. – 695, 2005 р. – 551, 2006 р. – 572, 2007 р. – 559, 2008 р. – 548, спостерігається неухильне зростання вчинюваних ними злочинів, відповідно, 2001 р – 6703 злочини, 2002 р. – 6467, 2003 р. – 6159, 2004 р. – 5582, 2005 р. – 7741, 2006 р. – 7358, 2007 р. – 7689, 2008 р. – 7701. Також необхідно вказати і на зростання вчинюваних організованими злочинними групами тяжких та особливо тяжких злочинів, зокрема, 2001 р – 3970 злочинів, 2002 р. – 4743, 2003 р. – 4792, 2004 р. – 4639, 2005 р. – 6734, 2006 р. – 6608, 2007 р. – 6742, 2008 р. – 6831. Суттєво збільшилася і кількість організованих злочинних угруповань із корумпованими зв'язками.

Зростання організованої злочинності, зрощування з державним апаратом, підвищення технічної оснащеності, ускладнення зв'язку між членами злочинних угруповань та інші негативні чинники, безумовно, досить ускладнюють і без того непросту діяльність правоохоронних органів і, насамперед, органів внутрішніх справ, зі своєчасного і якісного виявлення, розкриття й розслідування злочинів вказаної категорії.

Організована злочинна діяльність практично залишається невикритою. Їй притаманна висока латентність. Злочинці не несуть покарання. Цим порушується принцип невідворотності покарання за вчинені злочини, що у свою чергу, призводить до зростання правового нігілізму серед населення України. Тому захист інтересів юридичних та фізичних осіб і держави взагалі у сфері боротьби з організованою злочинністю має цілу низку невирішених правових та організаційних проблем.

1.2. ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА МІСЦЕ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ В СТРУКТУРІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Однією з основних ознак організованої злочинності, як зазначалося раніше, є створення стійких суспільно-небезпечних злочинних угруповань з функціонально-ієрархічною структурою побудови. Організовані злочинні угруповання є первинною ланкою, невід'ємним структурним елементом організованої злочинності, фундаментом її подальшого розвитку та змін. Саме злочинними угрупованнями вчиняється переважна більшість злочинів різностороннього характеру.

Злочинні угруповання – багатоаспектне явище, яке вивчається різними суспільними науками, і як об'єкт наукового дослідження давно привертає увагу вчених-юристів, які приділяли увагу різноманітним аспектам цього явища, у тому числі кримінально-правовим, кримінологічним, криміналістичним, психологічним тощо.

Злочинна група є особливим і специфічним утворенням, у якому діють свої закономірності, які надзвичайно важливі для виявлення, розкриття і розслідування злочинів та їх профілактики. Дослідження криміналістичної характеристики злочинних груп дозволяє прогнозувати поведінку злочинців на досудовому слідстві. Вивчення проблем злочинної групи, розуміння її психологічної сутності, особливостей формування й функціонування, аналіз криміналістичних типів злочинних груп, правильне розуміння ролі лідера в групі та конфліктів в середині групи – важлива умова наукового розуміння проблем боротьби з організованою злочинністю.

В криміналістиці застосовується системний підхід до вивчення злочинних угруповань, що припускає як системність щодо процесу розслідування, так й системне вивчення об'єкту дослідження, у даному випадку – злочинної групи.

Системний аналіз дозволяє цілісно підійти до вивчення злочинних груп, з урахуванням усіх їх складових, зовнішніх і внутрішніх факторів. При цьому злочинна діяльність не є пріоритетом над кримінальними угрупованнями і не виділяє перевагу між особистісними відносинами й злочинною діяльністю групи. Усі ці питання взаємопов'язані й повинні розглядатися тільки у системі. Злочинну групу слід вважати елементом структури, а злочинну діяльність – функцією. Вони знаходяться у постійній діалектичній єдності та протилежності. З точки зору системного аналізу злочинні угруповання є такими системами, що постійно розвиваються і проходять ряд етапів: зародження, становлення та розвиток.

Згідно із законодавством (ст. 28 КК України) *злочинні угруповання* за ступенем організованості поділяються на такі *види*:

- ❖ група осіб;
- ❖ група осіб за попередньою змовою;
- ❖ організована група;
- ❖ злочинна організація.

Але у науковій літературі існує багато поглядів щодо поділу злочинних угруповань на види. Аналіз цих визначень при усій їх різноманітності дозволяє об'єднати точки зору провідних науковців у групи відповідно до тих підстав, за якими вони поділяють злочинні угруповання на види.

До першої групи слід віднести науковців, які злочинні угруповання поділяють *за якісними ознаками* (суб'єктивний критерій).

Так, В.М. Биков за ступенем організованості злочинні угруповання поділяє на: випадкові; типу компанії; організовані; злочинні організації [27, с. 30].

В.С. Мешкова злочинні угруповання поділяє на: організовані злочинні групи та злочинні організації [28, с. 26].

27 Быков В.М. Криминалистическая характеристика преступных групп / МВД СССР. – Ташкент: Ташкентская высшая школа, 1986.

28 Мешкова В.С. Криминалистическая характеристика организованной преступности и ее субъектов: Учебно-практическое пособие. – Калининград: Калининградский ЮИ МВД России, 1997.

Друга група науковців класифікує злочинні угруповання *за кількісними ознаками* (об'єктивний критерій).

Зокрема, Г.Г. Шиханцов виділяє прості (2-4 особи) і складні (5-10 осіб) злочинні групи, організовані угруповання та банди (до 100 осіб) [29, с. 90-92].

В.І. Попов, поруч із організованими групами, виділяє злочинні угруповання, які відрізняються від організованих груп чисельністю (більше ніж 10 осіб) [30, с. 65].

З наведеними класифікаціями важко погодитись. Раніше зазначалося, що організована злочинність – багатогранне і різноаспектне соціальне явище. Тому застосування для розподілу на групи якогось одного елемента або показника завжди буде викликати заперечення. У зв'язку з цим більш обґрунтованою можна вважати думку В.Т. Контемірова, який вказує, що розподіл на групи доцільно робити за кількісними і якісними ознаками, за спрямованістю злочинної діяльності, за складністю структурної побудови [31, с. 15-16]. Вважаємо, що такий підхід є більш вдалим і дозволяє на належному науковому рівні підійти до складання криміналістичної характеристики злочинних груп у сфері організованої злочинності.

Підсумовуючи наведені точки зору науковців, можна сказати, що усі вказані види злочинних угруповань деякою мірою підпадають під ознаки однієї з тих груп, що зазначені у законі. Тому у даній роботі будуть розглядатися види злочинних угруповань відповідно до чинного законодавства України, оскільки вони загалом відповідають сучасній практиці. Усі інші найменування, такі, як злочинні спільноти, синдикати, утворення, формування тощо, не приймаються до уваги, оскільки їх виділення є достатньо спірним без визначення характерних ознак для такого розподілу.

29 Шиханцов Г.Г. Юридическая психология: Учебник для ВУЗов / Под ред. В.А. Томсинова. – М.: “Зеркало”, 1998.

30 Попов В.И. Рецидив и организованная преступность. – М., 1998.

31 Контемиров В.Т. Криминалистическая характеристика групп в сфере организованной преступности: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / МВД РФ ВСШ. – Волгоград, 1992.

З огляду вищевикладеного пропонується більш детально зупинитися на аналізі видів злочинних угруповань відповідно до чинного законодавства України. Розглядати ці об'єднання необхідно у динаміці – від простих груп до більш складних з високим ступенем розвитку.

Перший вид - випадкові групи. Вчинення злочину групою осіб значно відрізняється від скоєння злочину окремою людиною, це якісно нове явище. Так, законодавець у пункті 1 статті 28 КК України зазначає, що **злочин визнається таким, що вчинений групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою.**

До таких груп можна віднести осіб, які випадково об'єдналися для вчинення групового злочину. При цьому необхідно звернути увагу на те, що випадкові групи представляють собою осіб, що об'єдналися не з ціллю вчинення злочинів, а, як правило, для задоволення потреб спілкування. Вже протягом певного часу група набуває антисоціального характеру і вчинення злочинів членами таких груп, як правило, має не запланований, а раптовий характер. В цьому випадку у вчиненні злочинів члени групи приймають участь із почуття солідарності, через те, що несподівано опинилися в певному місці у даний час, хоча об'єднання їх у групу носило зовсім інший, частіше незлочинний характер.

Приклад: Неповнолітні П., К. і С. відпочивали в дискоклубі “Пластилін”, при цьому розпивали спиртні напої. Побачивши, що незнайомий хлопець запросив на танець їх знайому дівчину, вирішили “провчити” останнього. Озброївшись кастетом і гумовою палкою, побили його і завдали тілесні ушкодження середньої тяжкості. На досудовому слідстві всі учасники хуліганських дій вини своєї не заперечували, давали правдиві показання, а щодо скоєного, пояснювали, що вчинили злочин з почуття солідарності, з метою “захисту” дівчини [32].

У цьому випадку можна сказати, що ступінь згуртованості членів випадкової групи низька, взаємозалежність і підтримка у випадку викриття групи

та притягнення співучасників до кримінальної відповідальності практично не знаходять прояву. На допитах (очних ставках) члени групи вину свою не заперечують і дають, як правило, правдиві показання як про свою участь у злочині, так і про діяльність групи в цілому.

Взагалі, для злочинних груп вказаного виду притаманна антисоціальна направленість, але незначна ступінь згуртованості та відсутність лідера і чіткої психологічної й функціональної структур не дозволяють віднести їх до кваліфікованих об'єднань.

Можна погодитись з В.М. Биковим, який вважає, що ролі у випадковій групі, як правило, не розподіляються, тобто співучасники вчиняють злочин сумісними діями, які не потребують складної підготовки й розробленого плану, під впливом емоцій та миттєвих поривів [33, с. 31].

Дії членів групи під час вчинення злочину рівнозначні, хоча активність злочинців може бути і різною. Умисел на вчинення злочину виникає раптово. Такий вид груп особливо характерний для неповнолітніх.

Другий вид. Якщо випадкова злочинна група залишається невикритою і продовжує свою злочинну діяльність, то поступово вона перетворюється у більш небезпечний кримінальний вид – **групу типу компанії**. Злочини нею вчиняються за попередньою змовою. Загальна згода на вчинення злочину серед учасників досягається заздалегідь, до її реальної реалізації.

Зокрема, у пункті 2 статті 28 КК України вказано, що **злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (два або більше), які заздалегідь домовилися про спільне його вчинення.**

Така злочинна група, на відміну від попередньої, має інший психологічний характер. У групах такого виду ще не склалися психологічна й функціональна

32 Архівна кримінальна справа Індустріального районного суду м. Дніпропетровська за 1990 р.

33 Бьков В.М. Криминалистическая характеристика преступных групп / МВД СССР. – Ташкент: Ташкентская

структури, але вже маються окремі їх елементи. Вона більш організована, має чітко виражену антигромадську направленість, дещо стабілізований склад; група переходить до вчинення серії однорідних злочинів, однак відсутні чіткі плани спільної діяльності. У цих групах ще немає лідера, але сформувалося ядро з найбільш активних і авторитетних членів.

Можна погодитися з думкою В.М. Бикова, що діловим відносинам з приводу вчинених групових злочинів приділяється все більше значення, але, у той же час, міжособистісні стосунки, які засновані на емоційних зв'язках й особистих почуттях симпатії, продовжують відігравати головну роль [34, с. 32].

В. Коновалов, підтримуючи думку В.М. Бикова, зазначає, що членів злочинних груп можуть пов'язувати і сімейні узи та особистісні зв'язки [35, с. 26].

Отже, вказане підтверджує теоретичне положення про те, що такі злочинні групи є групами за інтересами. До сфери спільних інтересів примикають і особисті симпатії, погляди, схожі норми поведінки, дефекти правосвідомості й виховання.

Приклад: Злочинна група в кількості п'яти чоловік, один з яких раніше судимий, за певний проміжок часу вчинила шість грабіжницьких нападів. При цьому злочинна група вчиняла злочини не у повному складі, але всі її члени були інформовані про вчинені дії. У складі групи почав виділятися лідер – раніше судимий К. Після викриття злочинної групи та затримання її членів під час вчинення ними однорідного злочину, на досудовому слідстві К. перший дав правдиві показання про діяльність злочинної групи, що підтвердили й інші її учасники [36].

З наведеного можна зробити висновок, що члени цієї злочинної групи, як правило, заздалегідь домовляються про свої дії та вчиняють, як правило, однорідні злочини, але при цьому зберігаються особистісні відносини між ними. Звідси

высшая школа, 1986.

34 Быков В.М. Криминалистическая характеристика преступных групп / МВД СССР. – Ташкент: Ташкентская высшая школа, 1986.

35 Коновалов В. Что такое организованная преступная группа // Законность. – 1993. – №8. – С. 25-28.

виявляються певні ознаки переходу до організованої групи, тобто виділяються окремі учасники, які здатні керувати ситуацією (лідер), а інші схильні до підпорядкування. У злочинних групах вказаного виду не існує лідера у повному розумінні цього слова, але є розподіл ролей при вчиненні злочинів, злочинні прибутки (доходи) між членами групи розподіляються порівну.

Отже, при співвідношенні класифікаційних ознак злочинні групи типу компанії є проміжною ланкою між простими й кваліфікованими, але не мають ознак жодного. Тому за конкретними кримінальними справами у злочинних групах цього виду можуть бути виявлені окремі ознаки як групи осіб, так і організованої групи.

Третій вид. Організована злочинна група, яка характеризується найбільшим ступенем суспільної небезпеки, є більш небезпечним різновидом злочинних угруповань і об'єднань, що має високий рівень психологічного розвитку: згуртоване й стійке. Її члени – взаємозалежні, підкоряються загальним правилам і нормам поведінки, які прийняті у групі.

Це – доволі тісний союз, у якому кожний знаходить собі емоційну підтримку, дорожить оцінкою своєї особистості з боку злочинної групи. Їм притаманна висока ступінь зорганізованості, чітка функціональна диференціація структури переважно ієрархічного типу, розподіл ролей з яскраво вираженою роллю лідера (організатора).

“Внутрішнє життя” в групі загалом зорієнтоване на учинення різноманітних злочинів з метою отримання максимальних злочинних прибутків. Крім того, кількість учинених злочинів протягом функціонування злочинної групи збільшується.

Відповідно до Пленуму Верховного Суду України, *організованою групою є стійке об'єднання двох і більше осіб, які спеціально зорганізувалися для*

спільної злочинної діяльності [37, с. 119].

Питанню визначення поняття організованої злочинної групи та її основних ознак вченими приділяється достатньо багато уваги.

Так, на думку А.І. Долгової, організована група характеризується заздалегідь спланованою і цілеспрямованою злочинною поведінкою й домовленістю про постійну злочинну діяльність. Члени організованих груп оцінюють та прогнозують ефективність своєї діяльності, формують ціннісні орієнтації та систему норм поведінки [38, с. 8-9].

На відміну від А.І. Долгової, деякі науковці в основу визначення організованої групи покладають кількісний критерій.

Зокрема, В. Картавцев та Д. Савченко під організованою групою розуміють стале об'єднання трьох і більше осіб, які зорганізувалися для отримання матеріальної вигоди шляхом учинення одного або кількох злочинів [39, с. 18].

У цьому випадку автори виділяють таку ознаку організованої групи, як сталість (незмінність у якому-небудь відношенні до будь-яких ознак, якостей, елементів) [40, с. 523]. *Сталість групи* полягає у її міцності та стабільності. Ці ознаки проявляються у тривалості, системності та детальній організації функціонування групи, здатності до заміни членів групи, прикритті злочинної діяльності як своїми силами, так і за допомогою сторонніх осіб, наявності необхідних для функціонування групи фінансових та інших матеріальних засобів.

О.М. Джужа, Є.М. Моїсеєв та Т.А. Третьякова організовану злочинну групу визначають як стійку групу осіб, які заздалегідь об'єдналися для вчинення

37 Постанова Пленуму Верховного Суду України "Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності" №12 від 25 грудня 1992 р. із змінами, внесеними постановою Пленуму від 4 червня 1993 р. №3 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України (Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних та цивільних справах за станом на 1 лютого 1995 р.), №1. – К.: ЮРІНКОН, 1995.

38 Долгова А.И., Пахомов В.Д. Что такое организованная преступность. Определим исходное понятие // Организованная преступность / Под ред. А.И. Долговой, С.В. Дьякова. – М.: Юрид. лит., 1989. – С. 7-94.

39 Картавцев В., Савченко Д. Организована злочинність та кримінальний закон // Радянське право. – 1991. – №8. – С. 16-19.

40 Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – Издание десятое, стереотипное. – М.: Советская энциклопедия, 1973.

одного або кількох злочинів і мають у своєму складі організатора [41, с. 29].

Слід вказати, що у цьому визначенні науковці, на відміну від В. Картавцева та Д. Савченка, виділяють таку ознаку групи, як стійкість (постійність) [42, с. 772]. *Стійкість групи* означає, що вона має відносно постійний склад учасників з наявністю тривалих зв'язків між ними і високого рівня організованості, однаковості у прийнятті рішень і послідовності у вчиненні злочинів.

У науковій літературі можна знайти й інші визначення, де під організованою групою розуміється ієрархічно побудована структура, що сформована для злочинної діяльності у вигляді промислу й функціонуюча під опікою корумпованих посадових осіб [43, с. 291].

На нашу думку, у цьому визначенні автори виділяють ієрархічність та наявність корумпованих зв'язків. *Ієрархічність* передбачає наявність системно-структурної побудови групи, яка включає у себе загальне керівництво (лідерів), чітко визначену підпорядкованість рядових членів, вертикальні зв'язки між вищими та нижчими структурами злочинного об'єднання.

Аналізуючи наведене, зазначимо, що науковці здебільшого дають визначення організованої злочинної групи, перелічуючи різноманітні ознаки. При цьому, більшість із них, даючи своє розуміння організованої групи, зупиняється лише на деяких ознаках. Зазначене дозволяє дійти висновку, що такі визначення є не досить повними та ґрунтовними, оскільки не розкривають цілісної суті цього негативного явища.

Проаналізувавши точки зору науковців, зокрема, А.І. Долгової, В.Д. Пахомова, В.Т. Контемірова, Є.І. Макаренка, І.В. Тарасюка, І.В. Максимченка [44, с. 24; 45, с. 14-15; 46, с. 114-115; 47, с. 214-215], щодо ознак

41 Джужа О.М., Моїсєєв Є.М., Третьякова Т.А. Стислий словник кримінологічних термінів: Навчальний посібник. / Під заг. ред. О.М. Джужа. – К.: НАВСУ, 1999.

42 Картавцев В., Савченко Д. Організована злочинність та кримінальний закон // Радянське право. – 1991. – №8. – С. 16-19.

43 Криминалистика: Расследование преступлений в сфере экономики: Учебник для вузов / Под ред. В.Д. Грабовского, А.Ф. Лубина. – Нижний Новгород: Нижегородская ВШ МВД России, 1995.

44 Долгова А.И., Пахомов В.Д. Что такое организованная преступность. Определим исходное понятие //

організованої злочинної групи, можна поділити їх на основні чотири групи за наступними підставами:

1. За ознаками організованості:

- ❖ виражені організаційно-управлінські структури та ієрархічність злочинних груп, наявність єдиних норм й правил поведінки, системи санкцій та їх практична реалізація;
- ❖ наявність лідера (організатора) та чіткий розподіл ролей й функцій в злочинній групі.

2. За характером діяльності:

- стійкий, запланований і законспірований характер злочинної діяльності, наявність спільних цілей, орієнтація на отримання максимально високих злочинних прибутків;
- постійний та тривалий характер злочинної діяльності групи;
- прагнення до встановлення міжрегіональних зв'язків;
- активне розповсюдження антигромадської ідеології;
- учинення нетрадиційних злочинів (зокрема, викрадення людей, торгівля людьми, незаконна трансплантація органів тощо);
- встановлення контактів із працівниками правоохоронних органів з метою використання цих корумпованих зв'язків для прикриття злочинної діяльності організованої групи.

3. За ознаками матеріального забезпечення:

- висока технічна забезпеченість злочинної групи;
- використання сучасних науково-технічних засобів, транспорту та новітньої

Организованная преступность / Под ред. А.И. Долговой, С.В. Дьякова. – М.: Юрид. лит., 1989. – С. 7-94.

45 Контемиров В.Т. Криминалистическая характеристика групп в сфере организованной преступности: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / МВД РФ ВСШ. – Волгоград, 1992.

46 Макаренко Є.І. Актуальні проблеми криміналістичного забезпечення боротьби з організованою злочинністю // Актуальні проблеми сучасної криміналістики // Матеріали науково-практичної конференції: У 2-х ч., Сімферополь – Алушта, 19-21 вересня 2002 р. – Сімферополь: Доля, 2002. – Ч. 2. – С. 111-120.

47 Тарасюк І.В., Максимченко І.В. Стратегія і тактика боротьби з організованою злочинністю на сучасному етапі // Теорія та практика застосування чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства в сучасних умовах: Тези доп. наук.-практ. конф.: У 2-х ч. – Ч. 2. – К.: НАВСУ, 2002. – С. 214-217.

вогнепальної зброї;

- наявність значних грошових сум, матеріальна підтримка членів злочинної групи та їх близьких.

4. За особливостями забезпечення злочинної діяльності:

- ❖ наявність корумпованих зв'язків із представниками державної влади та правоохоронних органів;
- ❖ цілеспрямована розробка заходів протидії правоохоронним органам;
- ❖ наявність системи нейтралізації форм соціального контролю.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що наявність хоча б однієї з перелічених ознак свідчить про стійкість, а, отже, – й про організованість групи.

Законодавець у статті 28 КК України вказує на ознаки, які мають бути для того, щоб віднести злочинну групу до організованої:

- наявність декількох осіб та їх попередня зорганізованість у спільне стійке об'єднання для готування або вчинення злочинів;
- об'єднаність злочинів єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на реалізацію цього плану;
- обізнаність усіх учасників такої групи з цим планом.

Необхідно зазначити, що низка науковців вдається до більш детального поділу ознак, розмежовуючи їх на основні та додаткові. Зокрема, можна погодитися з В.М. Биковим, який виділяє імперативні (обов'язкові) та факультативні (додаткові) ознаки організованих груп, визнаючи, що обов'язкові ознаки вказані у законі – це стійкість злочинної групи й розподіл функцій її учасників, спрямованих на досягнення єдиного плану групи.

До факультативних ознак він відносить:

- формування психологічної структури у злочинній групі, висунення лідера (організатора);
- розподіл злочинних ролей в групі та підготовка до учинення злочинів;
- можливість використання складних способів учинення та приховання злочинів;

- підтримання жорсткої дисципліни та наявність спеціального грошового фонду (общаку);
- наявність у злочинній групі єдиної ціннісно-нормативної орієнтації;
- розподіл злочинних доходів у відповідності із становищем особи в структурі організованої групи.

Також автор вказує, що факультативні ознаки не завжди повною мірою встановлюються під час досудового розслідування, а у деяких організованих групах можуть бути взагалі відсутні [48, с. 4-8].

С.С. Єпішин також пропонує розмежовувати ознаки організованих груп на обов'язкові та факультативні. Але при цьому він підкреслює, що обов'язкові ознаки, як найбільш суттєві, притаманні усім організованим групам, а факультативні – враховують різноманітність життя. Тому до факультативних ознак автор відносить:

- кругову поруку та систему норм поведінки, обов'язкову для усіх членів злочинної групи;
- наявність управлінського ядра, ієрархічність та постійний склад групи;
- створення групи на тривалий час з метою заняття злочинною діяльністю;
- розробку заходів захисту від викриття [49, с. 85].

Отже, більшість авторів у дослідженнях виходять з найбільш суттєвих ознак організованої злочинної групи з точки зору їх повторюваності на практиці, інші науковці – з точки зору зазначення їх у законі.

Враховуючи, що обов'язкові ознаки організованої групи містяться у законі, можна виділити головний критерій, який є підставою для розподілу груп на види та їх ознак.

Такої ж думки дотримується і В.І. Куліков, який фактично не досліджуючи критерії поділу, узагальнює та розділяє усі ознаки організованих злочинних груп

48 Быков В.М. Признаки организованной преступной группы // Законность. – 1998. – №9. – С. 4-8.

49 Епишин С.С. Организованная преступная группа и ее признаки // Проблемы борьбы с организованной

на шість блоків, що характеризують таке:

- ❖ особливості формування злочинної групи;
- ❖ структуру (склад) організованої групи;
- ❖ рівень розвитку злочинної групи;
- ❖ сфери кримінальної активності групи;
- ❖ особливості функціонування організованої групи;
- ❖ організацію захисту від викриття [50, с. 119-120].

Основним критерієм відмежування організованої групи від інших видів злочинних груп є ступінь організованості та стійкості – показників розвитку злочинної групи. Під час визначення меж якісного рівня організованої групи, криміналістика тісно пов'язана із кримінологією, кримінальним правом, психологією та іншими науками. З іншого боку, криміналістика повинна враховувати закономірності, які притаманні даному виду злочинного об'єднання, що володіє чітко вираженими системними якостями.

Організованість є головною відмінністю організованої злочинності від усякої іншої. Дослідники організованої злочинності неодноразово зазначали, що неможливо охарактеризувати її тільки кількісними показниками.

Так, К.Т. Чернова виділяє серед основних ознак організованої групи – організованість, до якої зараховує таке: ієрархічну структуру, розроблення плану, підготовку засобів для вчинення й приховування злочинів, розподіл ролей і взаємодію учасників групи, розподіл доходів відповідно до положення у злочинній групі [51, с. 5-6].

Також необхідно зазначити, що у правоохоронній практиці виникають проблеми й помилки під час визначення ознак організованості тієї чи іншої

преступністю: Сборник научных трудов. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1990. – С. 81-89.

50 Куликов В.И. Основы криминалистической теории организованной преступной деятельности. – Ульяновск: МГУ, 1994.

51 Чернова К.Т. Организованные группы расхитителей социалистического имущества: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07, 12.00.09 / Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. – М., 1974.

злочинної групи. Мають місце факти, коли у кримінальних справах організовані злочинні групи відносяться до груп осіб, які вчинили злочин за змовою та навпаки. Тому, для визнання злочину таким, що вчинений організованою групою, у кожному конкретному випадку необхідно зазначати, за якими ознаками злочинна група є організованою.

Відповідно до статті 28 КК України відмінними рисами організованих груп є їх стійкість і попереднє об'єднання для вчинення одного або кількох злочинів. Злочинна діяльність стає єдиною, тривалою і являє собою цілісну систему.

Стійкість вказує на тривалість злочинної діяльності й постійний склад групи. Однак сама тривалість не є основною ознакою групи, тому що тривалі зв'язки можуть бути і в групах, які епізодично за попередньою змовою вчиняють злочини. Стійкість організованої групи виявляється у певній стабільності, цілісності групи при впливі зовнішніх та внутрішніх умов. Під зовнішніми умовами у цьому випадку слід розуміти суспільно-політичну обстановку: дію правових норм, конкретну оперативну обстановку тощо. Стійкість організованої групи із зовнішньої сторони – це жорстка конспірація, маскування злочинної діяльності, забезпечення тривалості функціонування, створення систем захисту від викриття, розробка різних способів учинення та приховування злочинів. Під внутрішніми умовами слід розуміти будь-які співвідношення, дії, зміни у структурі та складі групи.

Загалом, стійкість організованої групи припускає активну протидію силам, які спрямовані на роз'єднання та ліквідацію групи. Але необхідно враховувати, що одночасно в групі діють дві сили – перша спрямована на роз'єднання і розпад групи, інша – на згуртування та зміцнення. У цьому випадку стійкість означає, що створені умови, за яких переважає дія сил, що направлені на об'єднання, згуртування, інтеграцію та централізацію групи, завдяки чому організована група не розпадається, на відміну від групи за попередньою змовою.

Створення внутрішнього порядку в злочинній групі, розподіл ролей й

закріплення функцій, формування ієрархії, відносин влади й підпорядкованості – це процеси, що направлені на підвищення самозбереження організованої групи і характеризують її стійкість.

На думку А.І. Долгової, стійкість організованої групи означає, що відносини між її членами підтримуються і в період між вчиненням злочинів, коли розробляються плани, проводиться підбір співучасників [52, с. 10].

Цілісність організованої групи означає відносну відособленість, ізольованість і проявляється у конспіративному характері зв'язків її учасників, а також у тому, що злочинна група здатна чинити протидію як внутрішнім, так і зовнішнім змінам. Тому така організована група діє як єдиний організм.

Психологічну сторону стійкості групи характеризує також її згуртованість, яка полягає у її спаяності та однотайності [53, с. 100]. Згуртованість – це внутрішній стан організованої групи, а стійкість – зовнішній. Вважається помилковим розмежовувати стійкість і згуртованість, тому що ці два явища перебувають у взаємодії та взаємозалежності, виступають як єдине ціле і є нерозривними.

Тому стійкість групи за попередньою змовою відрізняється від стійкості організованої групи тим, що у першому випадку склад її стабілізувався, але формування групи ще не завершено, члени групи вільно виходять зі складу, так само з'являються й нові члени. Стійкість же організованої групи носить дещо інший характер: має місце стабільність, сталість і цілісність її складу, входження в групу нових членів обмежене, а до виходу будь-кого з групи інші члени ставляться вкрай негативно. Але основна відмінність між ними полягає у тому, що спільна злочинна діяльність розрахована на тривалий час.

52 Долгова А.И., Пахомов В.Д. Что такое организованная преступность. Определим исходное понятие // Организованная преступность / Под ред. А.И. Долговой, С.В. Дьякова. – М.: Юрид. лит., 1989. – С. 7-94.
53 Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2001.

Загалом, можна сказати, що функціональні та структурні характеристики організованої групи в діях переплітаються, доповнюють одна одну і тісно пов'язуються з цілями групи.

Також необхідно зазначити, що різновидом організованих груп є банди, що відрізняються, як правило, за ознаками організованості [54, с. 51]. Банда – це стійка організована й озброєна група з двох або більше осіб, які попередньо об'єдналися для вчинення одного або кількох нападів на громадян, підприємства, установи та організації. Групу слід вважати стійкою за умови, якщо вона є стабільною і згуртованою, а особи, які до неї входять, мають єдині наміри щодо вчинення злочинів [55, с. 180].

Деякі науковці, порівнюючи організовані групи з бандами, в якості відмінної обов'язкової ознаки виділяють її озброєність. Зокрема, О.М. Джужа, Є.М. Моїсеєв та Т.А. Третьякова визначають банду як організовану озброєну злочинну групу, яка створюється з метою нападу на юридичних або фізичних осіб [56, с. 7].

Підсумовуючи наведене, підкреслимо, що, незважаючи на обов'язкові ознаки групи, що зазначені у законі, існують інші, на які нема прямого посилання. Ці ознаки можна розглядати як додаткові. На основі вивчення кримінальних справ та оперативних матеріалів про злочинну діяльність організованих злочинних груп, були виявлені такі *додаткові ознаки*:

1. Чітка ієрархія та наявність лідера.

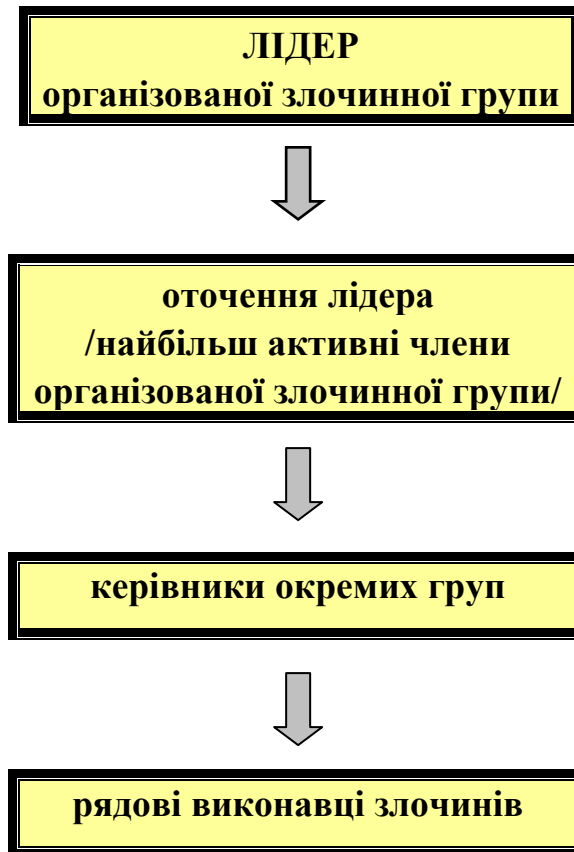
Чітко виражена ієрархічна структура означає упорядкованість злочинного угруповання щодо відносин лідерства та підпорядкованості. Злочинну групу очолює лідер, який має біля себе наближених осіб – активних членів групи, які

54 Организованная преступность: тенденции, перспективы борьбы: Монография. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1999.

55 Постанова Пленум Верховного Суду України від 7 липня 1995 р. №9 “Про судову практику в справах про бандитизм” / Коментар судової практики в кримінальних та адміністративних справах. Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995-1997 рр.) // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1998. – №1.

56 Джужа О.М., Моїсеєв Є.М., Третьякова Т.А. Стислий словник кримінологічних термінів: Навчальний посібник / Під ред. О.М. Джужа – К.: НАВСУ, 2000.

виконують контрольні й розпорядчі функції стосовно рядових виконавців. Типовою можна визнати таку ієрархію:

Таким чином, для організованої злочинної групи характерна інтеграція, коли усі її члени розділяють цілі злочинної діяльності і висувають лідера (організатора).

2. Чіткий розподіл злочинних ролей і закріплення функцій в організованій групі.

В організованій групі злочинні ролі чітко розподіляються. Так, одні члени групи беруть участь у підготовці до учинення злочинів (зокрема, ведуть розвідку, підшукують об'єкти злочинного посягання, облаштовують засідки); другі – безпосередньо учиняють злочини; треті – забезпечують збереження та збут викраденого; інші – забезпечують прикриття злочинної діяльності групи. Отже, кожний член організованої групи знає свої обов'язки, тому злочинне об'єднання функціонує швидко, злагоджено й організовано.

3. Планований характер злочинної діяльності групи.

Практично усі організовані групи вчиняють злочини на основі заздалегідь розробленого плану. Тому тривалість функціонування таких груп неможлива без планування їх специфічної діяльності. Зокрема, під час вивчення кримінальних справ та оперативних матеріалів було встановлено, що організовані злочинні групи функціонували: до 1 місяця – 5%, до 3 місяців – 10%, до 1 року – 66%, більше 1 року – 19%.

4. Мобільність, озброєність та висока технічна оснащеність злочинної групи.

Ця ознака полягає у придбанні та використанні під час учинення злочинів найсучасніших технічних засобів та зброї (зокрема, засобів зв'язку, новітньої вогнепальної зброї і т.п.), що дозволяє членам групи координувати свої дії, легко долати опір, швидко зникати з місця скоєння злочину не залишаючи жодних слідів злочинної діяльності групи.

Приклад: К. створив банду у складі 10 чоловік з метою захоплення заручників та вимагання грошей. Вони придбали автомат АКС-74, 2 пістолети “ТТ” та 120 набоїв до них, 2 гранати (Ф-1 та РГД-5), 3 автомобілі, 2 квартири для тримання заручників, сучасні засоби зв'язку, форму працівників міліції та спеціальні засоби (бронежилет, наручники). К. розробляв способи учинення злочинів, складав плани, графіки і схеми, враховуючи можливості виникнення непередбачених ситуацій, розподіляв ролі всередині групи, керував учиненням злочину. Зокрема, з метою викрадення бізнесмена, обладнали автомобіль міліцейською атрибутикою, переодягнувшись у форму працівників міліції, зупинили автомобіль гр. Д. і, погрожуючи зброєю, застосовуючи насилля, викрали останнього [57].

5. Стійкість, згуртованість і постійність складу злочинної групи.

Ця ознака є наслідком взаємозв'язку в організованій групі окремих осіб

між собою, їх свідомим рішенням зробити злочинну діяльність взірцем свого життя. У складі злочинної групи, як правило, відсутні випадкові люди.

Приклад: Так, С. і О. створили банду в кількості 11 чоловік. Її метою був напад на підприємства і окремих громадян. Керівники визначали вид злочинної діяльності, обирали об'єкт нападу, час вчинення злочину, планували хід і спосіб реалізації злочинних задумів і погоджували його з іншими учасниками злочинної групи. Для вчинення кожного злочину добиралися особи, які володіли певним злочинним досвідом та спеціальними знаннями. Банда функціонувала майже 2 роки і вчинила 18 нападів [58].

Наведений приклад свідчить, що банда не дотримувалась певної спеціалізації, а вчиняла різні злочини, склад організованої групи під час нападів змінювався залежно від об'єкта і обраного способу посягання, нові учасники не залучались. Усе це вказує на стійкість, згуртованість та стабільність складу злочинної групи.

6. Дисципліна, наявність в злочинній групі системи норм та правил поведінки.

В злочинній групі формуються власні погляди, норми поведінки та ціннісні орієнтири. Їх дотримуються усі члени організованої групи. Це дозволяє під час учинення злочинів діяти швидко і узгоджено в умовах ризику і в ситуаціях, що виникають раптово.

7. Діловий характер стосунків між членами злочинної групи.

З розвитком функціональної структури міжособистісні відносини в організованій групі змінюють свій характер. Особисті відносини, засновані на почуттях симпатії, стають непотрібними, оскільки не сприяють успіху і повністю замінюються діловими, заснованими на спільному учиненні злочинів.

8. Єдина матеріальна база.

57 Архівна кримінальна справа Київського апеляційного суду України за 2000 р.

58 Архівна кримінальна справа Київського апеляційного суду України за 2000 р.

Організована злочинна група, як правило, володіє значним матеріальним фондом і створює спеціальні грошові фонди (“каси”, “обшаки”). Їх головне призначення – фінансування злочинної діяльності, дача хабарів та надання фінансової допомоги особам, які засуджені за вчинення злочинів, та членам їх сімей.

9. Спеціальні методи формування злочинної групи.

Склад учасників злочинної групи, як правило, відповідає оптимальній кількості для функціонування злочинної діяльності. Усі члени групи входять до неї добровільно, виняток становлять особи, які необхідні групі для вчинення злочинів і тому втягнуті в групу за допомогою погроз або шантажу. Форми залучення до групи можуть бути різноманітними.

Зокрема, під час вивчення кримінальних справ та оперативних матеріалів було встановлено, що для формування організованих злочинних груп лідери використовували:

- ❖ компрометацію та шантаж (61%);
- ❖ ставлення у матеріальну залежність (32%);
- ❖ створення перешкод на роботі (7%).

Іноді вище зазначені прийоми застосовувалися у сукупності.

Приклад: Так, К. створив банду з метою вбивства гр. П. Неповнолітній С. знав про плани банди, тому К., погрожуючи вбивством, змусив його взяти участь у вчиненні злочину, втягнувши тим самим у злочинну діяльність організованої групи [59].

10. Наявність злочинного досвіду у членів організованої групи.

Злочинний досвід у членів організованої групи зумовлюється їхнім способом життя. Члени групи, які мають недостатній злочинний досвід, набувають його від інших членів групи, у тому числі і під час спільних дій при учиненні злочинів.

Приклад: Так, К. і В. створили озброєну організовану злочинну групу у кількості 5 чоловік для нападу на громадян. З метою психологічної підготовки та набуття професійних навичок членами групи в убивствах, вирішили вбити кількох чоловік різними способами. Група функціонувала близько трьох місяців і вчинила близько 22 озброєних напади, при цьому скоїла 14 вбивств з особливою жорстокістю [60].

11. Тривалість та конспіративний характер злочинної діяльності, направленість на отримання значних прибутків визначається самим характером групи. Необхідність підтримувати рівень матеріального добробуту злочинної групи визначає безперервний характер її діяльності. Члени групи намагаються перебувати поза увагою правоохоронних органів, вживають заходи для маскуванню злочинного способу життя. Це перетворює групи на законспіровані та такі, що важко розпізнаються традиційними оперативно-розшуковими методами, злочинні об'єднання.

12. Наявність корумпованих зв'язків.

Наявність корумпованих зв'язків є однією з важливих ознак організованих злочинних груп, які забезпечують не лише тривале їх функціонування, а й розвиток у майбутньому. Для організованих груп характерні корумповані зв'язки на високих рівнях, що важко встановити під час досудового розслідування. Корупцію не можна вважати відмінною ознакою організованої групи, тому що і в групі осіб, що вчиняють злочини за попередньою змовою, можуть бути такі зв'язки. В той же час корумповані зв'язки – характерна ознака групи. Чим організованіше злочинне угруповання, тим вищий рівень його корумпованих зв'язків, що необхідно враховувати під час розслідування.

З огляду на наведене, можна дійти висновку, що під **організованою злочинною групою** слід розуміти **стійке об'єднання осіб (трьох і більше), які**

59 Архівна кримінальна справа Київського апеляційного суду України за 1997 р.

60 Архівна кримінальна справа Київського апеляційного суду України за 2000 р.

попередньо зорганізувалися для спільної злочинної діяльності, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, діяльність яких свідомо спрямовується лідером за підтримки інших членів групи на постійне вчинення злочинів, з метою вилучення максимальних злочинних прибутків.

Четвертий вид. Найбільш небезпечною серед усіх злочинних угруповань є **злочинна організація**, яка має складний опосередкований характер, призводить до формування стійких організованих форм зв'язків учасників, засвоєнню складних способів учинення і приховування злочинів, де безпосереднє спілкування між членами замінюється інформаційними зв'язками [61, с. 374], а відносини мають діловий характер.

Беручи до уваги традиційність та глобальність міжнародної злочинності, найвідомішими транснаціональними злочинними організаціями на сьогодні є такі:

- ❖ італійський злочинний синдикат;
- ❖ російська мафія;
- ❖ японська якудза;
- ❖ китайські тріади;
- ❖ колумбійські картелі;
- ❖ мексиканська федерація.

Усі перелічені структури мають узагальнену назву “Велика Шістка”.

У світі існують й інші види злочинних організацій, наприклад:

- гангстерські синдикати у Туреччині, Нігерії, Нікарагуа, Домініканській Республіці (це високоорганізовані злочинні об'єднання, але вони не мають глобального впливу у світі і, як правило, є підзвітними “Великій Шістці”);
- терористичні організації Сендеро Луміносо, Тупак Амару, Хезболлах, Абу Нідаля (їхня злочинна діяльність – наркобізнес, торгівля зброєю – направлена

61 Стеценко Ю.В. Виявлення таємних комунікацій як складова протидії організованій злочинності на сучасному етапі // Держава і право. – 2002. – №17. – С. 374-377.

на досягнення насамперед політичних, а не корисливих цілей) [62, с. 27].

Загалом, *організація* – складна організована єдність [63, с. 446].

У перекладі з французької (*organisation*) *організація* – це група осіб, що становить колектив, єдине ціле, об'єднане на основі спільних завдань, програм [64, с. 494].

Злочинна організація – це об'єднання осіб організованих груп для сумісної злочинної діяльності з виділенням самостійних функцій керівництва і безпосереднього вчинення злочинів та забезпечення виживання злочинної організації [65, с. 52].

Згідно концептуальної моделі, що запропонована Президентською Комісією Сполучених Штатів по вивченню організованої злочинності, злочинну організацію визначають як групу окремих, найбільш впливових людей, які займають високі посади у владних й виконавчих органах держави або відносяться до олігархічної верхівки суспільства. Вони керують діяльністю безпосередніх виконавців, які втягнуті у злочинну діяльність і є їх працівниками [66, с. 57].

На думку В.Г. Гриба, злочинна організація – це складне, ієрархічне об'єднання, що включає безпосередніх виконавців злочинів (окремі групи), а також структури з контрольними, охоронними й ідеологічно-управлінськими функціями [67, с. 6-7].

М. Акімов вказує, що визначальною рисою й, водночас, зброєю злочинних організацій є корупція [68, с. 69].

62 Савченко А. Транснаціональні злочинні організації // Часопис МВС України. Форпост. – 2001. – № 4. – С. 27-28.

63 Ожегов С.И. Словарь русского языка. – 4-ое изд. дополн. – М.: ГИС, 1960.

64 Юридичний словник / За ред. Б.М. Бабія, Ф.Т. Бурчака, В.М. Корецького, В.В. Цветкова. – Видання друге, перероблене і доповнене. – К., 1983.

65 Организованная преступность: тенденции, перспективы борьбы: Монография. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1999.

66 Транснациональная организованная преступность: дефиниции и реальность: Монография. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 2001.

67 Гриб В.Г. Противодействие организованной преступности: Учебное пособие для вузов / Под ред. А.И. Гурова, В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М., 2001.

68 Акімов М. Перспективний напрям кримінально-правової боротьби з організованою злочинністю // Право України. – 1999. – №9. – С. 69, 83.

Отже, злочинні організації відрізняються складною структурою і системою управління, володіють широкими зонами впливу, глибоко укорінені в офіційних структурах, мають у розпорядженні центри, служби контролю, зв'язку та інформації, а також нерухомість, офіційне прикриття (підприємства, казино, різноманітні фонди), що приносять прибуток.

Стосовно законодавчого визначення цього явища, то згідно з пунктом 4 статті 28 КК України, *злочинною організацією* визнається *об'єднання осіб, яке є: стійким, ієрархічним, об'єднує декількох осіб (трьох і більше), за попередньою змовою зорганізоване його членами або структурними частинами для спільної діяльності.*

Уся діяльність злочинних організацій спрямована на безпосереднє вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, керівництво чи координацію злочинної діяльності інших осіб, забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших організованих злочинних груп.

Власне кажучи, злочинні організації – це ті ж організовані групи, але з більш високим ступенем організованості й згуртованості, які вчиняють тяжкі злочини з використанням складних злочинних технологій, кримінального професіоналізму й корумпованих зв'язків і можуть існувати тривалий час. Вони характеризуються більш складною, ніж в організованих групах, структурою: складаються з окремих блоків, що очолюються лідерами; рядові члени не знають усіх учасників організації і спілкуються тільки з членами свого блоку.

Організацію очолює сильний лідер, який, використовуючи авторитарні методи управління, “замикає на собі” усі її структурні ланки. Це досить складне утворення, структурними частинами якого є організовані злочинні групи.

Так, найбільш вагомим у злочинному середовищі Санкт-Петербурга було так зване Малишевське угруповання (лідер – Малишев). Воно створене наприкінці 80-х років в результаті об'єднання таких організованих злочинних груп міста, як тамбовська, красносельська, воркутинська та ряду інших і зосередило у своїх

рядах біля двох тисяч бойовиків й інших членів злочинних груп.

Також необхідно зазначити, що тривале функціонування злочинної організації забезпечується створюваною власною внутрішньою контррозвідкою та розвідкою. Її структурні ланки формуються на базі державно-виробничих управлінських структур, що виконують подвійні функції законного та злочинного характеру. Такій організації притаманний корисливо-господарський вид злочинної діяльності, у тому числі й у зовнішньоекономічній сфері. Здебільшого, базовими напрямками цієї діяльності є паливно-енергетичний комплекс, сфери приватизації, кредитно-фінансова та банківська системи. Таке утворення активно використовує зв'язки з корумпованими урядовцями та представниками різних гілок влади, при цьому широко застосовується шантаж та хабарництво, а іноді вбивства на замовлення небажаних конкурентів.

Конспірація злочинної діяльності та легальне прикриття членів злочинних організацій завдає значних труднощів у їх викритті. При розслідуванні злочинів повна структура злочинної організації не виявляється, окремі її блоки залишаються поза зором слідчих органів, тому процес розкриття та розслідування злочинів ускладнюється й потребує проведення глибоких законспірованих розвідувальних заходів. Під час досудового слідства члени злочинної організації часто відмовляються давати показання або дають їх лише у тих межах, що доведені матеріалами кримінальної справи.

Але необхідно зазначити, що незважаючи на вказані труднощі, розслідування групових злочинів не є безперспективним. У будь-якій злочинній організації ведеться боротьба за лідерську владу, за підвищення частки злочинних прибутків, за становище у складі групі, що може бути успішно використано в процесі викриття їх злочинної діяльності. Виявити конфлікти і протиріччя та вміло застосувати їх під час досудового слідства – основне завдання слідчого.

Слід вказати і на те, що злочинній організації притаманні усі ознаки, що характеризують організовану злочинну групу. Але деякі з них мають свою

специфіку. Зокрема, злочинні організації у своїй діяльності теж прагнуть отримати максимальні злочинні прибутки. Але при цьому, вони можуть отримувати доходи як від незаконної злочинної діяльності (зокрема, торгівля зброєю та наркотиками, проституція), так і на основі законної діяльності (наприклад, торгівля, банківські послуги, спонсорська або благодійна діяльність тощо).

Залежно від сфер діяльності злочинних організацій, можна розрізнити групи, що діють у сферах: промисловості, сільського (фермерського) господарства, підприємництва, фінансово-кредитній, експорту й зовнішньої торгівлі, військової промисловості й оборони, медицини, приватизації, політики, високоточних технологій, обслуговування, науки, туризму та шоу-бізнесу.

Групи, які діють у тій чи іншій сфері, володіють специфікою, що пов'язана зі знанням умов виробництва й способів вилучення доходів. Поділ на сфери носить, звичайно, умовний характер, оскільки межі дій організованих злочинних груп, що вчиняють злочини, можуть мати розбіжності з галузями виробництва або територіальними одиницями.

Як зазначає П.М. Кубрак, напрями діяльності злочинної організації можуть мати не тільки корисливо-господарський злочинний характер, відповідні формально-виробничі ознаки її побудови, але і відкриту або замасковану антиконституційну та іншу підривну діяльність. Такі злочинні організації мають своє політико-ідеологічне обґрунтування, статутні положення, а їх злочинна діяльність може мати зв'язки і з іноземними підривними організаціями та спецслужбами [69, с. 416-417].

Підсумовуючи, необхідно вказати, що розмежування злочинних угруповань на види за рівнем розвитку й організованості має умовний характер, оскільки завжди є різноманітні перехідні види злочинних груп, але їх можна

69 Кубрак П.М. Поняття, види організованих злочинних утворень і організованої злочинної діяльності // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Суд в Україні: боротьба з корупцією та з організованою злочинністю і захист прав людини. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників / Керівники авторського колективу А.І. Комарова, В.В. Медведчук, В.О. Євдокімов, В.Ф. Бойко, О.О. Крикун. – К., 1999. – Том

віднести до одного з розглянутих чотирьох.

Правильне визначення виду злочинного угруповання має суттєве криміналістичне значення і повинне враховуватися слідчим під час досудового розслідування злочинів цієї категорії. Слідчим та працівникам оперативних підрозділів необхідно розуміти ступінь психологічної єдності і взаємної підтримки членів злочинних угруповань, їхню організованість та згуртованість, що допоможе кваліфікувати злочинну групу як організовану та визначити низку оперативно-розшукових заходів, обрати правильну тактику слідчих дій й напрямки досудового розслідування.

Отже, встановлюючи ознаки злочинного угруповання, слідчий повинен пам'ятати, що не усі злочинні групи можуть розпізнаватися за наведеними ознаками. Злочинна група – це живий соціальний організм, який розвивається від простих видів до найбільш складних.

1.3. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛІДЕРА ТА ІНШИХ СУБ'ЄКТІВ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ

Створення організованої групи, розподіл функцій, узгодженість відносин лідерства і підпорядкованості вказує на функціонально-ієрархічну структуру побудови злочинного об'єднання. Ієрархічність передбачає наявність відповідної системно-структурної побудови злочинного угруповання, яка має такі риси:

- ❖ наявність загального керівництва (лідера угруповання);
- ❖ чітко визначену підпорядкованість рядових членів злочинного об'єднання його керівникам (лідерам);
- ❖ вертикальні зв'язки між вищими та нижчими структурами угруповання;

❖ загальні норми та правила поведінки та дотримання їх усіма членами злочинного угруповання.

Розглядаючи організовані злочинні угруповання як суб'єкт злочинної діяльності, слід пам'ятати про те, що кожне злочинне об'єднання складається з окремих індивідів, які володіють певними знаннями, якостями та ознаками, що характеризують їх в особистісному відношенні. Становище у складі злочинної групи накладає відбиток на поведінку й риси характеру її членів, в яких відображаються усі ознаки організованої групи в цілому. Усе це є основою для визнання члена групи як суб'єкта злочину.

Необхідно зазначити, що поняття суб'єкта злочину розкриває тільки кримінально-правову характеристику і свідчить про можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинене протиправне діяння. Поняття ж особи злочинця більш широке за своїм змістом і включає його індивідуальність, соціальну сутність, життєві й моральні цінності тощо.

Криміналістичне вивчення особи злочинця дає важливу інформацію, яка складає зміст одного з елементів криміналістичної характеристики злочинів. На думку В.О. Образцова, особа злочинця характеризується різноманітними ознаками, які поділяються на:

1) безпосередні незмінні ознаки біологічного походження;

2) соціально – обумовлені ознаки, які можуть змінюватися. При цьому, зміни можуть бути пов'язані із впливом на даного суб'єкта зовні (наприклад, травми, каліцтва), а також можуть виходити як від нього (зокрема, навмисна зміна зовнішності), так й проти його бажання, під впливом соціальної сфери та інших умов [70, с. 41].

Формулюючи криміналістичну характеристику особи злочинця, як правило, виділяють соціальну належність, освітній рівень, вік, наявність психічних відхилень, сімейний стан, інтереси та схильності. Суттєве значення

мають такі характеристики суб'єкта, виникнення яких пов'язано з підготовкою, вчиненням та прихованням злочину, а також з подальшою його поведінкою. Наприклад, сюди можна віднести спроби змінити чи замаскувати свою зовнішність під час підготовки до злочину (знищення особливих прикмет) та поведінку злочинця, яка характеризує його після вчинення злочину (явка з повинною, приховання викраденого). Важливе значення має і наявність злочинного досвіду та навичок.

Отже, необхідно вказати на те, що характеристика членів організованих злочинних угруповань може складатися із сукупності даних про:

- соціально-демографічні, морально-психологічні і кримінально-правові ознаки;
- закономірності зв'язків особистісних якостей злочинця та його діяльності з іншими елементами злочину.

Можна погодитись із Г.Г. Зуйковим, який вважає, що якості особи злочинця відносяться, поруч з мотивами й цілями злочину, до обставин суб'єктивного характеру, що детермінує спосіб учинення злочину [71, с. 14].

Таким чином, можна зазначити, що характеристика особи злочинця має важливе криміналістичне значення та дозволяє звужити коло осіб, серед яких можуть знаходитися злочинці, висувати версії щодо мотивів, цілей та способів учинення й приховання злочинів, визначати тактику слідчих дій під час розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями. Отже, характеризуючи суб'єкт злочину, важливо враховувати його соціальні, фізичні та психічні особливості, а також місце в ієрархії злочинної групи та рольову функцію в ній.

Говорячи про особливості особи злочинців, що вчиняють злочини у складі організованих груп, насамперед, необхідно звернути увагу на склад і структуру таких угруповань. Дослідження структури організованих злочинних груп

70 Криміналістика / Под ред. В.А. Образцова. – М.: Юрист, 1995.

71 Зуйков Г.Г. Установление способа совершения преступления при помощи криминалистических экспертиз и

здійснювали як вітчизняні, так і західні науковці.

Так, В.Г. Гриб у злочинній групі виділяє такі блоки:

- керівництво;
- “розвідка”, “контррозвідка” та “радники-спеціалісти”;
- куратори певних територій та напрямів діяльності;
- матеріального забезпечення;
- виконавці злочинів, бойовики та охорона [72, с. 7].

В.С. Мешкова пропонує таку структуру організованих злочинних груп:

- регіональні лідери злочинної діяльності та організатори окремої групи;
- радники і консультанти та розвідка і контррозвідка;
- ізолюючий блок та блоки захисту – “криши”;
- активні члени, бойовики, охоронці (*Додаток А*) [73, с. 19, 21].

На думку Є.В. Горенської, структура злочинного угруповання виглядає наступним чином:

- організатор (організатори) та помічники організатора;
- керівники підрозділів, розвідка й контррозвідка та технічне забезпечення;
- виконавці, охорона керівного ядра та ін. [74, с. 275].

Отже, підсумовуючи вищенаведені точки зору, можна зробити висновок, що науковці виділяють блоки злочинних груп, які різні за назвою, але мають єдині функції. Тому, узагальнюючи думки вчених та враховуючи сучасний стан правоохоронної практики з протидії організованій злочинності, можна дійти висновків, що кожному такому злочинному угрупованню притаманна наявність таких *структурних одиниць*:

исследований. – М., 1970.

72 Гриб В.Г. Противодействие организованной преступности: Учебное пособие для вузов / Под ред. А.И. Гурова, В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М., 2001.

73 Мешкова В.С. Криминалистическая характеристика организованной преступности и ее субъектов: Учебно-практическое пособие. – Калининград: Калининградский ЮИ МВД России, 1997.

74 Горенская Е.В. Признаки организованных преступных структур в сфере нелегального автобизнеса (по материалам северо-кавказского РУБОП) // Проблемы борьбы с организованной преступностью в северо-кавказском регионе (правовой, политический, экономический, национальный аспекты): Материалы Всероссийской науч.-

- лідери (організатори) організованих груп чи злочинних організацій;
- аналітичний блок (радники та консультанти);
- блок безпеки (розвідка та контррозвідка);
- блок прикриття (захисту), що складається із корумпованих чиновників і представників правоохоронних органів, а також з адвокатів, які обслуговують організовані злочинні групи, та утримувача єдиної “каси”;
- активні члени групи: бойовики, безпосередні виконавці злочинів, охоронці, навідники та ін.

Правоохоронна практика свідчить, що кількість активних членів злочинних угруповань може коливатися від кількох осіб до декількох сотень. Так, в СНД на початку 90-х років діяли дві організовані злочинні групи – банди: “айрапетовська” та “слонівська”. Кожна з цих банд нараховувала близько 800-1000 членів, мала свої “філіали” – бандформування. Банди розподілялися на бригади, а ті у свою чергу – на ланки, що очолювалися “бригадними” та “ланковими” – найбільш авторитетними бандитами [75, с. 15].

Згідно з даними, отриманими під час вивчення оперативно-розшукових матеріалів та дослідження кримінальних справ, склад злочинних угруповань останнім часом здебільшого налічує:

- ❖ 2-3 особи – 7%;
- ❖ 4-5 осіб – 34%;
- ❖ 6-10 осіб – 41%;
- ❖ більше ніж 10 осіб – 18%.

Наявність лідера групи є суттєвою ознакою та важливим елементом криміналістичної характеристики злочинних угруповань. Лідер є центральною фігурою у злочинному угрупованні. Він згуртовує групу у психологічному розумінні, надає її діяльності єдиний та цілеспрямований характер.

практич. конф. 23-24 ноября 1999 г. – М., 2000.– С. 272-277.

75 Плоткин Д., Ищенко Е. Борьба с бандитизмом: системный подход // Законность. – 2001. – №11. – С. 15-19.

Об'єктивно в злочинній групі виникає потреба у керуванні. Ускладнення злочинної діяльності, прагнення до отримання максимальних злочинних прибутків потребує координації та управління. У злочинній групі поступово з'являється особа, яка здатна до аналізу ситуації, керівництва людьми та обізнана з технологією злочинного бізнесу. Аналіз особистісних якостей членів злочинних груп дає можливість спостерігати чітке розмежування на дві категорії: одні здатні до управління, інші схильні до підпорядкування.

В середньому, у злочинному світі “коронується” не менше ніж 8-11 злочинних авторитетів на рік [76, с. 177]. Зокрема, в Україні тільки у 2000 році стосовно 800 лідерів було порушено кримінальні справи [77, с. 2].

Висунення лідера в злочинних групах відбувається стихійно, за мірою їх розвитку та функціонування [78, с. 108]. При цьому, як вказує В.М. Биков, діють два фактори – об'єктивний та суб'єктивний.

Об'єктивний фактор полягає у тому, що в лідери висувається той член групи, який найбільш “корисний” для її діяльності, найкращим чином проявляє себе в готуванні та вчиненні злочинів.

Суб'єктивний фактор полягає у тому, що особа, яка висувається в лідери, володіє такими особистими якостями, які необхідні для здійснення функцій лідера в злочинній групі. Вона найбільш активна, енергійна, рішуча, наділена високим інтелектом, життєвим, у тому числі й злочинним досвідом [79, с. 37].

Підтвердженням цього є дані, отримані під час вивчення кримінальних справ та оперативних матеріалів. Так, у більшості випадків лідер має вищу освіту – 62%, тоді як середню спеціальну – 25%, середню освіту – 12%, незакінчену середню освіту – 1%.

76 Основы борьбы с организованной преступностью: Монография / Под. ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова – М.: “ИНФРА-М”, 1996.

77 Звітують слідчі. Брифінг у МВС / Міліція України. – 2001. – №2.

78 Общая психология: Учебное пособие для студентов пед. институтов / В.В. Богословский, А.А. Степанов, А.Д. Виноградова и др. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1981.

79 Бывков В.М. Лидерство в преступных группах // Законность. – 1997. – №12. – С. 37-40.

У науковій літературі поняттю лідерства приділяється багато уваги психологами, кримінологами, криміналістами та іншими вченими. Так, у соціальній психології під лідером групи розуміється її член, який спонтанно висувається на роль неофіційного керівника в умовах раптової, специфічної та, як правило, досить значущої ситуації, з метою забезпечення колективної злочинної діяльності для досягнення загальної мети. Це особа, чий авторитет, влада і повноваження визнаються усіма членами групи [80, с. 664; 81, с. 158; 82, с. 176].

Загалом, висування лідера відбувається поступово за ступенем розвитку та функціонування злочинного угруповання. В групах з низьким психологічним розвитком (випадкові, типу компанії) ще немає лідера, але сформувалось ядро з найбільш активних і авторитетних членів. Процес висування лідера тільки починається, а у разі викриття групи – припиняється. І лише в злочинних групах з високим психологічним розвитком (організовані групи, злочинні організації) лідер представлений у класичному вигляді. В цих групах лідер проходить шлях від особи, яка володіє схильністю до лідерства та епізодично виявляє ці здібності, до справжнього керівника злочинного угруповання.

Лідер в злочинній групі виконує важливі соціально-психологічні функції. Саме завдяки лідеру злочинна група стає згуртованою, її склад стабілізується, відносини формалізуються.

До *основних функцій*, які лідер виконує в процесі функціонування злочинного об'єднання, можна віднести такі:

1) організаторська – полягає у тому, що лідер створює та організовує злочинне угруповання, розробляє заходи захисту, керує підготовкою, вчиненням й приховуванням злочинів, що забезпечує тривале функціонування групи, з метою

80 Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. – 4-е изд. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – Кн. 1: Общие основы психологии.

81 Общая психология: Курс лекций для первой ступени педагогического образования / Сост. Е.Н. Рогов. – М.: ВЛАДОС, 1995.

82 Общая психология: Учеб. для студентов пед. ин-тов / А.В. Петровский, А.В. Брушлинский, В.П. Зинченко и др.; Под ред. А.В. Петровского. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1986.

заняття тривалою злочинною діяльністю (*Додаток Б*).

Відмінною рисою лідера є те, що він володіє глибокими спеціальними знаннями у тій сфері діяльності, на яку направлені інтереси кримінального угруповання та об'єднує під своїм керівництвом і направляє зусилля осіб з різними характерами, внаслідок чого визнається найбільш небезпечним членом злочинного об'єднання. Однак лідери можуть і не володіти спеціальними знаннями в кримінальному бізнесі, при цьому вони, як правило, залучають до своєї діяльності радників та консультантів. Тому сутність організаторської діяльності полягає у створенні таких умов, без яких не може бути забезпечений процес тривалої злочинної діяльності, який направлений на підготовку, вчинення та приховання злочинів;

2) інформаційна – тісно пов'язана із організаторською функцією. Лідер організує (забезпечує) надходження необхідної інформації, аналізує її, а у необхідних випадках передає членам злочинної групи.

Під час реалізації цієї функції лідер діє за двома напрямками: отримання інформації зовні і збирання відомостей про внутрішнє життя самої групи, що дозволяє лідеру завжди володіти обстановкою й контролювати дії злочинної групи. Тому без надходження нової інформації тривале функціонування злочинного угруповання неможливе;

3) ідеологічна – полягає у тому, що лідер може суттєво впливати на морально-психологічний клімат не тільки у злочинному середовищі, але й у суспільстві, демонструючи рівень життя, який недоступний більшості.

У такому випадку люди (особливо молодь) бачать у цьому еталон для наслідування, потрапляючи у систему організованої злочинності, забезпечуючи тим самим її стійкість та відтворюваність. Значна увага лідерами приділяється, по-перше, розповсюдженню відомостей про всемогутність злочинних угруповань. Така інформація за необхідністю підкріплюється акціями терористичного спрямування, що викликає відповідну реакцію у населення. По-друге, одночасно

міфологізується діяльність організованих злочинних угруповань чи окремих фактів щодо їх існування;

4) стратегічна – полягає у тому, що злочинні угруповання функціонують згідно з ідеями та планами лідерів (організаторів), яким притаманні домінування, цілеспрямованість, стійкість емоцій, що дозволяє зберігати необхідну соціально-психологічну дистанцію з оточуючими, тверезо аналізувати ситуацію, що складається, краще інших бачити можливості злочинної групи, прогнозувати вірогідні труднощі і на підставі цього невідкладно приймати певні “правильні” рішення;

5) нормативна – полягає у тому, що лідер угруповання формує однаковість поглядів і позицій членів групи, що забезпечує єдність дій у ситуаціях не планованих, раптових, пов’язаних з ризиком та небезпекою. Лідер визначає допустимі межі і норми поведінки всередині злочинної групи, встановлює заборони, за порушення яких застосовує відповідні санкції. З особистістю лідера, його поведінкою й переконаннями зв’язують свої поступки інші члени злочинної групи;

6) дисциплінарна – особливо важлива для організованих груп і злочинних організацій, де норми поведінки більш жорсткі, ніж в групах з низьким психологічним розвитком. В цю функцію лідера входить і обов’язок вирішувати різноманітні конфлікти, що нерідко виникають всередині групи.

Отже, можна сказати, що роль лідера в організованому злочинному угрупованні є визначальною. Він знаменує собою авторитарність. Чим більші організаторські функції лідера, тим вищий рівень організованості й згуртованості злочинного об’єднання; функціонування групи є тривалішим, злочинна діяльність більш різноманітна та прибуткова, направлена на різні сфери суспільного життя.

Оскільки лідер є організатором і керівником усієї злочинної діяльності групи, під час досудового розслідування злочинів та кримінально-правової оцінки злочинної діяльності лідера визначають як організатора групового злочину.

В юридичній літературі справедливо підкреслюється необхідність урахування співвідношення термінів “лідер” та “організатор”. Використання цих термінів залежить від того, як розглядається особа лідера та організатора. Якщо злочинна група розглядається з точки зору соціальної психології, то використовується термін “лідер”, а з позиції правової оцінки, відповідно до термінології кримінального права, лідер визначається як організатор.

У криміналістичній характеристиці злочинних груп, їх структури та суб’єктів терміни “лідер” і “організатор” використовуються відповідно до акценту, що ставиться у дослідженні.

Слід вказати, що діяльність лідера та самої злочинної групи є суспільно небезпечною. Правовою основою ефективної боротьби з організованою злочинністю є норми Кримінального кодексу України, які встановлюють кримінальну відповідальність осіб, що вчинили злочини у складі організованих злочинних груп чи організацій. Зокрема, стаття 255 КК України встановлює відповідальність лідерів (організаторів) за створення злочинної організації.

Оцінюючи ступінь суспільної небезпечності і характеризуючи кожного учасника організованої злочинної групи, законодавець виділяє організатора як найбільш небезпечного члена групи, який вносить у злочинні дії співучасників стійкість та організованість.

На думку Г.А. Крігера, організаторами є особи, які створили та керували злочинним угрупованням або керували підготовкою чи вчиненням певних злочинів [83, с. 131]. У цьому визначенні автор акцентує увагу на двох самостійних ознаках організаторської діяльності:

- утворенні та керівництві злочинним угрупованням;
- організації та керівництві окремими злочинами.

Отже, однією з ознак є організація та безпосереднє управління злочинними діями, а другою – загальне керівництво злочинним угрупованням.

На відміну від Г.А. Крігера, Ф.Г. Бурчак організатором групи вважає тільки особу, яка організувала або керувала вчиненням конкретного злочину [84, с. 141].

Більш широке тлумачення поняття організатора злочинної групи дає М.І. Ковальов. Автор вважає, що організаторами є особи, які створили та очолювали злочинне угруповання, розробляли плани злочинної діяльності, а також керували вчиненням окремих злочинів.

До організаторів конкретних злочинів М.І. Ковальов відносить осіб, які:

- ❖ організували злочин, тобто не тільки схилили інших осіб до вчинення злочину, але й самі безпосередньо приймали участь у їх вчиненні;
- ❖ керували вчиненням злочину, незалежно від того, приймали вони особисту участь у фізичному виконанні складу злочину чи лише вчиняли дії, що сприяли успіху злочинної діяльності [85, с. 125].

А.М. Царегородцев фактично погоджується з визначенням М.І. Ковальова, і під організатором розуміє особу, яка організувала, очолювала чи керувала злочинним об'єднанням або організувала конкретний злочин чи керувала його вчиненням. Він вказує на необхідність розмежування організаторів злочинного об'єднання та організаторів конкретних злочинів у формулюванні загального поняття організатора. Це обумовлюється тим, що умови відповідальності членів злочинного угруповання суттєво відрізняються і не можуть прирівнюватися до умов відповідальності співучасників інших форм співучасті [86, с. 15, 18].

На думку інших науковців, організатором є особа, яка організувала або керувала вчиненням злочину, а також умисна діяльність якої може бути пов'язана з утворенням злочинної організації [87, с. 494; 88, с. 446].

83 Гришаев П.И., Кригер Г.А. Соучастие по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1959.

84 Бурчак Ф.Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. – К.: Наукова думка, 1969.

85 Ковалев М.И. Соучастие в преступлении. Ч. 2. Виды соучастников и формы соучастия в преступлении // Учен. тр. – Т. 5. – Свердловск: СЮИ, 1962.

86 Царегородцев А.М. Ответственность организаторов преступлений. – Омск: Омская высшая школа МВД СССР, 1978.

87 Юридичний словник / За ред. Б.М. Бабія, Ф.Т. Бурчака, В.М. Корецького, В.В. Цветкова. – Видання друге, перероблене і доповнене. – К., 1983.

88 Ожегов С.И. Словарь русского языка. – 4-ое изд. дополн. – М.: ГИС, 1960.

Що ж до законодавчого визначення організатора злочинного об'єднання, то відповідно до пункту 3 статті 27 КК України, *організатором є особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка утворила організовану групу (злочинну організацію) або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організовувала приховання злочинної діяльності організованої групи (злочинної організації).*

Аналізуючи статтю 27 КК України, можна виділити шість видів діяльності, які притаманні особі організатора та характеризують її:

- організація вчинення злочину (злочинів);
- керування підготовкою злочину (злочинів) або його (їх) вчиненням;
- утворення організованої групи чи злочинної організації;
- керування організованою групою чи злочинною організацією;
- забезпечення фінансування злочинної діяльності організованого угруповання;
- організація приховування злочинної діяльності.

Перший вид діяльності полягає в організації злочину і складається з дій, що направляють, об'єднують інших співучасників на вчинення одного чи декількох злочинів або координують їхню поведінку. Організатору належить ініціатива у вчиненні злочину. Від нього виходять задуми щодо вчинення посягання, він підбирає та готує співучасників, забезпечує їх планами, зброєю й засобами вчинення злочину, визначає об'єкти посягання, розробляє загальну стратегію і тактику злочинної діяльності. Але ініціатива вчинення злочину може і не належати організатору, а бути лише підтриманою ним.

Отже, організація вчинення злочину – це широкий комплекс дій особи щодо організації й підготовки до вчинення злочину. Особиста участь організатора у вчиненні злочину є не обов'язковою. Основне завдання, на виконанні якого зосереджена увага організатора під час організації вчинення злочину – спрямувати, об'єднати і скоординувати зусилля інших осіб на вчинення злочину.

Приклад: Так, організована злочинна група, організатором якої був К., вчинила кілька збройних розбійних нападів на квартири громадян з метою викрадення грошей та цінностей. При цьому К. діяв як організатор, вказуючи на квартири, на які вчинялись напади. Безпосередньої участі у вчиненні злочинів К. не приймав [89].

Необхідно зазначити, що організація злочину може здійснюватись у вигляді наказу, прохання, підкупу, доручення, замовлення тощо.

Другий вид діяльності складає керування підготовкою чи вчиненням злочинів. Воно передбачає спрямування дій членів організованої злочинної групи на готування до одного чи кількох злочинів, а саме на:

- підшукування або пристосування засобів чи знарядь злочину;
- добір співучасників та розподіл між ними функцій;
- формування єдиної психологічної установки групи на вчинення злочину;
- усунення перешкод та інше умисне створення умов для вчинення злочину.

Керування вчиненням злочину виражається у таких діях, як безпосереднє керівництво діями членів злочинної групи на місці й під час вчинення злочину, давання їм необхідних вказівок, що потребує, як особистої участі організатора у вчиненні злочину, так і проведення інструктажу членів групи щодо виконання ними відповідних злочинних дій, визначення місць переховування співучасників після вчинення ними злочину, а також приховування знарядь і засобів вчинення злочину та предметів, здобутих злочинним шляхом.

Наведене дозволяє розмежувати дії організатора щодо організації вчинення злочину від дій щодо керівництва його вчиненням. Такої ж думки дотримується більшість практичних працівників слідчих підрозділів. Так, за даними опитування 425 респондентів 27% вказали, що організатор групи брав безпосередню участь у вчиненні злочину. Разом з тим, у кримінальній практиці існують випадки, коли організатор особисто не приймає безпосередньої участі у вчиненні злочину, а

89 Архівна кримінальна справа Київського апеляційного суду України за 2000 р.

керує його вчиненням через засоби Інтернет, по телефону, рації та іншими способами (73%).

Третій вид складають дії по утворенню організованої групи чи злочинної організації.

В цілому, утворення представляє сукупність дій з організації (формування, заснування, створення) стійкого злочинного об'єднання у форму організованої групи чи злочинної організації для вчинення одного чи кількох злочинів.

Особи, які організовують злочинну групу, як правило, мають злочинний досвід, знайомі з методами ведення слідства й оперативно-розшукової діяльності, володіють організаторськими здібностями. Зокрема, на підставі дослідження організованої злочинної діяльності та вивчення кримінальних справ й оперативних матеріалів, можна дійти висновків, що лідери злочинних угруповань у:

- 55% випадків – були інформовані про засоби і методи оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів;
- 24% – мали консультантів (радників) серед представників органів влади та працівників правоохоронних органів;
- 30% – приймали контррозвідувальні заходи;
- 46% – займалися дезінформацією оперативних підрозділів та слідчих працівників.

Налагодження функціонування стійкого організованого злочинного угруповання передбачає встановлення взаємозв'язку у діях окремих його учасників та діяльності його структурних частин, узгодження їх дій (діяльності) відповідно до загальної структури об'єднання.

Четвертий вид – це керування організованою групою чи злочинною організацією.

Систематичне вчинення злочинів переводить на більш якісний рівень зв'язок між співучасниками, додаючи такому злочинному угрупованню особливу суспільну небезпечність, ядром якого є організатор.

Загалом, дії організатора, які направлені на підтримання функціонування організованої групи чи злочинної організації, можуть полягати у такому:

- ❖ забезпеченні дотримання загальних норм і правил поведінки;
- ❖ вербуванні нових членів злочинної групи, створенні шкіл з підготовки “бойовиків” і керівництві ними;
- ❖ розподілі (перерозподілі, закріплені) функціональних обов’язків між членами злочинної групи;
- ❖ розробці поточних й перспективних планів злочинної діяльності;
- ❖ створенні системи протидії правоохоронним органам;
- ❖ організації заходів щодо прикриття злочинної діяльності об’єднання;
- ❖ встановленні злочинних зв’язків з іншими злочинними угрупованнями.

Організатор здійснює підбір співучасників, створює організаційні форми групи, її структуру, зв’язки між співучасниками, методи злочинної діяльності. Вже на даному етапі організаторська діяльність припускає підтримання авторитету силою та іншими методами (зокрема, погрози, залякування, насилля, навіть вбивства) суворої дисципліни. Згуртування членів злочинної групи поєднується зі створенням певної мотивації, тому роль організатора та його суспільна небезпечність значно зростає.

П’ятий вид – це забезпечення фінансування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Дії організатора вказаного типу можуть бути спрямовані як на забезпечення тривалого функціонування злочинного угруповання (зокрема, підкуп представників влади та правоохоронних органів, вкладання коштів у незаконну підприємницьку діяльність), так і вчинення злочинів (наприклад, придбання знарядь вчинення злочину, виплата винагороди виконавцям та іншим учасникам групи тощо).

Шостий вид діяльності – це організація приховування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Вказані дії організатора можуть полягати в організації таких дій:

- підкупу працівників органів державної влади з метою неприйняття ними передбачених законом заходів щодо викриття членів злочинної групи;
- проникнення учасників таких об'єднань в органи державної влади і місцевого самоврядування з метою забезпечення “криши” для злочинної діяльності;
- виїзду учасників такої діяльності за межі регіону чи країни;
- маскуванню слідів злочину та знищення знарядь і засобів учинення злочинів;
- фізичного знищення потерпілих, свідків злочинної діяльності, а також тих співучасників групи, які могли б виступити як свідки;
- легалізації прибутків, здобутих злочинним шляхом [90, с. 94]. Зокрема, у 2008 році за відмивання грошей було порушено 397 кримінальних справ.

Необхідно зазначити, що особи, які створили та організували злочинну групу, не завжди можуть залишатися її керівниками. В процесі функціонування злочинна група постійно розвивається, у середині групи відбуваються складні психологічні процеси, які іноді призводять до конфліктів та протиріч.

Так, ряд науковців, зокрема, В.С. Овчинський, В.Є. Емінов і М.П. Яблоков та інші вказують, що здебільшого причини таких конфліктів виникають:

- під час боротьби за лідерство та близькість до лідера злочинної групи;
- у випадку бажання вийти зі складу злочинної групи;
- щодо способів злочинної діяльності і принципу розподілу викраденого або злочинних прибутків;
- у зв'язку з особистісними неприязними відносинами членів групи [91, с. 262].

В.М. Биков до наведеного додає наступні причини конфліктів, що виникають у складі злочинної групи:

- відхилення від норм поведінки, що прийняті у групі;

90 Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2001.

91 Основы борьбы с организованной преступностью: Монография / Под. ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова – М.: “ИНФРА-М”, 1996.

➤ член групи скомпрометував себе перед групою [92, с. 53-54].

Отже, особа, яка утворила групу, у такій боротьбі може поступитися лідерством іншому члену злочинної групи. У такому випадку керівництво перейде до іншої особи, що супроводжується жорсткою боротьбою за сфери впливу. Іноді це доходить до “розборів”, навіть до розколу злочинної групи.

Розглядаючи лідера, необхідно звернути увагу на його роль у проведенні досудового слідства. Під час розслідування слідчому протистоїть лідер злочинної групи. Її члени орієнтуються на свого лідера, на його показання і поведінку під час слідства. Необхідно також зазначити, що під час розслідування, навіть у випадках, коли лідер знаходиться під вартою, його вплив не тільки не припиняється, а іноді й зростає, і група продовжує свою злочинну діяльність.

Приклад: Так, Т., який утримувався у слідчому ізоляторі, через співкамерника організував викрадення й збут ікон та інших предметів церковного побуту. За допомогою листування він підібрав й організував організовану злочинну групу, яка за кілька місяців викрала з церков Уральського регіону більше 50 ікон, частину яких збула в м. Санкт-Петербурзі [93].

На сьогодні, серед лідерів злочинних організацій, а в окремих випадках організованих злочинних груп високого рівня, простежується прагнення до переходу на інший рівень діяльності, до легалізації прибутків, бажання отримати владу й офіційне визнання. Злочинний капітал легалізується лідерами угруповань через створені ними приватні підприємства, корпорації, концерни, страхові компанії та комерційні банки. У свою чергу, легалізація злочинного капіталу надала лідерам злочинних угруповань можливість відкрито брати участь у громадському житті, діяльності державних установ та організацій, фінансуванні ряду соціальних програм, у тому числі виборів до органів влади. З метою розширення сфер впливу лідери намагаються встановити зв'язки з чиновниками

92 Быков В.М. Криминалистическая характеристика преступных групп / МВД СССР. – Ташкент: Ташкентская высшая школа, 1986.

органів державної влади та управління, аж до вищих її ешелонів.

Приклад: Так, у 1995 році близько 10 лідерів і активних членів організованих злочинних угруповань м. Києва висували свої кандидатури під час виборів депутатів різних рівнів. Інші кримінальні авторитети, чиє минуле не давало такої можливості, забезпечували фінансування й підтримку своїх ставлеників [94, с. 18]. На сьогодні, за оперативно-розшуковими даними, кількість таких осіб збільшилася у декілька раз.

Як зазначає В.І. Шакун, лідери кримінального світу приступили не тільки до активного формування фінансово-економічних умов для перехоплення політичної ініціативи, а й створення життєспроможних пропагандистських інститутів, що можуть ініціювати нову громадсько-політичну силу промафіозного напрямку, спираючись на молодіжні й комерційні організації, з перспективою формування депутатського лобі і приходу до влади [95, с. 156].

Зокрема, за оперативними даними, тільки у м. Києві близько 400 комерційних структур працюють на злочинні організації [96, с. 19], а у 2001 році скасовано реєстрацію і припинено діяльність 194 комерційних структур, що становили економічну базу криміналітету, у тому числі 119, які “відмивали” гроші, здобуті злочинним шляхом [97, с. 2-3]. За даними підрозділів БОЗ м. Києва у 2008 році кількість таких структур збільшилася вдвічі (у порівнянні з 2001 р.).

Тому можна сказати, що національні українські особливості організованої злочинності певною мірою характеризуються тим, що її представники намагаються підмінити собою систему державних органів. У низці регіонів все чіткіше простежується прагнення її лідерів увійти в законодавчу, судову та виконавчу влади. Існує небезпека підміни державних службовців лідерами

93 Архівна кримінальна справа Дніпропетровського апеляційного суду України за 1992 р.

94 Корнієнко М.В. Стан та деякі проблеми боротьби з організованою злочинністю в столиці України // Право України. – 1998. – №11. – С. 17-20.

95 Шакун В.І. Влада і злочинність. – К.: “Пам’ять століть”, 1997.

96 Корнієнко М.В. Стан та деякі проблеми боротьби з організованою злочинністю в столиці України // Право України. – 1998. – №11. – С. 17-20.

97 Звітують слідчі. Брифінг у МВС / Міліція України. – 2001. – №2.

злочинних угруповань. Корупція в органах влади створює передумови успішності цього процесу.

Говорячи про інших суб'єктів організованих злочинних груп, слід зазначити, що так звані нижчі ешелони складають різноманітні блоки, які забезпечують тривале функціонування злочинного угруповання. До них входить досить широке коло осіб, у тому числі – кримінальні злочинці різних сфер діяльності.

Аналітичний блок злочинних угруповань складається із консультантів (радників). Консультанти – це особи, які добре обізнані про стан справ у економічній сфері (якщо група функціонує у тіньовій економіці), у місцях позбавлення волі (за наявності “інтересів” групи у ВТУ), знайомі з усіма процесами й протиріччями у групі, що використовують свої знання, авторитет, зв'язки, знайомства для забезпечення тривалої злочинної діяльності групи.

До основних функцій аналітичного блоку можна віднести:

- розробку заходів, що спрямовані на подальшу монополізацію злочинності;
- зміну стратегії й тактики діяльності злочинного угруповання;
- координацію та контроль за діяльністю блоків безпеки, прикриття та ін.

Найчастіше роль консультантів зводиться до надання відомостей щодо сфер, які можуть бути об'єктами злочинної діяльності (наприклад, робота з цінними паперами; порядок реєстрації підприємств), але консультанти можуть й не знати як і ким використовуються їх спеціальні знання. У цьому випадку роль консультантів обмежується наданням загальних рекомендацій, які не містять конкретних вказівок та пропозицій щодо полегшення їх реалізації, що у свою чергу не підпадає під ознаки об'єктивної сторони злочину і не дозволяє притягнути їх до кримінальної відповідальності за пособництво у діяльності злочинної групи. В іншій ситуації питання про відповідальність консультанта повинно вивчатися у кожному конкретному випадку із урахуванням усіх матеріалів кримінальної справи.

Слід звернути увагу, що слідчим для активізації боротьби з організованою злочинністю необхідно чітко уявляти схожість і відмінність лідера та консультанта злочинного угруповання. У кожній ситуації необхідно визначати межу між даванням консультацій і керівництвом злочинною групою. Зазначене дозволить відслідковувати кримінальну діяльність конкретних суб'єктів на більш ранніх етапах досудового розслідування, а також і у тих сферах, що знаходилися поза зором правоохоронних органів.

Блок безпеки складають особи, які здійснюють розвідувальну і контррозвідувальну діяльність, на яких зазвичай покладаються такі функції:

- забезпечення ефективної діяльності організованого злочинного угруповання;
- створення умов, які перешкоджають організації боротьби з угрупованням;
- компрометація та протидія працівникам правоохоронних органів;
- навчання членів групи формам і методам діяльності органів внутрішніх справ;
- прийняття заходів щодо звільнення членів злочинної групи від кримінальної відповідальності тощо.

Необхідно звернути увагу на те, що у контррозвідку, що покликана контролювати поведінку і зв'язки власних співучасників, лідери нерідко залучають колишніх працівників силових структур, які знають основи оперативної та слідчої роботи і мають навички спілкування із кримінальними елементами з власного досвіду. Зокрема, вони можуть досить кваліфіковано здійснювати зовнішнє спостереження, прослуховувати телефонні переговори, отримувати інформацію з комп'ютерних мереж тощо.

Блок прикриття складають особи, які корисні для злочинного угруповання: працівники державного апарату і правоохоронних органів, які контролюють інформацію в Службі Безпеки України, прокуратурі, органах внутрішніх справ і судах різних рівнів та забезпечують прикриття, інформування й консультування злочинних груп; адвокати, які представляють членів груп на досудовому слідстві; юристи; лікарі; журналісти тощо.

Вказаний блок складається з осіб, які особисто не приймають безпосередньої участі у вчиненні злочинів, але які довели свою відданість лідеру злочинного угруповання. Зокрема, лідером обирається касир з числа довірених осіб, який відповідає за спільний грошовий фонд злочинної групи (“обшак”), що використовується для фінансування злочинної діяльності групи й підтримки засуджених членів групи та їх сімей.

Останній блок складається з **активних членів групи**: виконавців, бойовиків, охоронців, навідників та інших осіб. Також до цього блоку можна віднести другорядних учасників організованої злочинної діяльності (*Додаток В*).

На виконавців покладаються найбільш складні завдання; саме від їх діяльності залежить розмір одержуваних злочинною групою прибутків. Це, як правило, особи, які володіють значним злочинним досвідом і технологією підготовки, вчинення й приховування злочинів.

Склад інших активних членів (“піхота”, “бойовики”), як правило, поповнюють дві категорії громадян: колишні спортсмени, які не знайшли себе у спорті та військовослужбовці, працівники управлінського апарату і силових структур, які потрапили під скорочення штатів та інші.

Розподіл ролей є однією з умов успішного функціонування організованого злочинного угруповання. При цьому кожний член злочинної групи вносить в її діяльність професійні знання й особисті якості і має свій об’єм діяльності за окремими напрямками.

Також слід вказати, що суттєве значення у характеристиці суб’єктів організованої злочинної діяльності має вік. На підставі проведеного аналізу судово-слідчої практики та вивчення кримінальних справ можна дійти висновків про те, що віковий склад організованих злочинних угруповань далеко неоднорідний. Підтвердженням цього є статистичні дані МВС України за 2008 рік, згідно яких у загальній кількості членів злочинних угруповань серед неповнолітніх (14-17 років) за ступенем співучасті організаторів – 8% і

виконавців – 92 %; у віковій групі 18-24 роки підмовників – 37 % і виконавців – 42 %; 25-29 роки – підмовників (19 %) і організаторів (20%); 30-39 років більшість – пособники (36%) та організатори (29 %).

Підводячи підсумок, можна зазначити, що найбільш небезпечним учасником організованих злочинних угруповань є лідер, хоча і участь інших членів таких об'єднань – досить значуща. Лідер, маючи значний авторитет у кримінальному середовищі, як правило, координує функціонування різних злочинних груп. За необхідності – перерозподіляє сфери кримінального бізнесу між ними, спираючись на міцність своїх бойовиків, використовуючи заступництво корумпованих впливових державних чиновників та знання консультантів (радників). Останнім часом також спостерігається розширення діяльності лідера, участь його як арбітра у суперечках між декількома керівниками організованих злочинних груп.

Загалом, роль лідера угруповання полягає у консолідації усіх сил і здійсненні єдиного керівництва, причому рядові члени груп, як правило, не знають свого лідера. Саме в цьому і полягає висока ступінь відновлення та тривалого існування організованих злочинних угруповань.

Як свідчить правоохоронна практика, у випадку затримання до відповідальності притягуються лише виконавці, а організатори залишаються невиявленими і злочинне угруповання продовжує функціонувати. Зокрема, під час вивчення кримінальних справ й оперативних матеріалів було встановлено, що після викриття злочинного угруповання до кримінальної відповідальності притягувалися:

- ❖ виконавці – у 67 % випадків від загальної кількості;
- ❖ безпосередньо організатори – у 5 %;
- ❖ інші члени групи – 28 %.

**Кількісний та якісний склад організованих злочинних угруповань
(по закінчених кримінальних справах)**

	Всього	з них:						
		раніше вчиня-ли злочини	іноземці	за ступенем співучасті				
				організатор	викона-вець	підмовник	пособник	
<i>на період 2006 року</i>								
За віком, років:	14-15	42	3	-	1	38	-	3
	16-17	237	37	2	23	192	1	21
	18-24	1560	333	36	292	1216	5	47
	25-29	1043	254	25	254	737	12	40
	30-39	1213	271	42	347	769	9	61
	40-49	552	71	10	180	343	4	25
	50 і старше	189	12	1	51	125	-	13
Робітники	710	102	10	113	561	8	28	
Представники органів влади	41	1	1	13	23	-	5	
Непрацюючі	2863	737	83	713	2018	17	115	
Всього:	4836	891	116	1148	3447	31	210	
<i>на період 2007 року</i>								
За віком, років:	14-15	29	6	-	4	23	2	-
	16-17	166	27	2	20	139	2	5
	18-24	1387	272	30	261	1068	7	51
	25-29	1107	253	26	271	798	5	33
	30-39	1218	278	36	364	800	8	46
	40-49	564	93	6	187	343	6	28
	50 і старше	202	10	3	61	132	2	7
Робітники	512	64	4	92	397	2	21	
Представники органів влади	32	-	-	9	21	-	2	
Непрацюючі	3060	766	80	762	2180	21	97	
Всього:	4673	939	103	1168	3303	32	170	
<i>на період 2008 року</i>								
За віком, років:	14-15	25	-	-	1	24	-	-
	16-17	139	20	1	14	123	-	2
	18-24	1254	194	21	201	1010	8	35
	25-29	913	170	29	221	663	5	24
	30-39	1081	226	25	310	713	3	55
	40-49	468	75	3	160	278	1	29
	50 і старше	196	21	-	54	124	2	16
Робітники	438	54	1	75	345	3	15	
Представники органів влади	29	1	-	10	16	-	3	
Непрацюючі	2640	558	58	621	1925	9	85	
Всього:	4076	706	79	961	2935	19	161	

Приклад: В. через П. організував організовану злочинну групу у кількості 7 осіб, яка вчинила низку суспільно-небезпечних злочинів. П. був організатором: підбирав співучасників, розподіляв ролі й функції та керував злочинною групою під час учинення злочинів, виконуючи вказівки В., який планував й визначав об'єкти злочинного посягання. Лідера В. знав тільки П., через якого й відбувався зв'язок між лідером та злочинною групою. Після затримання угруповання до кримінальної відповідальності були притягнуті організатор – П. та інші члени злочинної групи. Лідер В. залишився поза зором правоохоронних органів. За оперативними даними після викриття групи В. намагався підтримувати заарештованих осіб та відновити злочинну діяльність угруповання [98].

Слід також звернути увагу, що під час розслідування злочинів цієї категорії необхідно уточнювати роль лідерів злочинної діяльності, тому що кримінально-правові заходи впливу на лідера злочинного угруповання можливі лише за наявності у його діях ознак об'єктивної сторони злочину. Уся попередня діяльність (зокрема, зародження задуму, отримання консультацій) знаходяться поза межами кримінального закону, оскільки за свою розумову діяльність особа не підлягає кримінальній відповідальності. У той же час, саме ця розумова діяльність і є криміналістично значущою. Знання про неї дозволяють створювати портрет типового лідера угруповання, прогнозувати його дії, складати алгоритми дій слідчих та оперативних працівників з викриття кримінальних лідерів в умовах дефіциту первинної інформації.

Крім цього, важливу роль для розслідування відіграє і встановлення наявності регіональних, міжрегіональних та міжнародних зв'язків злочинних угруповань. Так, зі слів Н.С. Карпова і С.В. Євдокименко, встановлення таких зв'язків між злочинними угрупованнями переслідує наступні цілі:

- взаємний обмін злочинним досвідом та розмежування сфер злочинної діяльності;

98 Архівна кримінальна справа Київського апеляційного суду України за 1997 р.

- “відмивання” грошей або вчинення злочинів за межами регіону чи країни;
- виїзд за межі України для ухилення від кримінальної відповідальності;
- обмін виконавцями учинення злочинів тощо [99, с. 28].

Так, під час анкетування працівників слідчих підрозділів, які розслідують злочини, учинених злочинними угрупованнями, було встановлено, що здебільшого члени злочинних груп використовують зв'язки у межах міста (37%), міжобласні (25%) та міжрегіональні (16%). Що ж до міжнародних зв'язків, то рівень їх використання є меншим (2%).

Підсумовуючи, можна зазначити, що в сучасних умовах, користуючись соціальною і політичною кризою, члени організованих злочинних угруповань переорієнтували свою діяльність на економічну, і у першу чергу – на її пріоритетні напрями, зокрема, фінансово-кредитну (банківську) систему, зовнішньоекономічну діяльність, паливо-енергетичний комплекс, сфери приватизації та електроенергетики та ін. Отже, як зазначає відомий американський вчений Роберт Катанзоро – злочинні угруповання використовують соціально-політичні чи економічні зміни у суспільстві на свою користь [100, с. 19].

Зважаючи на це, слідчим необхідно встановлювати відносини між членами злочинного угруповання. Особливий інтерес повинні викликати факти, що свідчать про наявність конфліктів та протиріч між лідером та членами злочинної групи. Вказані обставини дозволяють прогнозувати можливі складнощі під час розслідування і планувати найбільш оптимальну лінію його проведення. Зокрема, можна усунути протидію слідству, використовуючи існуючі конфлікти й протиріччя в злочинних групах, виявити лідера і тих осіб, які недавно увійшли до складу групи, та використовувати цю обставину під час досудового розслідування. Зусилля слідчого щодо виявлення лідера організованого злочинного угруповання повинні бути прийняті як можна раніше – вже під час першочергових слідчих дій.

99 Карпов Н.С., Євдокіменко С.В. Злочинна діяльність / Наукове видання під ред. В.П. Бахіна. – К., 2001.

100 Корнієнко М.В. Стан та деякі проблеми боротьби з організованою злочинністю в столиці України // Право

РОЗДІЛ 2

ТАКТИКА ПРОВАДЖЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ ДІЙ

Розкриття та розслідування злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями, як правило, супроводжується формуванням несприятливих слідчих ситуацій (зокрема, наявність незначного обсягу інформації, нечисленність або відсутність слідів злочину, негативний тиск злочинців на учасників кримінального судочинства, відсутність свідків, відмова потерпілих від попередніх показань, протидія досудовому розслідуванню та ін.), які нерідко перешкоджають викриттю усіх винних у їх вчиненні та притягненню злочинців до кримінальної відповідальності. Вказане вимагає вчасного вжиття необхідних та адекватних контрзаходів та удосконалення організації й тактики проведення окремих слідчих дій для отримання інформації про злочинну діяльність організованих груп та їх лідерів із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

При проведенні опитування співробітників оперативних та слідчих підрозділів органів внутрішніх справ, які розслідують злочини зазначеної категорії, 87 % вказали на необхідність суттєвого оновлення тактичного забезпечення розслідування злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями.

Зважаючи на це, розглянемо особливості організаційно-підготовчих заходів і тактики проведення таких слідчих дій, як слідчий огляд, обшук та виїмка, допит і очна ставка, пред'явлення для впізнання та відтворення обстановки і обставин події (у виді перевірки показань на місці та слідчого експерименту), оскільки при розслідуванні організованої злочинної діяльності вони мають певну специфіку та складнощі.

2.1. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ ДЛЯ ВИЛУЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ З МАТЕРІАЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ

Розкриття і розслідування організованої злочинної діяльності починається із встановлення факту вчинення злочину організованою злочинною групою. Суттєве значення мають першочергові слідчі дії, які спрямовані на вилучення інформації з матеріальних відображень, зокрема, слідчі огляди, обшуки, виїмки, проведення різноманітних експертиз. Однак при цьому варто зазначити, що серед перелічених слідчих дій при розслідуванні злочинів, учинених злочинними угрупованнями, слідчі огляди і обшуки мають певні особливості і специфіку. Тому розглянемо організаційно-підготовчі заходи і тактику проведення слідчих оглядів, затримання підозрюваних (обвинувачених), обшуків та виїмок, спрямованих на викриття лідерів та членів організованих угруповань у злочинній діяльності.

2.1.1. ТАКТИКА СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ

Однією з основних, специфічних та найскладніших видів діяльності правоохоронних органів є повне й швидке розкриття і розслідування злочинів та викриття винних у злочинній діяльності. Останнім часом організована злочинність в Україні має тенденцію до стабілізації, що зумовлюється поєднанням законодавчих й організаційних заходів та наукових розробок, спрямованих на підвищення результативності розслідування, взагалі, і вдосконаленням проведення окремих слідчих дій, зокрема. Особливе місце серед усіх слідчих дій, що спрямовані на збирання інформації з слідів-відображень, займає слідчий огляд.

При проведенні досудового розслідування слідчий огляд є поширеною слідчою дією, про що свідчать вивчення кримінальних справ. Так, вивчення 857 кримінальних справ показало, що під час розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями, слідчі огляди проводились у 100% випадків.

Значення слідчого огляду під час проведення досудового розслідування надзвичайно велике. Вказана слідча дія дозволяє слідчому безпосередньо сприймати місце події, об'єкти з метою виявлення слідів організованої злочинної діяльності та з'ясування обставин події, що мають значення для кримінальної справи, скласти уявлення про механізм злочину та особу злочинця (лідера та інших членів ОЗУ), висунути слідчі версії та правильно визначити напрямки розслідування. Від своєчасності та якості проведення слідчих оглядів у багатьох випадках залежить успіх в розкритті, розслідуванні та профілактиці злочинів зазначеної категорії.

Вагомий внесок у розробку наукових основ проведення слідчого огляду зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.Є. Биховський, Г.І. Грамович, С.П. Єфімичев, В.П. Колмаков, В.С. Кузьмічов, Н.І. Кулагін, Є.І. Макаренко, Г.А. Матусовський, В.І. Попов, М.В. Салтевський, В.М. Тертишник, Ю.Д. Федоров, В.Ю. Шепітько, І.М. Якімов, М.П. Яблоков, О.Ю. Ямпольський та багато інших.

Співробітники правоохоронних органів, які розслідують злочини, що учинені організованими групами та злочинними організаціями, повинні широко застосувати увесь арсенал загальних та спеціальних методів криміналістики, особливо техніко-криміналістичних засобів й методів роботи зі слідами та іншими речовими об'єктами, що дозволить ефективно та якісно проводити дану слідчу дію.

Загалом, загальна тактика проведення слідчих оглядів достатньо повно розглянута у криміналістичній літературі, однак тактика огляду місця події при розслідуванні організованої злочинної діяльності має певну специфіку. Зважаючи на це, у даному параграфі розглянемо організаційно-підготовчі заходи та тактичні прийоми проведення слідчого огляду, які потребують додаткового висвітлення з урахуванням сучасних потреб практики протидії організованим злочинній діяльності.

1. Поняття, види та завдання слідчого огляду.

Слідчий огляд належить до числа початкових, неповторних та незамінних слідчих дій. Правоохоронна практика свідчить, що дану слідчу дію не можна замінити іншими слідчими діями, зокрема, допитами осіб, які є очевидцями злочинної події, оскільки жоден свідок не в змозі дати у своїх показаннях необхідного обсягу інформації, яку може виявити слідчий безпосередньо під час проведення огляду місця події, застосовуючи засоби криміналістичної техніки та допомогу спеціалістів. Під час огляду місця події оглядають усі об'єкти, які можуть мати відношення до злочину, залежно від конкретної слідчої ситуації, за внутрішнім переконанням слідчого. Тому інформативність слідчого огляду набагато вища, ніж, наприклад, одночасних обшуків, виїмок чи відтворення обстановки і обставин події за участю членів злочинних угруповань.

Слідчий огляд є однією з першочергових та невідкладних слідчих дій, яка регламентується ст.ст. 190-193, 195 КПК України.

Огляд – це слідча дія, яка полягає у безпосередньому сприйнятті об'єктів з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обставин події, а також обставин, що мають значення у справі [101, с. 217].

Загальні правила та умови проведення слідчого огляду викладені у ст. 190 КПК України.

Ст. 190 КПК України. Проведення огляду

З метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обстановки злочину, а також інших обставин, які мають значення для справи, слідчий проводить огляд місцевості, приміщення, предметів та документів.

Огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до порушення кримінальної справи. В цих випадках, при наявності для того підстав,

101 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л.,

кримінальна справа порушується негайно після огляду місця події.

Про результати огляду слідчий складає протокол.

Огляд житла чи іншого володіння особи проводиться лише за вмотивованою постановою судді, яка виноситься з додержанням порядку, встановленого ч. 5 ст. 177 цього Кодексу. Постанова судді оскарженню не підлягає.

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, а також за письмовою згодою володільця огляд житла чи іншого володіння особи може бути проведено без постанови судді.

Для проведення у невідкладних випадках огляду місця події в житлі чи іншому володінні особи, який здійснюється за її заявою або повідомленням про вчинений щодо неї злочин, а так само у разі відсутності цієї особи або неможливості отримати від неї згоду на проведення невідкладного огляду місця події, рішення суду не потребується.

У випадках, передбачених ч. 5 і ч. 6 цієї статті, слідчий в протоколі огляду обов'язково зазначає причини, що обумовили проведення огляду без постанови судді, та протягом доби з моменту проведення цієї дії повідомляє про здійснений огляд житла чи іншого володіння особи та його наслідки прокурора, який здійснює нагляд за досудовим слідством.

Підставою для проведення слідчого огляду є надходження до правоохоронного органу інформації, яка дозволяє передбачити, що у результаті проведення даної слідчої дії можуть бути отримані докази за справою.

Головною метою проведення слідчого огляду є виявлення доказової й орієнтуючої інформації про діяльність злочинних угруповань та їх лідерів, що має значення для кримінальної справи.

Задачі слідчого огляду:

- вивчення, з'ясування та фіксація обстановки й інших обставин, що мають значення для кримінальної справи;
- відновлення картини злочинної події;
- виявлення, фіксація, вилучення, дослідження й оцінка слідів злочину і членів ОЗУ та інших речових доказів, що мають значення для справи;
- встановлення механізму злочинної події;
- з'ясування характеру впливу особи, яка учинила злочин, на навколишнє середовище;
- встановлення, виявлення та затримання особи, яка учинила злочин;
- встановлення (з'ясування особи) потерпілого та очевидців учиненого злочину;
- встановлення мотивів учинення злочину;
- встановлення кількості членів ОЗУ, які брали участь у кримінальній операції, час перебування на місці злочину, способу прибуття й зникнення з місця події;
- виявлення обставин, що сприяли або перешкоджали учиненню злочину;
- виявлення (встановлення) негативних обставин;
- отримання необхідної (доказової) інформації для висунення слідчих версій стосовно події злочину, механізму злочину та його учасників;
- одержання вихідних даних для організації подальших слідчих дій та оперативно-розшукових заходів щодо розшуку та затримання злочинців за “гарячими слідами”, виявлення викраденого майна;
- перевірка відомостей, що отримані оперативним шляхом, та ін.

Залежно від тих чи інших підстав слідчий огляд можна ***класифікувати*** таким чином:

1. За об'єктом огляду:

- ❖ огляд місця події;
- ❖ огляд ділянок місцевості та приміщень поза місцем події;
- ❖ огляд предметів та документів;

- ❖ огляд транспортних засобів;
- ❖ огляд трупа та його частин;
- ❖ огляд тварин (птахів) або їх частин.

Загалом, вивчення 857 кримінальних справ дозволяє дійти висновків, що при розслідуванні організованої злочинної діяльності слідчими проводились такі огляди: місця події – 100 % випадків; ділянок місцевості та приміщень поза місцем події – 31 %; трупа та його частин – 29 %; предметів і документів – 27 %; інші – 19 %. Кожний з вказаних видів слідчого огляду має свою специфіку, яка визначає особливості організаційно-тактичних заходів їх проведення.

При розслідуванні злочинів, учинених злочинними угрупованнями, необхідно розрізняти поняття “*місце злочину*” та “*місце події*”.

Місцем злочину є певна ділянка місцевості чи приміщення, в межах якої був учинений злочин та виявлені сліди злочинної діяльності. Однак, як свідчить слідча практика, сліди злочину можуть бути виявлені і в інших місцях (поза місцем злочину). Тому за одним злочинном може бути декілька *місць подій* (наприклад, місця керування злочинною діяльністю угруповання, засідок або спостереження за потерпілим, очікування завершення кримінальної операції злочинної діяльності групи, ведення вогню (визначається зручністю стрільби та його захищеністю від сторонніх поглядів), приховання або знищення слідів злочину, сліди впливу лідера на хід кримінальної операції тощо).

Є.І. Макаренко зазначає, що поняття “*місце події*” значно ширше поняття “*місце злочину*”, тому що місце злочину – це територія, ділянка, де відбулася злочинна подія. Під місцем події автор розуміє територію (приміщення, ділянку місцевості), у межах якої протікала злочинна подія або виявлені її наслідки, з усіма органічно пов’язаними між собою і з даною подією причинно-наслідковими і просторовими зв’язками, слідами, об’єктами злочинних зазіхань, знаряддями злочину і змінами в матеріальній обстановці, що становлять інтерес для органів

досудового розслідування [102, с. 28-29].

Приклад: Так, на місці засідки (недобудований гараж), де злочинці знаходилися три дні, слідчий вилучив “клапан” від пачки сигарет “Мальборо”. На шляху відходу злочинців (у 1,5 км від місця учинення злочину) була знайдена коробка з-під сигарет “Мальборо” без “клапана”, на якій був вилучений слід пальця одного зі злочинців. Під час проведення експертизи було встановлено, що “клапан” і коробка з-під сигарет раніше склали одне ціле [103, с. 81].

Загалом, у 87 % випадків, місце злочину та місце події збігаються, тобто злочин був учинений саме там, де і виявлені його сліди. Однак при розслідуванні організованої злочинної діяльності слідчі, за наявності достатніх підстав, повинні розширювати межі огляду.

2. За послідовністю проведення:

- *первинний* (огляд, який проводиться уперше);
- *повторний* (проводиться як виняток. Раніше ми зазначали неповторність даної слідчої дії. Разом з тим, у слідчій практиці можуть складатися ситуації, які вимагають (обумовлюють) проведення повторного огляду).

Повторний огляд проводиться у випадках коли:

1) первинний огляд проводився недбало, неякісно (з порушенням усіх тактичних рекомендацій) чи за несприятливих умов (*наприклад*, несприятливі погодні умови: дощ, сніг, недостатня видимість, велике скупчення людей, недостатнє освітлення) або без залучення відповідних спеціалістів та використання необхідних науково-технічних засобів;

2) протокол огляду не дає повного уявлення про обстановку на місці події;

3) необхідно уточнити (деталізувати) відомості, що встановлені під час первинного огляду, або отриманих іншим шляхом;

4) необхідність особистого сприйняття обстановки особою, яка не

102 Макаренко Є.І. Довідник дільничного інспектора міліції: Огляд місця події. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2004.

приймала безпосередньої участі у первинному огляді, та ін.

Повторний огляд проводиться в повному обсязі як самостійна слідча дія у відповідності до вимог ст.ст. 190-193, 195 КПК України. Його наслідки відбиваються в окремому протоколі огляду.

3. За об'ємом слідчий огляд може бути:

- *основний* (оглядається усе місце події незалежно від шляхів переміщення членів злочинних угруповань);
- *додатковий* (спрямований на дослідження певних об'єктів, що мають доказове значення, які не були оглянуті при первинному та повторному оглядах).

4. За етапами досудового провадження (до і після порушення кримінальної справи, на початковому та подальшому етапах).

5. За часом проведення (у денний та нічний період доби).

6. За способом організації (одиничний та груповий).

Криміналістикою і слідчою практикою вироблені **загальні вимоги**, які стосуються усіх видів слідчих оглядів, до яких можна віднести:

1. Єдине керівництво оглядом. Даною слідчою дією завжди керує слідчий, а інші учасники йому підпорядковані (надають допомогу), що сприяє плановірності та погодженості у діях. Вказівки слідчого з приводу огляду є обов'язковими для усіх учасників слідчої дії. Неузгодженість тягне за собою необ'єктивність, неповноту та безсистемність оглядів.

2. Своєчасність та невідкладність огляду. Слідчий огляд повинен здійснюватися негайно після отримання повідомлення про подію злочину, що забезпечує отримання всебічної інформації про подію й оперативність у здійсненні розшукових заходів. Огляд може бути відкладений у зв'язку з несприятливими умовами, але з обов'язковим забезпеченням охорони місця події. Між одержанням вихідної інформації про учинення злочину організованою групою і початком проведення слідчого огляду (прибуттям слідчо-оперативної

групи) повинен проходити мінімальний проміжок часу (зокрема, оптимальний проміжок часу не повинен перевищувати 15 хвилин).

Однак не завжди правоохоронні органи мають можливість своєчасно реагувати на повідомлення про учинені злочини. Вказане обумовлене низкою чинників. Зокрема, вивчення та аналіз кримінальних справ (у тому числі архівних) дозволяє дійти висновку, що повідомлення про учинений злочин від громадян надходило:

- а) негайно (у межах 15 – 30 хвилин) – 7%;
- б) протягом однієї години – 25%;
- в) протягом трьох годин – 29%;
- г) протягом однієї доби – 24%;
- д) протягом кількох діб – 15% (див. Схему № 1).

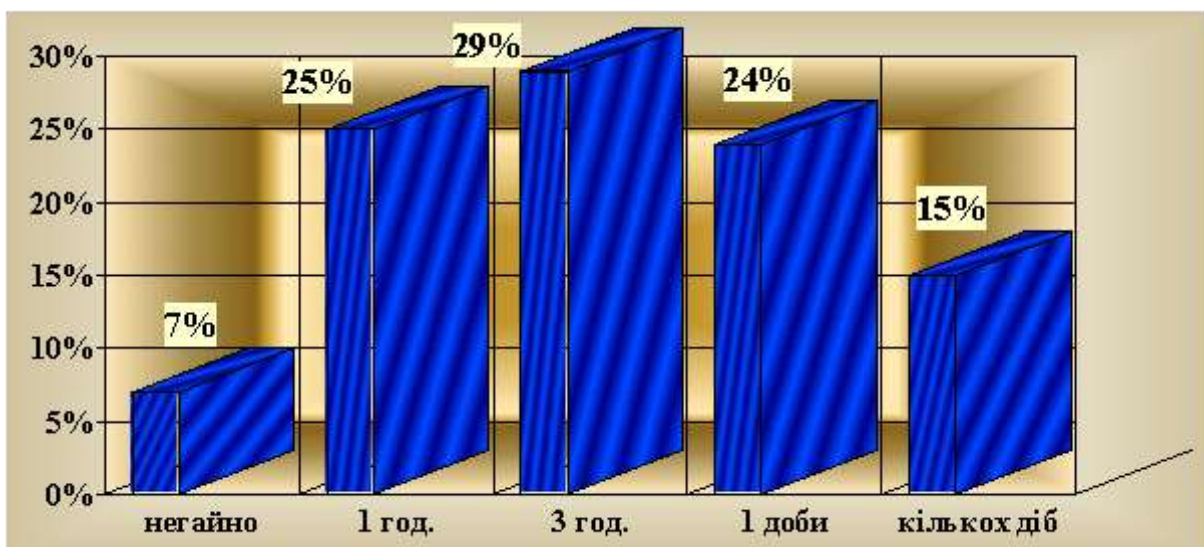

Схема № 1

При цьому необхідно констатувати, що якщо слідчий огляд проводився через 1 годину після повідомлення про злочин, то виявлення слідів та інших речових доказів складало – 39%, після 3 годин з моменту учинення злочину – 31%, протягом однієї доби – 22%, а протягом кількох діб речові докази виявлялись та вилучались тільки у 8% оглядів (див. Схему № 2).

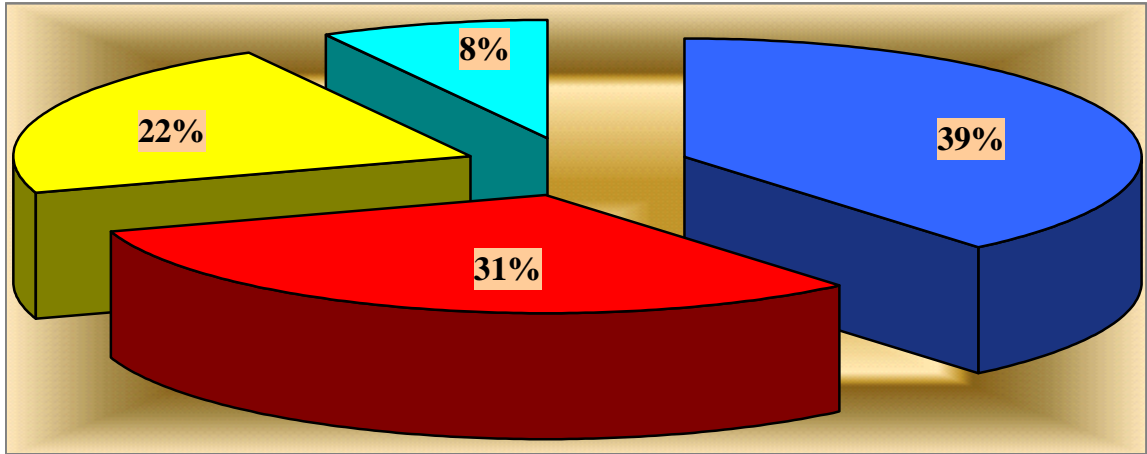

Схема № 2

Отже, ігнорування цього принципу, необґрунтоване та невиправдане зволікання огляду може призвести до негативних наслідків, зокрема, зміна обстановки на місці події та знищення (заміна) слідів злочину та речових доказів.

3. Об'єктивність, всебічність та повнота огляду. Усі ділянки і об'єкти, які пов'язані із механізмом учинення злочину і несуть будь-яку інформацію, що має значення для справи, повинні бути виявлені, зафіксовані, вилучені та досліджені (оцінені). У протоколі огляду не повинно міститися ніяких висновків та припущень як з боку слідчого, так й інших учасників огляду. Поверхневий огляд не сприяє розслідуванню, а навпаки створює певні труднощі та безладдя на місці злочину.

4. Цілеспрямованість та активність огляду. Виявлення, вилучення та дослідження доказів під час огляду повинні мати цілеспрямований характер. Це дозволить зібрати необхідну інформацію, визначити напрями досудового розслідування, скласти уявлення про механізм учинення злочину та особу злочинця (лідера злочинного угруповання та інших його членів).

5. Планомірність, системність та послідовність огляду передбачає правильну його організацію та певний порядок проведення, визначення меж огляду, послідовність пересування пошукової групи по території, застосування

найбільш ефективних методів та прийомів огляду.

6. Застосування науково-технічних засобів, без чого виявлення, огляд, фіксація, вилучення і транспортування слідів злочину та інших речових доказів, у багатьох випадках неможливе. Вивчення слідчої практики свідчить, що члени злочинних угруповань нерідко застосовують спеціальні заходи щодо знищення слідів злочинної діяльності. У кожному конкретному випадку сліди нечисленні, тому необхідно проводити ретельний огляд із застосуванням усіх криміналістичних можливостей для їх виявлення та реалізації під час досудового розслідування.

7. Використання спеціальних знань. За необхідності до слідчої дії слідчий може залучати осіб, які володіють певними спеціальними знаннями у тій чи іншій галузі, що дозволить проводити огляд більш якісно та вчасно висунути правильні слідчі версії (*наприклад*, судово-медичного експерта, лікарів тощо).

8. Безпечність огляду забезпечується правильною його організацією, розподілом функцій між учасниками слідчої дії, правильним використанням криміналістичних засобів та спеціальних знань.

9. Використання оперативно-розшукової інформації дозволяє отримати додаткові відомості про характер події; очевидців злочину; осіб, причетних до злочинів; місцезнаходження й ознаки об'єктів, які мають значення у справі; уточнити межі та порядок проведення огляду.

10. Використання допомоги громадськості, яка може приймати участь у слідчому огляді як у процесуальній формі (поняті), так і не процесуальній (для обстеження території із значними розмірами, охорони місця події тощо).

11. Взаємодія слідчого з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності (зокрема, оперативними працівниками, дільничними інспекторами, експертами, кінологами, ДАІ та ін.) дозволяє ефективніше та якісніше проводити дану слідчу дію.

Розглянувши вимоги, що стосуються усіх видів слідчих оглядів, зупинимось на учасниках слідчої дії.

До учасників слідчого огляду можна віднести:

1) особу, яка проводить слідчий огляд:

- ❖ особа, яка проводить дізнання – ст. 104 КПК України;
- ❖ слідчий – ст. 114 КПК України;
- ❖ начальник слідчого відділення – ст. 114¹ КПК України;
- ❖ прокурор – ст. 227 КПК України;
- ❖ суд – ст. 315 КПК України.

2) не менше двох понятих (ст. 127 КПК України). Не доцільно у якості понятих залучати співробітників правоохоронних органів; неповнолітніх або малолітніх; осіб, які мають фізичні або психічні вади; осіб, які не проживають за місцем проведення досудового слідства або іноземців (оскільки можуть виникнути складнощі у випадку необхідності виклику до суду як свідків); малограмотних; осіб, які відбувають покарання (*наприклад*, арешт за дрібне хуліганство); осіб, які першими виявили злочинну подію або не викликають довіри з боку слідчого.

Також у якості понятих необхідно залучати таких осіб, які деякою мірою поінформовані про особливості та специфіку об'єктів, що оглядаються (*зокрема*, при огляді дорожньо-транспортної події залучити водіїв тощо).

3) спеціаліста (*наприклад*, судово-медичний експерт або лікар – ст. 192 КПК України, криміналіст, товаровознавець, зоотехнік, ветеринар), який не зацікавлений у результатах справи;

4) підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, свідок (за клопотанням). Зокрема, В.Ю. Шепітько зазначає, що потерпілого (свідка) доцільно залучати, якщо він здатний допомогти з'ясувати обставини події, відтворити картину злочину, надати допомогу у виявленні слідів та речових доказів [104, с. 220].

104 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001. – С. 220.

5) інші особи, які залучаються для якісного проведення даної слідчої дії (*наприклад*, кінолог з собакою, громадськість та ін.).

Питання про участь у слідчому огляді осіб, зазначених у п.п. 3–5, слідчий вирішує самостійно, виходячи зі слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування, якщо це сприятиме більш повному з'ясуванню обстановки на місці події та ефективному виявленню слідів злочину та інших речових доказів.

При необхідності учасники слідчого огляду можуть бути попереджені про кримінальну відповідальність за розголошення даних слідчого огляду за ст. 387 КК України.

Загалом, як слідчу дію огляд місця події можна поділити на три *етапи*:

- 1) підготовка до проведення огляду */підготовчий/*;
- 2) безпосереднє проведення огляду */робочий/*;
- 3) фіксація ходу та результатів огляду */заключний/*.

Отже, розглянемо кожний етап проведення слідчого огляду окремо.

2. Організаційно-підготовчі заходи до проведення огляду.

Однією з умов ефективного проведення слідчого огляду є якісна, ретельна та всебічна підготовка. Відсутність організаційно-підготовчих заходів призводить до поверховості та неповноти оглядів. Підготовчий етап починається з моменту прийняття рішення про проведення огляду і включає діяльність слідчого до виїзду на місце події і на місці події.

До виїзду на місце події слідчий повинен здійснити наступні підготовчі дії:

- одержати вичерпну інформацію про обставини учиненого злочину;
- забезпечити до свого прибуття охорону місця події (*наприклад*, силами ППС або ПМГ, які знаходяться неподалік від місця злочину, або адміністрації установи) та затримати осіб, які є очевидцями злочинної події, до прибуття

слідчо-оперативної групи;

- встановити, які заходи вжиті щодо усунення наслідків злочину;
- організувати медичну допомогу потерпілим або особам, які учинили злочин;
- визначити склад слідчо-оперативної групи (за необхідності залучити необхідних спеціалістів);
- заздалегідь забезпечити наявність понятих, якщо є підстави вважати, що на місці події залучити їх буде складно або неможливо;
- підготувати необхідні науково-технічні засоби для забезпечення виїзду на місце пригоди та проведення огляду (*зокрема*, криміналістичні засоби, транспорт, зв'язок та ін.);
- вирішити питання щодо застосування службово-розшукової собаки;
- забезпечити участь необхідних учасників у проведенні цієї слідчої дії (*наприклад*, оперативних працівників, потерпілих, технічних помічників тощо).

Працівники правоохоронних органів, які несподівано опинилися на місці злочину, а також патрульно-постові наряди міліції під час несення служби з охорони громадського порядку на місці події повинні (*відповідно до Наказу МВС України від 05 липня 2005р., № 521*) здійснити такі *першочергові дії*:

- ❖ повідомити чергового органу внутрішніх справ про прибуття на місце злочину та характер злочинної події;
- ❖ негайно вжити заходів щодо припинення протиправних дій і затримання осіб, які їх скоїли. У разі неможливості справитися власними силами запросити (*наприклад*, по радіостанції, телефону, через чергового по органу внутрішніх справ) допомогу сусідніх нарядів міліції;
- ❖ з'ясувати чи є потерпілі і в разі необхідності надати їм невідкладну, у тому числі медичну допомогу, та викликати машину швидкої допомоги;
- ❖ запам'ятати та позначити на місцевості позу, у якій перебуває потерпілий. З метою виявлення предметів, слідів та інших ознак, що мають безпосереднє відношення до цієї події, оглянути і запам'ятати зовнішній вигляд потерпілого,

частини його тіла та одяг. У разі ж виявлення трупа накрити його і з місця не прибирати до прибуття слідчо-оперативної групи;

- ❖ якщо склалася виняткові обставини (*наприклад*, якщо тіло загиблого перебуває на дорозі з інтенсивним рухом транспорту, на трамвайній або залізничній колії та ін.), труп необхідно перенести в інше місце, попередньо обкреслити крейдою, осколком цеглини або іншим подібним предметом позу, в якій він виявлений;
- ❖ запам'ятати і за можливості письмово зафіксувати обставини, що можуть змінитися або зникнути: запах, стан погоди (напрямок вітру, температура повітря, опади тощо), характер освітлення та інші особливості на місці події, що мають значення для розслідування;
- ❖ якщо злочинна подія мала місце у приміщенні, то необхідно звернути увагу і точно запам'ятати час, відкриті чи зачинені двері; відкриті чи закриті вікна та квартирки, цілісність у них скла, підняті або опущені занавіски на них. Категорично забороняється торкатися руками дверей, посуду та інших речей і предметів, де можуть бути виявлені сліди злочину;
- ❖ шляхом опитування громадян, які перебувають на місці події, як можна повніше виявити коло свідків (очевидців), запитати у кожного з них звідки він спостерігав подію, якщо чув це від інших осіб, то від кого саме, і спробувати з'ясувати:
 - час та характер злочинної події;
 - особу злочинця, кількість злочинців, їх прикмети, роль кожного з них у вчиненому злочині, який проміжок часу вони перебували на місці події, у якому напрямку і яким чином зникли з місця події;
 - які знаряддя та засоби використовували злочинці під час учинення злочину, де і які предмети залишили, що змінилось на місці події до прибуття патрульно-постового наряду;
 - відомості про громадян, які були очевидцями злочинної події (*зокрема*,

прізвища, адреси проживання, контактні телефони тощо);

- якщо одержані дані свідчать про можливість затримання злочинця “за гарячими слідами”, то начальник (старший) наряду повинен негайно почати його переслідування, попередньо організувавши охорону місця події.

При забезпеченні охорони місця події до прибуття слідчо-оперативної групи патрульно-постовий наряд зобов'язаний:

а) видалити з місця події усіх сторонніх громадян, при цьому наполегливо, але ввічливо пояснити, що їх перебування може завадити проведенню досудового розслідування;

б) за необхідності оточити місце події та вжити заходів щодо збереження слідів злочину до прибуття слідчо-оперативної групи;

в) запам'ятати напрямки своїх рухів на місці події, намагатися якомога менше залишати своїх слідів;

г) по прибуттю слідчо-оперативної групи доповісти про заходи, що вжиті для забезпечення охорони місця події, та особливості місця злочину, на які наряд звернув увагу в момент прибуття. У подальшому діяти за вказівкою слідчого [105].

Прибувши на місце події слідчий повинен:

- відмітити час прибуття слідчо-оперативної групи;
- переконатися, що заходи щодо охорони місця події, надання допомоги потерпілим, ліквідації наслідків вжито;
- вжити заходів щодо забезпечення збереження слідів, речових доказів та охорону обстановки місця події;
- перевірити зміни, які відбулися на місці події до його прибуття;
- визначитися з колом учасників слідчого огляду і провести нараду;
- встановити особу потерпілого (свідків) і при необхідності опитати їх, дати

105 Тимчасове положення про організацію служби спеціальних моторизованих військових частин міліції, військових частин спеціального призначення та підрозділів оперативного призначення внутрішніх військ МВС

завдання оперативним працівникам щодо встановлення зазначених осіб;

- визначити сліди, що залишені потерпілим, очевидцями та іншими особами, які не причетні до злочину;
- зафіксувати місцеположення потерпілого, у випадку необхідності його транспортування до медичного закладу (*наприклад*, окреслити крейдою);
- отримати оперативну інформацію для висунення слідчих та розшукових версій;
- видалити з місця події сторонніх осіб, які не пов'язані з проведенням огляду;
- дати розпорядження працівникам правоохоронних органів провести необхідні оперативно-розшукові заходи (*наприклад*, встановлення очевидців, організувати переслідування і затримання злочинців за “гарячими” слідами);
- оповістити територіальні органи про характер злочину та прикмети злочинців;
- організувати спостереження (засідки) у місцях можливої появи злочинців;
- використовувати (при необхідності) засоби масової інформації;
- скласти план огляду місця події.

Під час проведення організаційно-підготовчих заходів працівники міліції повинні пам'ятати, що під час слідчого огляду злочинці іноді намагаються спостерігати за діями слідчо-оперативної групи, запам'ятовуючи факти виявлення та вилучення тих чи інших об'єктів. Нерідко зацікавлені особи перебувають поблизу місця злочину з надією, що їх можуть запросити до участі у слідчій дії як понятих, що необхідно враховувати під час досудового розслідування.

Після проведення організаційно-підготовчих заходів слідчий приступає до *безпосередньо огляду*, під час якого знайомиться з обстановкою місця події, визначає межі огляду, висуває версії стосовно події (*робочий етап*). Якщо діяльність слідчого на підготовчому етапі носить організаційний характер, то на робочому етапі вона набуває дослідницький характер.

3. Тактичні прийоми проведення слідчого огляду.

Після проведення організаційно-підготовчих заходів слідчий переходить до *робочого етапу* слідчого огляду, який складається з низки тактичних заходів, що передують самому огляду та супроводжують його. Незважаючи на зростаючу технічну оснащеність злочинних угруповань, правильно обрана тактика огляду місця події сприяє одержанню важливих доказів, що доводять лідерські функції конкретних осіб в злочинному угрупованні та свідчать про причетність їх членів до організованої злочинної діяльності.

Специфіка розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями, полягає у тому, що їх члени переміщуються по досить значній території протягом тривалого проміжку часу. Безпосередньо на місці злочину слідів залишається обмаль, що обумовлюється плануванням, організацією й тривалою підготовкою до учинення злочинів та кваліфікацією осіб, які їх вчиняють. Вивчення оперативних матеріалів свідчить про те, що члени злочинних угруповань та їх лідери застосовують спеціальні заходи щодо знищення слідів їхньої злочинної діяльності. У кожному конкретному випадку сліди нечисленні, тому необхідно проводити ретельний слідчий огляд із застосуванням усіх криміналістичних можливостей для їх виявлення та реалізації під час досудового розслідування.

Під *тактикою слідчого огляду* слід розуміти комплекс найбільш раціональних і ефективних способів дій, або найбільш доцільну лінію поведінки слідчого, що забезпечує виявлення максимальної кількості слідів злочину та речових доказів, інформації про досліджувану подію.

До основних *організаційно-тактичних заходів слідчого огляду* можна віднести такі:

- ❖ правильне визначення меж слідчого огляду;
- ❖ розстановка сил та засобів (їх використання);
- ❖ обрання найдоцільнішого порядку пересування місцем події під час огляду;

- ❖ визначення методу (тактичних прийомів) огляду обстановки місця події та окремих її елементів.

Визначення меж слідчого огляду.

Основною особливістю слідчого огляду є специфіка визначення його меж. Як свідчить слідча практика, помилки у визначенні меж огляду допускалися саме у випадках механічного фіксування слідів і обстановки на місці події, без їх осмислення. Але саме характер події і обстановка визначають у кожному конкретному випадку межі території, яка повинна ретельно оглядатися. Через необґрунтоване звуження меж залишаються без огляду ті ділянки місцевості, на яких можуть знаходитися об'єкти, які безпосередньо пов'язані зі злочинною діяльністю кримінального угруповання.

Тактика слідчого огляду має певні особливості, які залежать від конкретної слідчої ситуації, або від того, що оглядається: місце учинення злочинів чи місце події (наприклад, приміщення або транспортний засіб, відкілья здійснювалось керування злочинною діяльністю групи; місця спостереження за потерпілим).

Так, лідери (організатори) злочинних угруповань можуть здійснювати загальне керівництво діями груп як безпосередньо, так і опосередковано. У першій ситуації лідер безпосередньо присутній на місці події і використовує приміщення, зброю, транспортні засоби тощо. Тому необхідно ретельно оглянути ділянку місцевості, на якій учинений злочин, з метою виявлення слідів злочину та слідів перебування там лідера групи.

В інших ситуаціях лідер здійснює загальне керівництво поза місцем учинення злочину, використовуючи сучасні засоби зв'язку (наприклад, мобільний телефон, електронну пошту тощо). Під час опосередкованого керівництва злочинною діяльністю групи змінюється й характер діяльності слідчого, який проводить слідчий огляд, оскільки оглядається вже не місце злочину, а місце події – ділянка місцевості, приміщення, де можуть бути виявлені сліди готування до злочину чи керівництва його учиненням, предмети, які пов'язані зі злочинном,

сліди впливу лідера на хід кримінальної операції, а також сліди очікування (приховування) завершення злочинної діяльності угруповання та ін. У цих випадках межі огляду повинні бути розширені. Але підстави для розширення меж огляду повинні бути обґрунтованими та законними.

Зважаючи на це, особливість розслідування організованої злочинної діяльності полягає у тому, що одночасно можуть оглядатися як місце події, так і місця, відкіля здійснювалося керівництво злочинними діями організованого угруповання.

Отже, межі слідчого огляду повинні охоплювати:

- місце, де відбулася злочинна подія, виявлені сліди злочину або інші речові докази та предмети, що мають значення для кримінальної справи;
- приміщення або ділянку місцевості, де відбувалася підготовка до учинення злочину (крім того, місця очікування потерпілого, засідки);
- шляхи підходу членів ОЗУ до місця події і шляхи їх відходу;
- місце, де відбувалося приховання злочинної діяльності групи;
- інші помешкання і ділянки місцевості, де можуть знаходитися предмети, що мають відношення до кримінальної справи.

Методи слідчого огляду.

Під час слідчого огляду важливе значення має послідовність його проведення. Як зазначають Є.І. Макаренко, О.В. Негодченко і В.М. Тертишник послідовність огляду обумовлюється обставинами кожного конкретного випадку. Проте, будучи обраною слідчим на початку огляду, вона повинна витримуватися до кінця і забезпечити огляд усіх об'єктів, що мають значення для кримінальної справи [106, с. 52].

Загалом, методи слідчого огляду умовно можна *класифікувати* за різними підставами (за М.В. Салтевським):

106 Макаренко Є.І., Негодченко О.В., Тертишник В.М. Огляд місця події. Навчальний посібник. – Дніпропетровськ: ДЮІ МВС України, 2001. – 156 с.

1. За глибиною дослідження:

- **загальний (оглядовий)** – слідчий, не змінюючи обстановки, обходить територію місця події, отримуючи уявлення про характер злочинної події, встановлює положення предметів і явищ, аналізуючи їх взаємозв'язок. Після чого визначає межі огляду, розстановку сил та засобів (їх використання), порядок руху учасників огляду та методи дослідження обстановки в цілому та окремих її елементів;
- **детальний** – полягає у ретельному дослідженні слідів злочину, речових об'єктів, що мають відношення до справи. Детальний огляд можна починати тільки у тому випадку, коли обстановка місця події зафіксована у протоколі (схемі, плані) або за допомогою фотозйомки чи відеозапису. За допомогою тактичних прийомів і науково-технічних засобів виявляються і фіксуються сліди злочину та інші речові докази, перевіряються дані загального огляду.

2. За повнотою дослідження:

- ❖ **вибірковий (суб'єктивний)** метод огляду передбачає дослідження об'єкта (обстановки) тільки у місцях розташування слідів злочину та інших речових об'єктів, визначених відповідно до механізму його учинення, тобто вибірково;
- ❖ **суцільний (об'єктивний)** метод полягає у всебічному дослідженні усієї території (обстановки) місця події в цілому, не минаючи жодного об'єкту.

3. За характером дослідження:

- **статичний** метод передбачає огляд місця події без порушення обстановки і механічного переміщення у просторі окремих слідів злочину та інших речових доказів з місця виявлення. Під час огляду слідчий пересувається по місцю події, орієнтуючись в матеріальній обстановці, та визначає об'єкти, які можуть мати відношення до події злочину;
- **динамічний** метод огляду дозволяє застосовувати засоби дослідження до об'єктів пізнання, що знаходяться у динаміці. Під час огляду об'єкти

дослідження можна брати в руки, пересувати, описувати, вимірювати, моделювати та всебічно досліджувати їх ознаки, не змінюючи самий предмет.

4. За послідовністю застосування:

а) **концентричний метод** – огляд місця події проводиться за спіраллю **від периферії до центру** (див. Рисунок № 1). Цей метод слідчому найдоцільніше використовувати у тих випадках, коли немає чітко визначеного центру місця події і проведення огляду пов'язане із виявленням слідів прибуття та відходу злочинців з місця злочину, засідки або очікування об'єкту злочину чи виявленням інших слідів та речових доказів. На доцільність застосування такого методу слідчого огляду вказував і І.М. Якімов [107, с. 79].

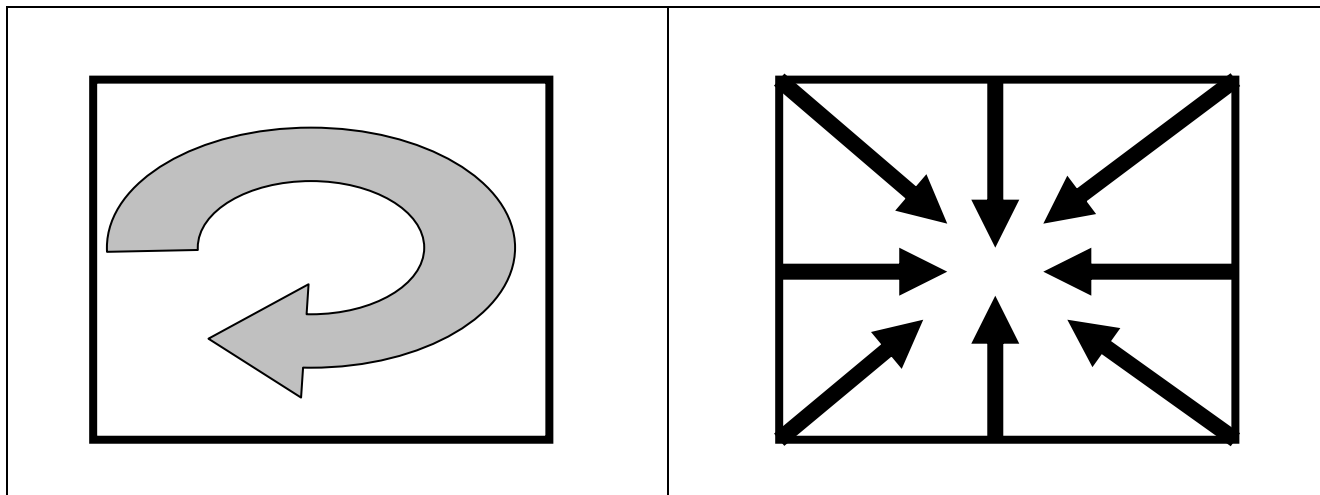

Рисунок № 1.

б) **ексцентричний метод** – огляд місця події проводиться за спіраллю **від центру місця події до периферії** (див. Рисунок № 2). Цей метод доцільно використовувати для огляду місця події, яке має певний центр (наприклад, знаходження у приміщенні трупа, наявність слідів зламу або зброї, якою було учинено вбивство чи розбійницький напад тощо). На доцільність застосування такого методу слідчого огляду вказував і В.І. Громов, зазначаючи, що за наявності центру події огляд повинен завжди проводитися ексцентричним методом.

107 Якімов І.Н. Криміналістика. Уголовная тактика. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1929.

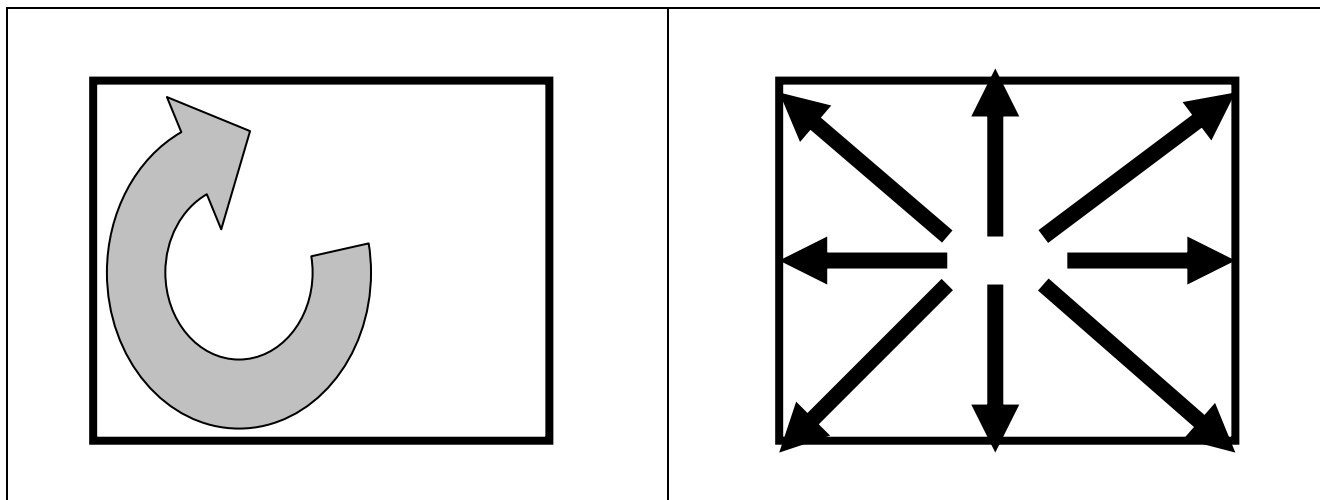

Рисунок № 2.

в) **фронтальний (лінійний) метод** – являє собою огляд значних за площею ділянок місцевості (наприклад, узбережжя річки, ліс, парк, поле, ангар тощо) (див. Рисунок № 3). Цей метод застосовується із залученням допоміжної групи, яка розміщується у лінію (шеренгу) і рухається фронтально. Іноді цей метод називають “прочісуванням” території, коли група шикуються у розгорнутій стрій і, рухаючись, облідує відразу велику територію. Відстань між особами, що рухаються у шерензі, залежить від розміру об’єкта, що розшукується.

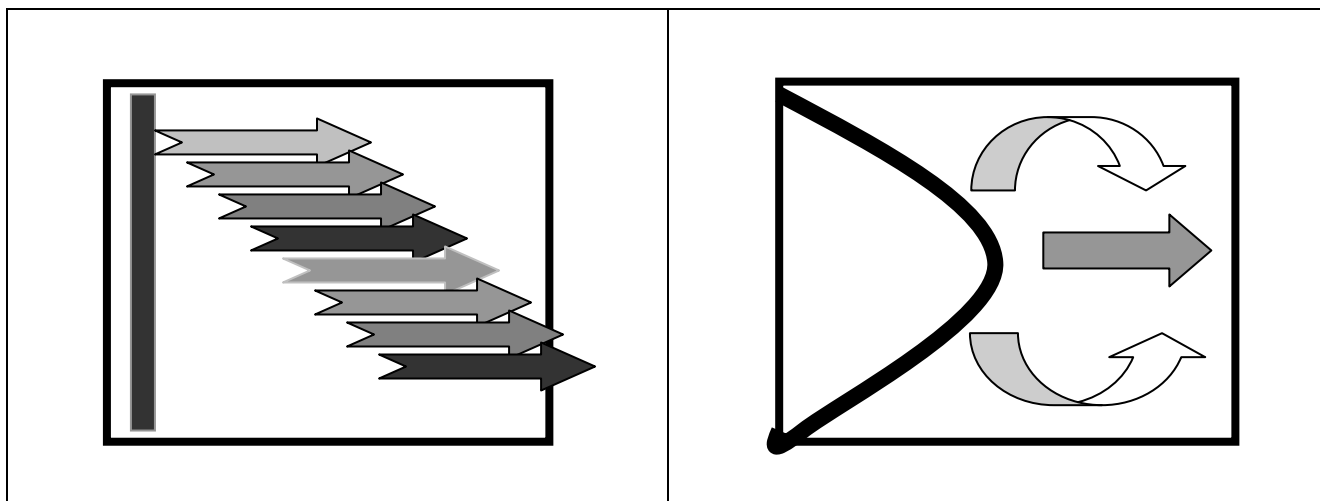

Рисунок № 3.

На думку С.П. Єфімічева, М.І. Кулагіна та О.Ю. Ямпольського, лінія руху може бути прямою (наприклад, огляд траси, залізничної колії) або ломаною

(наприклад, огляд узбережжя річки) [108, с. 19].

Приклад: ... з метою виявлення 2-х пістолетів “ТТ”, набоїв до них, мобільного телефону та деяких предметів одягу, яких члени злочинного угруповання намагалися позбутися на відкритій місцевості після учинення вбивства, слідчий прийняв рішення провести огляд місця події фронтальним (лінійним) методом. До цього огляду слідчим було залучено близько 100 військовослужбовців однієї з військових частин. Безпосередньо перед проведенням огляду слідчим було проведено інструктивну нараду серед усіх членів пошукової групи, під час якої було доведено про:

- перелік об’єктів, які підлягають виявленню та вилученню;
- докладний опис та характеристику розшукуваних об’єктів;
- можливі способи приховання або маскуванню зазначених об’єктів;
- характер (спосіб) переміщення пошукової групи та дії осіб при виявленні розшукуваного об’єкта.

Пошукова група була вишикувана слідчим у одну шеренгу, відстань між її членами дорівнювала 5 метрів. За лінією (шеренгою) пошукової групи знаходилися працівники міліції, які здійснювали нагляд за якістю проведення огляду. При виявленні об’єкта, який може відноситися до справи, учасник пошукової групи підіймав руку та подавав звуковий сигнал. Працівник міліції, який знаходився поряд (позаду), з’ясовував належність виявленого об’єкту до справи. Якщо об’єкт відносився до справи, то його оглядав слідчий з експертом-криміналістом та двома понятими, а пошукова група рухалася далі та продовжувала огляд ... [109].

На підставі вивчення кримінальних справ та оперативних матеріалів про організовану злочинну діяльність можна дійти висновків, що члени злочинних угруповань у 78 % випадків намагаються позбутися зброї безпосередньо після

108 Следственный осмотр: Учебное пособие / Отв. ред. Кулагин Н.И. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1983.

109 Архівна кримінальна справа Київського апеляційного суду за 2008 р.

учинення злочинів. Вказане орієнтує слідчих на більш цілеспрямовані дії щодо пошуку зброї на ймовірних напрямках відходу злочинців з місця злочину.

На підставі дослідження було встановлено, що члени злочинних угруповань намагалися позбутися зброї:

- безпосередньо на місці події – у 23 % випадків;
- на значних відстанях від місця події – у 68 %;
- зброя розбиралася на складові і розкидалась під час відходу злочинців з місця події – у 9 %.

г) **секторний метод** огляду місця події *полягає у дослідженні території за секторами* (див. Рисунок № 4). Слідчий, перебуваючи у центрі досліджуваної території, за компасом визначає напрямок магнітного меридіану (північ – південь) і за ходом годинної стрілки відкладає сектор, *наприклад*, з кутом у 30° . Оглянувши територію одного сектора, він відкладає другий, після його дослідження – третій і т.д., поки не дослідить усю територію в цілому [110, с. 146].

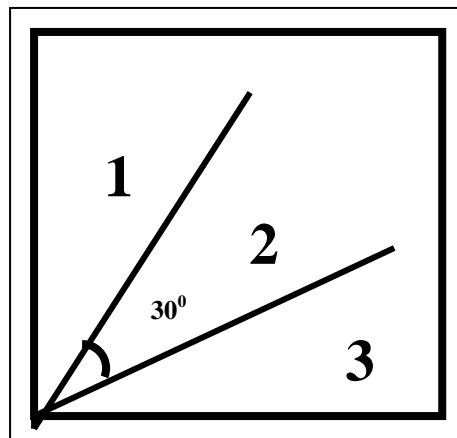

Рисунок № 4.

Розглядаючи секторний метод дослідження, необхідно зазначити, що проведене опитування 289 співробітників слідчих підрозділів дозволяє дійти таких висновків, що з 289 опитаних слідчих – 8 мають у розпорядженні компас, 2 з яких можуть ним користуватись. Зважаючи на це, вказаний прийом огляду може

викликати у деяких слідчих певні складнощі. Враховуючи зазначене, слідчі повинні секторний метод (за необхідності) замінити квадратним.

д) **метод огляду місця події по квадратах** полягає у дослідженні території за квадратами (див. Рисунок № 5). Слідчий розбиває досліджувану територію (наприклад, окрему ділянку місцевості) на певні квадрати. Оглянувши територію одного квадрату, він переходить до іншого. Орієнтирами у даному випадку можуть виступати будинки, споруди, стовпи, дерева, кущі та інші об'єкти.

е) для пошуку дрібних слідів, куль, гільз, схованок у предметах меблі та інших предметів, що мають значення для кримінальної справи, використовується **вузловий метод**, при застосуванні якого місце події попередньо розділяється на ділянки, квадрати або вузли, кожний з яких слідчим оглядається окремо (див. Рисунок № 6).

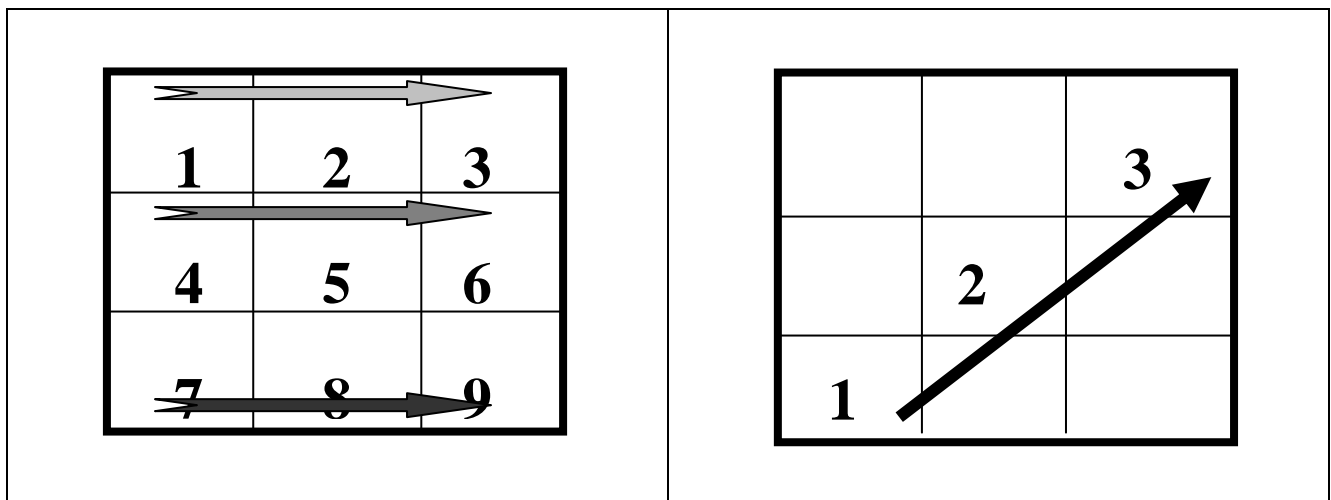

Рисунок № 5.

Рисунок № 6.

ж) методи огляду місця події можуть бути й **комбінованими**, залежно від слідчої ситуації, що склалася під час проведення даної слідчої дії. Наприклад, під час огляду ділянки місцевості із значними розмірами, слідчий розбиває всю територію, що підлягає огляду, на квадрати, кожний з яких оглядає концентричним, ексцентричним або фронтальним методами залежно від характеру місцевості та слідчої картини злочину (див. Рисунок № 7).

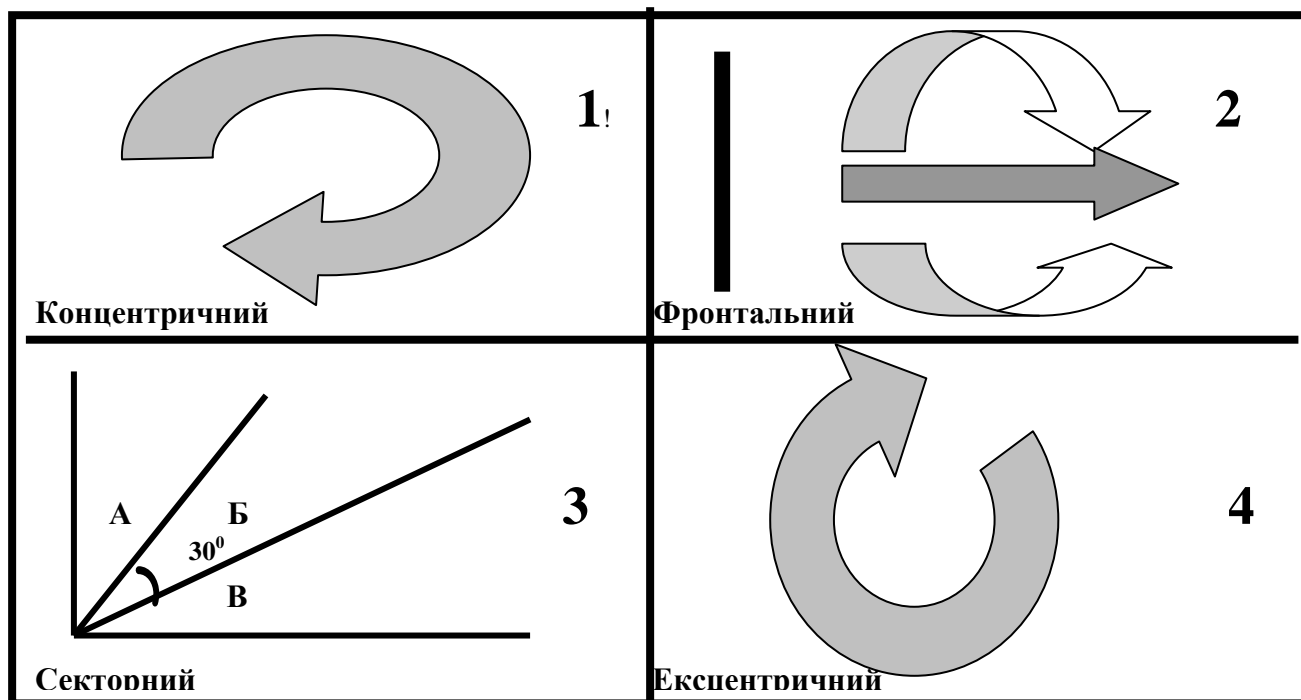

Рисунок № 7.

Наведені методи огляду місця події у конкретній слідчій дії виступають як тактичні прийоми дослідження, адже, як зазначають П.Д. Біленчук і А.П. Гель, сама слідча дія є методом пізнання злочину як сукупність систематизованих прийомів і засобів дослідження об'єкта [111, с. 27].

Питання про послідовність огляду місця події повинне вирішуватися слідчим залежно від обставин, умов і обстановки огляду та слідчої ситуації, що склалася на певному етапі досудового розслідування [112, с. 33]. Особливого значення ця рекомендація набуває при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями.

Під час слідчого огляду необхідно виявити, дослідити та зафіксувати сліди, які вказують на:

1. Дії особи до учинення злочину (*наприклад*, спосіб прибуття членів

111 Біленчук П.Д., Гель А.П. Основи криміналістичної тактики: Курс лекцій. – Вінниця: Вінницька філія МАУП, 2001.

112 Попов В.И. Осмотр места происшествия / Под ред. В.А. Хвана. – М., 1959.

злочинної групи на місце події, організація засідок або очікування потерпілого, безпосередня підготовка до скоєння злочину тощо).

2. Дії особи, що пов'язані із учиненням злочину (*наприклад*, спосіб скоєння злочину, механізм нанесення тілесних ушкоджень потерпілому, розподіл злочинних ролей, способи керівництва злочинною діяльністю угруповання тощо).

3. Дії особи після учинення злочину (*наприклад*, спосіб зникнення з місця події та приховання або знищення слідів злочинної діяльності угруповання тощо).

4. Бездіяльність особи, що викликала негативні (злочинні) наслідки.

5. Предмет (об'єкт) злочинного посягання.

6. Місце, час та засоби учинення злочину (у тому числі проміжок часу знаходження злочинців на місці події).

7. Фізіологічні, психологічні та інші ознаки особи злочинця:

- сліди рук, взуття, зубів та інших частин тіла;
- сліди крові, поту, слини, сперми та інші виділення людини, волосся, частини епідермісу та ін.;
- відомості, які вказують на характер одягу злочинця та інших супутніх ознак (тобто предметів, що його супроводжують);
- сліди, які вказують на кількість злочинців, наявність злочинного досвіду, певних спеціальних (не обов'язково злочинних) знань, вмінь й навичок, фізіологічний й психологічний стан злочинця та ін.

Важливе значення (нерідко вирішальне) для розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями, має виявлення мікрослідів, об'єктів зі слідами запаху та різних виділень людини.

Приклад: Так, в одному з районних центрів Дніпропетровської області організована злочинна група у кількості чотирьох осіб вчинила розбійний напад на квартиру Б., під час якого було вбито двох чоловік. Після викриття і затримання злочинної групи, її члени вини своєї не визнавали. Свідків за даною справою встановлено не було. Під час огляду місця події слідчий встановив місця

ймовірного прибуття і зникнення злочинців з місця події та розширив межі слідчого огляду. Тому додатково була оглянута місцевість, яка знаходилась неподалік від місця злочину. Під час огляду місцевості було виявлено і вилучено рукавички та кросівки, які використовувалися злочинцями під час учинення злочину. Висновки судово-імунологічної експертизи підтвердили, що на кросівках є сліди крові, які належать потерпілим, а на рукавичках виявлені сліди поту, який міг утворитися від нападників [113].

8. Характер злочинних наслідків.

9. Обставини, що сприяли або перешкождали учиненню злочину.

10. Наявність негативних обставин.

Необхідно зазначити, що нерідко лідери організованих злочинних угруповань намагаються направити слідчого за неправильним шляхом, створюючи на місці події неправдиву обстановку. Обсяг об'єктів під час огляду місця події визначається конкретними обставинами, якими характеризується окремий розслідуваний епізод злочинної діяльності угруповання. ***Відсутність необхідних та наявність зайвих у цій обстановці предметів являють собою негативні обставини, тобто фактичні дані, які суперечать їх логічному розв'язанню та звичайному поясненню.***

В.О. Коновалова вказує, що негативні обставини – це наявність або відсутність матеріально фіксованих слідів чи дій, які за певних умов місця і часу суперечать природному розвитку подій, причинним зв'язкам між явищами та їх наслідками [114, с. 55].

Більш чіткішим є визначення В.К. Лисиченка та І.І. Когутича, які під ***негативними обставинами*** розуміють ***реальні явища, які є відображенням супутніх сумісних чи несумісних зі злочинними діями матеріальних процесів взаємодій (сліди, зміни в обстановці місця події), або проявів в актах поведінки***

113 Архівна кримінальна справа Київського апеляційного суду України за 2008 р.

114 Коновалова В.О. Негативні обставини і їх значення у розслідуванні злочинів // Радянське право. – 1958. – №6. –

та показаннях осіб дисимуляції (утаювання чогось), котрі спостерігаються в ході слідчих дій як такі, що не узгоджуються з встановленими фактичними даними про конкретну подію і потребують системно-структурного дослідження з метою з'ясування їх походження та суті виявленого протиріччя.

На думку авторів, негативні обставини можна поділити на два види:

1. Негативні обставини – матеріальні віддзеркалення ситуаційних злочинів процесів, які виявляються під час розслідування конкретних злочинів, такі як:

а) окремі предмети, у тому числі мікрооб'єкти, які за своїм призначенням чи місцезнаходженням не узгоджуються з обставинами механізму злочину;

б) сліди – відображення взаємодії осіб (предметів) чи ситуаційно-структурні зміни обстановки місця події, які своєю наявністю або, навпаки, відсутністю у конкретній обстановці не відповідають закономірностям вчинення злочину;

в) сліди – відображення інсценування самої події або окремих цілеспрямованих дій і наслідків (маскування чи знищення слідів тощо).

2. Негативні обставини як відображення проявів дисимуляції (ознаки приховування чогось) на практиці зустрічаються у вигляді:

а) явних (очевидних) проявів, наприклад, під час допиту, немотивованої внутрішньої психічної напруженості та підвищеної нервової активності;

б) наявність протиріч та прогалів в показаннях підозрюваних (обвинувачених) [115, с. 63, 69].

В.К. Лисиченко та І.І. Когутич вказують, що, фіксуючи негативні обставини, не ігноруючи їх, слідчий з'ясовує причину виникнення останніх, їх зв'язок з розслідуваною подією, що сприяє повному, всебічному і об'єктивному

дослідженню усіх обставин події та прийняттю правильного рішення. Негативні обставини сприяють аналітичній оцінці та з'ясуванню механізму події злочину, а також у сукупності з іншими достовірно встановленими фактичними даними забезпечують правильне визначення напрямів розслідування і конструювання відповідних слідчих версій, а також вибір тактичних прийомів їх перевірки [116, с. 43, 44].

Негативні обставини можуть виявитися під час проведення будь-якої слідчої дії, але особливу увагу необхідно приділяти при проведенні оглядів місця події. Виявлення слідчим негативних обставин дозволяє встановити, наприклад, інсценування злочину, що іноді використовують лідери злочинних угруповань з метою приховання організованої злочинної діяльності.

Інсценування злочину – це штучне створення зацікавленими особами обстановки, яка б утворювала помилкове уявлення про нібито учинений злочин.

На інсценування злочину можуть вказувати такі типові ознаки:

- відсутність слідів злочину на тих ділянках, де вони повинні бути, і, навпаки, наявність слідів у тих місцях, де їх не повинно бути;
- невідповідність розмірів викрадених об'єктів механізму учинення злочину;
- невиправданий безлад на місці події;
- невідповідність ситуації, що розповідається учасником процесу (підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим), механізму учинення злочину;
- наявність зайвих, ні чим не пояснених численних пошкоджень на перешкодах, та ін.

До загальних ***мотивів інсценування*** злочинів можна віднести:

- ❖ інсценування незлочинної події для приховання учиненого злочину (*наприклад*, інсценування самогубства або нещасного випадку для приховання убивства);
- ❖ інсценування одного злочину для приховання іншого (як правило, більш тяжкого);
- ❖ створення неправильного уявлення про окремі елементи механізму злочину;
- ❖ інсценування злочинної події для приховання фактів, які не мають кримінального характеру (*наприклад*, приховання аморальної поведінки; інсценування крадіжки документів при фактичній їх втраті), тощо.

Виявлення слідчим негативних обставин під час огляду місця події має важливе значення для справи, дозволяє вчасно висувати слідчі версії та обирати правильний напрямок розслідування організованої злочинної діяльності.

Узагальнення кримінальних справ та оперативно-розшукових матеріалів, дозволяє дійти висновків, що на вчинення злочину організованою злочинною групою можуть вказувати такі обставини:

- характер та особливості об'єкту злочинного посягання (*наприклад*, напад здійснений на приміщення, що знаходиться під охороною, або по відношенню до представників державної влади й управління, бізнесу, правоохоронних органів тощо);
- характер викрадених об'єктів (*зокрема*, великий об'єм викраденого майна й цінностей, викрадення значних грошових сум, дорогих коштовностей, антикваріату, зброї та ін.);
- підготовленість до учинення злочину (*зокрема*, цілеспрямоване невідправдане обрання об'єкту злочинного посягання; раптовість вчинення злочину; швидке прибуття й зникнення з місця події; відсутність очевидців та слідів злочинної діяльності угруповання тощо);
- використання навідників при учиненні злочинів або корумпованих зв'язків представників державної влади, управління та правоохоронних органів;

- складний спосіб учинення злочину (*наприклад*, наявність спеціальних знань при зламі складних замків);
- технічна оснащеність та озброєність злочинців тощо.

Вивчення сукупності ознак, що виявлені під час огляду місця події, які вказують на вчинення злочину організованою групою, забезпечує отримання відомостей про кількісний склад її учасників. Однак відсутність зазначених обставин, на думку О.Г. Філіппова та О.Ф. Волинського, не виключає можливості вчинення злочину злочинним угрупованням [117, с. 516]. Це обумовлюється тим, що деякі члени групи можуть і не приймати безпосередньої участі у вчиненні злочинів, а виконувати інші другорядні функції.

Отже, слідчий повинен виявляти і закріплювати усі фактичні обставини, які можуть бути підставою для висунення слідчих версій або засобом їх перевірки. В умовах неочевидності учиненого злочину, недостатності вихідної інформації і відсутності повної картини скоєного досить важко визначити, що саме з виявлених обставин є суттєвим. У цьому випадку можна погодитися з думкою М.С. Гурєва, який вважає, що необхідно фіксувати усі несуттєві для справи моменти, ніж залишити без уваги будь-яку істотну деталь [118, с. 213].

Слідчий огляд трупа та його частин.

При розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями, слідчому нерідко доводиться стикатися із необхідністю проведення оглядів трупів або їх частин.

Огляд трупа – це слідча дія, що провадиться слідчим або особою, яка проводить дізнання, на місці знаходження трупа з метою виявлення ознак, що дозволяють встановити особу потерпілого, місце, час, обставини і причини смерті, а також для відшукування ознак, які вказують на можливого злочинця [119, с. 238].

117 Криміналістика: Учебник / Под ред. А.Г. Филиппова и А.Ф. Волинского. – М.: Изд-во “Спарк”, 1998.

118 Гурев М.С. Убийства на “разборках” (методика расследования). – СПб: Питер, 2001.

119 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.

Огляд трупа та його частин є складовою частиною загального огляду місця події і проводиться безпосередньо слідчим. Зовнішній огляд трупа є обов'язковим і, як правило, проводиться за місцем його виявлення. Однак труп може бути і самостійним об'єктом огляду у морзі чи іншому місці, яке не пов'язане із злочинною подією.

Відповідно до ст. 192 КПК України, зовнішній огляд трупа слідчий проводить за участю судово-медичного експерта і у присутності двох понятих. Коли неможливо викликати судово-медичного експерта, то запрошується найближчий лікар. Участь судово-медичного експерта (лікаря) у проведенні огляду трупа є обов'язковою. Експерт виявляє пошкодження на тілі трупа і одязі, встановлює анатомічні та фізіологічні особливості загиблого, робить попередній висновок про причину смерті та час її настання, що дозволяє слідчому затримати злочинця за “гарячими слідами”, висувати слідчі версії, проводити необхідні оперативно-розшукові заходи та прогнозувати ймовірні напрями досудового розслідування.

При зовнішньому огляді трупа необхідно зафіксувати такі відомості:

1. Особу загиблого. Опис зовнішності при цьому проводиться за методом словесного портрета, зокрема, зазначається стать, приблизний вік, довжина трупа та його тілесна будова, загальний колір кожного покриву, характер трупних явищ, вид голови й обличчя, шиї, грудей, живота, спини, рук, ніг та інших індивідуальних особливостей.

2. Наявність або відсутність тілесних ушкоджень, їх форма, характер, розмір та механізм утворення. Ушкодження на тілі трупа, плями крові та інші об'єкти, що мають значення, фотографуються за правилами масштабної зйомки.

3. Стан одязі й взуття, у які одягнена загибла особа, та пошкодження на них. Кожний елемент одягу оглядається окремо. Під час огляду одязі необхідно встановити відповідність її розмірам трупа, вміст кишень тощо.

4. Сліди й будь-які нашарування на тілі, одязі та взутті загиблого.

5. Первинні відомості про час й причини смерті, а також зміни, що відбулися у первісній обстановці місця події (причини, характер).

6. Розташування трупа відносно оточуючих нерухомих елементів обстановки, його поза (положення) та температура навколишнього середовища.

Переміщення (зміна положення) трупа можливо лише тільки після фіксації його первісного положення.

7. Негативні обставин (*наприклад*, відсутність крові, бруду на взутті чи одязі або навпаки їх наявність невластивих місцю знаходження трупа та ін.).

Приклад: На залізничній колії був виявлений труп невідомого чоловіка, що лежав на животі. Голова була відділена від тіла і знаходилась по іншу сторону колії. При огляді трупа були виявлені чітко виражені трупні плями на спині загиблого, які при натисканні пальцем не зникали. За характером трупних явищ судово-медичний експерт зробив припущення, що смерть настала раніше ніж відділення голови. Висновок експерта був підтверджений при розтині трупа. Під час розслідування було встановлено, що загиблий був членом банди і був ліквідований співучасниками за намагання припинити злочинну діяльність. Оскільки вбивство було учинено зранку, труп був залишений у ванній кімнаті, де і перебував до вечора. Після настання темряви з метою інсценування самогубства труп був покладений обличчям вниз на залізничну колію. Потягом, що проходив, була відсічена голова загиблого.

8. Сліди боротьби та опору як на оточуючій обстановці, так і на трупі.

9. Місцезнаходження трупа. Після зовнішнього огляду й фіксації пози трупа оглядається “ложе трупа”. З цією метою труп необхідно підняти та перенести. Не можна перевертати та волочити труп, оскільки об’єкти, що знаходяться під ним і мають важливе криміналістичне значення, можуть бути знищені або істотно змінені [120, с. 567].

120 Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика. Учебник для вузов. Под ред. Заслуженного деятеля науки РФ, профессора Р.С. Белкина. – М.: Из-вая группа НОРМА-ИНФРА М, 1999.

У будь-якому випадку необхідно забезпечити охорону місця події до прибуття слідчо-оперативної групи та вжити вичерпних заходів по збереженню слідів та інших речових доказів. Категорично забороняється торкатися трупа, змінювати його положення, оглядати зброю й інші об'єкти до прибуття слідчого.

Приклад: Під час огляду кімнати, де знаходився загиблий з вогнепальним пораненням в голову, були виявлені стріляна гільза і куля, зброя була відсутня. У другій кімнаті на полиці шафи був виявлений пістолет “ПМ” калібру 9 мм, з якого й був проведений постріл. На підставі цього була висунута версія, що на місці події має місце убивство, оскільки поранений не міг після пострілу покласти зброю у сусідню кімнату. Лише протягом певного часу з'ясувалося, що мало місце самогубство: працівник міліції, який виявив зброю поряд із пораненим, не замислюючись про наслідки, підняв та оглянув її, і перед тим як покинути кімнату, поклав її на полицю шафи, яка знаходилась у сусідній кімнаті [121, с. 16].

При виявленні трупа із вогнепальним пораненням, необхідно ретельно оглядати одяг й взуття загиблого безпосередньо на місці злочину, щоб відшукати кулі, які можуть знаходитися у складках одягу і при транспортуванні бути втраченими.

Приклад: Так, неподалік від м. Києва у лісі було виявлено труп з вогнепальним пораненням. При огляді судово-медичний експерт не виявив на одязі жертви злочину вихідного отвору, припустивши, що поранення є сліпим. В результаті, під час транспортування трупу до моргу, куля, що знаходилась під одягом, була втрачена [122, с. 36].

При наявності “сліпого” вогнепального поранення необхідно вказати судово-медичному експерту (лікарю) на необхідність вилучення кулі при розтині та зобов'язати його обов'язково передати її слідчому.

Під час огляду слідчий повинен оглянути місце під трупом. Так, неподалік

121 Арне Свенссон, Отто Вендель Раскрытие преступлений. – М.: Изд-во иностранной литературы., 1956.

122 Бояров В.И. Убийства, совершенные в процессе противостояния организованных преступных группировок

від р. Дніпро був виявлений труп з двома вогнепальними пораненнями. При ретельному огляді місця під трупом слідчий виявив 2 кулі, які пройшовши через м'які частини тіла, увійшли у ґрунт до 9 см.

При виявленні повішених трупів, слідчий повинен вжити заходів щодо збереження вузла або петлі мотузки. Якщо не можна розв'язати або розірвати вузли на петлях без їх пошкодження (*наприклад*, петля врізалась у тіло), то їх необхідно перерізати таким чином, щоб зберегти вузли. Тому слідчий повинен перерізати мотузку на певній відстані від голови, розслабити петлю та зняти її через голову загиблого (*див. Рисунок № 8*). Вузли та петлі нерідко є найціннішими доказами у справі, оскільки вони можуть містити певні відомості про особу злочинця (*зокрема*, наявність спеціальних знань, вмінь й навичок, приналежність до певної професії чи спеціальності тощо).

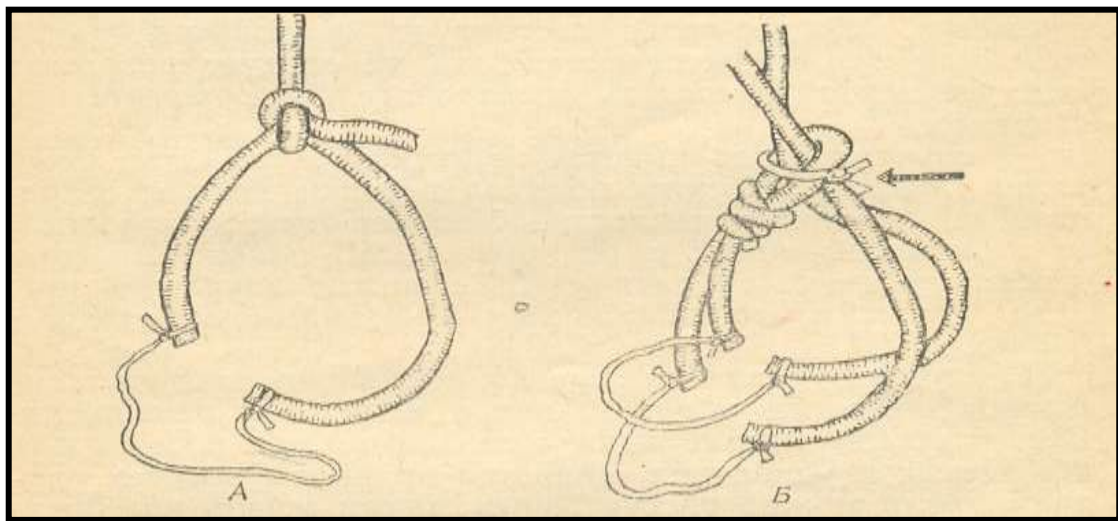

Рисунок № 8.

Слідчі повинні мати уявлення про те, яким чином були виконані вузли та петлі, що застосовувалися під час повішання або удавлення (*див. Рисунок № 9*). Вузли та петлі певного типу нерідко вказують на те, чи міг потерпілий зав'язати їх самостійно. Петлі необхідно негайно оглянути, зафіксувати та встановити матеріал, з якого вони виготовлені.

Різновиди вузлів та петель

(1-12 – вузли, 13–29 – петлі¹²³)

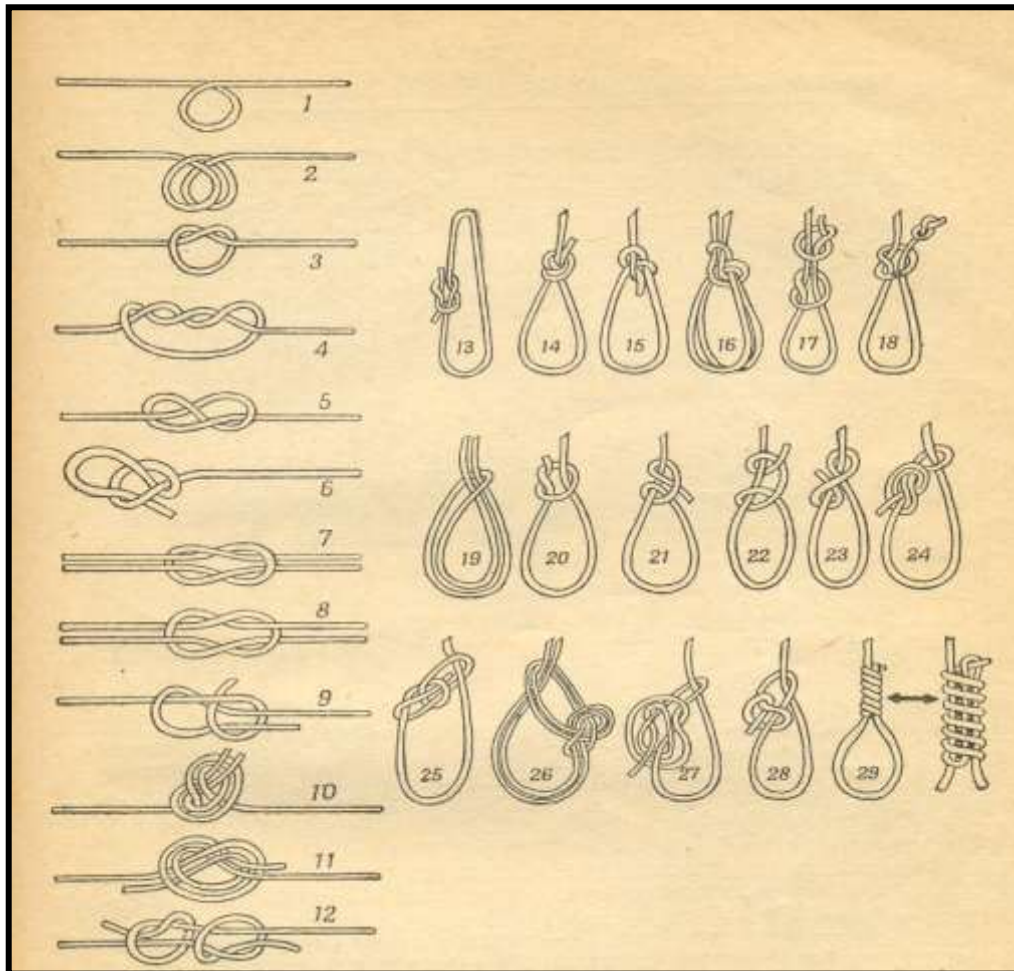

Рисунок № 9.

Під час огляду слідчий повинен вживати заходів по встановленню особи загиблого. Невпізнаний труп підлягає обов'язковому дактилоскопіюванню і фотографуванню. Вилучаються зразки крові, волосся, виготовляються зліпки й відбитки зубів, заповнюється впізнавальна картка.

У слідчій практиці є випадки, коли під час досудового розслідування виникає необхідність у повторному огляді трупа чи проведенні судово-медичної експертизи трупа після його поховання. Для цього проводиться *ексгумація* трупа.

Приклад: Так, у лісосмузі неподалік від м. Кременчук, мешканцями був виявлений невідомий труп чоловіка, що висів у петлі. Проведення первинних

¹²³ Арне Свенссон, Отто Вендель Раскрытие преступлений. – М.: Изд-во иностранной литературы., 1956. – С. 395.

слідчих дій та оперативно-розшукових заходів по встановленню особи загиблого позитивних результатів не дали. Труп невстановленої особи був похований. Через два тижні під час учинення розбійницького нападу була затримана організована злочинна група у кількості 4 чоловік. В даній групі був В., який недавно увійшов до складу групи і не приймав активної участі під час учинення нею злочинів. З метою зменшення своєї вини В. почав давати свідчення, які викривали його співучасників у злочинній діяльності. Окрім злочинних епізодів про грабійницькі напади, що учинялись групою, В. розповів слідчому і ще про один напад. В. пояснив, що за 2 тижні до затримання він разом з друзями увечері зупинив автомашину “Форд” і почав вимагати від водія, щоб той безкоштовно відвіз їх до річки, яка знаходилася неподалік від міста. Від даної пропозиції водій категорично відмовився, внаслідок чого В. наніс удар кулаком у потилицю, привівши водія у непритомний стан. Після цього водія перетягнули на заднє сидіння автомобіля і відвезли до лісосмуги, де й інсценували самогубство. Розслідуванням була встановлена особа невідомого трупа, ним виявився Т., який значився як безвісти зниклий. У зв’язку з цим виникла необхідність проведення повторної судово-медичної експертизи та пред’явлення його для впізнання родичам.

Відповідно до ст. 192 КПК України, для проведення ексгумації трупа, слідчий складає про це постанову, яку затверджує прокурор. Труп виймається з місця поховання у присутності слідчого, судово-медичного експерта і 2-х понятих, про що складається протокол, який підписують усі зазначені особи. Необхідність ексгумації трупа повинна бути вмотивована у постанові слідчого неможливістю одержати для доказування у справі відомостей без огляду похованого трупа, або без пред’явлення його для впізнання чи проведення судово-медичної експертизи.

Підготовка до ексгумації повинна містити наступні процедури:

- ❖ вирішення питання про необхідність проведення ексгумації;
- ❖ визначення мети (завдань) ексгумації та обставин, що підлягають з’ясуванню;
- ❖ одержання (за необхідності) консультацій фахівців (спеціалістів);

- ❖ забезпечення охорони місця ексгумації і запрошення понятих, судово-медичного експерта та технічних помічників (власне виконавців ексгумації);
- ❖ вирішення питання про необхідність транспортування трупа до лабораторії СМЕ чи експертне дослідження провести на місці ексгумації;
- ❖ забезпечення учасників слідчої дії необхідними науково-технічними засобами;
- ❖ визначення часу проведення ексгумації, сповіщення близьких покійного і ритуальної адміністрації місця поховання [124, с. 344].

При проведенні ексгумації обов'язково необхідно зафіксувати місце поховання та його особливості (*зокрема*, пам'ятник, хрест, надпис на ньому, огорожа, стан ґрунту та рослинності), складається план могили і труни. Після цього оглядається труна, труп, що знаходиться у ній, його одяг.

При ексгумації доцільно використовувати фотозйомку або відеозапис. Труп після огляду обов'язково направляється на судово-медичну експертизу для встановлення причин смерті та інших обставин, що мають значення для справи.

Оглядаючи частини розчленованого трупа, необхідно спочатку сфотографувати їх в упаковці на місці виявлення, потім вид і характер частин без упаковки, особливі прикмети загиблої особи і пакувальних матеріалів, спосіб розчленування (*наприклад*, розріз, розпил). На пакувальних матеріалах нерідко виявляються важливі сліди, мітки, штампи, специфічні вузли та інші деталі.

Тактика слідчого освідування.

Одним із способів збирання й перевірки доказів є освідування живих осіб. У ході його проведення можуть бути виявлені різноманітні сліди злочину, зокрема, плями крові, сперми, слини й інших виділень людини, залишки пально-мастильних матеріалів чи спеціальних фарбників, наркотичні (отруйні) речовини, волосся, текстильні волокна, залишки ґрунту та ін. [125, с. 216], виявлення яких, може мати вирішальне значення у кримінальній справі.

124 Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник. – К.: Кондор, 2005.

125 Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: Монографія. –

Освідування – це самостійна слідча дія, яка проводиться на підставі постанови слідчого і полягає в огляді тіла живої людини з метою виявлення і фіксації наявності або відсутності особливих прикмет, слідів злочину, тілесних ушкоджень, стану сп'яніння і його ступеня, інших ознак та властивостей, що мають значення для кримінальної справи.

Приклад: Так, у м. Дніпропетровську біля нічного клубу “Балатоніус” ударом ножа у живіт було вбито таксиста І. При проведенні огляду місця події на дверцятах автомашини, біля якої був учинений злочин, було виявлено сліди крові, що залишені, як з'ясувалося пізніше, закривавленою рукою злочинця. Під час проведення оперативно-розшукових заходів було затримано підозрюваного Ф., якого освідували відразу ж після затримання. Оскільки руки Ф., були старанно вимиті, то слідчий вилучив у нього відкладення речовин із піднігтьового ложе. При проведенні експертизи було встановлено, що у вмісті, взятому з піднігтьового ложе, була виявлена кров, яка співпадала з групою крові убитого І.

Фактичною підставою для проведення освідування є наявність достатніх даних вважати, що на тілі певної особи є особливі прикмети чи сліди злочину, виявлення яких має значення для встановлення істини у справі. *Юридичною* – постановою слідчого.

Освідування можна поділити на два види (за суб'єктом проведення):

- *слідче* (проводиться слідчим для виявлення слідів злочину та особливих прикмет на тілі людини, коли не потрібно спеціальних знань);
- *судово-медичне* (проводиться судово-медичним експертом (лікарем), коли необхідні знання у галузі медицини для локалізації тілесних ушкоджень тощо).

До об'єктів освідування можна віднести:

- *підозрюваного (обвинуваченого)*, на тілі якого можуть бути особливі прикмети (наприклад, татування, родимки, рубці, шрами), поранення, сліди боротьби, що залишені потерпілим та інші ознаки;

- *потерпілого*, на тілі якого можуть бути різноманітні поранення, тілесні ушкодження та сліди злочину;
- *свідок* – можуть бути виявлені сліди, які мають відношення до злочинної події.

У тих випадках, коли вище перелічені особи відмовляються від освідування, дана слідча дія проводиться у примусовому порядку.

Підготовка до освідування включає у себе проведення такої низки організаційно-підготовчих заходів:

- ❖ прийняття слідчим рішення про проведення даної слідчої дії;
 - ❖ визначення кола питань, які підлягають з'ясуванню;
 - ❖ підбір учасників слідчої дії, обрання часу та місця проведення освідування.
- Б.Є. Лук'янчиков зазначає, що вказані заходи мають певну специфіку. Так, при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконними обігом наркотиків, освідування доцільно проводити за участю судового медика. Оскільки йому може знадобитися медичне обладнання, зрозуміло що найкращим місцем для проведення цієї слідчої дії буде медичний заклад [126, с. 32];
- ❖ підготовка науково-технічних засобів фіксації ходу та результатів освідування;
 - ❖ визначення тактики проведення слідчої дії та складання плану;
 - ❖ проведення інструктажу серед усіх учасників освідування.

Під час проведення даної слідчої дії слідчий повинен обирати найбільш раціональну послідовність виконання дій по освідуванню. У залежності від виду учиненого злочину, характеру розшукуваних об'єктів чи особливих прикмет, а також фактичних даних, отриманих під час проведення слідчих дій та розшукових заходів, освідування може проводитися *суцільним* або *вибірковим методом*.

Виявлені під час освідування сліди, повинні бути детально описані у протоколі (*зокрема*, кількість, форма, розмір, колір, частина тіла на якій виявлено тощо), зафіксовані за допомогою фотозйомки або відеозапису.

126 Лук'янчиков Б.Є., Лук'янчикова В.Є. Освідування у справах про злочини, пов'язаних з незаконним бігом наркотиків // Тези доповідей науково-практичної конференції „Теорія та практика застосування чинного

Слідчий огляд необхідно поєднувати з комплексом оперативно-розшукових заходів. Проаналізувавши погляди О.В. Синєокого, М.В. Жогіна, Ф.Н. Фаткулліна і В.І. Попова щодо системи оперативно-розшукових заходів, що застосовуються у розслідуванні злочинів вказаної категорії, можна поділити їх на три групи:

1. *Загороджувальні й охоронні заходи* (зокрема, патрулювання, посилення охорони, оточення території, організація засідок, блокування місцевості).

2. *Попереджувальні заходи* (наприклад, оповіщення населення та усі територіальні органи про учинений злочин з метою організації спільних заходів).

3. *Допоміжні заходи* (зокрема, застосування службово-розшукових собак, переслідування злочинців за “гарячими” слідами, використання криміналістичних обліків, інформаційно-пошукових систем, візуального спостереження тощо) [127, с. 54-55; 128, с. 160; 129, с. 183-193].

Взаємодія слідчого з іншими учасниками огляду забезпечує більш якісне та ефективне проведення даної слідчої дії. Слідчий огляд можна вважати закінченим, якщо на усі питання, що впливають з події злочину, одержана повна інформація.

4. Фіксація ходу та результатів слідчого огляду.

Заключний етап слідчого огляду полягає в узагальненні, аналізі й оцінці зібраної інформації та фіксації його результатів. Про проведення слідчого огляду слідчий складає протокол з додержанням правил ст.ст. 85, 195 КПК України, який є обов’язковим засобом фіксації даної слідчої дії. Він може складатися як під час проведення огляду, так і після його закінчення.

Протокол слідчого огляду складається з трьох частин (вступної, описової та заключної) і повинен містити такі відомості: дата та місце проведення огляду;

кримінального і кримінально-процесуального законодавства у сучасних умовах”. Ч.2: НАВСУ. – 2002. – С. 31-33.
127 Синєокий О.В. Планування та організація розслідування кримінальних справ про умисні вбивства, які скоєні в умовах неочевидності: Науково-практичне видання для прокурорів, слідчих та оперативних працівників карного розшуку. – Запоріжжя: Дике Поле, 1999.
128 Жогин Н.В., Фаткуллин Ф.Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. – М.: “Юрид. лит.”, 1965.

час початку та закінчення слідчої дії; відомості про особу, яка проводила огляд; відомості про осіб, які беруть участь в огляді; привід та підстави для проведення огляду; правове обґрунтування огляду; відомості про понятих; відмітка про роз'яснення прав та обов'язків понятим; умови проведення слідчого огляду; детальне описання місця події і виявлених слідів злочину, речових доказів й інших об'єктів та їх характеристика; дії слідчого та результати огляду; відомості про застосування НТЗ; відомості про вилучені предмети і сліди, умови їх фіксації; відмітка про ознайомлення з протоколом усіх учасників слідчої дії; заяви та зауваження присутніх під час слідчої дії осіб, зроблені з приводу тих чи інших дій слідчого; підписи слідчого, понятих та усіх учасників слідчого огляду.

До додаткових засобів фіксації можна віднести: фотозйомку, аудіо- та відеозапис, складання планів, схем, графіків, діаграм, креслень та ін. Зі слів Є.А. Смоліна, для складання планів, схем доцільно використовувати графічні способи [130, с. 173]. Про застосування вказаних засобів фіксації повинно бути зазначено у протоколі, а фотографії та відеокасети додані до нього.

В.В. Бірюков зауважує, що деякі плани і схеми, котрі додаються до протоколів слідчих дій, не завжди виконують відведену їм функцію. Найчастіше в справах представлено схематичні плани, сутність наближення яких до дійсного взаєморозташування предметів на місці події далекий від істинного. Основною причиною цього є явне недотримання співвідношень розмірів зображених об'єктів (перекручування масштабів), а також те, що найпростіші, елементарні навички у складанні таких документів відсутні у багатьох слідчих. Такі схеми не тільки не сприяють з'ясуванню обстановки події, але й, навпаки, дезорієнтують тих осіб, які не сприймали її безпосередньо [131, с. 11].

129 Попов В.И. Осмотр места происшествия / Под ред. В.А. Хвана. – М., 1959.

130 Смолин Е.А. Использование графических методов для фиксации результатов следственного осмотра, обыска и выемки // Проблемы укрепления социалистической законности в уголовном судопроизводстве (Межвузовский сборник). – Барнаул, 1985.

131 Бірюков В.В. Використання комп'ютерних технологій для фіксації криміналістично значимої інформації у процесі розслідування: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. – К. / НАВСУ, 2001. – 20 с.

Дослідивши 284 протоколи огляду місця події з фототаблицями можна дійти до висновку, що жодна фототаблиця не відповідала змісту протоколу. Дані результати деякою мірою співпадають з дослідженням, проведеним В.І. Поповим [132, с. 62]. В.В. Бірюков вказує, що при складанні протоколу огляду та додатків до нього слід враховувати, що кожна ілюстрація повинна співпадати з певним текстовим фрагментом документу і доповнювати його [133, с. 56]. В.Ю. Шепітько додає, що протокол повинен відбивати свого роду логіку огляду місця події, тобто послідовність усіх виконаних дій. Такий опис дозволить досить повно уявити картину місця події, а отже, й побудувати уявну модель події злочину [134, с. 245].

Якщо проведений огляд неповно відбивається у протоколі, то доказова значимість інформації значно знижується, а нерідко загалом втрачається. Звідси захисники намагаються будувати свій захист, базуючись на помилках, допущених під час виявлення, фіксації та вилучення доказової інформації [135, с. 58]. Отже, від повноти й об'єктивності огляду та докладного описання його результатів багато у чому залежить доказове значення цієї слідчої дії. Неуважне та поверхневе проведення слідчого огляду тягне за собою втрату речових доказів і як наслідок зупинення кримінальної справи.

Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що досягнення мети слідчого огляду можливе за умови своєчасного його проведення, використання різноманітних тактичних прийомів та методів. Для визначення послідовності проведення огляду необхідно враховувати слідчу ситуацію, що склалася, і використовувати наявну інформацію про учинений злочин, визначаючи найбільш ймовірні місця знаходження слідів злочину та інших речових доказів.

132 Попов В.І. Необходимость повышения качества фиксации следов на месте происшествия. // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ, 2005. – С. 57-63.

133 Бірюков В.В. Фиксация доказательств. Криминалистический и процессуальный аспекты. // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ, 2005. – С. 52-57.

134 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2001. – С. 217.

135 Попов В.І. Необходимость повышения качества фиксации следов на месте происшествия. // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ, 2005. – С. 57-63.

2.1.2. ТАКТИКА ЗАТРИМАННЯ ПІДОЗРЮВАНОВОГО (ОБВИНУВАЧЕНОГО)

При розшуку членів злочинних угруповань, які переховуються від суду й слідства, ухиляються від виконання кримінального покарання, втекли з під варти та місць позбавлення волі (слідчих ізоляторів, ізоляторів тимчасового утримання, виправних колоній, тюрем) або знаходяться у розшуку виникає необхідність їх встановлення, виявлення та затримання. При цьому правоохоронні органи проводять різноманітну низку слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

Під час розслідування організованої злочинної діяльності співробітники правоохоронних органів нерідко приймають ризиковані рішення щодо затримання озброєних злочинців. Неякісна й поверхнева підготовка до проведення цієї слідчої дії, незнання, неволодіння та ігнорування тактичними рекомендаціями затримання інколи тягнуть настання тяжких наслідків.

Зокрема, при виконанні службових обов'язків у 2005 році загинуло 43 (+53,6%) та поранено 288 (+37,8%) працівників міліції (більшість саме під час проведення затримання злочинців) у порівнянні з попереднім роком [136, с. 27]. Наведені статистичні дані вказують на необхідність постійного оновлення та удосконалення тактики проведення окремих слідчих дій, особливо затримання.

Вагомий внесок у розробку наукових основ затримання зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема, Р.С. Белкін, В.М. Григор'єв, Є.І. Макаренко, В.М. Тертишник, Ю.Д. Федоров, В.І. Янушко та багато інших.

Отже, підвищення ефективності проведення затримання тісно пов'язане із удосконаленням організаційно-підготовчих та тактичних заходів проведення даної слідчої дії, особливо при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями.

136 Стан правопорядку в Україні, результати діяльності органів внутрішніх справ за 2005 рік, основні проблеми, прогноз: Аналітичні матеріали. – К., 2005.

1. Поняття, види та підстави затримання.

Затримання – це невідкладна слідча дія, що полягає у безпосередньому зближенні, захваті, обеззброєнні особи, яка обґрунтовано підозрюється (обвинувачується) у вчиненні злочину (злочинів), та її конвоюванні до місця розташування органу дізнання, досудового слідства або суду з метою забезпечення виконання процесуальних рішень в інтересах кримінального судочинства [137].

Затримання може здійснюватися спільно із проведенням цілої низки оперативно-розшукових заходів.

Відповідно до ст. 106 КПК України орган дізнання вправі затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі, лише при наявності однієї з таких *підстав*:

- 1) коли цю особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення;
- 2) коли очевидці, у тому числі й потерпілі, прямо вкажуть на дану особу, що саме вона вчинила злочин;
- 3) коли на підозрюваному або на його одязі, при ньому або в його житлі буде виявлено явні сліди злочину.

При наявності інших даних, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину, її може бути затримано лише у тому разі, коли ця особа намагалася втекти, або коли вона не має постійного місця проживання, або коли не встановлено особи підозрюваного.

Затримання у криміналістичному розумінні необхідно відрізнити від інших видів затримання (*наприклад*, в адміністративному порядку, кримінально-процесуальному розумінні та ін.).

Так, Є.І. Макаренко і В.М. Тертишник під *затриманням громадян в адміністративному порядку* розуміють короткочасне примусове обмеження

137 Макаренко Є.І., Тертишник В.М. Розшук і затримання осіб, підозрюваних у наркобізнесі. Навчальний посібник.

правоохоронцем свободи та дій особи, яка вчинила адміністративне правопорушення (проступок, який не являє собою великої громадської небезпеки), з метою припинення і недопущення повторення подібних дій та забезпечення притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності [138].

Підставами для адміністративного затримання можуть бути:

- припинення учинення адміністративного правопорушення;
- непокоря законним вимогам працівника міліції щодо припинення порушення громадського порядку або відмова правопорушника сплатити штраф;
- відсутність документів, що засвідчують особу та ін.

У таких випадках затримання здійснюється для складання протоколу про учинене правопорушення і за своєю тривалістю не може перевищувати *3-х годин*.

У виключних випадках, у зв'язку з особливою необхідністю, встановлюються інші строки адміністративного затримання, наприклад:

1) *до 3 діб* – для встановлення особи та обставин правопорушення, проведення медичного огляду, з'ясування обставин купівлі наркотичних засобів і психотропних речовин та ін. з письмовим повідомленням прокурору (протягом 24 годин з моменту затримання);

2) *до 10 діб* – з санкції прокурора, якщо правопорушники не мають документів, що засвідчують їх особу.

При цьому допускається проведення особистого огляду особи, огляд речей та вилучення речей і документів.

Затримання в кримінально-процесуальному розумінні – це тимчасовий запобіжний (примусовий) захід, який полягає у короткочасному арешті особи, яка підозрюється (обвинувачується) в учиненні злочину, за котрий законом передбачене кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі [139].

– Д.: Юридична академія МВС, 2003. – 124 с.

138 Макаренко Є.І., Тертишник В.М. Розшук і затримання осіб, підозрюваних у наркобізнесі. Навчальний посібник.

– Д.: Юридична академія МВС, 2003. – 124 с. – С. 73.

139 Там же. С. 74.

Підставою для кримінально-процесуального затримання можуть бути:

- припинення злочину або злочинної діяльності;
- з'ясування причетності затриманої особи до злочинної діяльності;
- припинення спроби сховатися від дізнання, досудового слідства та суду;
- запобігання протидії досудовому розслідуванню;
- вирішення питання щодо обрання стосовно особи, підозрюваної в учиненні злочину, запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (арешту) та ін.

Про затримання особи складається протокол із зазначенням підстав, мотивів, дня, часу, місця затримання, пояснень затриманого, часу його складання. На підставі протоколу затримання, особа, підозрювана у вчиненні злочину, короткочасно (*терміном до 72-х годин*) позбавляється волі шляхом поміщення в ізолятор тимчасового утримання з письмовим повідомленням прокурора.

Отже, затримання у криміналістичному розумінні має перед собою мету:

- ❖ затримання злочинця на місці скоєння злочину або після його учинення;
- ❖ припинення (запобігання) учинення злочину або злочинної діяльності;
- ❖ виявлення причетності особи до учиненого злочину або злочинної діяльності;
- ❖ запобігання спробам втекти з місця події та приховатися від слідства й суду;
- ❖ виявлення та закріплення слідів злочину та інших фактичних даних, що мають значення для встановлення істини у кримінальній справі;
- ❖ забезпечення швидкого й повного розкриття злочинів;
- ❖ запобігання протидії розслідуванню (*зокрема, знищенню, прихованню чи заміні слідів або знарядь злочину, залякуванню свідків та потерпілих; фізичній ліквідації учасників кримінального судочинства тощо*);
- ❖ викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і кожен невинний не був покараний;
- ❖ перешкоджання спробам завадити встановленню об'єктивної істини у кримінальній справі та ін.

Види затримання:

1. За способом організації:

- **одиначне (поодинокі)** – передбачає фізичне захоплення однієї особи;
- **групове** – передбачає захват декількох підозрюваних або осіб, які не проходять за однією справою, але в силу певних обставин у даний момент перебувають в одному місці (*наприклад*, у ресторані або місці злочинської сходки тощо).

2. За часом проведення:

- **одночасне** – це погоджене за часом проведення взаємодіючими між собою оперативними групами захоплення кількох підозрюваних, які знаходяться у різних місцях, що здійснюються у межах однієї кримінальної справи.

При одночасному затриманні важлива чітка організація й координація дій груп захвату. Інформація про проведений захват чи певні складнощі або перешкоди, що виникли зненацька при проведенні операції (*наприклад*, відсутність підозрюваного, збройний опір, втеча з місця затримання, нанесення поранень оточуючим громадянам, захват заручників), невідкладно передається керівнику операції, який повинен своєчасно внести корективи у дії інших оперативних груп.

- **різночасне** (затримання підозрюваних за місцем їх перебування проводиться послідовно);
- ❖ **нічне** (затримання проводиться з 22.00 до 6.00 год.);
- ❖ **денне** (затримання проводиться удень – з 6.00 до 22.00 год.).

3. За способом (прийомами) затримання:

- **відкрите** – співробітники групи захвату прямо повідомляють підозрюваному причину і мету затримання та пояснюють, що він буде доставлений в ОВС;
- **легендоване** – співробітники групи захвату доставляють особу до ОВС за якимось приводом, де й повідомляють про дійсну мету та причину затримання;
- **гласне** – проведення операції не маскується від оточуючих громадян;
- **негласне** – операція по затриманню приховується від оточуючих осіб.

4. За місцем затримання:

- ❖ у помешканні (*наприклад*, приміщення, будівля, споруда);
- ❖ на відкритій місцевості (*наприклад*, траса, поле, посадка, ліс);
- ❖ у громадському місці (*наприклад*, вулиця, парк, пляж, дискотека, клуб);
- ❖ на транспорті, вокзалах, пристанях, аеропортах та ін.

5. За наявністю зброї у затриманих: озброєне та неозброєне.

6. За віком затримуваних: затримання дорослих та неповнолітніх.

Затримання може бути *очікуване* злочинцем чи *неочікуване (раптове)*.

Затримання, як слідча дія, складається з *трьох етапів*: підготовка до проведення затримання */підготовчий/*; безпосереднє затримання */робочий/*; фіксація ходу та результатів затримання */заключний/*.

2. Організаційно-підготовчі заходи до проведення затримання.

Ретельна й всебічна підготовка до затримання дозволяє якісно та ефективно проводити дану слідчу дію. Одними з головних умов ефективності операції по затриманню членів злочинних угруповань є конспіративність підготовки до неї, чітка організація, раптовість та несподіваність її проведення. Вчасне і раптове проведення затримання дозволяє виявити об'єкти, які прив'язують певних осіб до організованої злочинної діяльності, та визначити подальший хід розслідування. Будь-яке зволікання з проведенням цієї слідчої дії тягне знищення або приховання доказів, зникнення злочинців та ухилення їх від кримінальної відповідальності.

Організаційно-підготовчі заходи до проведення затримання членів організованих злочинних угруповань повинні складатися з таких елементів:

1. Повне та всебічне вивчення матеріалів кримінальної справи.
2. Визначення підстав затримання підозрюваних (обвинувачених).
3. Збір інформації про особу, що підлягає затриманню (зокрема, про її

зовнішність, тяжкість скоєного злочину, місце у складі злочинного угруповання, наявність судимостей, зброї, володіння прийомами рукопашного бою, зброєю або іншими спеціальними знаннями й навичками, можливі дії під час затримання, фізичні властивості тощо) та осіб, що мешкають з нею. При збиранні інформації необхідно дотримуватися принципу конспірації, щоб не насторожити ні самого злочинця, ні інших заінтересованих у справі осіб [140, с. 100].

4. Встановлення місця перебування особи, яка підлягає затриманню.

5. Аналіз та оцінка зібраної інформації та слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування, до ухвалення рішення про проведення затримання.

6. Прийняття рішення про проведення затримання.

7. Визначення часу, місця та способу затримання. З тактичних міркувань затримання краще проводити удень, оскільки у нічний період часу легше зникнути з місця проведення операції та знищити об'єкти, що мають значення для справи.

При необхідності керівник операції повинен завчасно виїхати та оглянути місце проведення затримання. Це дозволить більш точно розподілити функції між учасниками операції, завчасно блокувати шляхи можливої втечі злочинців, запобігти захопленню заручників, затримати злочинців раптово та забезпечити безпеку оточуючих осіб. Під час огляду необхідно з'ясувати план приміщення (споруди), наявність (кількість) входів і виходів, пожежних сходиць, ліфту, місць укриття тощо. Якщо затримання планується проводити на відкритій місцевості, то необхідно вивчити її рельєф, наявність та розташування доріг, будинків, прохідних під'їздів, маршрутів та графіку міського транспорту. Також керівник операції повинен враховувати особу злочинця – спосіб життя, навички, знайомства (не обов'язково злочинні), інтереси, схильності, денний розпорядок, маршрути та засоби пересування.

140 Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности): Учеб. пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1984.

8. Вирішення питання щодо черговості або послідовності проведення затримання членів злочинних угруповань. Як правило, спочатку необхідно затримувати тих осіб, які можуть приховатися від слідства та суду, чинити протидію або мають можливість приховати, знищити, замінити або змінити речові докази. З цією метою необхідно встановити місце особи у складі злочинної групи, особливості взаємовідносин між її членами, ступінь участі й роль кожного співучасника при учиненні злочинів. Однак при розслідуванні організованої злочинної діяльності затримання злочинців доцільно проводити одночасно.

9. Розробка тактичних прийомів та комбінацій, що будуть застосовуватися під час проведення операції по затриманню. При цьому необхідно з'ясувати можливі методи, прийоми й хитрощі, до яких можуть вдаватися злочинці з моменту початку операції.

10. Визначення маршрутів пересування групи захвата до місця проведення операції. Керівник операції повинен завчасно визначити транспорт, з'ясувати маршрути під'їзду та час прибуття (зосередження) групи на місце затримання.

11. Добір учасників для проведення затримання. До учасників затримання відносяться особи, які залучаються для якісного і ефективного проведення цієї слідчої дії, для охорони, спостереження, оточення, блокування, захвату, застосування науково-технічних засобів, забезпечення зв'язку, надання технічної та іншої допомоги під час проведення операції.

До складу оперативної групи затримання можна віднести:

а) *керівника операції* – це особа, яка керує усією операцією по затриманню та здійснює таку організаційну роботу:

- визначає мету і завдання затримання; завчасно залучає необхідну кількість професійно підготовлених співробітників та керує їх діями;
- враховуючи кількість членів злочинної групи, які підлягають затриманню, визначає кількість й склад оперативних груп по захвату та їх керівників;

- оптимально розподіляє зброю, науково-технічні і транспортні засоби між оперативними групами; проводить інструктивну нараду серед створених оперативних груп зі складанням єдиного оперативного плану;
- підтримує безперервний зв'язок з групами захвату під час проведення операції та забезпечує постійний обмін інформацією між ними;
- за необхідності безпосередньо приймає участь у проведенні затримання та ін.

б) *заступника керівника операції* (у випадку відсутності керівника операції його функції з організації та проведення затримання виконує заступник);

в) *робочу групу* (зокрема, група пошуку, спостереження, засідки, захвату, оточення, блокування або перехоплення):

- *група пошуку* – діє по встановленню осіб, які підлягають затриманню;
- *група спостереження* – для проведення візуального спостереження за діями осіб, які підлягають затриманню, або певними об'єктами, до їх появи;
- *група засідки* – для захвату осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, організується у місцях ймовірної появи членів злочинних угруповань;
- *група захвату* – для безпосереднього затримання злочинців за місцем їх перебування або в блокованому, оточеному районі чи укритті;
- *групи оточення, блокування та перехоплення* – застосовуються у випадках можливої втечі членів ОЗУ з місць проведення операції по затриманню.

г) *зв'язківців* – забезпечують безперервний зв'язок між групами захвату;

д) *допоміжну групу* (залучається громадськість, спеціалісти до участі у слідчих діях, що проводяться після затримання, наприклад, обшуках).

Затримання завжди здійснюється групою співробітників. За загальним правилом робоча група підбирається у розрахунку 2-3 працівника міліції на 1 особу, яка підлягає затриманню. Учасники затримання повинні бути відповідно екіпіровані й озброєні. Але при цьому необхідно враховувати особливості місця проведення операції, кількість злочинців, які підлягають затриманню, їх суспільну небезпеку, озброєність, фізичні властивості, наявність спеціальних вмінь й

навичок та ін. У затриманні озброєних чи особливо небезпечних злочинців повинні приймати участь спеціально сформовані оперативні групи з числа співробітників спеціальних підрозділів (наприклад, “Альфа”, “Сокіл”, “Беркут”).

Нажаль при розслідуванні злочинів, учинених ОЗУ, мають місце порушення зазначених рекомендацій. Нерідко співробітники правоохоронних органів самотужки намагаються затримувати декількох злочинців (18 %), не маючи табельної вогнепальної зброї (72 %) та необхідних спеціальних засобів (51 %), що інколи призводить до тяжких наслідків.

12. Розробка заходів щодо маскування групи захоплення (до проведення операції), форми одягу та озброєння (визначення порядку її застосування).

13. Визначення та підготовка необхідних науково-технічних, транспортних та спеціальних засобів (озброєння). Вирішення питання про застосування службово-розшукової собаки.

14. Визначення способу фіксації ходу та результатів затримання.

15. Розробка заходів, що забезпечують швидке й раптове захоплення злочинців, з метою запобігання знищенню речових доказів або активному фізичному або збройному опору.

16. Вжиття заходів, що передбачають дії співробітників у випадках виникнення не передбачуваних ситуацій, труднощів або ускладнень (наприклад, вчинення активного фізичного чи збройного опору; труднощі з проникненням до приміщення; спроби знищення злочинцями речових доказів; захват заручників або втеча з місця затримання та ін.).

17. Визначення місць доставляння членів злочинних угруповань. Усі злочинці повинні конвоюватися та утримуватися окремо один від одного з метою запобігання будь-яким формам протидії, домовленостям та виробленню єдиної загальної лінії поведінки.

18. Складання розгорнутого плану проведення операції по затриманню членів злочинних угруповань та їх лідерів.

19. Проведення інструктивної наради серед усіх учасників слідчої дії безпосередньо перед проведенням затримання, під час якої керівник операції повідомляє про:

- ❖ загальний план операції по затриманню;
- ❖ час, місце та спосіб проведення затримання;
- ❖ відомості про осіб, які підлягають затриманню, та місця їх перебування;

Відомості про членів злочинних угруповань, час, спосіб та місце проведення затримання керівник операції повідомляє учасникам слідчої дії безпосередньо перед виїздом або під час слідування до місця проведення операції з метою забезпечення конспіративності заходу, запобігання витоку інформації та втрати фактору раптовості й несподіваності.

- ❖ маршрути прибуття до конкретних місць та особливості пересування на них;
- ❖ особливості дотримання заходів конспірації;
- ❖ обов'язки кожного учасника групи захвата та алгоритм (послідовність) їх дій;
- ❖ визначення схеми та порядку обміну інформацією між учасниками операції по затриманню членів злочинних угруповань тощо.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що керівник операції повинен мати чіткий план проведення затримання членів злочинних угруповань та їх лідерів, правильно організувати взаємодію між учасниками слідчої дії, забезпечити раптовість, скритність та ефективність дій кожного члена оперативної групи. У тих випадках, коли за браком часу або відсутністю необхідних даних немає можливості розробити детальний план затримання злочинців, рекомендується намітити декілька варіантів дій, розрахованих на різні обставини, котрі можуть раптово виникнути під час проведення тактичної операції.

Після вжиття усіх (необхідних) організаційно-підготовчих заходів керівник операції переходить до робочого етапу проведення затримання, який складається з низки тактичних заходів.

3. Тактичні прийоми проведення затримання.

З урахуванням тієї чи іншої слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування, особливостей супротивної сторони та характеру злочинного посягання, обираються відповідні спосіб й тактичні прийоми затримання. Звідси правильно обрана тактика затримання дозволяє ефективно проводити дану слідчу дію. Тактика затримання напряму залежить від місця проведення операції. Залежно від місця затримання керівник операції повинен обирати ті чи інші тактичні прийоми, які дозволяють більш ефективно проводити дану слідчу дію. Зважаючи на це, розглянемо особливості проведення затримання членів злочинних угруповань у приміщенні, на відкритій місцевості та транспорті.

Тактика затримання членів злочинних угруповань у приміщенні.

Затримання членів злочинних груп за місцем проживання є досить складною операцією. Це обумовлено тим, що опір можуть чинити не тільки затримувані особи, а й інші заінтересовані особи, які мають можливість знищити або замінити речові докази, активно протидіяти групі захоплення. Затримання у помешканні важко повести раптово, оскільки не завжди існує можливість непомітно наблизитись до будинку чи квартири. Злочинець, відчувши небезпеку, може за досить незначний проміжок часу знищити усі речові докази. Звідси, на думку Р.В. Пучкова, необхідно заздалегідь розробити план проведення усієї операції [141, с. 231].

При затриманні злочинців у приміщеннях (будівлях) необхідно вжити заходів для непомітного прибуття групи захвату до об'єкту з метою забезпечення раптовості та запобігання протидії й знищенню слідів злочину, зокрема:

- транспортні засоби, на яких прибула оперативна група, залишати на певній відстані від місця затримання;

141 Пучков Р.В. Особливості затримання підозрюваних у справах про злочини, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків // Тези доповідей науково-практичної конференції „Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства у сучасних умовах”. Ч.2: НАВСУ. – 2002. – С. 229-232.

- наближатися до району операції групами по 2-3 чоловіки (особи, які приймають участь в операції, не повинні виділятися ні зовнішнім виглядом, ні поведінкою серед оточуючих їх сторонніх громадян);
- непомітно проникнути до об'єкту через входи, які невідомі злочинцям (*наприклад*, підвальні приміщення, балкони, горища) або за допомогою осіб, які не викликають у цих осіб підозр;
- забезпечити завчасне візуальне спостереження за об'єктом, де переховуються злочинці (*зокрема*, дверима, вікнами, переходами, балконами, пожежними сходами, горищем, підвальними приміщеннями тощо);
- перед проникненням у приміщення група захвата повинна розташовуватися біля вхідних дверей таким чином, щоб у полі зору була одна особа, бажано знайома злочинцям;
- прибувши на службову територію, вжити заходів щодо маскуванню мети “візиту” і повідомити про нього безпосередньо перед проведенням затримання.

Якщо власник приміщення відмовляється відкривати двері керівник операції вдається до примусових заходів – зламає двері, замки або запори. Будь-яке зволікання із проникненням у приміщення тягне за собою можливість втечі злочинців з місця затримання, застосування фізичного або збройного опору, знищення або приховання предметів та документів, які мають значення для кримінальної справи.

Як зазначають Є.І. Макаренко і В.М. Тертишник, у деяких випадках доцільно не поспішати із примусовим проникненням у приміщення, а вступити зі злочинцями у переговори (діалог) та переконати їх у безглуздості зайнятої позиції. Це обумовлюється тим, що злочинці можуть знаходитися у невірноваженому, нервовому стані, відчувати психологічну напругу та вдаватися до імпульсивних дій аж до застосування вогнепальної зброї. Якщо переговори не досягають мети, можуть бути застосовані спеціальні хімічні засоби, технічні засоби подолання

перепони, після чого оперативна група спритно здійснює захват [142, с. 92-93].

Після проникнення до приміщення та затримання злочинців керівник операції повинен провести ретельний обшук приміщень і осіб, які їх займають, з метою виявлення об'єктів, що вказують на причетність затриманих до організованої злочинної діяльності.

Тактика затримання членів злочинних угруповань на відкритій місцевості.

Тактика затримання членів злочинних угруповань на вулиці, площі, у сквері та іншій відкритій місцевості, передбачає забезпечення безпеки сторонніх осіб, оскільки у даному випадку не виключається можливість опору з боку злочинців. Р.В. Пучков зазначає, що не менш важливо провести затримання непомітно від оточуючих, оскільки неподалік можуть знаходитися співучасники, спроможні миттєво попередити інших членів злочинної групи про операцію, що розпочалась [143, с. 231].

Затримання осіб на відкритій місцевості має певну специфіку, зокрема:

1) у місцях великого скупчення людей обмежуються можливості застосування співробітниками міліції спеціальних засобів та табельної вогнепальної зброї;

2) при великому натопті людей виникає можливість втечі, знищення предметів і документів або захоплення заручників;

3) під час протидії злочинців (вчинення збройного опору) не виключається можливість настання людських жертв;

4) можливість перебування поблизу затримуваних осіб їх спільників (співучасників), які здатні до не передбачуваних дій (*наприклад*, провокувати

142 Макаренко Є.І., Тертишник В.М. Розшук і затримання осіб, підозрюваних у наркобізнесі. Навчальний посібник. – Д.: Юридична академія МВС, 2003. – 124 с.

143 Пучков Р.В. Особливості затримання підозрюваних у справах про злочини, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків // Тези доповідей науково-практичної конференції „Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства у сучасних умовах”. Частина 2: НАВСУ. – 2002. – С. 229-232.

втручання перехожих, вносити замішання у дії групи захвату, чинити опір) та ін.

Звідси керівник операції повинен вживати заходів щодо запобігання зазначених негативних наслідків.

Затриманню злочинців на відкритій місцевості повинно передувати візуальне спостереження. Виходячи з результатів такого спостереження керівник операції визначає момент проведення затримання членів ОЗУ.

Під час затримання група захвату повинна скрито наблизитись до затримуваної особи, вступити з нею у безпосередній контакт, після чого слідує раптовий фізичний захват. Дії оперативної групи повинні бути узгоджені і миттєві, запобігати можливостям чинити озброєний опір, захопити заручника, спричинити поранення пересічним громадянам та ін.

Є.І. Макаренко і В.М. Тертишник зазначають, що затримання на відкритій місцевості доцільно проводити за допомогою оперативно-тактичних комбінацій, які передбачають легендоване зближення з особою, що затримується, створення спеціальних засідок на підступах до місця затримання та ін.

Непомітне (легендоване) зближення з особою, яка підлягає затриманню, можна здійснювати за допомогою різноманітних прийомів, зокрема:

- звертання до неї з проханням підпалити сигарету, підказати, де знаходиться та або інша вулиця, та як до неї пройти тощо;
- негласного супроводу осіб до місць, де найбільш зручно провести операцію (*наприклад*, розташування поста патрульної служби, регулювання руху, малолюдні місця та ін.);
- якщо затримання проводиться на залізничних вокзалах, пристанях або аеропортах, то співробітникам міліції необхідно маскуватися під пасажирів або працівників цих установ (*наприклад*, провідників вагону, стюардес, носильників та ін.).

Зблизившись із затримуваною особою, двоє співробітників беруть її під руки, третій, пред'явивши посвідчення, перевіряє одяг (*зокрема*, кишені, пояс

штанів і інші місця, де може знаходитися зброя), четвертий – стежить за навколишніми та забезпечує недопущення стороннього втручання [144, с. 94-95].

Після затримання підозрюваний миттєво ізолюється від оточуючих людей та конвоюється до місця проведення досудового розслідування.

Під час проведення групового захвату (якщо затримується кілька злочинців) керівник операції повинен розосередити їх або створити умови, за яких вони змушені будуть розійтися, після чого затримати їх поодинці.

Тактика затримання членів злочинних угруповань на транспорті.

Під час затримання членів злочинних угруповань на транспортних засобах можуть виникнути певні складнощі, що обумовлюються можливою втечею злочинців з місця затримання, відмовою зупинити транспортний засіб на вимоги працівників міліції при цьому виграючи час, щоб звільнитися від певних предметів. Усе це призводить до організації погоні. З метою недопущення таких випадків необхідно застосовувати легендоване зближення з особою, яка підлягає затриманню. У цьому випадку необхідно використовувати різноманітні приводи, які не викликають підозри у злочинців стосовно затримання, зокрема:

- вжиття заходів з приводу порушення водієм правил дорожнього руху;
- перевірка технічного стану автотранспорту;
- огляд транспортного засобу у зв'язку із розшуком злочинців, які втекли з під варти чи місць позбавлення волі або водія, що зник з місця дорожньо-транспортної події;
- проведення різноманітних оперативно-тактичних комбінацій по затриманню злочинців. Для цих заходів доцільно залучати постійні, тимчасові або пересувні контрольно-пропускні пункти ДАІ, до складу яких включаються

144 Макаренко Є.І., Тертишник В.М. Розшук і затримання осіб, підозрюваних у наркобізнесі. Навчальний посібник. – Д.: Юридична академія МВС, 2003. – 124 с.

оперативні співробітники, працівники спеціальних підрозділів БОЗ у цивільному одязі, кінолог з собакою та ін.

Як зазначають Є.І. Макаренко і В.М. Тертишник, при зупиненні транспортного засобу інспектор ДПС має відрекомендуватися водію, і разом із ним здійснити ретельний огляд автомашини, оцінюючи її технічний стан. Частина оперативних співробітників у цивільному одязі веде спостереження за поведінкою водія та пасажирів, інша – бере участь в огляді даної автомашини, приділяючи особливу увагу місцям можливого переховування зброї та інших предметів, що мають значення для справи. У випадку їх виявлення водій і пасажирі піддаються особистому огляду [145, с. 96-97].

Під час затримання необхідно виявляти осіб, які під час досудового розслідування можуть стати свідками злочинних дій затриманої особи та засвідчити правомірність дій групи захвату.

Особам при затриманні повідомляються підстави та мотиви такого затримання, роз'яснюється право оскаржувати їх у суді, надаються усно роз'яснення частини першої ст. 63 Конституції України, права відмовитися від надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника [146].

4. Фіксація ходу та результатів затримання.

Про проведення затримання керівник операції складає протокол, який є обов'язковим засобом фіксації даної слідчої дії.

В протоколі повинні міститися такі відомості:

- ❖ підстави затримання підозрюваного (обвинуваченого);

145 Макаренко Є.І., Тертишник В.М. Розшук і затримання осіб, підозрюваних у наркобізнесі. Навчальний посібник. – Д.: Юридична академія МВС, 2003. – 124 с.

146 Тимчасове положення про організацію служби спеціальних моторизованих військових частин спеціального призначення та підрозділів оперативного призначення внутрішніх військ МВС України // Наказ МВС України від 05.07.2005р., № 521.

- ❖ дані про затриману особу, її психічні та фізичні властивості, наявність ознак алкогольного чи наркотичного сп'яніння, особливості її одягу, взуття, предметів, що були при ній або в її одязі, ушкоджень тіла та одягу тощо;
- ❖ обставини затримання, поводження затриманої особи під час проведення операції;
- ❖ спроби вчинити збройний чи фізичний опір, позбутися тих чи інших об'єктів або знищити їх;
- ❖ намагання втекти з місця затримання та ін.

Усі предмети і документи, які вилучені у затриманої особи, слідчий докладно повинен перелічити в протоколі затримання (або додатку до нього) із зазначенням їх назви, кількості, розміру, матеріалу, з якого вони виготовлені, кольору, ваги та індивідуальних ознак (прикмет). Щодо кожного виявленого об'єкту повинно бути зазначено у якому саме місці та за яких обставин він був виявлений.

Дії членів злочинних угруповань та обстановка їх затримання можуть бути зафіксовані і за допомогою додаткових засобів фіксації – фотозйомки або відеозапису. Про застосування вказаних засобів фіксації зазначають у протоколі, а фотографії та відеокасети додають до нього.

Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що ефективне проведення затримання можливе лише за умови вжиття усіх необхідних організаційно-підготовчих заходів, використання низки тактичних прийомів та комбінацій. Будь-яке невинуватне зволікання з проведенням слідчої дії, неякісна або поверхнева підготовка до її проведення, неволодіння тактичними прийомами затримання та ігнорування вище зазначених тактичних рекомендацій тягне за собою небажані наслідки.

2.1.3. ТАКТИКА ОБШУКУ ТА ВИЇМКИ

Розслідування злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями, як правило, супроводжується формуванням несприятливих слідчих ситуацій, зокрема, наявність незначного обсягу інформації, нечисленність слідів злочину, відсутність очевидців злочинної події, не встановлення особи потерпілого, активна протидія досудовому розслідуванню та ін. Вказане вимагає удосконалення організаційно-підготовчих й тактичних заходів по проведенню окремих слідчих дій, зокрема, обшуків та виїмок.

Вчасне та якісне проведення цих слідчих дій із урахуванням особливостей розслідування злочинів вказаної категорії може сприяти одержанню важливих доказів, які свідчать про причетність членів злочинних груп та їх лідерів до організованої злочинної діяльності.

Останнім часом організована злочинність пристосовується до нових соціально-економічних умов. Зростання організованої злочинності (особливо транснаціональної), зрощування її з державним апаратом, підвищення технічної оснащеності членів злочинних угруповань, ускладнення зв'язку між ними, використання різноманітних, особливо витончених способів учинення й приховання злочинів, застосування сучасного зв'язку, новітньої вогнепальної зброї та інші негативні чинники, безумовно, ускладнюють і без того непросту діяльність правоохоронних органів і, насамперед, спецпідрозділів БОЗ, зі своєчасного та якісного попередження, розкриття, розслідування та профілактики злочинів.

Злочинці не можуть обійтися без надійної організаційно-технічної бази, що робить їх менш вразливими для правоохоронних органів, більш мобільними в одержанні необхідної для організованої злочинної діяльності інформації, що слід враховувати під час підготовки та проведення обшуків та виїмок.

Вагомий внесок у розробку наукових основ проведення обшуків та виїмок зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема, С.М. Астапкіна, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, В.К. Весельський, С.Ф. Денисюк, О.О. Закатов, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'янчиков, О.Р. Ратінов, М.В. Салтевський, В.М. Тертишник, В.Ю. Шепітько, О.Ю. Ямпольський та багато інших. Однак, незважаючи на вагомий внесок, детальнішого висвітлення потребують організаційно-тактичні аспекти проведення цих слідчих дій із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики з розслідування організованої злочинної діяльності.

Наведене вказує на необхідність не тільки проаналізувати сформовану правоохоронну практику та розробити тактичні рекомендації щодо провадження обшуків, але й розглянути проблемні тактичні питання їх проведення.

1. Поняття, завдання та види обшуку.

Вивчення кримінальних справ та дослідження слідчої практики з протидії діяльності організованих злочинних угруповань, дозволяє дійти висновків, що обшуки відносяться до найбільш розповсюджених слідчих дій по розслідуванню цієї категорії злочинів (у 93 % випадків від загальної кількості вивчених кримінальних справ) і, відповідно, мають певну специфіку.

Обшук – це слідча дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян з метою відшукання і вилучення предметів, що мають значення для справи, а також виявлення розшукуваних осіб [147, с. 290]. Проведення обшуку пов'язано із певними обмеженнями конституційних прав громадян на недоторканість особи, житла, таємниці листування та ін.

147 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л.,

Правові підстави проведення обшуку.

Обшук є слідчою дією, процесуальний порядок проведення якої закріплений у ст.ст. 177, 179-186, 188, 189 КПК України.

Відповідно до ст.177 КПК України обшук проводить слідчий в тих випадках, коли він має достатні дані вважати, що зняряддя злочину, речі й цінності, здобуті злочинним шляхом, а також інші предмети і документи, які мають значення для встановлення істини у справі, заховані в певному приміщенні або місці чи в якої-небудь особи. Слідчий може провести обшук також і у тому випадку, коли він має достатні дані про те, що в певному приміщенні або місці переховується злочинець.

Необхідно зазначити, що під *достатніми даними* для проведення обшуку розуміються відомості, що містяться в показаннях свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, у протоколах слідчих дій, заявах громадян, а також одержані в ході оперативно-розшукової діяльності.

У випадках, пов'язаних із врятуванням життя та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, обшук житла чи іншого володіння особи може бути проведено без постанови судді (але протягом доби повідомлено прокурору).

У приміщеннях, що їх займають дипломатичні представництва, а також в приміщеннях, де проживають члени дипломатичних представництв та їх сім'ї, які користуються правом дипломатичної недоторканості, обшук можна проводити лише за згодою дипломатичного представника. Про згоду дипломатичних представників на обшук робиться запит через МЗС України. Обшук в зазначених приміщеннях проводиться обов'язково у присутності прокурора і представника МЗС України (ст. 182 КПК України).

Незаконно проведений обшук (*наприклад*, проведений без постанови судді або із застосуванням насильства), тягне за собою кримінальну відповідальність за

ст. 162 Кримінального кодексу України.

Обшук необхідно відрізняти від проведення оперативно-розшукових заходів. Відповідно до Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” оперативні підрозділи можуть негласно виявляти та фіксувати сліди тяжкого злочину, документи та інші предмети, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину, чи одержувати розвідувальну інформацію, у тому числі шляхом проникнення в приміщення, транспортні засоби тощо (ст. 8).

Також проведення обшуків необхідно відрізняти і від застосування адміністративно-запобіжних заходів та заходів адміністративного припинення. Так, ст. 264 Кодексу про адміністративні правопорушення регламентує проведення особистого огляду та огляду речей.

Обшуки проводяться на будь-якому етапі досудового розслідування (початковому, подальшому) виключно за порушеною кримінальною справою. Але при розслідуванні організованої злочинної діяльності обшуки необхідно проводити відразу після порушення кримінальної справи, що дозволяє виявити і вилучити знаряддя злочину, речі й цінності, здобуті злочинним шляхом, та інші об’єкти, що мають значення для кримінальної справи.

Невідкладне проведення обшуків дозволяє запобігти членам злочинних угруповань знищити, замінити або переховати об’єкти, які свідчать про їх злочинну діяльність (особливо тих, що підтверджують лідерські функції у складі організованої групи).

На відміну від інших слідчих дій, обшук має такі особливості:

- конкретизованість об’єктів пошуку;
- належність об’єктів пошуку, як правило, особам, у яких проводиться обшук;
- примусовий характер обстеження.

Головною метою обшуків є виявлення джерел доказової та орієнтуючої інформації, що свідчать про кримінальну діяльність членів злочинних угруповань та їх лідерів.

Задачі обшуку:

1. Виявлення та вилучення:

- знарядь злочину (*наприклад*, зброї, окремих її частин та спорядження, вибухових речовин, знарядь зламу та інших об'єктів);
- предметів зі слідами злочину або тих, що є результатом організованої злочинної діяльності (*наприклад*, підроблені документи і печатки, фальшиві гроші тощо);
- засоби спостереження за потерпілими для фіксування їх дій (*зокрема*, біноклі, фото -, відеоапаратура, засоби прослуховування й звукозапису) або об'єкти утримування потерпілого (мотузки, ланцюги, наручники тощо);
- предметів та цінностей, здобутих (нажитих) злочинним шляхом;
- документів, що мають значення для кримінальної справи або характеризують членів злочинних угруповань та їх лідерів, а також діяльність й зв'язки (*наприклад*, фотознімки, аудіо- та відеозаписи, щоденники, записні блокноти, візитні картки, листи, дипломи, телефонна книжка тощо);
- об'єктів, що використовувалися для реалізації злочинного задуму (*наприклад*, транспортні засоби);
- засобів фальсифікації та інсценування (*зокрема*, маски, парики, документи, форма співробітників міліції, номерні знаки автотранспорту, печатки, штампи та ін.);
- об'єктів, вилучених з цивільного обороту, заборонених для використання або потребуючих спеціального дозволу, незалежно від того, відносяться вони до справи чи ні (*наприклад*, вогнепальна та холодна зброя, наркотичні засоби, радіоактивні, психотропні, вибухові або отруйні речовини, таємні документи тощо);
- майна для забезпечення відшкодування заподіяних збитків (з метою забезпечення цивільного позову) або в цілях можливої конфіскації;

- інших об'єктів, що мають значення для кримінальної справи і виступають засобом встановлення об'єктивної істини (фінансові документи, цінні папери, заповіти, договори тощо).

2. Виявлення:

- осіб, які переховуються від слідства та суду або втекли з під варти чи місць позбавлення волі та знаходяться у розшуку;
- трупів та їх частин;
- тварин (зокрема, що використовувалися як засоби або знаряддя учинення злочину).

3. Перевірка зібраних за кримінальною справою доказів та одержання нових доказів й перевірка слідчих версій, що висунуті слідчим на початковому етапі розслідування організованої злочинної діяльності.

4. Встановлення обставин, що сприяли або перешкождали учиненню злочинів (наприклад, наявність навідників, корумпованих зв'язків із представниками державної влади й управління або правоохоронними органами).

5. Вжиття заходів профілактичного характеру та ін.

Одночасно слідчим перевіряються банківські вклади і рахунки членів злочинних угруповань та їх лідерів. Також виявляються факти придбання цими особами нерухомості та іншого майна.

Анкетування та інтерв'ювання слідчих прокуратури та органів внутрішніх справ України, що проведене В.Ю. Шепітьком та С.Ф. Денисюком, дозволило встановити об'єкти пошуку, що найчастіше зустрічаються у слідчій практиці: зброя і засоби учинення злочину (вказали 86% опитаних); предмети зі слідами злочину (62%); викрадені предмети (56%); документи (44%); сліди злочину (32%); трупи та їх частини (8%); живі особи (2%) [148, с. 21].

148 Денисюк С.Ф., Шепітько В.Ю. Обшук у системі слідчих дій (тактико-криміналістичний аналіз): Науково-практичний посібник. – Х.: Консум, 1999.

Об'єкти обшуку:

- жилі приміщення (*наприклад*, будинок, квартира, дача, номер у готелі тощо);
- нежилі приміщення (*наприклад*, офіси, склади, робочі кабінети, підсобки);
- ділянки місцевості (*наприклад*, сад, город та ін.);
- транспортні засоби;
- засоби комп'ютерної техніки [149, с. 105-109].
- живі особи.

Під час вивчення кримінальних справ було встановлено, що найбільш розповсюдженими об'єктами обшуків при розслідуванні злочинів, учинених ОЗУ, є жилі приміщення (95 %), нежилі приміщення (56 %), живі особи (49 %), засоби комп'ютерної техніки (19 %).

Загалом більшість науковців залежно від тих чи інших підстав **класифікують** обшуки таким чином:

- 1) **за видом учиненого злочину** (*наприклад*, обшук при розслідуванні убивств, грабежів, розбійних нападів, вимагань тощо);
- 2) **за етапами досудового розслідування** (на початковому, подальшому етапах);
- 3) **за характером об'єктів обшуку** (*наприклад*, обшуки квартир, будинків, кабінетів, ділянок місцевості, транспортних засобів, живих осіб та ін.);
- 4) **за характером об'єктів пошуку** (*наприклад*, виявлення людей, трупів та їх частин, знарядь та слідів злочину, документів та інших об'єктів, що мають значення для справи);
- 5) **за послідовністю проведення** (первинний, додатковий, повторний);
- 6) **за способом організації** (одиничний та груповий);
- 7) **за часом проведення** (одночасний та різночасний) [150, с. 578-579; 151, с. 294-295; 152, с. 56; 153, с. 78; 154, с. 5].

149 Иванов А.Н. О новом виде обыска // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе. Часть 1: Сб. науч. статей / Под ред. З.Д. Еникеева. – Уфа: РИО БашГУ, 2003. – 105-109.

150 Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика. Учебник для вузов. Под ред. Заслуженного деятеля науки РФ, профессора Р.С. Белкина. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 1999.

При розслідуванні злочинів, учинених злочинними угрупованнями, слідчими нерідко застосовуються одночасні обшуки, що обумовлюється кількісним складом кримінальних утворень. Більшість криміналістів вважають, що одночасні обшуки проводяться у справах, за якими проходять декілька осіб у якості підозрюваних або обвинувачених. Зокрема, на думку С.М. Астапкіної, одночасне проведення обшуків необхідне для розслідування злочинів, учинених кількома особами [155, с. 18-19].

С.Ф. Денисюк додає й інші підстави для проведення таких обшуків:

- наявність стійкої організованої злочинної групи;
- розосереджуваність об'єктів пошуку;
- невзяття членів злочинного угруповання під варту;
- наявність налагодженої системи взаємодії членів злочинної групи між собою та лідером [156, с. 226].

Дійсно, одночасні обшуки зазвичай проводяться під час розслідування злочинів, учинених групою осіб і особливо – організованою злочинною групою чи злочинною організацією. Однак, як свідчить слідча практика, одночасні обшуки можуть проводитися і за злочинами, які вчинені однією особою. Щоб приховати сліди злочину, особа нерідко користується послугами родичів або знайомих, друзів, колег по роботі, що обумовлює проведення обшуків одночасно у різних місцях. Тому прийняття рішення про проведення одночасних обшуків ніяк не можна пов'язувати із колом осіб, які приймали участь у вчиненні злочину.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що під *одночасним обшуком* слід розуміти погоджене за часом проведення взаємодіючими між собою слідчо-

151 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти. – Кол. авторів: Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001.

152 Біленчук П.Д., Гель А.П. Основи криміналістичної тактики: Курс лекцій. – Вінниця: Вінниця філія МАУП, 2001.

153 Криміналістика (конспект лекцій в схемах). – М.: «Издательство ПРИОР», 2001.

154 Астапкина С.М. Тактика обыска и выемки: Лекция / Акад. МВД СССР. – М., 1989.

155 Там же.

156 Денисюк С.Ф. Проблеми тактики обшуку в сучасних умовах боротьби з організованою злочинністю // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – №1(16). – С. 224-227.

оперативними групами кількох обшуків у різних місцях або осіб, які здійснюються в межах однієї кримінальної справи.

При розслідуванні організованої злочинної діяльності слідчими застосовуються усі види обшуків. Але проведення одночасних обшуків у кількох членів злочинного угруповання викликає певні труднощі, які обумовлені наявністю кількох співучасників, необхідністю залучення значної кількості працівників органів внутрішніх справ, відповідним чином підготовлених та екіпірованих. Зважаючи на це, у даній науковій роботі приділимо увагу саме організаційно-підготовчим заходам й тактиці проведення одночасних обшуків.

Значення проведення обшуків при розслідуванні злочинів, учинених злочинними угрупованнями, обумовлюється тим, що нерідко їх результати містять початкові відомості, які доводять причетність конкретних осіб до організованої злочинної діяльності і можуть бути основою висунення криміналістичних версій та планування досудового слідства. Окрім того, усі виявлені під час обшуків сліди злочину порівнюються з інформацією, яка отримана після проведення огляду місця події. Тому виявлення зв'язків між предметами, які вилучені під час проведення обшуків, дозволяє пов'язати їх з конкретною особою та притягнути її до кримінальної відповідальності.

Загалом, тактика проведення обшуку складається з трьох *етапів*: підготовка до проведення обшуку */підготовчий/*, безпосереднє проведення обшуку */робочий/* та фіксація ходу та результатів обшуку */заключний/*.

2. Організаційно-підготовчі заходи до проведення обшуку.

До проведення обшуків особливу увагу необхідно приділяти їх підготовці. Незалежно від невідкладності обшуків, підготовка до їх проведення є обов'язковою умовою. Ретельна та всебічна підготовка дозволяє якісно та ефективно проводити дану слідчу дію.

В узагальненому вигляді *організаційно-підготовчі заходи до проведення обшуку* повинні складатися з таких елементів:

1. Вивчення матеріалів кримінальної справи.

2. Збір орієнтуючої інформації про:

- особу злочинця (членів злочинного угруповання та лідера), а також членів їх сім'ї, родичів та знайомих;
- структуру та склад злочинного угруповання;
- усі епізоди організованої злочинної діяльності;
- місця (об'єкти) обшуків;
- знаряддя (засоби) злочину та предмети, що здобуті злочинним шляхом і підлягають відшукуванню, та ін.

3. Аналіз й оцінка зібраної інформації та слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування, до ухвалення рішення про проведення обшуків.

4. Прийняття (ухвалення) рішення про проведення одночасних обшуків.

5. Планування та визначення часу проведення обшуків.

6. Створення оптимальних умов для проведення даної слідчої дії.

7. Визначення та підготовка необхідних транспортних, науково-технічних та інших спеціальних засобів (озброєння).

8. Вирішення питання про застосування службово-розшукової собаки.

9. Добір необхідних учасників для проведення одночасних обшуків.

10. Визначення способу фіксації ходу та результатів обшуків.

11. Розробка заходів, що передбачають дії учасників обшуку у випадках виникнення не передбачуваних ситуацій або ускладнень.

12. Складання плану проведення одночасних обшуків.

13. Проведення інструктивної наради серед усіх учасників слідчої дії.

Розглянемо детальніше деякі з перелічених організаційно-підготовчих заходів проведення обшуків.

1. Вивчення матеріалів кримінальної справи.

Вивчаючи матеріали кримінальної справи, можна одержати відомості про об'єкти посягання, знаряддя злочину, викрадені предмети і цінності, місця (спосіб) їх ймовірного збереження, особу злочинця та ін. Ця інформація може міститися в показаннях свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, у протоколах слідчих дій (*наприклад*, огляду місця події), у речових доказах та висновках експертів. Після вивчення усіх матеріалів кримінальної справи, слідчий вирішує питання про прийняття рішення про провадження обшуків та тактики їх проведення.

2. Збір орієнтуючої інформації про:

а) *Особу злочинця (членів злочинного угруповання та лідера), а також членів їх сім'ї, родичів та знайомих.*

З цією метою збирають відомості про вік, спосіб життя, емоційно-вольові якості, рівень культури, інтереси, спеціальні знання й навички, графік роботи, знайомства і зв'язки (не обов'язково злочинні), наявність судимостей, місце у структурі злочинної групи, а також склад сім'ї, відносини із сусідами, з колегами по роботі, наявність зброї або спеціальних засобів та ін.

Зі слідчої практики відомо, що злочинці для обладнання схованок іноді використовують свої професійні знання та навички. Зокрема, під час вивчення кримінальних справ було встановлено, що у 10 % випадків приховання викрадених об'єктів здійснювалось із використанням спеціальних професійних навичок осіб, які у цьому зацікавлені (*наприклад*, лицювальник схованку оборував у ванній кімнаті під кахельною плиткою).

Окрім того, вивчення особи злочинця також сприяє встановленню психологічного контакту, що дозволяє ефективно використовувати його під час проведення обшуків.

б) *Усі епізоди організованої злочинної діяльності.*

в) *Місця (об'єкти) обшуків.* При вивченні об'єктів обшуку слідчому необхідно встановити:

- місце знаходження приміщень та окремих ділянок місцевості (*зокрема*, адресу, підходи до нього, розташування на місцевості), а також їх характер та призначення;
- характер споруди, структура приміщень, час проведення ремонту, обсяг виконаних робіт, розстановка меблів тощо;
- кількість та склад осіб, які мешкають або працюють у цьому приміщенні;
- наявність засобів зв'язку, охоронної сигналізації, домашніх тварин, особливості заборів, замків та ін.

Оперативно-розшуковим шляхом необхідно встановити кількість дзвінків, їх частоту, якщо злочинці користуються спеціальним умовним оповіщенням.

г) *Знаряддя (засоби) злочину та предмети, що здобуті злочинним шляхом і підлягають відшукуванню.*

Щодо знарядь злочину, предметів, документів та цінностей, які підлягають відшукуванню, то необхідно встановити найменування, призначення, зовнішній вигляд, характерні ознаки, кількість, прийоми маскування (*наприклад*, розбирання на складові частини, надання незвичайної форми) та сліди, що могли залишитися на них. Якщо розшуковуються особи (трупі або їх частини), то це – характеристика зовнішнього вигляду (фотознімки), анатомічні ознаки, одяг тощо. Але слід пам'ятати, що розшукувані предмети або документи можуть бути замінені зацікавленими особами. Тому доцільно мати фотознімки цих предметів або залучати відповідних спеціалістів. З урахуванням характеристики об'єкту повинні висуватися слідчі версії, зокрема, в якому місці і яким чином можуть приховуватись предмети, чи можна розібрати їх на складові частини або змінити форму, розмір та зовнішній вигляд.

3. Аналіз й оцінка зібраної інформації та слідчої ситуації, що склалася до ухвалення рішення про проведення обшуків має суттєве значення для правильної організації та планування одночасних обшуків. Аналіз слідчої практики свідчить, що відомості орієнтуючого характеру озброюють слідчих

знаннями, які дозволяють припустити де знаходяться розшукувані предмети, обрати способи пошуку, підготувати необхідне спорядження, визначити необхідний склад учасників обшуку (пошукової групи), розподілити обов'язки між ними, правильно обрати тактичні прийоми проведення та розробити план операції, що дає можливість провести обшуки із мінімальною затратою засобів, часу, сил та енергії.

4. Прийняття рішення про проведення обшуку (ст. 177 КПК України).

Питання про достатність підстав для проведення обшуку вирішується слідчим виходячи з аналізу зібраної інформації та з урахуванням особливостей слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування.

5. Планування та визначення часу проведення обшуку мають важливе значення для його ефективності та результативності. У справах про злочини, що учинені організованими злочинними угрупованнями, обшук повинен проводитися негайно з метою виявлення осіб, які вчинили злочини, викрадених речей та цінностей. Невиправдане зволікання, несвоєчасність і непідготовленість обшуків дозволяє членам ОЗУ знищити чи підмінити сліди і знаряддя злочину, переховати викрадені предмети, витратити кошти, які отримані злочинним шляхом тощо. Тому час проведення обшуків необхідно обирати у залежності від обставин справи, з урахуванням аналізу зібраної інформації та оцінки слідчої ситуації.

На необхідність планування й визначення часу проведення одночасних обшуків вказував і О.Р. Ратінов [157, с. 44-49]. Також необхідно враховувати, що у проведенні обшуків, вирішальне значення має раптовість їх проведення.

На думку Є.Д. Лук'янчикова і В.С. Кузьмічова, пошук викраденого й прихованого майна повинен бути завжди несподіваним для підозрюваних осіб і проводитися швидко та оперативно [158, с. 87-91]. Але швидкість та раптовість

157 Ратінов А.Р. Обыск и выемка. – М.: Госюриздат, 1961.

158 Лук'янчиков Е.Д., Кузьмичев В.С. Фактор внезапности при производстве неотложных действий по обеспечению возмещения материального ущерба // Пути совершенствования деятельности аппаратов органов внутренних дел. – Ташкент, 1987. – С. 87-91.

обшуків не повинні призводити до поспішності та зниження якості їх проведення, а негативні результати не повинні впливати на намір довести обшуки до їх логічного завершення.

Раптовість проведення обшуків має й важливе психологічне значення. Раптовий початок обшуку є несподіваним для власників об'єктів обшуку і викликає нервово-психологічну напругу. Слідчий у цьому випадку повинен максимально ефективно використовувати розгубленість і нервово-психологічну напруженість вказаних осіб. Але раптовість проведення обшуків є неможливою без дотримання конспіративності і правил таємного прийняття рішення про їх проведення, включаючи і оперативно-розшукові заходи. Тому розголошення відомостей про обшук, що готується, значній кількості осіб може призвести до витоку інформації та втрати фактору раптовості.

Вивчення кримінальних справ, за якими проводилися одночасні обшуки, дозволило дійти висновку, що результативність їх наряду залежить від часу (з моменту отримання достатніх підстав) та раптовості проведення. Так, зведені дані дослідження можна відобразити у таблиці № 1.

Таблиця № 1.
Характеристика результативності одночасних обшуків
залежно від часу їх проведення

Характеристика результативності	Термін проведення обшуків				
	протягом 3 годин	протягом доби	протягом 3 діб	протягом 10 діб	понад 10 діб
Об'єкти, які підлягають вилученню, виявлені	78%	71%	35%	14%	8%
Об'єкти, які підлягають вилученню, не виявлені	22%	29%	65%	86%	92%
	100%	100%	100%	100%	100%

Відповідно до ст. 180 КПК України, **обшуки**, окрім невідкладних випадків, **повинні проводитися удень** (з 6.00 до 22.00 год.). У невідкладних випадках обшук

може проводитися у нічний час. До невідкладних можна віднести випадки коли:

- є загроза знищення, маскування, заміни, переховування чи заховування розшукуваних предметів або документів;
- члени злочинних угруповань намагаються втекти або сховатися;
- обшук почався удень, але у зв'язку зі складністю обшуку або невидачею предметів або документів ця слідча дія не була закінчена до настання нічного часу та ін.

6. Визначення та підготовка необхідних транспортних, науково-технічних та інших спеціальних засобів.

Дослідження протоколів обшуків, що проведене В.Ю. Шепітько та С.Ф. Денисюком, дозволило встановити застосування технічних засобів у 72 % випадків, у тому числі слідчі валізи (22 %); фотоапарати (14 %); відеоапаратура (6 %); металошукачі (10 %); щупи (8%); освітлювальні засоби (6 %); ультрафіолетові освітлювачі (2 %); інструменти для проведення розкопок та інших робіт (4 %) [159, с. 77].

Використання науково-технічних засобів дозволяє слідчому ефективніше проводити обшуки, виявляти та фіксувати більшу кількість слідів злочину та інших об'єктів, що мають значення для кримінальної справи.

7. Добір учасників для проведення одночасних обшуків. Правильний та своєчасний підбір мобільної, психологічно сумісної і готової до тривалої роботи групи учасників обшуку є, безумовно, одним із найважливіших питань. Під час розслідування організованої злочинної діяльності слідчими застосовуються усі види обшуків. Але проведення одночасних (групових) обшуків у кількох членів злочинних угруповань викликає певні труднощі, що обумовлені наявністю кількох співучасників, необхідністю залучення значної кількості працівників правоохоронних органів, відповідним чином підготовлених та екіпірованих.

159 Денисюк С.Ф., Шепітько В.Ю. Обшук у системі слідчих дій (тактико-криміналістичний аналіз): Науково-практичний посібник. – Х.: Консум, 1999.

До обов'язкових учасників обшуку можна віднести:

- 1) особу, яка проводить дану слідчу дію;
- 2) не менше двох понятих;

Добираючи понятих, слідчий повинен враховувати, що особи, у яких проводиться обшук, бувають, як правило, заінтересовані у тому, щоб факт його проведення не отримав розголошення, і тому потрібно обирати осіб, присутність яких при обшуку не спричинила б розголошення будь-яких відомостей. Такими понятими можуть бути громадяни, незаінтересовані у справі, які обшукуваного не знають і не проживають з ним по сусідству [160, с. 335].

- 3) особу, яка займає обшукуване приміщення, а за її відсутності – представника житлово-експлуатаційної організації або місцевої Ради депутатів (ст. 181 КПК)

До *необов'язкових (факультативних) учасників обшуку* відносяться особи, які залучаються для якісного проведення цієї слідчої дії, для охорони й спостереження, застосування науково-технічних засобів, надання технічної та іншої допомоги під час проведення одночасних обшуків. Питання про участь інших необов'язкових учасників обшуків слідчий вирішує самостійно, виходячи зі слідчої ситуації, що склалася під час досудового розслідування.

До необов'язкових учасників одночасних обшуків можна віднести:

- 1) керівника операції;
- 2) заступника (заступників) керівника операції;
- 3) робочу групу;
- 4) зв'язківців (посильних);
- 5) групу захоплення;
- 6) допоміжну групу.

Наведений склад учасників одночасних обшуків – невичерпаний, але він є найважливішим у розслідуванні організованої злочинної діяльності. Зважаючи на

160 Лісогор В.Г. Тактичні прийоми збереження таємниці досудового слідства під час проведення обшуку // Науковий вісник Юридичної академії МВС. – № 3. – 2004. – С. 334-338.

це, зупинимося на ролі деяких осіб, які проводять обшук, або бувають присутніми під час його проведення.

Керівник операції – це особа, яка керує усією операцією з проведення одночасних обшуків, має спеціальну підготовку і навички проведення цієї слідчої дії та схильності до пошуку. Цією особою, як правило, є слідчий. Керівник є обов'язковим учасником одночасних обшуків, повинен знаходитися у штабі і здійснювати організаційну роботу, зокрема таку:

- створювати пошукові групи для проведення обшуків на кількох об'єктах;
- проводити інструктивну нараду серед створених пошукових груп зі складанням єдиного оперативного плану;
- завчасно залучати професійно підготовлених осіб з числа слідчих і оперативних працівників та керувати їх діями;
- визначати мету та завдання одночасних обшуків;
- мобілізувати усі сили та засоби для проведення одночасних обшуків;
- підтримувати безперервний зв'язок із пошуковими групами та забезпечувати своєчасний обмін інформацією між ними;
- за необхідності безпосередньо брати участь у проведенні обшуків та ін.

Керівник операції, з огляду на обсяг роботи, зобов'язаний залучати необхідну кількість осіб, створити пошукові групи та підготувати науково-технічні засоби. Перед виїздом керівник операції, враховуючи кількість об'єктів та предметів, що розшукуються, визначає кількість й склад груп та їх керівників, оптимально розподіляє науково-технічні, транспортні засоби та засоби зв'язку між групами, розробляє заходи, які запобігають спілкуванню злочинців між собою, що забезпечує більш якісну підготовку до проведення обшуків.

Перед проведенням операції проводиться інструктивна нарада з усіма керівниками та учасниками пошукових груп. Під час наради керівник операції роз'яснює мету, права та обов'язки її учасників; ще раз обговорює план дій; визначає час проведення обшуків; докладно викладає характер розшукуваних

предметів, відзначає ті ознаки і властивості, що можуть позначатися на способах збереження цих предметів, визначаючи таким чином спосіб і методи їх пошуку; вказує спосіб проникнення на об'єкт; правила виявлення, вилучення і збереження речових доказів; інформує про засоби зв'язку, що маються на озброєнні; виділяє резерв для виконання непередбачених заходів (*наприклад*, проведення обшуку на об'єкті, встановленому під час операції).

Про об'єкти обшуків та розшукувані предмети керівник операції повідомляє керівникам пошукових груп безпосередньо перед виїздом з метою запобігання витоку інформації та втрати фактору раптовості. Тобто під час інструктивної наради (перед самим початком обшуку) керівник операції передає кожному керівнику пошукових груп конверт, у якому знаходиться уся необхідна для обшуку інформація (час проведення, об'єкти обшуку тощо).

Штаб, у якому знаходиться керівник операції, повинен бути обладнаний необхідною кількістю технічних засобів для підтримання зв'язку між штабом і створеними пошуковими групами, з метою забезпечення єдиного керівництва усією операцією, а також – для вирішення з керівником штабу тих чи інших важливих питань, які виникають під час проведення одночасних обшуків.

У випадку відсутності керівника у штабі залишається його *заступник*, який виконує усі його функції з організації та проведення одночасних обшуків.

Разом з тим, під час проведення цієї слідчої дії необхідна участь *зв'язківців*, які підтримують безперервний зв'язок між керівником операції і керівниками пошукових груп. У тих випадках, коли з технічних причин не спрацьовують засоби зв'язку, роль зв'язкових виконують *посильні*.

Також необхідно зазначити, що під час проведення одночасних обшуків, необхідно залучати *групу захоплення*, оскільки іноді після встановлення місця перебування злочинців, вони чинять озброєний опір чи напад на учасників обшуку або перешкоджають його проведенню. Роль групи захоплення у таких випадках полягає у затриманні осіб, які переховуються від слідства і суду, та запобіганні

можливого нападу чи опору учасникам обшуку. У цьому випадку керівник операції разом із керівником відповідного підрозділу (“Сокіл”, “Беркут”) розроблюють спільний оперативний план по проведенню одночасних обшуків.

У *допоміжну групу* можуть входити спеціалісти з проведення обшуків, кінологи, медичні працівники, водолази, технічні помічники, слюсарі тощо.

Фахівці (спеціалісти) надають керівнику операції та керівникам окремих пошукових груп консультації і рекомендації науково-технічного характеру (наприклад, як краще підготувати слідчу дію; які прийоми, методи і засоби доцільно використовувати для виявлення, збирання, фіксації та попереднього дослідження доказів) та допомогу щодо застосування криміналістичної техніки та пошукових приладів. Разом з тим фахівці можуть надавати допомогу у складанні планів та схем. Перелічені вище форми допомоги не є вичерпаними, оскільки у залежності від слідчої ситуації, фахівці можуть виконувати й інші доручення.

Участь *медичних працівників* доцільна, якщо у приміщенні знаходиться хворий або немовля. Як свідчить слідча практика, злочинці іноді приховують цінності та інші предмети в бинтах хворого, ніжках крісла паралізованої особи або пелюшках дитини. З метою недопущення конфліктних ситуацій під час обшуку доцільно щоб таких осіб оглядали медики, а не працівники правоохоронних органів. Крім цього, трапляються випадки, коли близькі злочинців під час обшуків умисно симулюють втрату свідомості, припадки та інші розлади здоров’я.

Приклад: Так, під час обшуку квартири, коли слідчий направився до дивану, В. із жалобами на біль схопився за серце, сів на диван і попросив медичної допомоги, а випивши ліки, ліг на диван. Під диваном слідчим була виявлена схованка де знаходилася зброя, якою В. вчиняв злочини.

Неабияку роль у проведенні обшуків відіграють і *кінологи*. Застосування службово-розшукової собаки є оперативно-розшуковим заходом, що здійснюється як під час обшуку, так і до його початку. Це дозволяє відшукати предмети зі специфічним запахом, а також легалізувати відомості, які отримані оперативним

шляхом [161, с. 27-30].

До завдань *технічних помічників* входить розвантаження і перевезення у штаб виявлених і вилучених у великій кількості предметів, речовин та цінностей, розбирання підлоги, розкопки ґрунту тощо. Вони також можуть залучатися для оточення місця (району) обшуку та виконання інших функцій охорони. Помічники обираються з кола осіб, які не зацікавлені у справі. У якості технічних помічників можуть залучатися військовослужбовці, курсанти міліцейських та військових вузів, спеціальні робочі, які виділяються адміністрацією підприємств, установ чи організацій за вимогою слідчого. Вказані особи не є процесуальними учасниками обшуку.

Також відповідно до слідчої ситуації слідчий з тактичних міркувань до проведення обшуків може *запросити свідків та потерпілих*. Вказані особи залучаються з метою виявлення викрадених предметів з групи однорідних. Вони краще інших знають індивідуальні особливості викрадених речей, що допоможе запобігти вилученню тих, які не мають відношення до кримінальної справи.

На доцільність залучення потерпілих до обшуку вказував Р.В. Корякін. Автор, вивчаючи кримінальні справи (у Луганській області), дійшов до висновку, що лише в 1 із 120 випадків до проведення обшуку залучався потерпілий. У свою чергу, 68 % проанкетованих потерпілих від корисливо-насильницьких злочинів (74 особи) показали, що погодилися б приймати участь у виявленні викраденого майна, у тому числі і під час обшуків, 62 % опитаних слідчих (107 осіб) вважають, що участь потерпілих при обшуку буде сприяти виявленню викраденого майна [162, с. 165-166].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що виконання усіх наведених організаційно-підготовчих заходів надає керівнику операції можливість обрати

161 Жигарев Е.С. Тактика использования служебных собак в деятельности органов внутренних дел: Учебное пособие. – М.: МВ ШМ МВД СССР, 1985.

162 Корякин Р.В. Процесуальное значение участия потерпевшего в ходе обыска // Науковий вісник Юридичної академії МВС: Спеціальний випуск. – 2004. - №1. – С. 165-169.

оптимальний час для проведення одночасних обшуків, визначити правильну лінію поведінки та тактику проведення пошукових дій.

Кожний обшук є неповторним та індивідуальним, оскільки визначається конкретними обставинами справи, характером об'єктів пошуку та особою злочинця і потребує розробки загальних тактичних правил та рекомендацій, дотримання яких буде сприяти отриманню позитивних результатів під час розслідування злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями. Цьому має сприяти застосування науково-технічних засобів і правильне використання низки тактичних прийомів та комбінацій.

3. Тактичні прийоми проведення обшуку.

Обшуки, що проводяться з метою викриття членів організованого угруповання у злочинній діяльності, є неповторним та індивідуальним, оскільки визначаються конкретними обставинами справи, характером об'єктів пошуку та особою злочинців, і потребують розробки загальних тактичних рекомендацій, дотримання яких буде сприяти отриманню позитивних результатів під час розслідування організованої злочинної діяльності. Цьому має сприяти застосування низки науково-технічних засобів і правильне використання тактичних прийомів.

Після здійснення організаційно-підготовчих заходів слідчий переходить до *робочого етапу* обшуку, який складається з низки тактичних заходів, що передують самому обшуку та супроводжують його.

Загальна тактика проведення обшуку припускає необхідність врахування слідчої ситуації, особливостей супротивної сторони та характеру злочинного посягання. Звідси правильно обрана тактика обшуку дозволяє ефективно проводити дану слідчу дію.

Проведення одночасних обшуків складається із чотирьох *стадій*: підготовча, оглядова, детальна та фіксація ходу й результатів обшуку.

Підготовча стадія полягає у непомітному прибутті й раптовому проникненні пошукової групи до об'єкту обшуку та проведенні низки невідкладних дій. Для непомітного прибуття пошукової групи на місце обшуку та забезпечення раптовості проведення слідчої дії, а також запобігання протидії й знищенню членами злочинних груп речових доказів доцільно:

- транспортні засоби залишати на певній відстані від місць проведення обшуку;
- наближатися до об'єкту групами по 1-2 чоловіки, а не усім учасникам разом;
- використовуючи ліфт, підніматися на один-два поверхи вище або нижче потрібної сходової площадки;
- розташовуватися біля вхідних дверей так, щоб у полі зору була одна особа (бажано знайома злочинцям, *наприклад*, сусід);
- забезпечити спостереження за вікнами та переходами;
- прибувши на службову територію, прийняти заходи щодо маскуванню мети “візиту” і повідомити про нього безпосередньо перед початком обшуку.

Для того, щоб без перешкод проникнути до об'єкту обшуку доцільно використовувати допомогу громадськості (*наприклад*, представників ЖЕКів, слюсарів, сантехніків, паспортистів, сусідів та ін.).

Не доцільно чекати поки власник приміщення відкриє вхідні двері. Це зумовлене тим, що будь-яке зволікання тягне знищення речових доказів або озброєний опір. У тих випадках, коли власник приміщення відмовляється відкрити двері слідчий вдається до примусових заходів – зламає їх. Якщо на об'єкті обшуку знаходяться озброєні злочинці, то проникнення здійснюється виключно працівниками спеціальних підрозділів (*наприклад*, “Сокіл”, “Беркут”), які долають опір та затримують злочинців. Лише після цього керівник операції разом із пошуковою групою проникає до об'єкту обшуку і проводить пошукові дії.

Нажаль у правоохоронній практиці мають місце порушення зазначених тактичних рекомендацій. Нерідко слідчі та працівники оперативних підрозділів самотужки, не маючи табельної вогнепальної зброї, спеціальних засобів та захисної амуніції, проникають у приміщення (у 67% випадках), що інколи призводить до тяжких наслідків.

Після вжиття заходів безпеки, слідчий разом із пошуковою групою та понятими одночасно входить до приміщення, де буде проводиться обшук. Це дозволить понятим сприймати дії пошукової групи з самого початку.

Відразу ж після проникнення у приміщення слідчий повинен усіх осіб, які опинилися в районі обшуку, зібрати в одному місці. Керівник пошукової групи повинен обійти та оглянути без винятку усі кімнати (балкони, лоджії, підсобні приміщення) з метою виявлення злочинців. Після цього перевірити їх особистість і причетність до розслідуваної справи та залишати під наглядом до завершення обшуку, щоб запобігти розголошенню слідчої таємниці. Категорично забороняється будь-яке спілкування між особами, у яких проводиться обшук.

Переміщення вказаних осіб дозволяється лише з дозволу керівника пошукової групи і під спеціальним наглядом. Якщо у приміщенні знаходиться телефонний апарат (мобільні телефони), то його (їх) відразу необхідно взяти під контроль або вилучити. І лише після цього слідчий пред'являє постанову суду про проведення обшуку та пропонує добровільно видати розшукувані об'єкти. Ігнорування вище зазначених рекомендацій може призвести до тяжких наслідків.

Приклад: Слідчий разом із пошуковою групою та понятими, зайшовши до квартири, де проживав Ч., пред'явив службове посвідчення, постанову про проведення обшуку та запропонував добровільно видати предмети, що зазначені у постанові. Поки Ч. ознайомлювався із постановою про проведення обшуку, його спільник Ф. у спальній кімнаті заряджав рушницю. Після того як Ч. відмовився видати вказані у постанові предмети, слідчий почав проводити обшук. Оглядаючи квартиру, слідчий зайшов до спальної кімнати де виявив Ф., який спрямував на

нього вогнепальну зброю. За незалежними від волі Ф. причинами, зброя дала осічку. Слідчий затримав Ф. та вилучив зброю, якою вчинялися розбійні напади.

Тому з метою запобігання знищенню речових доказів, протидії пошуковій групі слідчій після проникнення до об'єкту повинен сконцентрувати усіх осіб, які опинилися в місці обшуку, в одній кімнаті, оглянути їх з метою виявлення зброї та інших предметів, що можуть представляти безпеку для життя і здоров'я та мають значення для справи.

Інколи злочинці вдаються до певних хитрощів, намагаючись по телефону повідомити інших зацікавлених у справі осіб про проведення обшуку.

Приклад: Оперативно-пошукова група проводила обшук у двоповерховому будинку, який належав одній циганській сім'ї, з метою виявлення наркотичних засобів. Під час обшуку власник приміщення виявив зникнення свого мобільного телефону, у чому звинуватив слідчого та пошукову групу. Розпочалися брудні звинувачення та образи на адресу працівників міліції. У даний конфлікт почали втягуватися і інші особи, які знаходилися у даному приміщенні. Ситуація почала виходити з під контроль слідчого. З огляду на конфліктну ситуацію, що склалася, слідчий, вирішив вжити заходів, спрямованих на виявлення цього телефону. Він діставши свій мобільний телефон, запропонував власнику приміщення назвати номер нібито вкраденого телефону з метою його виявлення за звуковим сигналом. Власник назвав номер свого мобільного телефону, але звукового сигналу ніхто не почув. Через 10 хвилин у даному приміщенні з'явився керівник органу внутрішніх справ, який знаходився на грошовому утриманні у злочинного угруповання, у яке входили обшукувані особи.

Після вжиття усіх необхідних заходів безпеки, слідчий пропонує добровільно видати предмети, що мають значення для справи (ст. 183 КПК України). Доцільно також роз'яснити обшукуваному значення добровільної видачі розшукуваних об'єктів. При цьому необхідно зазначити, що недоцільно відмовлятися від проведення обшуку у тих випадках, коли особа, у якої проводять

обшук, добровільно видає визначені слідчим предмети і документи. Це пов'язано з тим, що слідчому не завжди відомі усі епізоди організованої злочинної діяльності осіб, немає уяви про повний склад злочинного угруповання. Ця інформація і може бути отримана під час проведення обшуків.

Приклад: Л., з метою заволодіння індивідуальним майном, вчинив озброєний розбійницький напад на Є. Потерпілий намагався протидіяти злочинцю, внаслідок чого розпочалася боротьба, під час якої Є. було спричинено вогнепальне поранення, яке призвело до смерті. Л. з місця злочину зник, а зброю сховав у себе дома у ванній кімнаті. За відсутністю свідків та речових доказів злочин залишився не розкритим. Протягом двох місяців Л. вчинив два грабіжницьких напади, під час яких заволодів двома мобільними телефонами. За цими грабежами були встановлені свідки, які допомогли скласти фоторобот злочинця. Протягом тижня Л. був затриманий. Враховуючи характер учинених злочинів, слідчий вирішив провести обшук за місцем проживання Л. з метою виявлення та вилучення викрадених об'єктів. При обшуку слідчий запропонував Л. добровільно видати зазначені об'єкти. Л., розуміючи, що слідству не відомо про учинене ним вбивство Є., і зважаючи на те, що у ванній кімнаті знаходилася зброя, що доводила його причетність до цього злочину, без ніяких вагань видав зазначені у постанові об'єкти. Однак, не зважаючи на це, слідчий провів обшук, під час якого була виявлена зброя.

Також необхідно зазначити, що вивчення протоколів обшуків свідчить про те, що добровільна видача об'єктів, що мають значення для кримінальної справи:

- ❖ мала місце – у 11% випадках;
- ❖ була відсутня – 89%;
- ❖ після видачі об'єктів обшук було проведено – 3%.

Оглядова стадія. Закінчивши підготовчі дії (підготовчу стадію) до проведення обшуку, керівник пошукової групи обходить усі приміщення і безпосередньо знайомиться з обстановкою (кількість та розташування кімнат,

кількість меблі, наявність підсобних приміщень тощо). Він уточнює порядок та черговість проведення обшуку, вносить корективи у розподіл обов'язків між учасниками цієї слідчої дії, закріплює певні ділянки за кожним членом пошукової групи (при груповому пошуку), висуває версії про найбільш ймовірні місця знаходження розшукуваних об'єктів та ін.

Слідчий може запропонувати обшукуваному видати ключі від кімнат або інших сховищ (сейфа), попередивши про можливість примусового проникнення до них. Після цього слідчий переходить до *детальної стадії* обшуку.

Залежно від характеру та особливостей досліджуваного об'єкта, розшукуваних предметів та інших обставин можуть застосовуватися *ексцентричний, концентричний, фронтальний, секторний, квадратний або вузловий методи* дослідження об'єкта (див. п. 2.1.1. "Тактика слідчого огляду") із використанням необхідних науково-технічних засобів.

Під час обшуку не можна дозволяти обшукуваним особам самостійно відкривати двері кімнат (сховищ), що обумовлюється можливістю знищення членами злочинних груп речових доказів або застосуванням вогнепальної зброї.

Базуючись на загальних положеннях щодо проведення одночасних обшуків під час розслідування злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями, доцільно використовувати такі ***тактичні прийоми***:

1. Послідовне і вибіркове обстеження. Під час вибіркового обстеження за наявності достатніх підстав перевіряються, насамперед, місця ймовірного приховування розшукуваних об'єктів. Цей метод застосовується при проведенні трудомістких робіт, зокрема, розбиранні стін чи підлог, розкопці певної ділянки місцевості тощо. Якщо вибіркового пошуку не дає позитивних результатів, то керівник операції переходить до послідовної перевірки усіх об'єктів.

Обшук необхідно починати з найбільш трудомістких ділянок (горище, підвал), оскільки до завершення цієї слідчої дії слідчий буде втомлений і не зможе

ретельно їх обстежити [163, с. 20]. Це обумовлено тим, що на результатах обшуку негативно позначається втомленість слідчого, оскільки важко зосередити увагу через послаблення гостроти сприйняття. У таких випадках доцільно **варіювати характер пошукових дій** (наприклад, після огляду книг обстежити меблі, а потім листування). Але послідовність проведення обшуку залежить як від його особливостей, так і тактичних міркувань слідчого.

Під час обшуку дослідження повинні проводитися ретельно з усіх боків, оглядатися повинні частини, які приховані від слідчого, при цьому кожний об'єкт вивчається і оглядається окремо.

2. Паралельне і зустрічне обстеження. Паралельне обстеження доцільне під час обшуків просторого приміщення або ділянки місцевості. В інших випадках проводиться зустрічне обстеження. У цьому випадку одна особа, яка проводить обшук, рухається праворуч від входу, а інша – ліворуч. Зустрівшись, вони оглядають центр приміщення (ділянки місцевості).

3. Одиночний і груповий пошук обирається з урахуванням кількості осіб, які проводять обшук. У зв'язку з тим, що для проведення обшуків залучається значна кількість осіб, які не мають достатньої підготовки, необхідно вміло поєднувати прийоми одиночного і групового пошуків. Там, де особи мають недостатню кваліфікацію у тактиці обшуку, пошук веде керівник пошукової групи, а інші надають йому допомогу. У цьому випадку обстеження краще проводити методом одиночного пошуку. У той же час, якщо особи достатньо підготовлені до проведення такої слідчої дії, обшук може проводитися методом групового пошуку. При цьому більш досвідчені учасники виконують кваліфіковану роботу, а помічники здійснюють допоміжні операції.

4. Обстеження без порушення і з порушенням цілісності об'єктів. У першому випадку застосовуються методи вимірювання, порівняння, зважування та ін. для встановлення розходжень у вазі, розмірі тощо. Виявлення невідповідностей

163 Закатов А.А., Ямпольский А.Е. Обыск: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1983.

між об'єктами свідчить про наявність схованки. Проводячи обшук, слідчий має право розкривати замкнені приміщення і сховища, якщо володілець відмовляється їх відкрити. При цьому слідчий повинен уникати не викликаних необхідністю пошкоджень дверей, замків та інших предметів (ст. 183 КПК України). Але обстеження з порушенням цілісності об'єктів повинно здійснюватись лише за наявності достатніх на це підстав.

5. Відволікаючі прийоми застосовуються шляхом зміни послідовності обшуку, проведення вибіркового обстеження, умисного затримання уваги на другорядних об'єктах у випадках інформованості керівника операції (пошукової групи) про схованки, у випадках коли недоцільно розкривати членам злочинних угруповань свою поінформованість та її джерела.

6. Використання рефлексії обшукуваних осіб. За допомогою рефлексії слідчий викликає певні реакції злочинців або створює конкретні умови, за яких особа вчиняє певні дії, і спостерігає за ними, для викриття прихованих об'єктів.

Приклад: Так, під час проведення обшуку у члена злочинної групи Р., слідчий не зміг виявити на місцевості труп убитого чоловіка. Тому він повідомив усіх учасників слідчої дії, що обшук буде поновлений ранком із застосуванням новітніх технічних засобів. Після чого організував візуальне спостереження за об'єктом. Р., злякавшись, що труп буде виявлений, вирішив його переховати. Вночі він вирив труп з ями та намагався втопити у річці, але був затриманий [164].

7. Систематичність пошуку та облік дій. Керівник пошукової групи повинен уважно і послідовно оглядати об'єкти, не відволікаючись на інші. Отримані результати необхідно ретельно занотувати у протоколі, а також доцільно складати плани і схеми, які є ефективними у тих випадках, коли фотозйомка (відеозапис) не забезпечує наочності і не дозволяє зафіксувати розташування схованки та способи виявлення й вилучення.

8. Застосування науково-технічних засобів. Проведення одночасних обшуків доцільно поєднувати із використанням пошукової техніки для створення у членів організованих злочинних угруповань враження про марність приховування розшукуваних предметів.

Приклад: Так, протягом 1998-1999 рр. злочинна група у кількості п'яти осіб вчинила близько 9 крадіжок на території Дніпропетровської області. При викритті групи і затриманні Д., було невідомо місце знаходження викраденого майна. Під час оперативно-розшукових заходів була встановлена К., яка була співмешканкою Д. Для вилучення предметів, отриманих злочинним шляхом, у К. та інших членів групи планувалось проведення одночасного обшуку із використанням металошукача та інших пошукових засобів. Наявність у пошукової групи таких приладів вразила К., і як наслідок, остання добровільно видала розшукувані предмети та повідомила про факти, які цікавили керівника операції [165].

9. Залучення підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого до проведення обшуків. Участь в обшуку підозрюваних та обвинувачених дозволяє слідчому спостерігати за їх психофізичними реакціями під час проведення слідчої дії. Залучення свідків та потерпілих дозволить запобігти вилученню об'єктів, які не мають ніякого відношення до кримінальної справи.

При розслідуванні організованої злочинної діяльності, керівнику операції під час проведення одночасних обшуків доцільно використовувати прийом, який заснований *на видаленні певних осіб з місця проведення обшуку*, для того, щоб використовувати їх необізнаність про його результати під час проведення наступних допитів членів злочинних угруповань та очних ставок між ними.

10. Спостереження за поведінкою осіб, у яких проводять обшук, та тих, хто опинився в цьому місці застосовується, коли необхідно встановити, які

164 Архівна кримінальна справа Дніпропетровського апеляційного суду за 1990 рік.

165 Архівна кримінальна справа Харківського апеляційного суду за 2007 рік.

дії пошукової групи викликають у таких осіб відповідну реакцію (*наприклад*, хвилювання, червоніння обличчя, тремтіння рук, голосу тощо). Обшуки, які проводяться у присутності цих осіб є більш ефективними (на думку багатьох вчених), ніж без їх участі. Вони не є обов'язковими учасниками обшуку. Тому слідчий у кожному конкретному випадку, виходячи зі слідчої ситуації, вирішує питання про залучення їх до обшуків. Але необхідно пам'ятати, що іноді злочинці можуть навмисно симулювати певні психофізичні реакції, щоб відволікати увагу слідчого та стомити групу безрезультативними пошуками.

Приклад: Так, під час обшуку підвалу, де знаходилась велика кількість деревини, слідчий, провівши вибіркові обстеження, вирішив перейти до обшуку житлового приміщення. Коли він прямував до виходу, обшукуваний Г. занадто радісно зітхнув і швидко пішов за слідчим, на що звернув увагу останній, тому й вирішив провести ретельний огляд підвалу. При цьому були перекладені всі дрова, оглянуті стеля та підлога, але результати були негативні. Під час обшуку приміщення на горищі був знайдений пістолет "ТТ", з яким злочинна група вчиняла напади [166].

Також слідчому необхідно спостерігати і за поведінкою тварин, птахів та ін., які можуть вказувати на місце знаходження розшукуваних об'єктів (*наприклад*, собака чи кішка може знаходитися біля хазяїна, комахи роїтися над трупом або його частинами тощо).

11. Раптове (несподіване) пред'явлення обшукуваному предмета, виявленого під час обшуку. Вказаний тактичний прийом дозволяє створити у обшукуваного враження, що пошуковій групі відомі усі об'єкти, які підлягають відшуканню, і місця їх знаходження. Звідси обшуканий добровільно може назвати місця, де приховані інші речові докази та об'єкти, що мають значення для справи.

12. Приймаючи до уваги, що місця обшуків можуть знаходитися на відкритій місцевості, керівник операції повинен **забезпечити зовнішню охорону**,

до обов'язків якої входить: спостереження за об'єктом обшуку, недопущення виходу будь-кого з об'єкта обшуку, спостереження за поведінкою осіб, які приймають участь в обшуку. Такий захід дозволяє керівнику операції можливість зосереджувати осіб, які опинилися в районі обшуку, в одному місці під наглядом зовнішньої охорони. З іншого боку, керівник операції може одержувати інформацію про результати спостереження за обстановкою навколо об'єктів, де проводиться обшук, і використовувати її, керуючись тактичними міркуваннями.

13. Постійний обмін інформацією між учасниками обшуку про виявлені предмети, способи приховання та прийоми виявлення.

14. Постійний зв'язок між окремими групами і штабом. Як зазначалося, для одночасних обшуків створюється декілька груп, залежно від кількості об'єктів, які підлягають обшуку. Найчастіше ці об'єкти розташовані у різних кінцях міста (у різних містах, державах), тому для успішного проведення обшуків і вирішення раптово виникаючих питань, необхідно підтримувати надійний (безперервний) зв'язок за визначеним порядком обміну інформацією між керівниками пошукових груп і керівником операції.

15. Під час проведення обшуку приміщень примусовому обстеженню підлягають як житлові, так і не житлові приміщення, які є у володінні фізичних та юридичних осіб. Обшук за місцем постійного (навіть тимчасового) проживання чи роботи доцільно проводити негайно відразу ж після затримання лідера або членів злочинної групи, що допоможе виявити предмети, які свідчать про організовану злочинну діяльність їх власників. Коли злочинці встановлені, але не затримані, доцільно використовувати психологічний прийом, заснований на **“витоку” інформації, з метою схилення приховувачів викраденого майна до вчинення контрольованих правоохоронними органами дій.** Однак проведення таких тактичних операцій пов'язане із певними труднощами та ризиком, оскільки можлива втрата оперативного контролю за переміщенням цінностей.

Під час опитування працівників оперативних підрозділів і слідчих прокуратури та органів внутрішніх справ було встановлено, що до найбільш ефективних тактичних прийомів обшуку вони відносять: послідовне обстеження об'єкту обшуку (85 %); відволікаючі прийоми (47 %); застосування науково-технічних засобів (52 %); видалення певних осіб з місця проведення обшуку (61 %); “виток” інформації, з метою схилення приховувачів викраденого майна до вчинення контрольованих правоохоронними органами дій (32%) (див. *Схему № 3*).

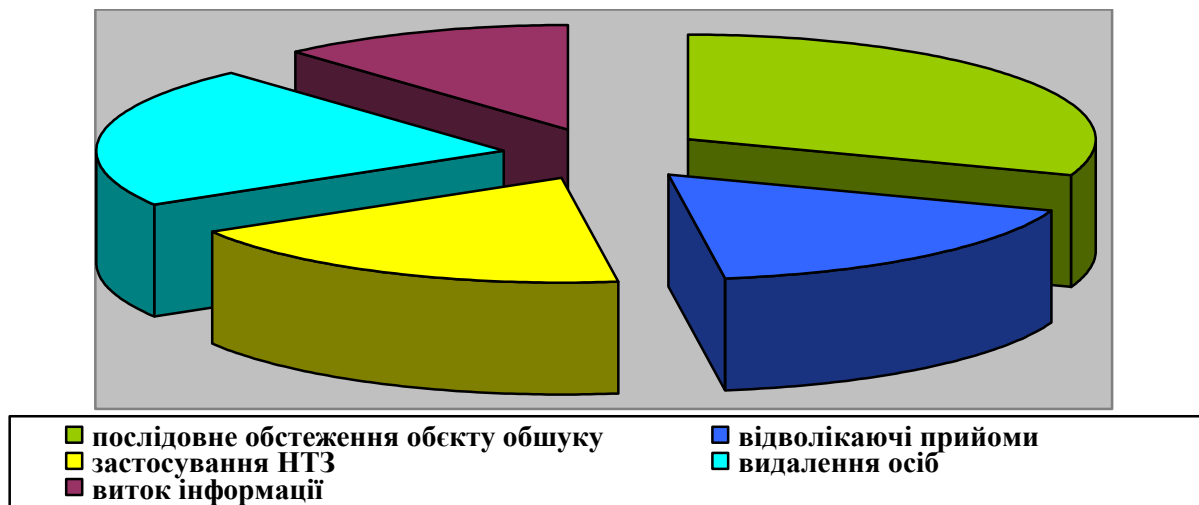

Схема № 3

Найбільш ефективні тактичні прийоми обшуку

Усі вилучені під час обшуку предмети необхідно зосереджувати в одному місці і залишати під постійним наглядом. Слід зазначити, що під час вилучення предметів повинні зберігатися ознаки, які вказують на причетність членів злочинних угруповань та їх лідерів до організованої злочинної діяльності. Всі виявлені під час одночасних обшуків матеріальні сліди злочину порівнюються з інформацією, яка отримана після проведення слідчих оглядів. Тому виявлення зв'язків між предметами, які вилучені під час проведення обшуків, дозволяє пов'язати їх з конкретною особою (лідером або членом злочинної групи) та довести їх причетність до організованої злочинної діяльності.

Отже, обшук необхідно проводити планомірно та послідовно.

Послідовність обирається керівником пошукової групи, але може бути ним змінена (*наприклад*, якщо буде виявлена схованка). Це місце слід перевірити негайно.

Під час *обшуку приміщень* детальному огляду піддається не тільки їхня внутрішня обстановка, але й зовнішні частини будинку. Оглядають стіни, сходи, балкони тощо. Під час обслідування підлоги, стін, сховищ застосовують аналітичні методи та технічні засоби виявлення тайників (*наприклад*, вимірювання та розрахунки, рентген, щупи, трали та інша пошукова апаратура).

Певні особливості має обшук у місцях загального користування або приміщеннях, у яких злочинці проживали раніше, а на момент обшуку у них мешкають інші особи. У цьому випадку керівник пошукової групи повинен вживати заходи до того, щоб не були розголошенні виявлені при цьому обставини особистого життя обшукуваного та інших осіб, які проживають (займають) або тимчасово перебувають у цьому приміщенні (ст. 185 КПК України).

Особливу увагу необхідно приділяти об'єктам, які підтверджують факт створення чи керівництва злочинного угруповання або допомагають встановити повний склад організованої групи. У цьому випадку необхідно виявляти об'єкти, які вказують на зв'язки членів злочинної групи, до яких можна віднести такі: документи й посвідчення осіб; фотографії, на яких зображені підозрювані з конкретними особами або на фоні певної місцевості (обстановки); відеоматеріали; поштово-телеграфну кореспонденцію та ін. Інформація, що міститься у кореспонденції, може істотно заповнити прогалини в оперативно-розшукових даних про зв'язки затриманих чи розшукуваних осіб та уточнити місця їх перебування. Виявляючи відеокасети чи касети від телефонних автовідповідачів доцільно їх переглядати і прослуховувати на місці обшуку, а за великої кількості – вилучати та переглядати (прослуховувати) у кабінеті слідчого.

Ця інформація має важливе криміналістичне значення для встановлення складу злочинного угруповання, підтвердження факту знайомств чи спільного

перебування підозрюваних у визначених місцях і у певний час, участі особи у вчинених злочинах та інших обставин, що мають значення для справи і можуть використовуватися згодом під час проведення допитів тих осіб, які заперечують свою причетність до організованої злочинної діяльності.

Нерідко під час обшуків у членів злочинних угруповань та їх лідерів (особливо тих, що учиняють злочини в економічній сфері, займаються викраденням й торгівлею людьми) виявляють комп'ютерну техніку, у якій може міститися інформація, яка має важливе значення для кримінальної справи та свідчить про причетність конкретних осіб до організованої злочинної діяльності. Це може бути інформація про:

- потерпілого (*наприклад*, компрометуючі матеріали, відомості про комерційну та іншу діяльність, телефони, адреси тощо);
- підготовку та вчинення злочинів (*наприклад*, плани, графіки, схеми);
- злочинну діяльність групи (*наприклад*, списки членів групи, їх адреси, перелік майна, здобутого злочинним шляхом);
- осіб, які здійснюють захист злочинної діяльності угруповання (*зокрема*, відомості компрометуючого характеру на державних службовців; суми винагород, які отримані корумпованими особами за надані послуги; список адвокатів, які обслуговують злочинну групу) та ін.

Під час обшуку огляд комп'ютерної техніки має певну специфіку. Це обумовлюється об'єктивною можливістю швидко знищувати інформацію, яка у них міститься. Готуючись до обшуку, керівнику операції необхідно отримати інформацію про наявність комп'ютерної техніки, її можливості, технічні характеристики і запросити фахівця з комп'ютерних систем [167, с. 157]. Усі дії щодо роботи з комп'ютером повинен виконувати тільки фахівець, щоб уникнути можливості знищення наявної інформації. Тому для запобігання негативних

167 Мотлях О.І. Тактичні основи проведення обшуку у злочинах, пов'язаних з інформаційними технологіями // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2002. – №2. – С. 157-159.

наслідків необхідно забезпечити охорону засобів комп'ютерної техніки, а також даних і цінної інформації, що знаходиться в операційній системі. Необхідно блокувати роботу виробничого процесу, припинити надходження та виток будь-якого роду інформації з операційної системи.

Особливо уважно необхідно спостерігати, щоб ніхто із працівників установи, де проводиться обшук, не міг внести зміни до роботи комп'ютерної системи. У зв'язку з цим, на думку О.І. Мотлях, необхідно заборонити:

- ❖ усім працівникам торкатися до засобів комп'ютерної техніки з метою запобігання можливості пошкодження або знищення інформації;
- ❖ вимикати з мережі електропостачання технічні засоби;
- ❖ переставляти (переносити) з одного робочого місця окремі вузли технічного оснащення на інше або за межі приміщення;
- ❖ без дозволу слідчого телефонувати або відповідати на телефонні дзвінки, оскільки діалог може послужити відповідним сигналом для знищення інформації та ін.

На думку І.М. Горбаньова, слідчому до вимикання комп'ютерної техніки рекомендується скласти її схему та схему підключення до мережі (якщо така має місце) і провести фото- чи відеозйомку усього устаткування та всіх монтажних з'єднань (мається на увазі задню стінку системного блоку та адаптеру мережі) [168, с. 79].

У тих випадках, коли наявність комп'ютерної техніки виявляється після прибуття на місце проведення обшуку, необхідно негайно вжити заходів для запрошення фахівця [169, с. 157; 170, с. 13].

168 Горбаньов І.М. Особливості огляду місця події при розслідуванні незаконного використання комп'ютерних програм // Спеціальний випуск „Виявлення, фіксація та використання доказів у процесі досудового слідства”: Вісник ЛАВС України. У 2-х частинах. – Ч.2. – 2005. – С. 75-81.

169 Мотлях О.І. Тактичні основи проведення обшуку у злочинах, пов'язаних з інформаційними технологіями // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2002. – №2. – С. 157-159.

170 Дергай Г.Б. Вопросы теории и практики использования достижений научно-технического прогресса в расследовании пре ступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09 / Академия МВД Республики Беларусь, Минск, 2003. – 23 с.

Обшук на відкритій місцевості полягає у примусовому обстеженні ділянок місцевості, які належать або знаходяться у користуванні членів злочинної групи та їх лідерів, з метою виявлення об'єктів, що закопані у землю або приховані іншим способом. Обшук місцевості проводиться за такими ж правилами, як і обшук приміщень. Однак особливості таких обшуків обумовлюються значними площами території, що викликає певні труднощі у їх проведенні.

Територію, яка підлягає обшуку, необхідно оточити, а потім оглянути. Перед початком обшуку місцевість поділяється на ділянки (сектори) довжиною не більше 50 метрів, орієнтирами яких будуть дерева і кущі, що дозволяє керівнику пошукової групи спостерігати за діями учасників обшуку. Межі обшуку визначаються з урахуванням кількості учасників пошукових груп, характеру місцевості та об'єктів, які розшуковуються.

Якщо розшукувані об'єкти не були знайдені, то слідчий може провести обшук особи, у якої проводився обшук.

Обшук особи – це примусове обстеження тіла живої людини, її одягу, взуття і речей, що знаходяться при ній. Відповідно до ч. 3 ст. 184 КПК України обшук особи можна провести без постанови у таких випадках:

- ❖ при фізичному захопленні підозрюваного (обвинуваченого);
- ❖ при затриманні підозрюваного (обвинуваченого) або взяття його під варту;
- ❖ при наявності достатніх підстав вважати, що особа, яка знаходиться у приміщенні де проводиться обшук чи примусова виїмка, приховує при собі предмети або документи, які мають значення для встановлення об'єктивної істини у кримінальній справі.

Обшук особи може проводити тільки особа тієї самої статі, що й обшукуваний, у присутності понятих (не менше двох) тієї ж статі, що необхідно враховувати під час підготовки до обшуку. Обшук доцільно проводити у певній послідовності – “зверху до низу”, “від загального до окремого”.

Обстеження тіла обшукуваного доцільно здійснювати у присутності лікаря. Слід перевірити волосся обшукуваного, оглянути пахові западини і природні отвори. При провадженні обшуку особи може використовуватися портативний металошукач. Якщо є припущення, що обшуканий проковтнув важливий для слідства об'єкт, то виникає необхідність в обстеженні його за допомогою рентгенівської установки [171, с. 132].

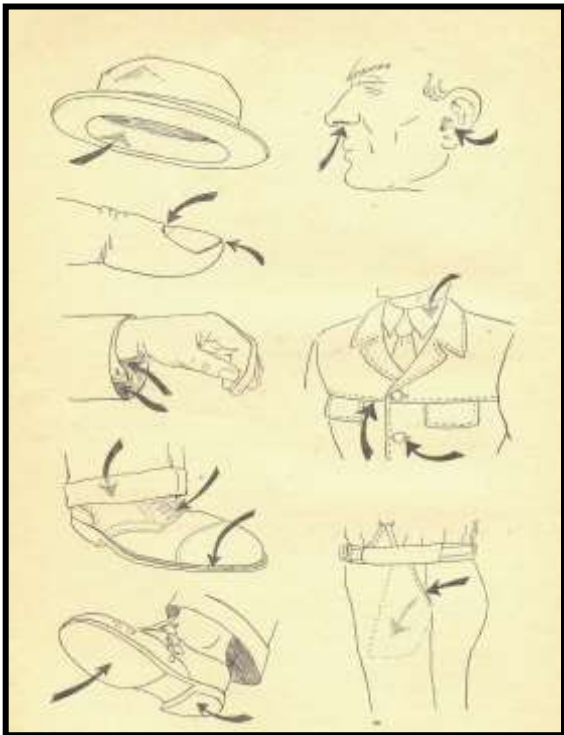

Рисунок № 11
Місця на тілі та одягу людини,
які доцільно досліджувати для виявлення
можливих слідів, що мають значення для
кримінальної справи¹⁷².

Усі виявлені об'єкти (зброю, предмети, документи, цінності) слідчий повинен пред'явити понятим та іншим особам, які приймають участь у даній слідчій дії, акцентуючи увагу на їх ознаках, прикметах, особливостях та місці і способах зберігання або приховання. При проведенні обшуку поняті завжди повинні знаходитися біля слідчого з метою особистого сприйняття обстановки, у якій проводиться слідча дія, а також заходити (входити) до об'єктів обшуку разом із керівником операції.

171 Настільна книга слідчого: Наук. – практ. Видання для слідчих і дізнавачів / Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін. – К.: Видавничий дім „Ін Юре”, 2003.

172 Арне Свенссон, Отто Вендель Раскрытие преступлений. – М.: Изд-во иностранной литературы., 1956.

Нажаль у слідчій практиці мають місце порушення зазначених рекомендацій, що тягне за собою негативні наслідки.

Приклад: Так, слідчий разом з понятими та іншими учасниками обшуку зайшов до квартири, де проживав Ю. Пред'явивши постанову про проведення обшуку, слідчий запропонував Ю. добровільно видати об'єкти, які зазначені у постанові. На пропозицію слідчого Ю. відповів відмовою. Слідчий, залишивши понятих у прихожій кімнаті, розпочав обшук. У ванній кімнаті під раковиною він виявив та вилучив пістолет "ПМ", яким Ю. вчиняв розбійницькі напади. Увійшовши до прихожої слідчий пред'явив зброю понятим. Ю., заявив, що під час обшуку слідчий підкинув зброю. Поняті не змогли засвідчити факт виявлення та вилучення зброї.

При необхідності усі учасники даної слідчої дії можуть бути попереджені про кримінальну відповідальність за розголошення даних обшуку за ст. 387 КК України "Розголошення даних досудового слідства або дізнання".

В.Г. Лісогор, вказує, що слідчий зобов'язаний попередити свідків, потерпілого, захисника, експерта, спеціаліста, перекладача, понятих, а також інших осіб, присутніх під час проведення слідчої дії, про обов'язок дотримання таємниці досудового слідства. Від зазначених осіб необхідно відібрати письмове зобов'язання не розголошувати без його дозволу інформації, що становить таємницю досудового слідства [173, с. 8].

Обшук можна вважати закінченим, якщо усі об'єкти, які зазначені у постанові, виявлені та вилучені. Якщо обшук не дав позитивних результатів, то необхідно ще раз перевірити дані, які має керівник пошукової групи, та проаналізувати свої дії під час обшуку, про що повідомити керівника операції.

Закінчивши проведення процесуальної дії слідчий переходить до заключного етапу – *фіксації ходу та результатів обшуку*.

173 Лісогор В.Г. Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВС України. – К., 2003. – 20 с.

4. Виїмка: поняття та підстави проведення.

Виїмка – це самостійна слідча дія, яка провадиться у випадках необхідності вилучення лише певних предметів і документів, коли точно відомо, де і в кого вони знаходяться [174]. Процесуальний порядок проведення виїмки регламентується ст.ст. 178-184, 186, 187¹, 188, 189 КПК України.

Виїмка є самостійною слідчою дією, яка проводиться за вмотивованою постановою слідчого в тих випадках, коли слідчий має точні дані, що предмети чи документи, які мають значення для справи, знаходяться в певної особи чи в певному місці (ст. 178 КПК України). Під певним місцем слід розуміти не тільки конкретне місце, а й установу, підприємство, організацію, будинок або квартиру.

При розслідуванні організованої злочинної діяльності під час проведення виїмки використовуються усі вище перелічені організаційно-тактичні заходи, які застосовуються під час проведення обшуків.

До *обов'язкових учасників виїмки* можна віднести:

- 1) особу, яка проводить дану слідчу дію;
- 2) не менше двох понятих;
- 3) особу, яка займає дане приміщення, а за її відсутності – представника житлово-експлуатаційної організації або місцевої Ради депутатів (ч. 1 ст. 181 КПК).

До *необов'язкових учасників виїмки* відносяться особи, які залучаються для якісного та ефективного проведення цієї слідчої дії, питання про участь яких, вирішується слідчим, виходячи зі слідчої ситуації.

У постанові слідчого повинно бути зазначено, які предмети і документи підлягають вилученню, які відомості є у слідчого про місце їх знаходження, яке значення вони мають для розслідування справи.

Якщо особа відмовляється видати об'єкти, які зазначені у постанові слідчого, то він може провести дану слідчу дію примусово (*примусова виїмка*).

174 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л.,

Примусова виїмка із житла чи іншого володіння особи проводиться лише за вмотивованою постановою судді, яка виноситься з додержанням порядку, встановленого ч. 5 ст. 177 КПК України.

В.В. Пясковський, дослідивши кримінальні справи про торгівлю людьми, дійшов до висновку, що інколи замість проведення виїмки необхідні документи витребуються шляхом відповідного запиту, що нерідко призводить до втрати, знищення або фальсифікації необхідних документів. Тому, на думку автора, заміна виїмки витребуванням предметів та документів у порядку ст. 66 КПК України є недоцільною й небажаною [175, с. 16].

Виїмка документів, що становлять державну та/або банківську таємницю, проводиться тільки з санкції прокурора або його заступника і в порядку, погодженому з керівником відповідної установи.

5. Фіксація результатів обшуку та виїмки.

Про проведення обшуку або виїмки слідчий складає *протокол* у двох примірниках з додержанням правил ст. 85 КПК України. Вказаний протокол є обов'язковим засобом фіксації обшуку та виїмки.

В протоколі повинні міститися такі відомості:

- ❖ підстави для проведення обшуку (виїмки);
- ❖ відомості про об'єкт у якому було проведено обшук (виїмку);
- ❖ відомості про особу у якої було проведено обшук (виїмку);
- ❖ дані про спеціаліста, який здійснював фотозйомку або відеозапис; відомості про фото- чи відеоапаратуру, приладдя до неї, відеокасету; дані про умови зйомки;

Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001. – С. 308.

175 Пясковський В.В. Методика розслідування торгівлі людьми: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 /

- ❖ дії слідчого та результати обшуку (виїмки);
- ❖ заяви та зауваження присутніх під час слідчої дії осіб (якщо такі є), зроблені з приводу тих чи інших дій слідчого та пошукової групи.

Усі предмети і документи, які підлягають вилученню, слідчий повинен перелічити в протоколі обшуку (виїмки) чи у доданому до нього опису із зазначенням їх назви, кількості, розміру, ваги, кольору, матеріалу, з якого вони виготовлені, та індивідуальних ознак (прикмет). Щодо кожного предмета повинно бути зазначено в якому саме місці та за яких обставин він був виявлений. У необхідних випадках вилучені об'єкти повинні бути на місці обшуку або виїмки упаковані та опечатані (ст. 186 КПК України).

Протокол обшуку або виїмки і опис вилучених об'єктів підписують слідчий, поняті, особа, у якої проводилася слідча дія, та особи, які були присутні.

До додаткових (факультативних) засобів фіксації можна віднести: фотозйомку та відеозапис, складання планів, таблиць, схем, графіків, рисунків, креслень та ін. Про застосування вказаних засобів фіксації повинно бути зазначено у протоколі, а фотографії та відеокасети додані до нього.

Особливості застосування відеозапису.

Відеозапис доцільно застосовувати під час фіксації ходу та результатів обшуку (виїмки), якщо керівнику операції необхідно одержати уяву про способи приховання різного роду предметів і цінностей, характер використаних злочинцем схованок та ін.

При проведенні відеозйомки суттєве значення має не лише сам факт виявлення предметів, але й їх кількість, асортимент та спосіб збереження, поведінка та реакція осіб, у яких проводиться обшук або виїмка. Об'єктами зйомки можуть бути місця виявлення об'єктів, самі об'єкти, а також обстановка місця проведення обшуку (виїмки).

Зйомку необхідно починати з моменту пред'явлення слідчим постанови про проведення обшуку (виїмки), роз'яснення прав та обов'язків учасникам слідчої дії та пропозиції особі, у якої проводиться обшук (виїмка), добровільно видати предмети (документи), що мають значення для встановлення істини у справі та цікавлять слідство. У цьому випадку важливо чітко зафіксувати реакцію особи, у якої проводиться обшук (виїмка), її відповідь та інші дії.

При виявленні схованки проводиться оглядовий відеозапис, тобто фіксується сама схованка з навколишньою обстановкою у загальному виді до виїмки звідти предметів, та в процесі виїмки. Після чого знімаються об'єкти, що знаходилися у схованці та були вилучені з неї.

Також за допомогою відеозапису фіксується добровільна видача речей, показ місця їхнього збереження, наявність спеціальних схованок (особливостей побудови, способів їх відчинення та маскування).

Підсумовуючи необхідно зазначити, що розслідуючи злочини, які учинені злочинними угрупованнями, необхідно враховувати, що злочинці не завжди можуть зберігати зброю, засоби учинення злочинів, викрадені предмети, цінності та інші об'єкти, що мають значення для справи, за місцем проживання, а користуються послугами осіб, які не приймали безпосередньої участі у вчинених злочинах (або не входять до складу злочинних угруповань), але здатних за певну винагороду зберігати у себе вказані об'єкти. Такі особи, як правило, приховують свої зв'язки зі злочинцями, тому під час підготовки до проведення одночасних обшуків або виїмок важливо виявити таких осіб, застосовуючи низку оперативно-розшукових заходів. Це дозволяє економити час, сили та засоби і тим самим сприяє реалізації принципу наступальності у боротьбі із організованою злочинністю.

2.2. ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ ДЛЯ ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ З ОСОБИСТІСНИХ ДЖЕРЕЛ

Інформація з особистісних джерел отримується слідчим під час проведення допитів та очних ставок. Загалом, загальна тактика проведення допитів і очних ставок достатньо висвітлена вченими у криміналістичній літературі. Однак, незважаючи на це, допити членів злочинних угруповань та їх лідерів, які причетні до організованої злочинної діяльності, поділяють погляди й норми злочинного світу і прагнуть протидіяти слідству на усіх стадіях досудового розслідування, мають свої складнощі, специфіку та особливості. Зважаючи на це, у даному розділі роботи розглянемо організаційно-підготовчі заходи і тактичні прийоми проведення допитів членів злочинних угруповань та їх лідерів із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

2.2.1. ТАКТИКА ДОПИТУ ТА ОЧНОЇ СТАВКИ

Допит є найбільш розповсюдженою слідчою дією, за допомогою якої збирається інформація про організовану діяльність злочинних угруповань та їх лідерів. У той же час допит – одна з найскладніших слідчих дій. Допитуваним членам злочинних угруповань притаманні високий рівень організованості й суворе дотримання правил внутрішньої поведінки. Злочинці не зацікавлені у повному й всебічному розкритті та розслідуванні злочину, що не може не впливати на правдивість їх показань. Тому для успішного проведення допиту і отримання позитивних результатів слідчі повинні володіти знаннями про закони мислення, логічні методи і прийоми, закономірності психології та тактичні прийоми допиту, що розроблені у криміналістиці.

За результатами досліджень В.П. Бахіна, В.К. Весельського і Т.С. Малікова проведення допиту займає понад 80 % робочого часу слідчих, який взагалі витрачається на проведення слідчих дій [176, с. 5]. Тому професіоналізм й майстерність слідчого під час проведення допиту значною мірою зумовлює якість та результативність проведення досудового розслідування.

Вагомий внесок у розробку наукових основ проведення допитів та очних ставок зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, П.Д. Біленчук, А.М. Васильєв, В.К. Весельський, Л.Я. Драпкін, А.В. Дулов, С.П. Єфімічев, Л.М. Карнеєва, В.М. Карагодін, В.О. Коновалова, В.С. Комарков, В.С. Кузьмічов, М.І. Кулагін, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, С.М. Стахівський, С.С. Ординський, М.І. Порубов, С.Я. Розенбліт, М.В. Салтевський, В.М. Тertiшник, В.Ю. Шепітько, М.Л. Якуб, О.Ю. Ямпольський та багато інших. Однак, незважаючи на вагомий внесок у розробку загальної тактики допиту, детальнішого висвітлення потребують організаційно-підготовчі заходи і тактичні прийоми проведення допитів членів організованих злочинних угруповань та їх лідерів.

1. Поняття, мета та різновиди допиту.

Допит – це слідча дія, яка являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, котрі беруть у ньому участь, та спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі [177, с. 252].

176 Бахін В.П., Весельський В.К., Маліков Т.С. Поліцейський допит у США (поради допитуючому): Навчальний посібник. – К.: НВТ “Правник”, 1997.

177 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001. – С. 252.

В результаті такого спілкування відбувається процес передачі та сприйняття інформації від того, хто говорить, до того, хто слухає. Цей процес умовно можна поділити на такі *етапи*:

- 1) витребування слідчим інформації від допитуваних осіб;
- 2) передача інформації від допитуваних до слідчого;
- 3) аналіз та оцінка слідчим отриманої інформації.

Мета допиту – отримання повних та об’єктивно відображуючих дійсність показань. Ці показання є *джерелом доказів*, а фактичні дані, які в них містяться, – *доказами* [178, с. 252; 179, с. 106].

Задачі допиту:

- отримання доказів за кримінальною справою;
- встановлення об’єктивної істини у справі;
- перевірка слідчих версій, висунутих на початковому етапі розслідування;
- встановлення фактичних даних про підготовку, вчинення та приховання злочинів членами злочинних угруповань та їх лідерами;
- встановлення обставин, які сприяли або перешкождали учиненню злочину (зокрема, наявність навідників; використання корупційних зв’язків із представниками державної влади й управління, правоохоронних органів та ін.);
- збирання відомостей про особу лідера злочинного угруповання та їх членів, а також їх зв’язки (не обов’язково злочинні);
- вжиття заходів профілактичного характеру з метою виховання громадян тощо.

Загальні принципи допиту: законність, об’єктивність, всебічність й повнота, активність, цілеспрямованість, своєчасність, необхідність врахування особистих якостей допитуваного, використання оперативно-розшукової інформації та ін.

178 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.

179 Настільна книга слідчого: Наук. – практ. Видання для слідчих і дізнавачів / Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін. – К.: Видавничий дім „Ін Юре”, 2003.

Процесуальний порядок проведення допиту закріплений у ст.ст. 107, 143-146, 166-171, 201, 300, 303, 304, 307, 308, 311 КПК України, дотримання якого є обов'язковим.

Допит можна класифікувати за наступними підставами:

1. *За процесуальним становищем допитуваного* – допит свідка (ст. 167 КПК), потерпілого (ст. 171 КПК), підозрюваного (ст. 107 КПК), обвинуваченого (ст. 143 КПК), підсудного (ст. 300 КПК), експерта (ст. 201 КПК).

2. *За послідовністю проведення* – допит на початковому та подальшому етапах досудового розслідування; первинний, додатковий та повторний.

3. *За віковими особливостями суб'єктів* – допит малолітнього, неповнолітнього, дорослого (повнолітнього) та особи похилого віку. В.Ю. Шепітько зазначає, що у науковій літературі з психології запропоновано шість вікових груп неповнолітніх (тих, які не досягли 18 років):

а) дитячий вік – до 1 року;

б) раннє дитинство – від 1 до 3 років;

в) дошкільний вік – від 3 до 7 років;

г) молодший шкільний вік – від 7 до 11-12 років;

д) підлітковий вік – від 11 до 14-15 років;

е) старший шкільний вік – від 14 до 18 років [180, с. 281].

4. *За психофізичним станом суб'єктів* – допит глухонімого, сліпого, психічно хворого та ін.

5. *За слідчою ситуацією, що склалася* – допит у конфліктних та безконфліктних ситуаціях. До *конфліктних ситуацій* можна віднести учинення допитуваними активної протидії розслідуванню, відсутність психологічного контакту із допитуваним, відмова від давання показань, дача за відомо неправдивих показань, компрометація слідчого, негативний вплив на сумління

180 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.

учасника очної ставки та ін. *До безконфліктних ситуацій* можна віднести бажання допитуваного співпрацювати зі слідством, намагання встановити об'єктивну істину, дача правдивих показань тощо.

Дослідження організованої злочинної діяльності дозволяє дійти висновку, що допити членів злочинних угруповань та їх лідерів зажди відбуваються у конфліктних ситуаціях (у 99 % випадків).

6. *За місцем проведення* – допит за місцем проведення досудового слідства, на місці події, за місцем перебування (СІЗО, ІТУ) або проживання допитуваного (постійного чи тимчасового).

7. *За часом проведення* – допит у денну (з 6.00 до 22.00 год.) або нічну (з 22.00 до 6.00 год.) добу.

8. *За колом учасників, які приймають участь у допиті* – допит віч-на-віч або за участю третіх осіб (*наприклад*, захисника, перекладача, батьків або інших законних представників, фахівця, прокурора, працівників міліції).

9. *За суб'єктами проведення* – допит, який здійснюється слідчим, дізнавачем, прокурором, суддею.

Особливими різновидами допиту є допит під час *очної ставки* та *перехресний допит*.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що класифікація допиту на види має практичне значення, оскільки залежно від виду допиту слідчий використовує ті чи інші тактичні прийоми (комбінації).

Загалом, як будь-яка слідча дія, допит членів організованих злочинних угруповань та їх лідерів складається з трьох **етапів**:

- 1) підготовка до проведення допиту */підготовчий/*;
- 2) безпосередній допит */робочий/*;
- 3) фіксація ходу та результатів допиту */заключний/*.

Зважаючи на це, розглянемо кожний етап допиту окремо.

2. Організаційно-підготовчі заходи до проведення допиту.

Своєчасна, ретельна та всебічна підготовка до допитів членів злочинних угруповань та їх лідерів є необхідною умовою отримання найбільш повних та об'єктивних показань у справі. Відсутність планування або неналежна підготовка до допитів призводить до їх поверховості та безрезультативності.

Загалом підготовку до допиту можна поділити на три рівня: **пізнавальний** (вивчення матеріалів кримінальної справи та особи злочинця, ознайомлення з оперативно-розшуковою інформацією), **прогностичний** (визначення кола осіб, які підлягають допиту та послідовності їх проведення) та **синтезуючий** (визначення місця і часу проведення слідчої дії, способу виклику на допит, складання плану допиту).

Під час підготовки до проведення допитів членів злочинних угруповань та їх лідерів слідчий повинен здійснювати такий **комплекс організаційно-підготовчих заходів**:

1. Повне, всебічне та ретельне вивчення матеріалів кримінальної справи. Вивчення слідчим матеріалів справи є необхідною передумовою успішного проведення допиту. Аналізу підлягають дані, які містяться як у протоколах слідчих дій, так і в інших матеріалах справи. Це дозволяє виявити існуючі прогалини, розбіжності й суперечності між учасниками процесу та своєчасно вжити заходів щодо їх усунення. У протилежному випадку деякі обставини можуть залишитися невстановленими, що не може не вплинути на повноту, всебічність та об'єктивність розслідування і тягне за собою, як правило, необхідність проведення додаткових або повторних допитів та очних ставок. Вивчення матеріалів справи дозволяє встановити коло осіб, які підлягають допиту, визначити предмет допиту, сформулювати запитання допитуваному, обрати низку тактичних прийомів, які будуть використовуватися під час допиту.

Важливе місце займає аналіз результатів таких слідчих дій, як огляд місця події та обшук. Дослідження їх може бути корисним для висування версій про механізм учинених злочинів та осіб, які їх вчинили. Ігнорування даної вимоги може призвести до поверховості, непослідовності та нецілеспрямованості допитів.

2. Визначення предмету допиту та сформованої слідчої ситуації.

Визначення предмету допиту полягає у встановленні обставин, які можуть бути відомі допитуваному. Як правило, найбільш повною інформацією про обставини злочинної діяльності організованих угруповань володіють їх лідери (організатори). З усього обсягу зібраних відомостей потрібно відібрати ті, що відносяться до предмету допиту. Їх необхідно правильно оцінити та найбільш повно використати під час допиту. На підставі визначеного предмету допиту слідчий формулює запитання для допитуваного та обирає систему тактичних прийомів (комбінацій).

До *предмету допиту* членів злочинних угруповань та їх лідерів можна віднести з'ясування таких обставин:

- відомості про виникнення злочинного задуму;
- відомості про об'єкт посягання, мотив злочину, відношення особи до злочинних наслідків;
- способи підготовки та вчинення злочинів, послідовність злочинних дій, а також особливості приховування організованої злочинної діяльності (її характер);
- час, місце, обстановка та механізм учинення злочинів;
- відомості про особу злочинця (лідера кримінального угруповання та його членів, організатора конкретних злочинів);
- умови, за яких допитуваний спостерігав будь-які предмети або явища;
- психологічний та фізичний стан особи в момент сприйняття чи після нього;
- загальна здібність допитуваного до певного сприйняття, запам'ятовування та відтворення;

- обставини, що сприяли або перешкоджали учиненню злочинів;
- способи формування організованої групи (залучення до складу угруповання) та характер злочинної діяльності;
- виявлення психологічної й функціональної структури злочинного угруповання (кількісний й якісний склад, рівень організованості) та розподілу функціональних обов'язків;
- кількісний склад угруповання при учиненні кожного епізоду злочинної діяльності, конкретні дії кожного, навички володіння зброєю та прийомами боротьби;
- характер міжособистісних відносин всередині угруповання, а також вивчення психологічних та особистісних якостей членів злочинної групи;
- виявлення осіб, які не брали безпосередньої участі у скоєних злочинах, але обізнаних про їх підготовку, вчинення або приховання;
- наявність корумпованих зв'язків та зв'язків з іншими злочинними групами;
- способи протидії досудовому розслідуванню та впливу на потерпілих, свідків і членів групи, які дають правдиві показання;
- відомості про озброєність, засоби зв'язку та технічну оснащеність злочинців;
- наявність в злочинній групі конфліктів, протиріч та розбіжностей;
- способи легалізації отриманих прибутків та відтворення організованої злочинної діяльності групи;
- встановлення осіб, які залишилися на волі і продовжують злочинну діяльність або налагоджують зв'язки між членами угруповання та намагаються створити єдину, вигідну для усіх лінію поведінки та ін.

Наведений перелік обставин, що підлягають з'ясуванню, не є вичерпним, оскільки предметом допиту можуть бути будь-які обставини, що мають значення для встановлення істини у справі. Кожне питання може бути предметом очної ставки та інших слідчих дій.

3. Визначення кола осіб, які підлягають допиту залежить від низки факторів, у тому числі й від обсягу наявної інформації. Вказівки на конкретних осіб, яким відомі певні обставини справи, можуть міститися в матеріалах кримінальної справи, а також виявлятися під час проведення оперативно-розшукових заходів та інших слідчих дій.

4. Визначення послідовності проведення допитів. Рішення слідчого про послідовність допитів членів злочинних угруповань повинно ґрунтуватися на оцінюванні таких обставин:

- 1) особи злочинця, його віку, психічних властивостей, наявності злочинного (життєвого) досвіду, судимості, становища в структурі злочинного угруповання та ролі у вчинених злочинах (*наприклад*, неповнолітніх підозрюваних необхідно допитувати невідкладно);
- 2) наявності доказів про злочинну діяльність відносно кожного допитуваного та їх зацікавленості у кінцевому результаті досудового розслідування;
- 3) ступені участі кожного допитуваного у спільній злочинній діяльності групи;
- 4) стан емоційного збудження допитуваного – є найбільш сприятливим моментом для початку допиту, оскільки після вчинення злочину та безпосереднього затримання злочинці знаходяться у стані напруженості (сильно переживають, хвилюються) і не здатні повною мірою протидіяти розслідуванню (*наприклад*, швидко продумати досить переконливий захист, створити неправдиве алібі);
- 5) характеристики відносин між членами злочинного угруповання (наявність розбіжностей, конфліктів та протиріч) та ін.

Складність цього завдання полягає у латентності взаємовідносин між членами злочинного угруповання, чим і пояснюються численні помилки у визначенні дійсного статусу затриманих. Характер таких відносин дає можливість виділити лідерів угруповання серед інших активних членів групи та простих виконавців. Слідчий повинен одержати повну інформацію про кількість злочинців, про дії й функції кожного під час учинення злочинів. Ці дані сприяють

виявленню лідера, визначенню ролі та місця кожного в структурі групи, а також встановленню найбільш “слабкої ланки”, яка піддається психологічному впливу і зможе сприяти розслідуванню.

На підставі дослідження правоохоронної практики з розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями, можна дійти висновків, що ***невідкладному першочерговому допиту підлягають особи які:***

- ❖ найбільш поінформовані про обставини справи, неповною мірою зацікавлені у тому, щоб злочин залишився не розкритим, та можуть повно й об’єктивно викласти інформацію, що має значення для кримінальної справи;
- ❖ безпосередньо пов’язані між собою епізодами злочинної діяльності, що дозволяє у разі необхідності провести очні ставки між ними;
- ❖ виконували другорядні функції під час учинення злочинів (*зокрема, після викриття злочинного угруповання вони можуть претендувати на роль свідків чи пособників, а ніяк не співвиконавців*);
- ❖ мають незначний злочинний досвід, не притягувалися до кримінальної відповідальності, піддаються психологічному впливу, схильні переоцінювати ступінь поінформованості слідчого або мають у групі статус “опозиціонерів” і конфліктують з лідером й іншими членами злочинного угруповання та ін.

Усі перелічені особи підлягають невідкладному першочерговому допиту, оскільки протягом певного часу під впливом лідерів злочинних угруповань вони можуть відмовитися від давання показань або приховати інформацію, яка необхідна для розкриття злочинів. Зважаючи на це, допит таких підозрюваних за часом повинен максимально наближатися до їх затримання, що дозволяє *використовувати фактор раптовості та створювати напругу*. Тобто допитувати злочинців необхідно одночасно відразу ж після їх затримання, не даючи можливості обміркувати своє становище, обрати загальну лінію поведінки, проаналізувати обсяг доказової інформації, що має слідчий, та протидіяти досудовому розслідуванню.

Правильне визначення послідовності допитів підозрюваних дозволяє отримати нові докази, які слідчий може використовувати під час допитів інших членів злочинного угруповання. Невиправдане зволікання допиту тягне відмову давати показання та приховання доказової інформації, яка необхідна для розкриття та розслідування злочинів.

5. Вивчення особи злочинця полягає у з'ясуванні його соціально-психологічної характеристики, рівня інтелекту, схильностей, характеру, способу життя та мислення. Вивчення особи злочинця дозволяє слідчому в найкоротший проміжок часу встановити з ним психологічний контакт, обрати найбільш доцільні та ефективні прийоми і способи впливу для отримання правдивих показань, прогнозувати та діагностувати можливу поведінку членів злочинних угруповань у тій чи іншій ситуації, що склалася під час допиту.

Відомості про допитувану особу можна одержати з матеріалів справи або використовуючи оперативну інформацію; шляхом допиту родичів, знайомих або осіб, які її оточують (*зокрема*, за місцем роботи, навчання, проживання), вивчення особової справи за місцем роботи, навчання та ін. Якщо особа була раніше засуджена, то доцільно вивчити архівні справи, що дає можливість отримати інформацію про тактику поведінки, яку вона обирає на допитах, про форми протидії розслідуванню, скласти уявлення про мотивацію злочинних дій тощо.

При отриманні матеріалів справи, слідчий одразу повинен не зволікаючи встановити чи знаходиться підозрюваний на обліках у психіатра та нарколога, чи притягувалася раніше до кримінальної відповідальності (коли і яким судом засуджена, за який злочин, де відбувала покарання, коли звільнилася з місць позбавлення волі). Якщо особа була засуджена, то необхідно витребувати копію вироку та приєднати її до кримінальної справи для прийняття рішення щодо ставлення в її вину кваліфікуючої ознаки повторність.

Отже, вивчення особи допитуваного здійснюється застосуванням певних методів: спостереження, бесіди, аналізу результатів діяльності, узагальнення

незалежних характеристик та ін. [181, с. 262].

Без з'ясування психологічної характеристики кожного члена організованої групи і глибокого розуміння психології злочинного угруповання неможливо тактично правильно і за короткий проміжок часу вирішити питання розпаду групи тим чи іншим способом (наприклад, ізоляція, зміна лідера, переорієнтація окремих членів чи усієї групи тощо).

6. Збирання оперативної інформації про лідера і членів злочинного угруповання (склад злочинної групи) та вчинені ними злочини дозволяє визначати лінію поведінки злочинців на досудовому слідстві, мотиви й способи вчинення злочинів, відношення до тих чи інших доказів та запобігати домовленостям між собою та свідками (потерпілими). Таку інформацію можна використовувати для висунення слідчих версій або вибору низки тактичних прийомів допиту. Але інформація, яка отримана оперативним шляхом, у випадку використання у кримінальному процесі, обов'язково повинна містити відомості про джерело, з якого вона була отримана, для подальшої її перевірки.

Оперативна інформація про членів ОЗУ повинна бути законспірована та захищена від витоку. Планування у цьому випадку запобігає випадковому розголошенню джерела, отриманої інформації, непродуманим питанням або пред'явленню доказів, наявність яких у слідчого на певному етапі розслідування дозволяє злочинцям здогадатися про джерело їх отримання.

7. Підбір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному. До речових доказів (ст. 78 КПК України) можна віднести предмети, які були знаряддями учинення злочину, зберегли на собі сліди злочину або були об'єктом злочинних дій, гроші, цінності та інші речі, нажиті злочинним шляхом, і усі інші предмети, які можуть бути засобами для розкриття злочину і виявлення винних. До інших матеріалів, що пред'являються допитуваному, можна

181 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.

віднести листи, документи, блокноти, записники тощо.

8. Визначення часу проведення допиту. Приймаючи рішення про час проведення допиту (ст.ст. 107, 143 КПК України), необхідно виходити з конкретної слідчої ситуації, що склалася під час розслідування. Допити членів злочинних угруповань та їх лідерів, особливо після їх затримання, необхідно проводити негайно, щоб запобігти змові між ними, визначенню лідером загальної лінії поведінки на досудовому слідстві і впливу на допитуваних з боку злочинної групи та інших зацікавлених осіб. Допит, окрім виняткових випадків, повинен проводитися удень.

На підставі вивчених кримінальних справ та оперативних матеріалів підрозділів БОЗ можна дійти до висновків, що результативність допитів членів злочинних угруповань напряду залежить від часу та раптовості їх проведення безпосередньо після затримання злочинців. Так, зведені дані дослідження можна відобразити у таблиці № 2.

Таблиця № 2.

Характеристика результативності допитів лідерів та членів організованих злочинних угруповань залежно від часу та раптовості їх проведення

№ з/п	Характеристика результативності допитів	Термін проведення допитів, після затримання				
		<i>без посередньо після затримання</i>	<i>протягом 3 годин</i>	<i>протягом 1 доби</i>	<i>протягом 3 діб</i>	<i>протягом 10 діб</i>
1	Повні та об'єктивні показання	29%	20%	13%	7%	3%
2	Не повні (часткові) показання	57%	53%	47%	45%	44%
3	Неправдиві показання	4%	13%	21%	24%	26%
4	Відмова від дачі показань	10%	14%	19%	24%	27%
		100%	100%	100%	100%	100%

Отже, чим більше часу пройшло з моменту затримання підозрюваних (обвинувачених), тим менш результативнішим буде допит. Будь-яке невиправдане зволікання із проведення допитів членів злочинних угруповань тягне за собою отримання неправдивих показань або взагалі відмови від їх дачі.

9. Визначення способу виклику на допит. Визначаючи спосіб виклику допитуваного (ст.ст. 134-136 КПК України), слідчий повинен враховувати, що такий контакт носить не добровільний, а примусовий характер. Тому значна частина викликаних не проявляє позитивних емоцій, що є серйозною перешкодою для встановлення психологічного контакту. Обираючи спосіб виклику на допит, необхідно пам'ятати, що про цей факт може стати відомо членам злочинного угруповання та іншим особам, які зацікавлені у результатах кримінальної справи, і можуть негативно вплинути на нього.

Приклад: Так, при розслідуванні грабіжницького нападу слідчий у присутності захисника підозрюваного А., викликав по телефону свідка Б. для проведення між ними очної ставки, яка була запланована на наступний день. Під час розмови слідчого зі свідком захисник запам'ятав домашній номер телефону останнього. У вечорі того ж дня свідку погрожували фізичною розправою у випадку дачі показань, що викривають А. у злочинній діяльності. Під час проведення очної ставки Б. відмовився від частини своїх показань.

Є.Д. Лук'янчиков зазначає, що виклик на допит може відбуватися в умовах обмеженої інформації про особу, тому важко прогнозувати можливі її наміри й дії. Звідси прийняття рішення про виклик для допиту та вибір засобу виклику відбувається в умовах тактичного ризику. Отже, слідчий за наявності певних даних повинен прогнозувати небажану поведінку особи, яку викликає на допит [182, с. 228-232; 183, с. 136].

182 Лук'янчиков Є.Д. Виклик на допит: правові, організаційні, тактичні аспекти // Наук. вісник НАВСУ. – 2003. - №2. – С. 228-232.

183 Лук'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: Монографія. – К.: НАВСУ, 2005. – 360 с.

Відповідно до ст. 134 КПК України обвинувачений викликається до слідчого по телефону, телефонограмою, телеграмою або повісткою, яка вручається йому під розписку, із зазначенням часу вручення. В разі тимчасової відсутності обвинуваченого повістка для передачі йому вручається під розписку кому-небудь з дорослих членів сім'ї, які разом з ним проживають, житлово-експлуатаційній адміністрації або за місцем його роботи. Особа, яка перебуває під вартою, викликається через адміністрацію місця попереднього ув'язнення. Якщо особа не з'являється без поважних причин до органів досудового слідства, то вона підлягає *приводу* (примусовому доставлені до слідчого), який здійснюється ОВС за мотивованою постановою слідчого. Привід, окрім виняткових випадків, повинен здійснюватись удень (з 6.00 до 22.00 годин за місцевим часом).

Після встановлення особи, яка підлягає приводу, працівник міліції оголошує їй постанову (ухвалу) про привід під розписку. Відмова від підпису із зазначенням мотивів відзначається у постанові (ухвалі) і затверджується виконавцем приводу. При посилянні особи, яка підлягає приводу, на хворобу, що позбавляє її можливості слідувати до місця виклику, захворювання повинно бути підтвержене в установленому порядку лікарем. Якщо особа, яка підлягає приводу, виявила бажання добровільно слідувати до місця виклику, від неї береться письмове зобов'язання про явку у зазначений строк. У випадку відмови від добровільної явки особа доставляється до місця виклику примусово у супроводі працівника міліції.

У разі злісної непокори або опору законній вимозі працівника міліції слідувати до місця виклику складається протокол (акт), в якому зазначається місце, час та характер порушення, а також свідки. Злісне ухилення особи, яка підлягає допиту, від явки до слідчого тягне за собою накладення штрафу відповідно до ст. 185⁴ КпАП України.

Примусовий привід повинен здійснюватися виключно за наявності достатніх на те підстав. За порушення встановлених законом прав та свобод

громадян передбачена кримінальна відповідальність відповідно до ст. 371 КК України.

У правоохоронній практиці найбільш розповсюдженим способом виклику осіб на допит є повістка (61% опитаних респондентів), у якій повинно бути зазначено, хто викликається, куди і до кого, день і час явки, наслідки неявки, передбачені ст.ст. 70, 71 КПК України. З тактичних міркувань у повістці не завжди доцільно зазначати підстави за якими викликається особа на допит, що, на думку В.Г. Лісогора, сприяє запобіганню протидії розслідуванню та забезпеченню таємниці досудового слідства.

Приклад: Під час давання хабара посадовій особі однієї з установ м. Києва був присутній підлеглий хабароотримувача П. Слідчий передбачав, якщо підозрюваний (керівник установи) дізнається, що П. викликають до органів досудового розслідування за фактом давання хабара, то останній буде підданий психологічному впливу з метою давання ним неправдивих показань. З метою запобігання такої негативної ситуації, слідчий у повістці, зазначив що П. викликається за фактом хуліганських дій (який раніше дійсно мав місце у цій установі і з якого проводилося розслідування), очевидцем якого, окрім інших осіб, був також і П. Таке мотивування не насторожило не тільки самого П., а і його начальника, оскільки вже низка співробітників цієї установи викликалась з цього приводу в орган розслідування. Коли П. прибув до слідчого, той роз'яснив йому, що він викликаний за фактом давання хабара та запропонував розповісти про учинений злочин. Для П. пропозиція слідчого розповісти про отримання хабара його начальником була несподіваною, оскільки він вважав, що про це слідчому не відомо, і докладно розповів про учинений у його присутності злочин. Таким чином, приховання мети виклику на допит дозволило досягнути позитивного результату [184, с. 118].

184 Лісогор В.Г. Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства: Науково-практичний посібник. – Д.: Юрид. академія МВС. – 2005. – 156 с.

Останнім часом деякі працівники органів внутрішніх справ та прокуратури намагаються викликати на допит підозрюваних у злочинах осіб або тих, хто проходить за кримінальною справою в якості свідків, через засоби масової інформації (найчастіше через телебачення або засоби Інтернет). Як свідчить слідча практика, такий захід, як правило, застосовується відносно деяких представників державної влади й управління, політичних партій, високопосадовців, бізнесменів та ін. На нашу думку такий спосіб виклику на допит є не доцільним та не припустимим за різними підставами. По-перше, вказаний спосіб є незаконним, оскільки не передбачений КПК України; по-друге, з морально-етичних принципів, оскільки певним чином компрометує викликаних на допит осіб в очах оточуючих (особливо перед проведенням виборчих кампаній); по-третє, з тактичних міркувань – розкриває слідчу таємницю, дозволяє приховатися від слідства і суду, чинити активну протидію досудовому розслідуванню тощо.

10. Визначення місця проведення допиту. Вирішення питання про місце допиту залежить від конкретної слідчої ситуації. Під час розслідування злочинів вказаної категорії допити, як правило, проводяться за місцем досудового слідства (кабінет слідчого) або за місцем перебування допитуваного (*наприклад*, слідчий ізолятор або ізолятор тимчасового утримання).

В.П. Бахін, В.К. Весельський і Т.С. Маліков вказують, що офіцери поліції США вважають, що допит злочинців за місцем їх проживання або роботи проводити недоцільно. Це обумовлюється тим, що поліцейського можна підслухати, перебивати у найкритичніший момент та взагалі невідомі обстановка приміщення та інші труднощі, з якими він може зустрітися. Якщо допит проводиться у поліцейському відділку, то кімната для допиту повинна бути звукоізольованою, без вікон, орнаментів на стінах, щоб не відволікати увагу допитуваного [185, с. 10].

185 Бахін В.П., Весельський В.К., Маліков Т.С. Поліцейський допит у США (поради допитуючому): Навчальний посібник. – К.: НВТ “Правник”, 1997.

Підтримуючи точку зору вчених, необхідно зазначити, що при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями, не доцільно (категорично забороняється) проводити допити лідерів та інших членів злочинних груп за місцем їх проживання (квартира, дача) або роботи (офіс, ресторан, кафе). Це обумовлюється тим, що дії слідчого можна записати на відеокамеру або диктофон, умисно створивши для цього спеціальні умови, з метою наступної його компрометації або шантажування. Що стосується допиту потерпілих та свідків, то тут навпаки, допит цієї категорії осіб доцільно проводити за місцем їх проживання. Вказане обґрунтовується тим, що у такій обстановці легше встановити психологічний контакт, приховати особу свідка від інших зацікавлених осіб та запобігти ймовірному тиску з боку злочинних угруповань та корумпованих представників влади або правоохоронних органів.

Допит особи поза місцем проведення досудового слідства може викликатися лише:

- ❖ важкою хворобою особи, яка підлягає допиту;
- ❖ необхідністю проведення невідкладного або раптового допиту;
- ❖ тактичними міркуваннями слідчого (*наприклад*, допити на місці події з метою актуалізації пам'яті допитуваного, безпосередньо після проведення обшуку чи виїмки тощо) та ін.

Можна погодитися з думкою Ф.В. Хоменка, який вказує, що місце допиту за будь-яких умов повинно сприяти встановленню психологічного контакту із допитуваним [186, с. 38].

При обранні місця проведення допиту необхідно враховувати, що робота кількох слідчих в одному кабінеті нерідко призводить до одночасної присутності у ньому, а також біля нього підозрюваних, свідків та інших осіб, запрошених за одною або різними кримінальними справами, що, на думку В.Г. Лісогора, може

186 Хоменко Ф.В. Підготовка слідчого допиту обвинуваченого (Прокурорсько-слідча практика) // Радянське право. – 1975. – №10. – С. 35-40.

призвести до небажаного обміну інформацією між ними, можливості обговорення дій слідчого, підслуховування, вироблення певної тактики поведінки, спрямованої на ускладнення слідства, а також не сприяє розслідуванню злочину.

Приклад: Двоє слідчих одночасно проводили допити осіб. Один допитував підозрюваного, а інший – свідка, які проходили за різними кримінальними справами. Усе це відбувалося в одному кабінеті. Допитувані були знайомі, про що не знали слідчі. Під час допиту підозрюваного свідок підслуховував інформацію, якою обмінювалися між собою слідчий і підозрюваний. Після допиту свідок повернувся додому. Інформацію, яку останній отримав з іншої кримінальної справи під час перебування на допиті, він надав заінтересованим особам, які завдяки цьому вчинили протидію слідству [187, с. 39].

11. Визначення низки тактичних прийомів (комбінацій), що будуть застосовуватися під час допиту членів злочинних угруповань.

12. Визначення необхідних науково-технічних засобів фіксації допиту та їх підготовка (зокрема, засобів аудіо - або відеозапису).

13. Визначення учасників проведення допиту. Коло учасників визначається слідчим, виходячи зі слідчої ситуації, що склалася; предмету допиту; особи злочинця та інших обставин, що стосуються майбутнього допиту. До учасників допиту можна віднести прокурора, захисника, спеціаліста, експерта, законного представника, педагога, лікаря, перекладача, особу, яка розуміє знаки глухих або німих, а також співробітників правоохоронних органів та ін.

Так, співробітників оперативних підрозділів по боротьбі із організованою злочинністю до участі у допитах доцільно залучати у таких випадках:

- для безперервного спостереження за поведінкою допитуваного та його емоційними реакціями;
- при застосуванні швидкого темпу допиту або перехресного допиту;

187 Лісогор В.Г. Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства: Науково-практичний посібник. – Д.: Юрид. академія МВС. – 2005. – 156 с.

- необхідна допомога у тактично правильному використанні оперативно-розшукової інформації;
- можуть бути отримані відомості, які підлягають негайній перевірці;
- оперативний працівник у неофіційній бесіді встановив із допитуваним психологічний контакт та отримав достовірні відомості без їх процесуального закріплення та ін.

14. Забезпечення сприятливих умов для проведення допиту із урахуванням необхідності гарантування безпеки його учасників.

15. Вивчення спеціальної літератури або використання допомоги фахівців (спеціалістів). Наприклад, розслідування злочинів у сфері економіки (зокрема, банківського кредитування, використання ЕОМ, систем та комп'ютерних мереж) вимагає від слідчого високого рівня спеціальної економічної підготовки. До проведення допиту слідчий повинен набути необхідні знання та навички, що дозволить більш ефективно проводити слідчу дію.

С.С. Чернявський зазначає, що ця підготовка має включати ознайомлення зі спеціальною літературою; використання допомоги спеціалістів економічного профілю шляхом одержання від них різних довідкових даних, спільного аналізу документації або безпосередньої участі спеціаліста у допиті; поповнення знань за результатами інших допитів тощо [188, с. 14].

16. Планування допиту. Заключним етапом підготовки до допиту членів злочинних угруповань є його планування, яке передбачає визначення порядку проведення слідчої дії. Результати розумової діяльності слідчого під час підготовки до допиту знаходять свій концентрований вираз у плані допиту. План може бути усним чи письмовим, стислим або розгорнутим. План є динамічною системою, тому під час допиту він суттєво корегується: окремі положення замінюються, уточнюються чи доповнюються. План носить орієнтовний й

188 Чернявський С.С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВСУ. – К., 2002. – 20 с.

динамічний характер, оскільки у ньому неможливо передбачити усі особливості допиту, тому він повинен визначати лише головні моменти (час та місце допиту, його учасників, спосіб виклику допитуваного, технічні засоби фіксації, тактичні прийоми тощо).

Дослідивши правоохоронну практику за останні 20 років, можна дійти висновку, що при розслідуванні різноманітних видів злочинів співробітниками слідчих підрозділів плани проведення допитів, як правило, не складаються (у 91 % випадків). Це обумовлено такими чинниками: знаходження у провадженні слідчих великої кількості кримінальних справ, залучення працівників слідчих підрозділів до виконання обов'язків з охорони громадського порядку (зокрема, патрулювання, обслуговування футбольних матчів, проведення різноманітних рейдових заходів) та ін. Вказане тягне за собою неповноту та безсистемність допитів.

На думку В.О. Коновалової, слідчому необов'язково складати письмовий план при розслідуванні одного чи двох епізодів злочинної діяльності [189, с. 8]. Однак, під час розслідування злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями, плани допитів їх членів та лідерів повинен складатися завжди.

Для розслідування організованої злочинної діяльності (багатоепізодних справ) доцільно створювати слідчі бригади або слідчо-оперативні групи. Керівник слідчої бригади (групи) розробляє стратегію і тактику розслідування та складає загальний розгорнутий план. У цьому плані зазначаються завдання окремих виконавців за версіями події, епізодами злочинної діяльності, відносно кожної особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, та систематизуються наявні докази. За необхідності план може бути доповнений схемами злочинних зв'язків членів організованих угруповань, окремих епізодів злочинної діяльності, місць їх учинення, структури злочинної групи та ін. У цьому випадку доцільно закріплювати окремого слідчого за кожним обвинуваченим (особливо лідером),

189 Коновалова В.Е. Тактика допроса свидетелей и обвиняемых. – Х.: Изд-во Харьковского гос. ун-та им. А.М. Горького, 1956.

який входить до складу організованого злочинного угруповання.

Отже, для викриття підозрюваних (обвинувачених) в організованій злочинній діяльності та притягнення їх до кримінальної відповідальності необхідно дотримуватися принципу стабільності слідчої діяльності. Неприпустимою є практика постійної зміни слідчих, які розслідують конкретні кримінальні справи та ведуть роботу з конкретними лідерами та членами злочинного угруповання. Це призводить до втрати психологічного контакту та відмови від показань, що давалися раніше.

Зважаючи на це, керівникам слідчих підрозділів необхідно дотримуватись організаційного правила про стабільне закріплення членів слідчо-оперативної групи (бригади) за конкретними членами організованого злочинного угруповання та їх лідерами (організаторами).

Після закінчення організаційно-підготовчих дій слідчий переходить до *робочого етапу* – безпосереднього допиту членів злочинних угруповань та інших учасників кримінального процесу.

3. Тактичні прийоми проведення допиту.

Прийняття у 1996 році Конституції України істотно вплинуло на організацію і тактику допиту як на досудовому слідстві, так і в суді. Зокрема, у статті 63 Конституції України зазначається, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Сучасна практика розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями, свідчить, що злочинці відмовляються давати показання, посилаючись на вказану норму Конституції, а також на ст. 69¹ КПК України.

На думку В.С. Комаркова, тактика допиту являє собою найбільш доцільні форми і способи взаємодії слідчого з допитуваним, які здійснюються для

з'ясування істотних для справи обставин, шляхом оперування доказовою та оперативною інформацією. Автор вказує, що зміст тактики допиту включає у себе: визначення шляхів встановлення психологічного контакту; розробку раціонального комплексу тактичних прийомів та засобів їх реалізації; передбачення можливого ефекту їх впливу; визначення моменту й послідовності застосування кожного тактичного прийому, виходячи зі специфіки конкретної слідчої ситуації [190, с. 56].

Під *тактикою допиту* слід розуміти сукупність заснованих на процесуальних нормах криміналістичних рекомендацій, які визначають найбільш доцільні прийоми та способи встановлення психологічного контакту з допитуваним, надання йому допомоги у відтворенні події, методи і прийоми правомірного психологічного впливу для одержання правдивих показань, що мають значення для розкриття та розслідування злочинів.

В.П. Бахін і В.К. Весельський вказують, що вибір тактики допиту залежить від наступних факторів, що знаходяться у складній взаємодії між собою:

- ситуації допиту (*наприклад*, перший, повторний, додатковий, наявність або відсутність психологічного контакту тощо);
- особливостей допитуваного (*зокрема*, вік, наявність злочинного досвіду, рівень правової поінформованості, місце у складі злочинної групи), його процесуального положення і рівня зацікавленості у результатах розслідування;
- характеру інформації та доказів, якими володіє слідчий [191, с. 15-16].

І.Є. Биховський, Ф.В. Глазирін та С.К. Пітерцев додають до них майстерність слідчого та сукупність доказів, що є у справі [192, с. 24].

В.О. Коновалова зазначає, що правильно обрана тактика допиту забезпечує

190 Комарков В.С. Суть і умови пред'явлення доказів при допиті обвинуваченого // Радянське право. – 1972. – №2. – С. 55-58.

191 Бахін В.П., Весельський В.К. Тактика допиту: Навчальний посібник. – К.: НВТ “Правник”, 1997.

192 Быховский И.Е., Глазырин Ф.В., Питерцев С.К. Допустимость тактических приемов при допросе: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1989.

об'єктивність й достовірність показань та успішність розслідування злочинів [193, с. 13].

На наш погляд, застосування тактичних прийомів носить вибірковий характер, що передбачає вибір й використання тих із них, які сприяють одержанню об'єктивних, правдивих та повних показань.

Слід підкреслити, що за своїм характером тактичні прийоми є штучно сконструйованими, оскільки не завжди є можливість повно і всебічно продумати та передбачити поведінку злочинців. Ми погоджуємося з думкою В.Є. Богинського, який вважає, що прийоми повинні бути гнучкими, а у складних ситуаціях (*наприклад*, обмежений обсяг інформації, активна протидія розслідуванню) доцільно застосовувати не один, а кілька їх можливих варіантів, враховуючи слідчу ситуацію, що склалася під час допиту [194, с. 40]. Така ситуація визначається позицією, яку займають члени та лідери злочинних угруповань, їх захисники, особливостями особи злочинця, характером й обсягом наявних доказів та іншої інформації.

Також необхідно зазначити, що тактичні прийоми не повинні бути ізольованими один від одного. Майстерність й професіоналізм слідчого полягає у тому, щоб, використовуючи усі прийоми і засоби, правильно спланувати їх, готуючись до допитів, вміти варіювати ними під час допитів, відмовляючись від одних і переходячи до інших, виходячи зі слідчої ситуації, що склалася. Отже, досягнення мети допиту можливе через застосування різноманітних тактичних прийомів, що сприяють одержанню повних та об'єктивних показань.

Під *тактичним прийомом* слід розуміти найбільш раціональний спосіб дій або найбільш доцільну лінію поведінки слідчого в процесі збирання, дослідження та використання доказів [195, с. 179].

193 Коновалова В.Е. Тактика допроса свидетелей и обвиняемых. – Х.: Изд-во Харьков. гос. ун-та им. А.М. Горького, 1956.

194 Богинський В.Є. Підготовка до допиту підозрюваного // Радянське право. – 1978. – №12. – С. 39-41.

195 Бахін В.П., Гора І.В., Цимбал П.В. Криміналістика: Курс лекцій (ч. 1). – Ірпінь: Академія ДПС України, 2002.

Загалом, у юридичній літературі вченими багато уваги приділено тактичним прийомам та запропоновані різні їх класифікації, які спрямовані на виявлення й усунення неправди у свідченнях допитуваних осіб та отримання повних та об'єктивних показань.

Так, Г.Г. Доспулов і Н.Ш. Сафін пропонують таку низку тактичних прийомів, що використовуються під час допитів: допущення легенди, раптовість, відволікання уваги, форсований і уповільнений темпи допиту, створення напруги, використання “слабких місць” допитуваних [196, с. 78-84; 197, с. 126-132].

Л.М. Карнеєва до основних тактичних прийомів допиту відносить такі:

- роз'яснення негативних наслідків у разі відмови від давання показань;
- використання доказів та протиріч між співучасниками злочину;
- створення перебільшеного уявлення про інформованість слідчого;
- приховання поінформованості слідчого від допитуваних;
- використання деталізуючих та конкретизуючих запитань [198, с. 58].

І.Є. Биховський, Ф.В. Глазирін та С.К. Пітерцев додають інші прийоми:

- ❖ приховання цілей допиту та створення у допитуваного уявлення, що інші співучасники злочину дали правдиві показання;
- ❖ використання міжособистісних відносин співучасників злочину [199, с. 30-45].

На думку інших вчених, арсенал тактичних прийомів допиту повинен складатися із таких дій:

- роз'яснення допитуваним необхідності надання правдивих відомостей;
- виявлення обставин, які дозволяють перевірити правдивість відомостей, що повідомляються;
- проведення допиту у присутності інших осіб [200, с. 100].

196 Доспулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии. – М.: Юрид. лит., 1976.

197 Сафін Н.Ш. Допрос несовершеннолетнего подозреваемого в советском уголовном судопроизводстве (процессуальный и криминалистический аспекты). – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1990.

198 Карнеева Л.М. Тактические основы организации и производства допроса в стадии расследования: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1976.

199 Быховский И.Е., Глазырин Ф.В., Питерцев С.К. Допустимость тактических приемов при допросе: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1989.

В.С. Комарков вказує на такі тактичні прийоми, як зняття напруги та припинення неправди [201, с. 17].

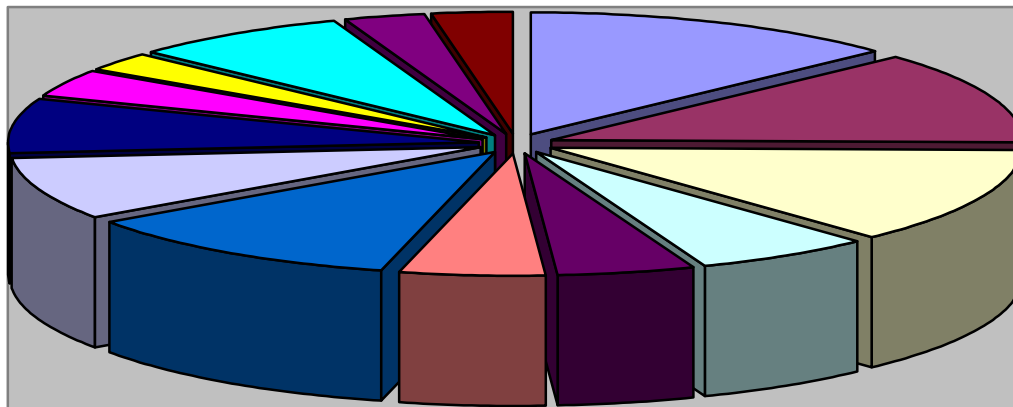
Під час розслідування окремих видів злочинів використовуються усі висвітлені у юридичній літературі тактичні прийоми. Однак, при розслідуванні організованої злочинної діяльності, зокрема під час допитів членів злочинних груп та їх лідерів, більшість зазначених прийомів мають певні особливості, специфіку й складнощі, а також існують і інші, які доцільно використовувати саме у викритті злочинців у злочинній діяльності. Тому особливу увагу в даній роботі необхідно приділити тактичним прийомам, що найчастіше застосовуються під час допитів членів злочинних угруповань та їх лідерів.

Зокрема, під час опитування слідчих працівників (органів внутрішніх справ, прокуратури, Служби безпеки України, Податкової міліції України) було встановлено, що до найбільш розповсюджених тактичних прийомів, які використовуються у правоохоронній практиці з розслідування злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями, вони відносять:

- встановлення психологічного контакту – 100% респондентів;
- викладання показань у формі вільної розповіді – 94%;
- постановку запитань – 100%;
- створення напруги – 47%;
- використання різних темпів допиту – 36%;
- спостереження за поведінкою допитуваного – 39%;
- пред'явлення доказів – 87%;
- використання фактора раптовості – 63%;
- актуалізацію забутого у пам'яті допитуваних – 57%;
- створення уявлення про інформованість слідчого – 28%;
- розповідь слідчим версій про учинений злочин – 18%;

200 Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов / Под ред. В.А. Образцова. – М.: Юристъ, 1999.

- приховування меж інформованості слідчого – 59%;
- використання конфліктів у злочинному угрупованні – 21%;
- застосування науково-технічних засобів – 21%.

■ психологічний контакт	■ вільна розповідь
■ постановка запитань	■ створення напруги
■ різний темп допиту	■ спостереження за допитуваним
■ пред'явлення доказів	■ раптовість
■ актуалізація пам'яті	■ створення уявлення про інформованість
■ розповідь слідчих версій	■ приховування інформованості
■ використання конфліктів	■ застосування НТЗ

Розглянемо більш детально зазначені тактичні прийоми із урахуванням особливостей розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями, на сучасному етапі.

Встановлення психологічного контакту здійснюється незалежно від процесуального статусу допитуваних (свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений) та ситуації, у якій здійснюється допит.

М.В. Салтевський зазначає, що психологічний контакт означає взаєморозуміння, довіру й бажання двох осіб обмінюватися інформацією. Це форма людських відносин, сутність яких зводиться до “панування – підкорення”

або сугуго ділових контактів – “взаємне слідування своїм обов’язкам” [202, с. 185].

А.В. Дулов психологічний контакт розглядає як цілеспрямовану, плановану діяльність для створення умов, що поглиблюють спілкування у потрібному напрямі [203, с. 107]. Такий контакт дозволяє створити найбільш раціональний режим спілкування під час допиту.

На думку М.І. Порубова, психологічний контакт – це система взаємодії між особами під час спілкування, що заснована на довірі, за якої вони сприймають інформацію, яка виходить від кожного [204, с. 73]. Автор зазначає, що психологічний контакт повинен тривати протягом усього допиту. Для його встановлення необхідно застосовувати тактичні прийоми, які обумовлені ситуацією, що склалася під час допиту, обставинами справи, наявністю доказів, а також особою злочинця [205, с. 43]. Тому встановлення психологічного контакту можна розглядати як тактичну операцію, яка включає сукупність тактичних прийомів, спрямованих на вирішення завдань під час проведення допитів членів організованих злочинних угруповань.

Отже, узагальнюючи думки вчених, можна зазначити, що під **психологічним контактом** слід розуміти, цілеспрямовану та плановану діяльність слідчого для створення умов, що поглиблюють спілкування з допитуваним у потрібному напрямі для одержання повних і об’єктивних показань, що мають значення для встановлення істини у справі.

Встановлення психологічного контакту вимагає від слідчого знань психології членів злочинних угруповань і їх лідерів та врахування їх індивідуально-психологічних якостей, психічного стану в момент проведення допитів, життєвого і злочинного досвіду та інших обставин, що їх характеризують.

202 Салтевський М.В. Криміналістика. Підручник: У 2ч. Ч.2. – Харків: Консум, 2001.

203 Дулов А.В. Судебная психология. – Минск: ВШ, 1973.

204 Порубов Н.И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве. – Минск: ВШ, 1973.

205 Порубов Н.И. Научные основы допроса на предварительном следствии. – Минск: ВШ, 1978.

Психологічний контакт завжди має двохсторонній характер, його встановлення і підтримання залежить як від слідчого, так і від допитуваного, хоча ініціатива повинна належати слідчому [206, с. 115].

У правоохоронній практиці існує низка способів встановлення психологічного контакту із допитуваними. Певний інтерес становлять способи приваблювати до себе людей, що запропоновані Дейлом Карнегі: виявляти щирий інтерес до інших людей; усміхатися; пам'ятати, що для людини звук її імені – найбільш важливий звук людської мови; бути добрим слухачем; заохочування інших розповідати про себе; вести розмову в межах інтересів співрозмовника; дати людям відчуття їх значимість і робити це щиро [207, с. 98].

На відміну від Д. Карнегі, В.Г. Лукашевич пропонує такі способи встановлення психологічного контакту під час допиту:

- створення належної обстановки допиту та допит наодинці;
- демонстрація доброзичливості і неупередженого ставлення до допитуваного;
- проведення попередньої бесіди на сторонню тему і вміння вислухати до кінця;
- звертання до логічного мислення та роз'яснення цілей й завдань допиту;
- створення обстановки, що збуджує інтерес до допиту та його результатів [208, с. 161-162].

До основних способів встановлення психологічного контакту можна віднести:

- індивідуальний підхід до особи злочинця;
- демонстрація доброзичливості та неупередженого ставлення до допитуваного;
- коректна поведінка слідчого, який представляє інтереси держави, по відношенню до допитуваного;

206 Настільна книга слідчого: Наук. – практ. Видання для слідчих і дізнавачів / Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін. – К.: Видавничий дім „Ін Юре”, 2003.

207 Карнегі Д. Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей: Пер. с англ. – К.: Наукова думка, 1989.

208 Лукашевич В.Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования: Монография. – К.: Изд-во УАВД, 1993.

- повідомлення про мету та завдання допиту, роз'яснення значення щирого каяття;
- переконання у невідворотності покарання, визначення обставин, що пом'якшують кримінальну відповідальність;
- переконання у необхідності надання допомоги органам досудового розслідування;
- роз'яснення процесуального становища допитуваного, діагностування ситуації, що склалася на певному етапі розслідування;
- використання позитивної оцінки якостей допитуваного;
- створення належної обстановки допиту та допит наодинці (без сторонніх осіб);

Однак на практиці досить важко створити такі умови. Дослідження, проведені Р.Ю. Савонюком і В.Г. Лісогором, дозволяє дійти висновку, що в одному кабінеті працюють 37,8 % слідчих, утрюх – 17,6 % і учотирюх – 16,8 %. Також слідчі звертають увагу на незадовільну звукоізоляцію кабінетів – 84 % опитаних [209, с. 481-482; 210, с. 9].

- проведення попередньої бесіди на сторонню тему або на тему, що цікавить, але не пов'язаною з предметом допиту; вміння вислухати до кінця;
- демонстрація слідчим поінформованості про обставини (спосіб) життя допитуваного, його проблеми, потреби та інтереси;
- висвітлення позитивних якостей допитуваної особи;
- звертання до логічного мислення та роз'яснення цілей та завдань допиту;
- створення обстановки, що збуджує інтерес до допиту та його результатів;

209 Савонюк Р.Ю. Слідча діяльність: детермінанти і проблеми // Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою. Президенту України, Верховній Раді України, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників: Міжвід. наук. зб. / Під ред. А.І. Комарової, В.В. Медведчука, В.О. Євдокимова, В.Ф. Бойка, О.О. Крикуна. – К., 1999. – Т. 18. – С. 481-482.

210 Лісогор В.Г. Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВС України. – К., 2003. – 20 с.

- діагностика лінії поведінки, обраної підозрюваними (обвинуваченими), з метою встановлення причин узгодженої ними позиції та ін.

Під час встановлення психологічного контакту з членами злочинних угруповань та їх лідерами слідчим не можна:

- ❖ проявляти особисту зацікавленість у результатах допиту (справи);
- ❖ використовувати неправдиві відомості, релігійні почуття та помсту;
- ❖ допускати тривалого чекання допиту або співчувати допитуваному;
- ❖ застосовувати фізичне або психічне насилля, шантаж або обман;
- ❖ закликати до дій, що суперечать нормам етики й моралі та ін.

Під час встановлення психологічного контакту члени злочинних угруповань не повинні відчувати, що їх методично та цілеспрямовано “схиляють” на заздалегідь заплановану тему розмови.

Деякі вчені вважають, що для встановлення психологічного контакту з допитуваним рекомендується проведення допиту двома особами (як одночасно, так і послідовно на різних допитах), коли один грає роль злого (жорстокого), а інший доброго, щоб допитуваний потягнувся до доброго, відкрився йому.

В.К. Весельський, В.С. Кузьмічов, В.С. Мацишин і А.В. Старушкевич зазначають, що такий прийом полягає у відкритій дезінформації, повній удаваності. Але допит удвох може бути правомірним і доцільним, якщо за мету ставиться контроль іншим слідчим за ходом допиту та поведінкою не лише допитуваного, але й свого колеги, оскільки з боку видніше помилки, реакції, які інший слідчий при підключенні до допиту може використати і за необхідності усунути [211, с. 53-54].

На встановлення психологічного контакту з членами злочинних груп нерідко негативно впливає поява захисників, які знаходяться на постійному грошовому утриманні у злочинних угруповань та їх лідерів. Вони є

211 Весельський В.К., Кузьмічов В.С., Мацишин В.С., Старушкевич А.В. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини: Посібник. – К.:

висококваліфікованими їх союзниками, що необхідно враховувати під час проведення допитів. Участь захисника вносить певні складнощі і особливості у проведення усіх слідчих дій, а особливо – у тактику допиту. Захисник добре знає умови, механізм та можливості досудового розслідування. Саме з урахуванням цих особливостей він здійснює захист інтересів злочинного угруповання та їх представників. Користуючись правом на зустріч наодинці з підзахисними, захисники нерідко корегують (визначають) лінію поведінки членів злочинної групи під час слідства, розроблюють заходи протидії розслідуванню та клопочуть про проведення очних ставок зі свідками (потерпілими) та іншими членами групи (які дають правдиві показання, викривають лідера) з метою психологічного впливу на останніх.

Для допитуваних захисник є величезною підтримкою, оскільки під час допитів він намагається зорієнтувати членів злочинних груп у необхідному напрямку, виконуючи доручення лідерів кримінальних угруповань. Перебуваючи у матеріальній залежності, вони є зацікавленими у результаті кримінальної справи і демонструють солідарність з підзахисними та загострюють відносини зі слідчим, оскільки, одержавши солідний гонорар, вони намагаються, найчастіше, саме на допитах (очних ставках) “відпрацювати” отримані гроші.

Зокрема, під час анкетування співробітників слідчих підрозділів, які розслідують злочини зазначеної категорії, було встановлено, що після появи захисника у 67 % випадках члени злочинних угруповань та їх лідери змінювали або відмовлялися від раніше даних показань.

Приклад: Так, під час викриття злочинної групи лідером якої був В., було затримано трьох її членів: Г., Б. і Е. Після затримання з Б. (який не приймав безпосередньої участі у вчиненні злочинів) слідчим був встановлений психологічний контакт. Однак після появи захисника, який був на утриманні злочинної групи, та зустрічі з ним Б. заперечував свою належність до угруповання

та відмовився від раніше даних показань [212].

Активна роль захисника під час допиту також може полягати і у постановці питань допитуваним. За допомогою жестів і міміки, що відіграють роль сигналів, вони можуть вказувати на характер відповідей на запитання слідчого. Однак наміри захисника можуть реалізуватися лише у заключній частині, оскільки допит починає і веде слідчий. Захисник повинен ставити запитання, коментувати будь-які положення лише з дозволу слідчого і не втручатися у процес допиту. У необхідних випадках слідчий може перервати допит і видалити захисника з кабінету. Але слідчі іноді не звертають уваги на тактичне значення процедурних особливостей допиту і не використовують їх проти захисників, які порушують процедуру допиту.

Під час допитів захисники можуть вживати заходи щодо дискредитації слідчого та відшукування прогалин й помилок, допущених під час досудового розслідування, забезпечуючи тим самим необхідний психологічний настрій своїх підзахисних.

Зокрема, за даними опитування, проведеного В.К. Весельським, адвокати вбачають свою мету під час проведення досудового розслідування у такому:

- ❖ виявлення помилок та прорахунків, що допущені слідчим – 71,2 %;
- ❖ використання суперечок щодо зібраних слідством доказів – 31,3 %;
- ❖ захист “клієнтів” будь-якою ціною – 5,7 % [213, с. 76].

Отже, слідчий повинен усвідомлювати, що під час допиту стає об’єктом вивчення з боку захисника (наводить довідки про слідчого, зокрема, про його професійні якості, досвід, прогнозує питання і відповіді тощо). Звідси – слідчий змушений звзвити коло тактичних прийомів, що використовуються під час допиту без захисника, виключити прийоми логічного впливу за допомогою доказів, щоб не розкрити передчасно доказову базу за справою. Тому доцільно поглиблювати

212 За матеріалами УБОЗ у Дніпропетровській області за 2007 р.

213 Весельський В.К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): Монографія. – К.:

психологічний контакт з допитуваним за рахунок зниження глибини його контакту зі своїм захисником. В тих випадках, коли психологічний контакт не встановлений, рекомендується відкласти допит і провести інші слідчі дії – обшуки (виймки), слідчі огляди, пред'явлення для впізнання тощо.

Під час допитів *допитувані злочинці повинні знаходитися на певній відстані від слідчого*, щоб той міг спостерігати за їх нервовими рухами та поведінкою в цілому. Це обумовлено тим, що злочинці можуть чинити активну протидію слідчому.

Приклад: Так, під час допиту член злочинної групи Л. був звільнений від наручників і знаходився у безпосередній близькості від слідчого. Після вільної розповіді, слідчий почав пред'являти докази, зокрема ніж, який Л. застосовував у вчиненні злочинів. Скориставшись нагодою, коли слідчий занотовував показання у протокол, Л. схопив ніж і наніс йому удар у грудну клітину та намагався вистрибнути з вікна кабінету, але був затриманий.

Після встановлення психологічного контакту допитувані починають викладати показання у формі *вільної розповіді*. Даний тактичний прийом полягає у тому, що у випадках, коли члени злочинних угруповань не ухиляються від дачі показань і не чинять протидію розслідуванню, пропонується розповісти усю відому інформацію про злочинну діяльність групи та особу лідера.

Застосування цього прийому дозволяє слідчому вивчити особу злочинця, виявити ступінь його інформованості про обставини справи та отримати інформацію про факти, які були невідомі слідчому. Під час “вільної розповіді” членів злочинних груп та їх лідерів досить інформативними є проговорювання, протиріччя, обмови та паузи. Зокрема, проговорювання і протиріччя вказують на злочинну інформованість допитуваних. Тому для ефективного змістовного аналізу доцільно використовувати звуко- чи відеозапис.

Під час вільної розповіді не рекомендується протоколювати показання, а необхідно обмежитися загальними помітками. Ні у якому разі не можна переривати “вільну розповідь” допитуваного, що може порушити встановлений психологічний контакт. Оскільки неухвалене ставлення до допитуваного (*наприклад*, виконання будь-якої роботи, пересування по кабінету, робота на комп’ютері, розмова по телефону, розгадування кросвордів тощо) не сприяє укріпленню такого контакту, а призводить до конфліктної ситуації. Якщо допитуваний відмовляється давати показання у формі вільної розповіді, необхідно перейти до запитань про обставини, котрі вже встановлені іншими шляхами і не викликають у слідчого ніяких сумнівів у об’єктивності й достовірності.

У тих випадках, коли допитувані говорять занадто тихо і незрозуміло, дають неправдиві показання, виходять за межі поставленого запитання або намагаються заплутати слідство доцільно звучити тему вільної розповіді і запропонувати розповісти про інші обставини, які вже відомі слідчому або перевірені оперативним шляхом під час розслідування. Цей тактичний прийом називається *поділ теми вільної розповіді*.

Якщо допитуваний висловив бажання власноручно викласти показання, то слідчий повинен надати йому таку можливість, про що у протоколі робиться відповідна відмітка.

Після “вільної розповіді” членів злочинних угруповань слідчий *ставить запитання*, щоб уточнити обставини справи та заповнити прогалини у показаннях.

В залежності від змісту та мети поставлені запитання можна поділити на:

- *основні* (спрямовані на з’ясування предмету допиту та основних відомостей за кримінальною справою);
- *додаткові* (спрямовані на встановлення та з’ясування обставин та фактів, які не були висвітлені під час вільної розповіді);

- **нагадуючі** (викликають певні асоціації та відтворюють пам'ять допитуваного з метою з'ясування супутніх фактів або подій, які не були висвітлені);
- **уточнюючі, конкретизуючі** або **деталізуючі** (спрямовані на детальне з'ясування окремих обставин справи, фактів, явищ);
- **контрольні** (спрямовані на перевірку об'єктивності показань, шляхом їх деталізації; зіставлення з фактами, які встановлені за справою).

Л.М. Карнеєва зазначає, що формулюючи запитання допитуваному, слідчому необхідно дотримуватися таких тактичних правил:

- ❖ ставити конкретні питання, що стосуються однієї обставини;
- ❖ утримуватися від питань, на які можна дати неточні відповіді;
- ❖ заздалегідь обдумати послідовність питань та їх логічний зв'язок [214, с. 35].

Під час допитів членів злочинних угруповань питання повинні бути короткими, конкретними, зрозумілими і логічно пов'язані між собою; їх формулювання повинні виключати можливість отримання зі змісту інформації, яка необхідна для відповіді; відбивати послідовність учинених дій; конкретизувати і деталізувати попередні відповіді для досягнення можливості спростування чи підтвердження отриманих показань іншими доказами. Відповіді допитуваної особи на запитання необхідно під час допиту зв'язати з іншими відповідями та попередніми її показаннями, виявляти протиріччя між ними та задати додаткові або контрольні запитання. Від того, як і у якій послідовності будуть сформульовані питання, багато у чому залежить правильність та повнота відповідей.

Слідчим під час допитів зазначеної категорії осіб необхідно конкретизувати питання, що спрямовані на з'ясування подробиць щодо формування кримінального угруповання та злочинного задуму, кількості учинених особою злочинів, способів пошуку (приховання) об'єктів злочину,

214 Карнеєва Л.М. Тактические основы организации и производства допроса в стадии расследования: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1976.

механізму учинення злочину, особливостей розподілу злочинних ролей тощо. У тих випадках, коли допитувані не володіють повною інформацією про учинені злочини, оскільки були безпосередніми виконавцями чи виконували другорядні функції, необхідно з'ясувати, які конкретні дії входили у їх функції, як розподілялися злочинні доходи тощо. Окремому з'ясуванню підлягають обставини взаємин допитуваного з іншими членами кримінального угруповання та наявність в ньому конфліктів та протиріч.

Вважаємо, що недоцільно з'ясовувати питання про лідера угруповання на початку допиту, незважаючи на його раптовість і невідкладність. Це пояснюється тим, що члени злочинних груп під впливом існуючих у групі норм та правил можуть відмовитися відповідати на ці запитання й надалі не давати правдивих показань на інші. Тому до запитання про лідера угруповання допитуваного необхідно підвести поступово, з'ясовуючи питання, які розкривають сутність існуючих у групі відносин та ін. І вже після цього перейти до ключової фігури.

Одержуючи правдиві показання, недоцільно робити тривалі перерви між допитами, а необхідно постійно уточнювати та деталізувати отриману раніше інформацію, що дозволяє простежити хронологію злочинної діяльності окремих членів злочинних угруповань та їх логічну послідовність. Такий прийом виключає можливість залишити обставини, що мають істотне значення для справи, поза увагою. За допомогою деталізації показань можна встановити співучасників злочинів та отримати нові докази, що вказують на причетність осіб до злочинної діяльності кримінального угруповання.

Під час допиту необхідно *спостерігати за поведінкою допитуваного та його психофізіологічними реакціями*. Таке спостереження дозволяє виявити неправду або невідповідність (перекручення) у показаннях допитуваного. Ці зовнішні прояви не мають доказового значення, а являють собою орієнтуючу інформацію, яку можна використовувати для розробки прийомів допиту.

В.К. Весельський, В.С. Кузьмічов, В.С. Мацишин і А.В. Старушкевич

ззначають, що слідчий повинен не тільки слідкувати за поведінкою допитуваних, а й за попередженням зовнішніх проявів своїх емоцій з приводу успіху або промаху, щоб не видати цього усмішкою торжества або мімікою смутку [215, с. 57].

Під час допиту необхідно *створювати напругу*, яка полягає у тому, що у допитуваних осіб суттєво знижується здатність повною мірою здійснювати свідомий контроль за змістом мовленнєвих повідомлень та поведінкою в цілому. Якщо допитувані відмовляються від дачі показань або дають неправдиві свідчення, а спостереження слідчого вказують, що ці особи перебувають в урівноваженому стані, то необхідно через запитання, пред'явлення доказів або повідомлення певної інформації ввести їх у стан психологічної напруги.

Застосовуючи тактичні комбінації, такий прийом доцільно поєднувати з прийомом – “*зняття напруженості*”, що забезпечується різними засобами: інтонацією, репліками тощо.

В якості тактичного прийому доцільно використовувати *різний темп допитів* допитуваних (*форсований, уповільнений, поєднання форсованого і уповільненого темпів*). Специфічний темп допиту вносить нервозність у спілкування (створює напругу), впливає на якість інформації, позбавляє допитуваних можливості обмірковувати свої відповіді та поведінку в цілому, тому він повинен обиратися слідчим відповідно до психологічних особливостей членів злочинних угруповань та характеру інформації, що підлягає з'ясуванню.

Під час допитів членів злочинних угруповань та їх лідерів слідчому доцільно постійно змінювати темп допиту. Так, прискорюючи темп, пропонується без підготовки пояснити той чи інший епізод злочинної діяльності, а для з'ясування вузлових моментів злочинної події доцільно уповільнити темп допиту.

Важливим тактичним прийомом при розслідуванні організованої злочинної

215 Весельський В.К., Кузьмічов В.С., Мацишин В.С., Старушкевич А.В. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини: Посібник. – К.:

діяльності є **пред'явлення доказів**, який полягає у тому, що слідчий з метою психологічного впливу на членів злочинних груп повідомляє про докази та інші матеріали, які викривають їх у злочинній діяльності або спростовують їх показання, і демонструє ці матеріали у певній послідовності визначаючи надалі позицію допитуваних на допиті.

Під час проведення допиту докази можна пред'являти:

1) **за наростаючою силою** (наприклад, якщо члени злочинних угруповань частково визнають свою вину, йдуть на діалог зі слідчим);

2) **за убуючою силою** (наприклад, пред'явлення спочатку вагомих доказів доцільно по відношенню до осіб, які відмовляються давати показання, чинять протидію розслідуванню, мають стійку позицію на методичне заперечення вини);

3) **усі разом** (наприклад, при розслідуванні не тяжких й нескладних злочинів або якщо докази за своїм змістом є не досить переконливими).

Послідовність пред'явлення доказів залежить від слідчої ситуації, що склалася. Не доцільно пред'являти докази ізольовано один від одного з деякими інтервалами у часі, що надає допитуваному можливість навести свої аргументи щодо пред'явленого матеріалу [216, с. 150-151]. Особливо це стосується допитів членів злочинних угруповань, під час яких необхідно пред'являти не окремі докази, а певну їх сукупність, пов'язану між собою. Не можна пред'являти докази, якщо злочинці не будуть допитані про обставини, які пов'язані з ними.

Проведене анкетування слідчих, які розслідують організовану злочинну діяльність, дозволяє дійти висновків, що пред'явлення доказів у 15 % випадках не мало позитивних результатів, а у 20 % – злочинці намагались їх спростувати. Зважаючи на це, усі докази повинні бути слідчим ретельно перевірені, оскільки пред'явлення недостовірних доказів може призвести до тактичних прорахунків й помилок. Отже, даний тактичний прийом вимагає попередньої ретельної

підготовки та дозволяє використовувати фактор раптовості, відволікати увагу, створювати напругу та уявлення про інформованість слідчого.

Під час застосування наведених тактичних прийомів необхідно використовувати *“фактор раптовості”*, який полягає у тому, що слідчий несподівано задає питання, яке не пов’язане із попереднім, або пред’являє докази, що стосуються учинення злочинів або дій з підготовки і приховування слідів злочину, **з метою викликати негативну реакцію допитуваних осіб, що породжена впливом пред’явленої інформації, і спостерігати за нею**. Вказаний тактичний прийом ефективно застосовувати по відношенню до осіб, які піддаються психологічному впливу, раніше не притягувалися до кримінальної відповідальності, не мають злочинного досвіду, недавно увійшли до складу кримінального угруповання.

На думку А.І. Фокіной, неочікуваним для деяких осіб може бути й вибір нетипового місця, наприклад, допит за межами органа досудового слідства без попередження про це, допит за місцем проживання чи роботи. Сам факт неочікуваної зустрічі у нетиповому місці проведення допиту впливає на допитуваного та знижує можливість здійснення продуманої протидії слідству [217, с. 87].

Але необхідно пам’ятати, що і члени злочинних угруповань також можуть використовувати наведений тактичний прийом.

Необхідно зазначити, що слідча діяльність нерідко триває в умовах, коли заінтересовані особи прагнуть отримати інформацію про перебіг розслідування, зібрані докази, заплановані слідчі дії, про свідків, потерпілих, працівників, які проводять досудове розслідування [218, с. 6]. Звідси для слідчого несподіваними

Госюриздат, 1958.

217 Фокіна А.І. Раптовість як прийом психологічного впливу під час проведення допиту // Спеціальний випуск „Виявлення, фіксація та використання доказів у процесі досудового слідства”: Вісник ЛАВС України. У 2-х частинах. – Ч.2. – 2005. – С. 85-89.

218 Лісогор В.Г. Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВС України. – К., 2003. – 20 с.

можуть бути дії з боку злочинців, зокрема, такі: зникнення осіб, які проходять за справою; зміна або відмова від давання показань потерпілих і свідків; повна інформованість злочинців про плани та хід розслідування, обсяг доказів та ін., що вимагають адекватної реакції. Вказані дії можуть привести слідчого у стан розгубленості і обумовити неправильну оцінку ситуації, а звідси – прийняття помилкових рішень та тактичні прорахунки.

Як зазначалося, злочинна діяльність кримінальних угруповань обумовлює учинення кількох злочинів. Члени злочинних груп, як правило, вчиняють декілька однотипних злочинів, тому окремі епізоди злочинної діяльності певною мірою “нашаровуються” у пам’яті її членів один на інший. Звідси важко відтворити картину злочину за кожним епізодом злочинної діяльності угруповання. Зважаючи на це, незалежно від рівня підготовленості до допитів, члени злочинних груп іноді плутають вигадані факти з достовірними, що обумовлюється необхідністю *актуалізації забутого у пам’яті допитуваних*. Тактичний прийом полягає у наданні слідчим певної допомоги допитуваному з метою пригадування минулих подій. У цьому випадку можуть застосовуватись такі тактичні прийоми:

- демонстрація доказів та іншої матеріалізованої інформації (*наприклад*, відеозапис, фотознімки, фоторобот, рисований портрет, схеми, плани тощо);
- допит на місці події з метою повторного сприйняття допитуваним обстановки, у якій відбувалася злочинна подія;
- оголошення показань (їх фрагментів) свідків, потерпілих, співучасників злочинів та інших осіб;
- з’ясування попередніх подій та розбивання їх на епізоди (підепізоди);
- деталізація, уточнення, порівняння, аналогія, зіставлення, використання образного мислення, постановка нагадуючих (додаткових) запитань тощо.

Приклад: Так, у 2008 році в Україні була затримана організована злочинна група у кількості 5 чоловік, яка вчинила низку грабіжницьких нападів на громадян з метою заволодіння їх індивідуальним майном, причому злочини скоювалися

різними складами групи у різний час. Під час проведення досудового розслідування усі підозрювані особи заперечували свою причетність до злочинної діяльності групи та відмовлялися йти на діалог зі слідчим. Протягом певного часу слідчому вдалось встановити психологічний контакт з одним із підозрюваних М., який почав давати правдиві показання проти членів групи (він нещодавно увійшов до складу групи, не брав участі у вчиненні тяжких злочинів, отримував самий низький відсоток від реалізації викраденого майна). Але оскільки злочини скоювалися у різних регіонах країни, протягом тривалого часу, М. було важко пригадати час, місце та спосіб вчинення кожного злочину, об'єкт посягання, а також конкретний склад групи, який вчиняв злочин. З метою актуалізації пам'яті М. слідчим було прийнято рішення провести допит безпосередньо на місцях учинених злочинів. Під час проведення слідчої дії М., завдяки зоровому сприйняттю місцевості, пригадав усі обставини учинення злочинів, склад злочинної групи та дії кожного з її учасників.

Отже, вказані тактичні прийоми допомагають членам злочинних угруповань та їх лідерам повністю відтворити картину організованої злочинної діяльності в цілому. При цьому необхідно враховувати особу злочинця та своєрідність забутого матеріалу.

Створення уявлення про інформованість слідчого залишається основним тактичним прийомом за наявності доказів, які мають істотні прогалини в момент допиту. Таке враження у членів злочинних груп створюється шляхом демонстрації інформованості слідчого про певні епізоди злочинної діяльності угруповання, зв'язки та способи їх життя, причини відмови свідків (потерпілих) від давання показань, пред'явлення доказів, оголошення показань інших членів групи тощо. Акцентування уваги на перших неправдивих відомостях, повідомлених членами групи, створює у них враження про те, що слідчий має досить повну інформацію про їхню організовану злочинну діяльність.

Негативне відношення до цього тактичного прийому висловив М.С. Строгович, який зазначив, що формування неправильного уявлення може бути лише навмисним перекрученням фактів та обманом у найвитонченішій формі [219, с. 3-12]. Але з таким твердженням не можна погодитися, оскільки сутність прийому (“слідчої хитрощі”) полягає у наданні допитуваним інформації, на яку зможе відреагувати тільки поінформована особа. Зокрема, під час проведення опитування слідчих, 91 % вказали на доцільність та правомірність застосування наведеного тактичного прийому.

В.П. Бахін вказує, що необхідно порівнювати обман (повідомлення неправдивих відомостей або перекручення достовірних фактів) і “слідчі хитрощі” (створення ситуацій, за яких відомості можуть по-різному тлумачитись або оцінюватися самим учасником слідчої дії). Автор підкреслює, що “слідчі хитрощі” досить різноманітні за своїми цілями та способами реалізації (маскування цілей допиту, організація “проговорок” тощо). Їх схожість полягає у створенні ситуацій, у яких допитувані можуть випадково продемонструвати свою поінформованість [220, с. 28].

До такого висновку прийшов і Ф.М. Сокиран, зазначивши, що слідчий оперує власними уявленнями та гіпотезами, які він вважає щирими, але поки ще не доведеними, а не вводить допитуваних у свідому оману. Тому у цьому випадку має місце ризикований тактичний хід, але аж ніяк не обман [221, с. 89-90]. Але інформованість слідчого повинна обов’язково підтверджуватися наявними доказами у справі та достовірними оперативно-розшуковими даними.

І.В. Строков зазначає, що допустимість обману можлива за умови, якщо це не тягне за собою небезпечних наслідків для учасника кримінального процесу. Такими наслідками можуть бути: приниження честі і гідності особистості;

219 Строгович М.С. О судебной этике // Проблемы государства и права на современном этапе. – 1973. – №7. – С. 3-16.

220 Бахін В.П. Допрос: Лекція. – К., 1999.

221 Сокиран Ф.М. Сучасні концепції психологічного впливу на досудовому слідстві: Монографія / НАВСУ;

визнання неіснуючої провини; спонукання до самообмови; обмова невинних чи перебільшення провини інших осіб; розвиток у обвинуваченого чи пов'язаних з ним осіб низинних спонукань і почуттів тощо [222, с. 213].

Можна погодитись з думкою П.Д. Біленчука і В.І. Перкіна, які вказують, що формування у допитуваних помилкових уявлень про ті чи інші обставини справи сприяє дачі правдивих показань або спонукає до виконання певних дій, сприяючих збиранню доказів.

Приклад: Т. був притягнутий як обвинувачений за крадіжку речей робітників проектної організації у м. Владивостоці. Слідчому було відомо, що протягом 2-х років у місці в різних організаціях було скоєно ще 36 подібних крадіжок, які залишилися нерозкритими. Т. категорично заперечував свою причетність до них, розуміючи, що слідчий не має достатніх доказів його вини. Перед наступним допитом Т. у кабінеті слідчого була зібрана купа речей, накритих рядниною, з-під якої було видно деякі речі верхнього одягу, подібні з тими, що були вкрадені. З'явившись на допит, Т. відразу звернув увагу на це, мав збентежений вигляд, хвилювався. Слідчий, не звертаючи уваги на речі, став задавати питання відносно того, чим він займався протягом останніх 2-х років, де працював, на які кошти жив ніде не працюючи. Як результат, Т. дав показання про учинення ним більш ніж 50 крадіжок і вказав, де він збував викрадені речі [223, с. 13-14].

На початковому етапі розслідування слідчий, як правило, не володіє повною інформацією про особу злочинця, кількість учинених нею злочинів та викрадених об'єктів, склад організованого угруповання та ін. Тому злочинці іноді йдуть на контакт зі слідчим з метою виявлення обсягу доказової інформації, намагаючись визначити межі його інформованості, й на основі цього розробити

В.Г. Гончаренко, ред. – К.: НВТ “Правник”, 2002.

222 Строков І.В. Правомірність та неправомірність обману в слідчій діяльності // Науковий вісник НАВС України. - №3. – 2002. – С. 208-213.

223 Біленчук П.Д., Перкін В.І. Тактичні прийоми, тактичні комбінації та тактичні операції в розслідуванні злочинів:

загальну лінію поведінки. У цьому випадку необхідно *приховувати межі інформованості слідчого*. Умисне замовчування породжує у злочинців нерозуміння, особливо коли вони очікують повідомлення будь-яких даних, щоб орієнтуватися у подальшій поведінці. У цьому разі слідчий може частково повідомити будь-які дані, не акцентуючи на них уваги допитуваних. Виходячи з позиції останніх, слідчий може створити враження незначної поінформованості або повної необізнаності. Нічого не повідомляючи, слідчий отримує доказову інформацію, аналізуючи яку може дійти висновку про лінію поведінки, яку обрали допитувані. На ефективність цього тактичного прийому вказують і Л.Я. Драпкін та В.М. Карагодін [224, с. 34-37].

Приховуючи інформованість, слідчий *створює інформаційний вакуум*, під час якого він аналізує наявні відомості, які заперечуються злочинцями, і змушує їх взяти ініціативу на себе. Під час використання цього прийому члени злочинних угруповань та їх лідери можуть розповісти про інші епізоди організованої злочинної діяльності групи, які не відомі слідству.

Приклад: Так, затриманий лідер злочинної групи, яка вчиняла розбійні напади на приміщення громадян, Ж., намагався заперечувати свою участь у вчиненні та організації злочинів. Під час допиту слідчий спочатку з'ясував ставлення підозрюваного до тих епізодів, де його участь не викликала ніяких сумнівів, зокрема, пред'явив викрадені речі, які були вилучені під час обшуків. На кожне заперечення слідчий демонстрував або висновок експерта про виявлення на місці злочину відбитків пальців рук Ж., або пред'являв показання інших членів групи. Допитаний таким чином за п'ятьма епізодами, лідер групи Ж. далі зі своєї ініціативи розповів про участь у інших епізодах злочинної діяльності групи і про місця збереження викрадених речей, у тому числі і про ті, які раніше були

Навч. посібник. – К.: УАВС, 1996. – 32 с.

224 Драпкин Л.Я., Карагодин В.Н. Психологические качества следователя и обучение тактическим приемам допроса // Формирование профессиональных качеств следователя: Сб. науч. тр. / Редкол.: Озолин В.А. и др. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1985. – С. 34-37.

невідомі слідчому [225].

Даний тактичний прийом тісно переплітається із *розповіддю слідчим версій про вчинені злочини або ймовірний розвиток подій*, що також є досить ефективним прийомом при викритті підозрюваних (обвинувачених) у дачі неправдивих показань. Але даний прийом повинен стосуватися тільки неповних та другорядних фактів злочинної діяльності особи, що мали чи могли мати місце у певний час, а слідчий повинен мати необхідний об'єм перевіреної інформації.

“*Втягування допитуваного у спір*”. Для цього слідчий під час допиту повинен торкатися другорядних фактів (питань), які допитуваному неважко спростувати. Якщо допитуваний піде на це, йому пропонується інша обставина такого ж плану. Він спростовує і її, поступово втягуючись у суперечку, і починає сперечатись за тими питаннями, які для слідчого є метою даного допиту і забезпечені доказами [226, с. 88].

Нерідко під час допитів члени злочинних угруповань намагаються висувати алібі, заперечуючи тим самим свою причетність до злочинної діяльності.

В.В. Юсупов розрізняє *правдиве (дійсне)* та *неправдиве* алібі.

Правдиве (дійсне) алібі – це встановлена криміналістичними засобами і методами присутність особи у конкретному місці, іншому, ніж місце злочину, у кримінально релевантні інтервали часу, що виключає її причетність до учиненого злочину.

Неправдиве алібі – це одна з форм протидії розслідуванню, сутність якої є фальсифікована інформація про перебування особи, яка підозрюється у причетності до злочину, в іншому місці, ніж місце злочину, у період його підготовки, вчинення або приховування, повідомлена з метою уникнення кримінальної відповідальності.

225 Архівна кримінальна справа Дніпропетровського апеляційного суду за 2006 рік.

226 Весельський В.К., Кузьмічов В.С., Мацишин В.С., Старушкевич А.В. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини: Посібник. – К.: НАВСУ, 2004.

На основі узагальнення й аналізу практики перевірки алібі, автор виділяє ознаки, які свідчать про повідомлення неправдивого алібі:

- ❖ повідомлення відомостей, які не можуть бути перевірені, або обмеження неконкретними загальними поясненнями;
- ❖ детальна й активна розповідь особи про те, як вона провела день, коли було учинено злочин, а показання про попередні й наступні дні є нечіткими та пригадуються важко;
- ❖ зміна показань щодо алібі особою під час слідства, відмова від раніше даних показань, заява нового алібі;
- ❖ досить точні й детальні показання про алібі, незважаючи на порівняно тривалий проміжок часу, що минув;
- ❖ повідомлення алібі із запізненням за можливості зробити це раніше;
- ❖ повідомлення про поведінку, яка не відповідає звичкам особи;
- ❖ показання заявника алібі та свідків помітно збігаються у дрібних деталях;
- ❖ відсутність у показаннях заявника алібі неістотних подробиць, що свідчать про те, що описувана подія не пережита заявником алібі [227, с. 7-8].

Зважаючи на це, слідчий повинен ретельно спостерігати за поведінкою членів злочинних угруповань під час допитів, оскільки неправдиве алібі виявляється, виходячи з форми його повідомлення.

При розслідуванні злочинів, вчинених групою осіб або організованою злочинною групою (злочинною організацією), нерідко між її членами виникають відкриті або приховані розбіжності та протиріччя, які призводять до конфліктів. Ці конфлікти можуть виникати між:

- лідером та усією злочинною групою;
- лідером угруповання і особою, яка бажає зайняти місце лідера;
- старими й новими членами злочинного угруповання;

227 Юсупов В.В. Організація і тактика перевірки алібі у досудовому слідстві: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВСУ. – К., 2005. – 16 с.

- кримінальним угрупованням та особою, яка бажає вийти зі складу групи;
- злочинним угрупованням і особою, яка не виконала конкретне завдання під час учинення злочину;
- інші розбіжності, які пов'язані із неправильним розділом майна, отриманого злочинним шляхом; розподілом функцій під час учинення злочинів тощо.

Слідчий повинен виявляти і використовувати конфлікти (протиріччя) під час допитів з метою розхитання єдності злочинного угруповання і протиставлення його членів один одному таким чином:

1. Продемонструвати інформованість про несприятливі взаємини в середині злочинного угруповання.

2. Фіксувати увагу злочинців на фактах, що компрометують їх (особливо лідера) в очах інших членів злочинного угруповання або створюють недовіру з їх боку. Головним завданням компрометації лідера є підрив його авторитету через створення таких умов, за яких особа не може виконувати лідерські функції в групі:

- ❖ розповсюдження серед оточення лідера відомостей, що його дискредитують;
- ❖ організація активних легальних контактів лідера з працівниками ОВС;
- ❖ створення умов, за яких лідер порушує норми та правила поведінки, що встановлені в злочинній групі.

Приклад: Так, в одній із ВТК відбував покарання лідер злочинної групи М., який намагався керувати її діяльністю з місць позбавлення волі. Згідно з правилами внутрішнього розпорядку, М. було запропоновано виконати певну роботу. Однак М. відмовився, але з метою запобігання покарання за відмову від роботи, взяв у руки лопату та знаходився на робочому місці. Разом з іншими особами, які відбувають покарання, М. був сфотографований, а знімки продемонстровані серед членів злочинної групи. Після цього злочинці визнали поступок М. несумісним з правилами, що встановлені в угрупованні [228].

Оперативні співробітники, компрометуючи лідерів злочинних угруповань та їх членів наведеними прийомами, повинні враховувати реальну можливість настання негативних наслідків щодо осіб, яких компрометують, та приймати усі необхідні заходи обережності. Зважаючи на це, відомості, що використовуються для підриву авторитету, повинні бути достовірними та ретельно перевіреними.

3. Розкрити поведінку й особисті якості одного із допитуваних іншим членам угруповання. Для цього необхідно попередньо глибоко вивчити усіх членів злочинної групи, їх спосіб життя, зв'язки та минуле, що негативно оцінюватиметься іншими, а потім повідомити про них на допиті. Інформація, що повідомляється, повинна бути достовірною та перевіреною, заснованою на наявних у справі доказах.

Приклад: Так, лідер злочинного угруповання В. привласнював більше злочинних прибутків, ніж повідомляв членам групи. Після того, як слідчий ознайомив їх з цими фактами, усі члени угруповання дали правдиві показання проти В. [229].

4. Створити конфлікт між членами злочинної групи, оголосивши показання одного співучасника іншим. Ознайомлення членів кримінального угруповання з показаннями інших співучасників, які дали правдиві показання, необхідно проводити з урахуванням таких тактичних правил:

- попередньо допитати членів угруповання про відносини зі співучасником, який дав правдиві показання;
- пред'явлення на допиті тільки тієї частини показань, які є достовірними і підтверджуються іншими зібраними доказами у справі;
- пред'явлення на допиті тільки тих показань, які викривають допитуваного у співучасті в злочинах;
- надання можливості прослухати фрагмент звукозапису цих показань;

228 За матеріалами УБОЗ у Дніпропетровській області за 1997 рік.

229 Архівна кримінальна справа Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська за 1998 р.

пред'явлення речових доказів, виявлених на підставі показань співучасника; оголошення частини показань або ознайомлення допитуваного з фрагментом протоколу допиту співучасника, який дав правдиві показання;

- повідомлення під час допиту таких фактів і деталей учинення злочинів, про які знали тільки допитуваний та співучасники групового злочину.

Конфлікт в групі, як правило, має тенденцію до розширення, оскільки члени групи повинні визначати свою позицію відносно конфлікуючих сторін. Після викриття угруповання конфлікти загострюються. Цьому сприяє обстановка досудового слідства, під час якого встановлюється роль кожного члена групи у вчинених злочинах. Тому у зв'язку з цим виникає необхідність використання *“розпалення конфлікту”*. При застосуванні такого тактичного прийому слідчий повинен забезпечити безпеку осіб, відносно яких застосовується даний прийом.

Але у криміналістичній літературі існують різні погляди вчених щодо застосування таких прийомів. Так, А.М. Васильєв, С.Ю. Якушин і С.Г. Любичев вважають, що тактичні прийоми, які засновані на *“розпаленні конфлікту у злочинній групі”*, *“дискредитації членів групи в очах інших”*, є неприпустимими і сумнівними з погляду етики [230, с. 310; 231, с. 66; 232, с. 35]. Але на думку інших вчених, зокрема, О.Р. Ратінова, Ф.В. Глазиріна та О.Я. Баєва слідчий вправі використовувати психологічні стани членів злочинних груп, розкривати перед ними відносини у групі [233, с. 161], але без розпалення негідних почуттів [234, с. 72], тому такі тактичні прийоми є припустимими [235, с. 108].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що тактичні прийоми, засновані на використанні протиріч і конфліктів, повинні ґрунтуватись лише на обставинах, які дійсно мали місце у житті або поведінці членів злочинних груп, але не були відомі

230 Криминалистика: Учебник / Под ред. А.Н. Васильева. – М.: Изд-во МГУ, 1980.

231 Якушин С.Ю. Тактические приемы при расследовании преступлений. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1983.

232 Любичев С.Г. Этические основы следственной тактики. – М.: “Юрид. лит.”, 1980.

233 Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей: Учебное пособие. – М.: ВШ МООП СССР, 1967.

234 Глазырин Ф.В. Психология следственных действий: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1983.

235 Баев О.Я. Конфликтные ситуации на предварительном следствии: основы предупреждения и разрешения. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1984.

групі та її лідеру (організатору). На нашу думку, за будь-яких обставин необхідно намагатися уникати відкритих конфліктів, оскільки вони не сприяють досудовому розслідуванню, а призводять лише до напруженості.

Під час допиту членів організованих злочинних угруповань та їх лідерів доцільно *застосовувати технічні засоби*, що створює сприятливі умови для одержання доказової інформації, дозволяє фіксувати не тільки показання, але й “психологічний клімат”, у якому вони були отримані та психологічно впливає на злочинців. Особливо важливо під час допитів використовувати відеозапис (ст. 85² КПК України). Він дозволяє зафіксувати та відтворити не тільки зміст показань, а й мовленнєві особливості допитуваних осіб, їх інтонацію, жестикуляцію та міміку, поведінку та реакції, що характеризують особу злочинця. Вказаний тактичний прийом необхідно застосовувати під час проведення тривалих за часом допитів, розслідування складних багатоепізодних кримінальних справ, допитів членів злочинних угруповань незалежно від статусу особи у складі кримінального угруповання та ін.

Наведений засіб фіксації забезпечує повноту та точність відображення показань членів злочинних угруповань, дозволяє більш повно зберегти безпосередність сприйняття допиту та використовувати ці матеріали під час інших слідчих дій.

На підставі вивчення кримінальних справ та оперативних матеріалів з розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями, можна зробити висновок, що відеозапис проводився під час допитів лідерів організованих груп – у 68 % випадків; активних членів груп – у 27 %; рядових членів групи – у 5 %.

В тих випадках, коли злочинці відмовляються давати показання, то слідчому необхідно з’ясувати мотиви такої відмови та вжити заходів переконання (зокрема, обґрунтувати, що такі дії ставлять їх у невігідне положення, обтяжують відповідальність, тимчасово ускладнюють та затягують слідство тощо).

Слідчий завжди повинен пам'ятати з якими речами з'являються допитувані особи на допит, а з якими залишають місце допиту. Це обумовлено тим, що нібито забуті допитуваним речі (особливо підозрюваним або обвинуваченим) можуть певним чином скомпрометувати слідчого.

Отже, усі перелічені тактичні прийоми, що застосовуються під час допитів членів злочинних угруповань та їх лідерів, повинні відповідати вимогам кримінально-процесуального законодавства, моралі та професійній етиці. Є.Д. Лук'янчиков і В.С. Кузьмічов вказують, що прийоми, які ґрунтуються на фізичному або психічному насиллі, шантажу, обмані, використанні релігійних почуттів та помсти є недопустимими [236, с. 13].

Нажаль у сьогоденній правоохоронній практиці нерідко мають місце застосування співробітниками слідчих підрозділів протизаконних методів проведення досудового розслідування. Зокрема, В.Ю. Шепітько за спеціально розробленою анкетною, провів опитування слідчих прокуратури та органів внутрішніх справ з цього приводу. Отримані дані, на думку Є.Д. Лук'яничова, не можуть не викликати стурбованості. Більше половини опитуваних (54 %) визнали, що застосовують у своїй діяльності методи незаконного впливу. З них 3,7 % – використовують фізичне насилля; 14,7 % – погрози; 29,8 % – обман; 92,6 % – введення в оману відносно наявності доказової інформації; 22,2 % – культурну відсталість та релігійні забобони; 5,5 % – аморальні спонукання [237, с. 54; 238, с. 222] (див. *Схему № 5*).

Застосування працівниками правоохоронних органів таких прийомів тягне за собою притягнення до кримінальної відповідальності.

236 Лук'янчиков Е.Д., Кузьмичев В.С. Тактические основы расследования преступлений: Учебное пособие / МВД СССР; КВШ. – К., 1989.

237 Шепітько В.Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. – Х.: Оригинал, 1995.

238 Лук'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: Монографія. – К.: НАВСУ, 2005. – 360 с.

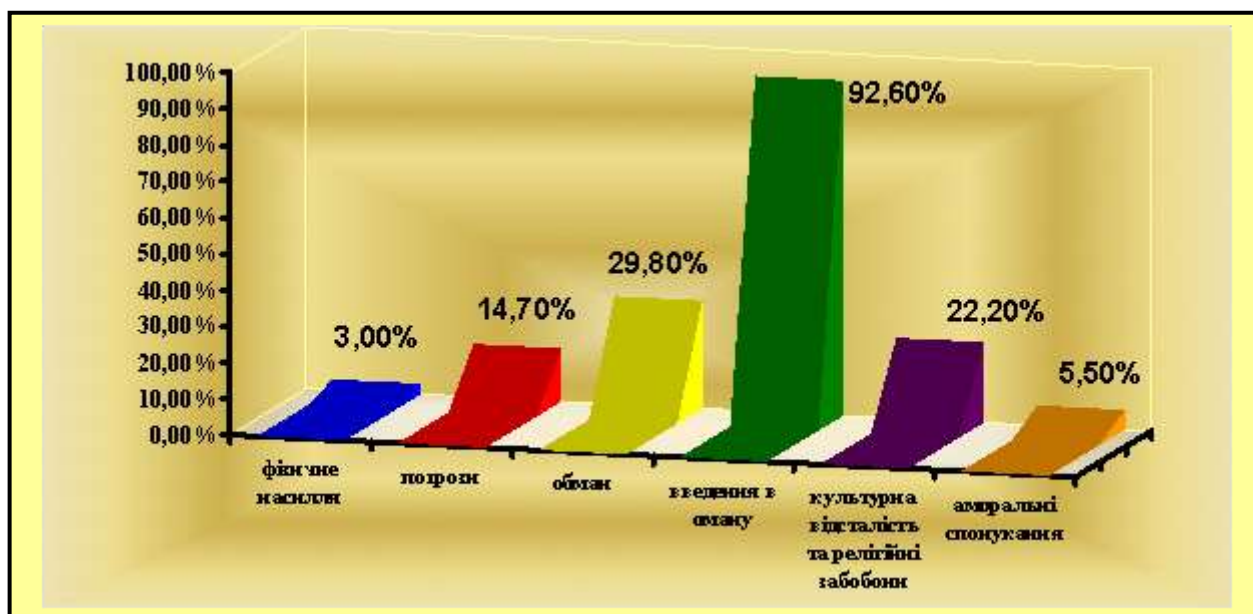

Схема № 5

Види протизаконних заходів, що застосовуються під час допитів

Під час допитів свідків та потерпілих при розслідуванні злочинів, учинених злочинними угрупованнями, можуть застосовуватися усі вище перелічені організаційно-підготовчі й тактичні заходи.

При розслідуванні організованої злочинної діяльності нерідко показання вказаних осіб не у повній мірі відповідають принципам повноти та об'єктивності. До основних причин дачі свідками (потерпілими) неправдивих показань можна віднести:

- побоювання помсти з боку членів злочинних угруповань та їх оточення;
- підкуп або шантажування з боку злочинців;
- дружні, родинні або професійні відносини з підозрюваними та їх знайомими;
- матеріальна, службова або інша залежність від лідера угруповання;
- не бажання витратити свого особистого (робочого) часу під час проведення досудового слідства та судового розгляду справи;
- намагання приховати від правоохоронних органів учинені протизаконні дії, аморальну поведінку або дії, що компрометують допитуваного;
- побоювання відповідальності за давання раніше неправдивих пояснень;

- умисне завищення наслідків учиненого злочину;
- намагання допитуваного зашкодити підозрюваним (обвинуваченим) внаслідок несприятливих відносин з ними або їх близькими та ін.

Якщо за кримінальною справою проходить декілька свідків або потерпілих, то слідчий повинен враховувати послідовність проведення допитів. У першу чергу доцільно допитувати тих осіб, які в силу сприятливих умов сприйняття злочинної події, життєвого досвіду чи інших обставин можуть більш повно та об'єктивно викласти обставини злочину та розповісти про факти, що мають значення для справи. Дотримання такого порядку допиту свідків (потерпілих) дозволяє слідчому орієнтуватися під час допиту інших осіб.

Підсумовуючи зазначимо, що розглянуті тактичні прийоми допиту не повинні бути ізольованими один від одного. Майстерність й професіоналізм слідчого полягає у тому, щоб він, використовуючи усі прийоми та засоби, міг правильно їх спланувати, готуючись до допитів, вміти варіювати ними під час допитів, відмовляючись від одних і переходячи до інших, виходячи зі слідчої ситуації, що склалася на певному етапі досудового розслідування.

4. Очна ставка: поняття та тактика проведення.

До особливостей тактики допитів членів злочинних угруповань та їх лідерів тісно примикають і особливості тактики проведення очних ставок між ними. Багатоепізодність кримінальних справ, тривалість організованої злочинної діяльності та наявність численних протиріч та істотних розбіжностей у показаннях злочинців обумовлюють важливе тактичне значення очних ставок (ст.ст. 172, 173, 304 КПК України).

Очна ставка має багато спільного з допитом, його процесуальними та організаційно-тактичними особливостями і виступає як засіб перевірки вже

отриманих під час допитів показань. Це дозволяє розглядати очну ставку як самостійну слідчу дію, яка проводиться, як правило, на подальшому етапі досудового розслідування.

Очна ставка є складною і конфліктною слідчою дією, у якій слідчий з метою встановлення об'єктивної істини у справі нерідко застосовує загострення обстановки. Відповідно до ст. 172 КПК України слідчий вправі провести очну ставку між двома раніше допитаними особами, в показаннях яких є суперечності. Суперечності, які є в показаннях раніше допитаних осіб, повинні бути істотними.

Отже, **очна ставка** – це слідча (судова) дія, яка передбачає одночасний допит раніше допитаних осіб про обставини, відносно яких були дані істотно суперечливі показання [239, с. 284]. Метою проведення очної ставки є не усунення цих суперечностей, а перевірка правдивості раніше одержаних показань. Вона може проводитись між будь-якими особами, які займають як однакове, так і різне процесуальне становище (між свідком і підозрюваним, між підозрюваними, між потерпілим і обвинуваченим та ін).

Задачі очної ставки:

- ❖ з'ясування причин суперечностей в показаннях допитаних осіб та їх усунення;
- ❖ викриття одного із допитуваних в дачі неправдивих (неповних) показань;
- ❖ психологічний вплив на несумлінного учасника слідчої дії з метою схилення його до дачі правдивих показань;
- ❖ зміцнення вольових якостей й позиції сумлінного учасника очної ставки;
- ❖ виявлення й встановлення доказів та нових обставин справи;
- ❖ додаткова перевірка й закріплення показань учасників процесу.

Вивчення кримінальних справ та оперативних матеріалів вказує на низьку ефективність очних ставок: близько 65 % були безрезультатними або мали негативні наслідки, що ускладнило встановлення істини у справі. Якщо в очних

239 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.

ставках без участі членів злочинних угруповань кожна восьма була безрезультативною, то в очних ставках за їх участю встановленню істини сприяла лише кожна п'ятнадцята. Вказане пояснюється тим, що проведення очних ставок має певні тактичні особливості. Це зумовлено розширеним складом її учасників, ускладненим інформаційним обміном, сильним психологічним впливом членів злочинних груп на свідків (потерпілих) і підвищеним ступенем тактичного ризику.

Приклад: Так, під час викриття організованої злочинної групи слідчий провів очну ставку між її лідером П. та виконавцем злочинів К., оскільки останній почав давати правдиві показання, які викривають П. у злочинній діяльності групи. Однак під час її проведення К., побоюючись помсти лідера П. та членів групи, які залишились на волі, відмовився від раніше даних показань [240, с. 156-157].

Зважаючи на це, слідчим необхідно ретельно планувати слідчу дію, враховувати особливості міжособистісних відносин у злочинній групі та обирати інші прийоми, які направлені на усунення протиріч між ними.

Планування очної ставки переслідує таку загальну мету – створення психологічного впливу на несумлінного учасника, зміцнення вольових якостей і позиції сумлінного допитуваного, перевірка правдивості показань учасників та одержання нових доказів.

Під час підготовки до проведення очних ставок слідчий повинен здійснити такі *організаційно-підготовчі заходи*:

- вивчення матеріалів кримінальної справи;
- аналіз і оцінка зібраної інформації та слідчої ситуації, що склалася;
- визначення осіб між якими буде проведена очна ставка та черговості їх допиту;
- встановлення взаємовідносин між допитуваними;
- прогнозування ймовірної поведінки злочинців під час очних ставок;
- визначення черговості проведення очних ставок (якщо кілька підозрюваних);

240 Васильев А.Н., Карнеева Л.М. Тактика допроса при расследовании преступлений. – М.: “Юрид. лит-ра”, 1970.

- з'ясування питань, які необхідно поставити, та суперечностей, що необхідно усунути;
- визначення низки тактичних прийомів (комбінацій), які доцільно застосувати під час проведення слідчої дії;
- визначення необхідних доказів та інших матеріалів, які можуть бути необхідними під час проведення слідчої дії;
- прийняття рішення про проведення очної ставки;
- планування та визначення часу й місця проведення очної ставки;
- визначення та підготовка науково-технічних засобів;
- добір учасників для проведення очної ставки та складання плану слідчої дії.

Неналежна підготовка до проведення очної ставки тісно пов'язана з ризиком можливої зміни правдивих показань сумлінного учасника, відмови від дачі показань або розголошення даних слідства. Невиправдане зволікання з провадженням очної ставки може призвести до того, що вона втратить фактор раптовості, який сприяє успішному досягненню мети.

А.П. Черненко зазначає, що для очної ставки характерними є такі спеціальні правила:

- під час її проведення допитуються одночасно не більше двох осіб;
- учасники очної ставки дають показання по черзі;
- особи, викликані на очну ставку, можуть ставити запитання одна одній;
- слідчому забороняється оголошувати показання, які дали учасники очної ставки на попередніх допитах, до давання ними показань на очній ставці та запису їх до протоколу [241, с. 12].

На початку очної ставки встановлюється, чи знають особи, що викликані на очну ставку, один одного і у яких стосунках вони перебувають між собою. Свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань і

241 Черненко А.П. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Х., 2004. – 20 с.

за дачу завідомо неправдивих показань, а потерпілі – за дачу завідомо неправдивих показань (ст.ст. 385, 384 КК України). Викликаним на очну ставку особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини справи, для з'ясування яких призначена очна ставка. Першими допитуються сумлінні учасники слідчої дії. Після цього слідчий ставить запитання. Особи, викликані на очну ставку, лише з дозволу слідчого можуть ставити запитання одна одній.

Несумлінного учасника очної ставки доцільно допитувати першим у таких випадках:

1) коли слідчий вважає, що сумлінний учасник, почувши неправду, більш повно й аргументовано обґрунтує свою позицію;

2) коли показання несумлінного учасника можуть настільки обурити іншого допитуваного, що він повідомить слідству нові відомості;

3) коли несумлінний учасник просить про це, маючи за мету схилити до зміни показань на свою користь, а слідчий впевнений у протилежному і має намір використати ситуацію для одержання правдивих відомостей.

При розслідуванні злочинів, учинених злочинними угрупованнями, не доцільно проводити очну ставку:

- між членами злочинних груп, які дають завідомо неправдиві показання;
- між підозрюваними, які частково визнають свою вину і схильні змінити показання або негативно вплинути на інших учасників;
- між особами, із яких той, хто дає правдиві показання, перебуває у матеріальній, родинній або іншій залежності від іншого учасника (лідера угруповання);
- коли один із учасників очної ставки відмовляється давати показання у присутності іншої особи [242, с. 199, 201].

При проведенні очних ставок між членами злочинних груп та їх лідерами застосовуються усі тактичні прийоми, що використовуються під час допитів. Але існують і інші, які доцільно застосовувати лише у проведенні очних ставок. Так,

до таких *тактичних прийомів* можна віднести такі:

1) проведення перед очними ставками інших слідчих дій (*наприклад*, впізнання, обшуків, відтворення обстановки і обставин події) з метою впливу на стійкі негативні позиції членів злочинних угруповань та їх лідерів;

2) повідомлення свідків, потерпілих та членів злочинних груп, які дають правдиві показання, про можливі труднощі психологічного характеру (погрози, залякування, шантажування, компрометація), що можуть виникнути під час проведення очної ставки, та надати рекомендації, що дозволять запобігти негативному впливу (тиску);

3) залучення до проведення очних ставок допоміжних осіб (слідчих, працівників оперативних підрозділів) з метою запобігання негативному впливу учасників один на одного, а також передачі певної інформації;

4) розташування допитуваних таким чином, щоб запобігти невербальному спілкуванню (*наприклад*, спиною до спини, допит через ширму тощо);

5) проведення серії очних ставок “за наростаючою силою” з особами, які дають правдиві показання;

6) втягнення допитуваних у суперечку з метою виявлення нових обставин, що мають значення для кримінальної справи;

7) проведення очних ставок спочатку між членами злочинного угруповання, які виконували другорядні функції під час учинення злочинів;

8) надання дозволу членам злочинних угруповань та їх захисникам ставити запитання особам (особливо співучасникам), які дають правдиві показання, лише по закінченню очних ставок;

9) деталізація показань учасників очної ставки;

10) активізація пам’яті учасника, який добросовісно помиляється;

11) пред’явлення доказів з метою активізації пам’яті допитуваних осіб;

12) викриття неправди та інші.

З метою найбільш ефективного та якісного проведення очних ставок за участю членів організованих злочинних угруповань та їх лідерів доцільно також використовувати такі **тактичні рекомендації**:

1. Необхідно визначати послідовність допитів, яка повинна зважуватись на користь осіб, чиї показання підтверджуються іншими матеріалами справи і є достовірними.

2. Проводити очні ставки у прискореному темпі, що психологічно впливає на злочинців та зменшує можливості протидії. Окрім того, доцільно змінювати темп даної слідчої дії в залежності від слідчої ситуації, що склалася під час розслідування. Це безумовно підсилює вплив показань іншої сторони.

3. Під час очної ставки необхідно уважно спостерігати за поведінкою допитуваних з метою фіксації їх реакції на запитання, запобігання можливій змові між ними або негативному психологічному впливу одного з них на іншого. Якщо дана слідча дія вийшла з під контроль слідчого, то її необхідно негайно зупинити або перервати.

4. Недоцільно проводити очні ставки між співучасниками на початковому етапі розслідування, а протиріччя в їх показаннях необхідно усувати іншими способами (*зокрема*, відтворення магнітофонного або відеозапису, пред'явлення фрагментів протоколів допиту тощо). Це обумовлено тим, що злочинці можуть, скориставшись навіть короткочасним контактом, обрати загальну лінію поведінки.

5. Постановка запитань один одному доцільна лише у тих випадках, коли під час очної ставки виникають нові прогалини й протиріччя між підозрюваними (обвинуваченими). Їх вирішення може призвести до отримання нових важливих доказів, що мають суттєве значення для кримінальної справи.

Отже, тактика проведення очних ставок за участю членів злочинних угруповань багато у чому залежить від слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування. Тому залежно від цих обставин змінюються й тактичні особливості цієї слідчої дії.

Приклад: Так, під час викриття організованої злочинної групи, лідером якої був Ч., були затримані чотири її члени. Ч. не знав – якою доказовою базою володіє слідчий, хто є свідками злочинної діяльності групи і яку позицію обрали затримані її члени. Адвокати клопотали про проведення очних ставок між членами групи та свідками, але слідчий їх не задовольняв. Тому Ч. використав допомогу прокурора, який був на грошовому утриманні злочинної групи. Прокурор, виконуючи доручення лідера групи, дав слідчому вказівку провести очні ставки між затриманими членами групи та свідками. Оскільки вказівки прокурора є обов'язковими для слідчих (ст. 227 КПК України), такі слідчі дії були проведені. Після очних ставок усі затримані члени злочинної групи відмовилися від раніше даних показань, а показання свідків стали неповними.

В даному випадку очні ставки необхідно проводити у *прискореному темпі*, по завершенні яких кожна з допитаних сторін дотримується раніше даних показань. Тривале проведення очних ставок веде до розшифровки наявної доказової бази і сприяє передачі одним з її учасників іншій інформації щодо поведінки на досудовому слідстві.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що очна ставка є однією з найскладніших слідчих дій. Якісне та ефективне проведення цієї слідчої дії вимагає ретельної підготовки, чіткої організації та використання низки тактичних прийомів й комбінацій, що дозволить одержати правдиві показання та довести причетність конкретних осіб до організованої злочинної діяльності.

М.В. Салтевський зазначає, що тактично грамотно проведена очна ставка, навіть якщо в її ході і не вдалося подолати істотних суперечностей в показаннях, повинна справити на несумлінного учасника психологічний вплив, розхитати його установку на неправду, допомогти слідчому перевірити правдивість показань учасників, глибше вивчити їх психологічні якості, намітити нові шляхи вирішення спірних питань.

5. Фіксація ходу і результатів допиту та очної ставки.

Основним засобом фіксації результатів допиту та очної ставки є протокол (ст.ст. 84, 85, 145, 173 КПК України). Він повинен містити усі результати допиту, що мають значення для справи. Допит повинен закінчуватися таким чином, щоб встановлений психологічний контакт не був порушений (з метою ефективного провадження наступних слідчих дій) і допитувані особи у майбутньому бажали зустрітися зі слідчим та ставилися до нього без упередження.

За результатами вивчення кримінальних справ можна дійти висновку, що зі змісту протоколу неможливо відновити дійсний хід допиту (у 71 %), тому члени злочинних угруповань та їх захисники намагаються представити результати цієї слідчої дії у судовому засіданні юридично неспроможними.

На цю обставину вказують В.П. Бахін та В.С. Комарков, які зазначають, що у 94 % випадків у протоколах допиту відображається тільки підсумок і не фіксується весь процес обміну інформацією між слідчим і допитуваними, а у 99 % усіх вивчених кримінальних справ протокол не зберігає особливостей мови допитуваних [243, с. 32; 244, с. 53].

На думку В.Ю. Шепітько, у протоколах складно встановити відповідність між ситуаціями допиту та тактичними прийомами. Зокрема, у 40,3 % вивчених протоколів тактичні прийоми загалом відповідали ситуації допиту (у 9,7 % – не відповідали), а у 50 % – відповідність неможливо було встановити [245, с. 17].

Отже, при складанні протоколу доцільно дотримуватися таких правил:

- протоколювання показань необхідно здійснювати після закінчення вільної розповіді, щоб не переривати та не порушувати послідовність допиту;
- показання записуються від першої особи та по можливості дослівно і у тій послідовності, у якій вони викладаються;

243 Бахін В.П. Допрос: Лекція. – К., 1999.

244 Комарков В.С. Тактика допроса: Учебное пособие. – Харьков, 1975.

245 Шепітько В.Ю. Допрос несовершеннолетних: психология и тактика: Автореф. дис... канд. юрид. наук:

- протокол повинен фіксувати не тільки відповіді, але й хід їх одержання з фіксацією протиріч, а також запитання, що ставлять допитуваним;
- кожна сторінка протоколу повинна скріплюватися підписом допитуваного. У деяких випадках, одержуючи правдиві показання, необхідно запропонувати допитуваним підписувати кожну відповідь на поставлені питання, що запобігає можливості відмовитися від підписання протоколу в цілому;
- протокол підписують усі учасники допиту.

Додатковими засобами фіксації виступають схеми, плани, графіки, малюнки, що пояснюють або уточнюють показання. Так, показання членів злочинних угруповань та їх лідерів доцільно закріплювати схематичними зображеннями маршрутів руху злочинців з місця дислокації до місць учинення злочинів, шляхів підходу до безпосереднього об'єкта посягання і шляхів відходу, вказуючи найбільш помітні ознаки території з межуючими будівлями й транспортними шляхами. Власноручно зображена схема (план, малюнок) є найвагомим й об'єктивним доказом причетності конкретної особи до організованої злочинної діяльності. Подібні схеми створюють нові об'єкти фіксації доказової інформації та деталізують вербальну інформацію, мають наочний й переконливий характер. Вони є допоміжним матеріалом для підготовки до інших слідчих дій (*наприклад*, відтворення обстановки та обставин події).

Також додатковими засобами фіксації є звуко- та відеозапис, застосування яких передбачено ст.ст. 85¹, 85² КПК України.

Аудіо- та відеозапис допитів членів злочинних угруповань дає можливість зафіксувати не тільки змістовність показань, але й передати емоційність, інтонацію, своєрідність вираження думок допитуваного, нерідко супроводжувані мімікою та жестами. Ці особливості поведінки не піддаються відображенню в протоколі, у якому найчастіше відбивається не хід допиту, а його результат, внаслідок чого зрозуміти процес одержання показань за протокольним записом

дуже важко, що, у свою чергу, ускладнює об'єктивну оцінку даних, отриманих під час допиту та очної ставки.

Відповідно до ч.2 ст. 85¹ КПК України, фонограма звукозапису повинна відбивати увесь хід слідчої дії.

Ми погоджуємося з думкою В.С. Мешковой, яка вказує, що проведення звукозапису усього ходу допиту є не доцільним і невиправданим, внаслідок значного проміжку часу слідчої дії. Наприклад, якщо допит тривав 3 години, то обов'язкове прослуховування його фонограми також буде тривати такий же час. Звідси, з урахуванням підготовчих та заключних дій, пов'язаних із використанням магнітофону, такий допит буде тривати цілий робочий день [246, с. 32].

Окрім того, на недоцільність застосування звукозапису протягом усього допиту вказують і слідчі працівники правоохоронних органів. 75,3 % опитаних вказують, що не застосовують технічні засоби фіксації допиту внаслідок незручності та збереження робочого часу.

Застосування відеозапису для фіксації показань членів злочинних угруповань та їх лідерів доцільно у таких випадках:

- при проведенні особливо складних допитів і очних ставок з метою наступного аналізу їхнього ходу та результатів для вироблення більш ефективної тактики планування слідчих дій або одержання додаткової інформації;
- при допитах і очних ставках обвинувачених в особливо тяжких злочинах, з огляду на важливість фіксації показань таких осіб у повному обсягу і враховуючи високу суспільну небезпеку їхніх діянь;
- у ході допитів (очних ставок) осіб, які страждають фізичними або психічними вадами (*наприклад*, сліпоглухонімих, глухонімих, осіб з паралізованими органами мови, або які мають розлади психіки);

246 Мешкова В.С. Тактические особенности отдельных следственных действий при привлечении организатора (лидера) преступной группы к уголовной ответственности: Учебное пособие. – Калининград: КЮИ МВД РФ, 1998.

- у ході допитів (очних ставок) лідерів організованих злочинних угруповань, організаторів й активних членів злочинних груп, а також осіб, які займають певне місце в ієрархії злочинного світу;
- при допитах малолітніх свідків і потерпілих, оскільки точне відображення у протоколі показань дітей ускладнене внаслідок своєрідності сприйняття ними навколишньої обстановки й особливостей мови;
- при допитах поранених, які знаходяться у важкому й небезпечному для життя стані, або хворих осіб;
- при допитах осіб, які відрізняються індивідуальними особливостями мови (*наприклад*, акцент, заїкуватість, розтягування слів тощо);
- у випадках, коли існує реальна можливість стороннього негативного впливу на потерпілого, свідка або інших осіб з метою зміни ними показань;
- для фіксації показань окремих категорій потерпілих і свідків, які можуть ухилятися від явки до суду;
- коли допитуваний підлягає обстеженню судово-психіатричною експертизою, тому що мова є одним з найважливіших проявів психічної діяльності;
- за необхідності призначити фоноскопичну експертизу;
- при участі у допиті перекладача, що дозволить надалі перевірити правильність перекладу, при посиленні на його неточність, як підставу для зміни показань;
- для фіксації показань з метою наступного їх пред'явлення особам, які відмовляються від дачі показань або повідомляють неправдиві свідчення. Особливо ефективно коли в показаннях членів злочинних угруповань виникли істотні протиріччя (розбіжності), але очну ставку між ними з тактичних чи інших міркувань проводити недоцільно;
- для фіксації показань, що супроводжуються поясненням яких-небудь складних процесів, а також замальовкою об'єктів чи кресленням планів (схем). У цьому випадку відеозапис містить необхідну інформацію ілюстративного характеру;

- для фіксації ходу допитів та очних ставок, коли особливо важливо передати поведінку допитуваних та емоції, що демонструються ними;
- очну ставку за участю членів злочинних угруповань проводити недоцільно, щоб запобігти негативному впливу на свідків, потерпілих чи співучасників, які дають правдиві показання, але необхідно продемонструвати їх показання іншим членам злочинної групи;
- члени злочинних угруповань (їх захисники) заявляють, що до них з боку слідчих або оперативних підрозділів постійно застосовуються протизаконні методи отримання показань.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що застосування відеозапису для фіксації допитів членів злочинних угруповань та очних ставок між ними зводить нанівець випадки відмови від раніше даних показань, і їхньої зміни. Дозволяє спростувати вигадані заяви обвинувачених та інших осіб про нібито застосованих в ході досудового слідства протизаконних прийомів, а також дає судові повну можливість об'єктивно оцінити отримані в ході цих слідчих дій показання. Під час повторного перегляду можна проаналізувати увесь хід допиту і його результати, виявити протиріччя в показаннях допитуваних та власні тактичні помилки й прорахунки. Звідси можна планувати додатковий (повторний) допит чи шляхом інших слідчих та оперативно-розшукових заходів одержати достовірну інформацію про факти, які допитувані намагаються приховати.

Отже, наведений засіб фіксації забезпечує повноту і точність відображення показань, дозволяє більш повно зберегти безпосередність сприйняття допиту та використовувати ці матеріали під час проведення інших слідчих дій.

Після закінчення допиту слідчий повинен проаналізувати одержану інформацію, поведінку членів злочинних угруповань та їх реакції на поставлені питання, виявляє помилки та прорахунки під час застосування тактичних прийомів (комбінацій). Своєчасний та детальний аналіз результатів допиту дає слідчому змогу встановити достовірність, допустимість, належність і достатність

одержаної інформації, оцінити її правдивість та вірогідність, прогнозувати поведінку підозрюваних (обвинувачених) на наступних етапах досудового розслідування.

Показання членів організованих злочинних угруповань та їх лідерів є найбільш змістовним джерелом інформації. Вони особисто зацікавлені у результатах кримінальної справи. До початку вчинення злочинів дана категорія осіб домовляється не видавати один одного у випадку затримання, а тому заздалегідь підготовлена до методичного заперечення вини. В деяких випадках з перших допитів злочинці погоджуються на діалог зі слідчими, намагаючись таким завуальованим способом отримати інформацію про зміст показань допитаних раніше свідків, потерпілих або співучасників та заходи, що приймаються слідчим на початковому етапі розслідування.

Загальна поведінка цієї категорії осіб спрямована на зменшення своєї ролі у вчинених групових злочинах, приховання минулої організованої злочинної діяльності й наявності злочинного угруповання. Вони впливають на стійкі позиції потерпілих та свідків, зволікають терміни досудового слідства, створюють перешкоди досудовому розслідуванню, тому допит вказаних осіб та проведення очних ставок між ними є найвідповідальнішою слідчою дією. Звідси проведення допитів та очних ставок з такою категорією осіб багато у чому залежить від правильного та ефективного володіння й оперування слідчими тактичними прийомами і застосування їх у практиці розкриття та розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями.

2.3. ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ ДЛЯ ВИЛУЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ЗІ ЗМІШАНИХ ДЖЕРЕЛ

Для розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями, поряд з проведенням оглядів, обшуків, допитів та очних ставок суттєве значення мають такі слідчі дії, як пред'явлення для впізнання і відтворення обстановки та обставин події. Загальна тактика проведення цих слідчих дій досить повно висвітлена науковцями у криміналістичній літературі. Безумовно, теоретична і практична значущість цих досліджень досить суттєва, але проведення впізнання та відтворення обстановки й обставин події при розслідуванні організованої злочинної діяльності має певні особливості, специфіку й складнощі, що не одержали досить повного висвітлення у науковій літературі.

2.3.1. ТАКТИКА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ

Протидія організованій злочинній діяльності охоплює розслідування таких видів злочинів як умисні вбивства, торгівля людьми, захоплення заручників, вимагательства, шахрайства, розбійні та грабіжницькі напади, умисні нанесення тілесних ушкоджень та ін., під час яких обов'язково виникає необхідність пред'явлення членів злочинних угруповань та їх лідерів свідкам та потерпілим для впізнання.

Практика правоохоронних органів свідчить, що потерпілі й свідки часто залишаються на одинці зі злочинцями. Після порушення кримінальної справи на них тиснуть, їх шантажують, погрожують, а інколи – вдаються до фізичної розправи, навіть убивств. Це негативно впливає на освічених осіб, спонукає до відмови від показань, які давалися на початковому етапі розслідування [247, с. 3]. Вказане необхідно враховувати під час підготовки та проведення впізнання.

247 Лук'янчиков Є.Д. Пред'явлення для впізнання при розслідуванні насильницьких злочинів // Бюлетень з обміну

Дослідженню цих проблем приділяється значна увага у юридичній літературі. Зокрема, вагомий внесок у розробку наукових основ пред'явлення для впізнання зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, Н.Г. Бритвич, М.М. Гапанович, М.О. Головецький, О.Я. Гінзбург, Г.І. Кочаров, В.О. Коновалова, В.С. Комарков, Ю.М. Корухов, В.С. Кузьмічов, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, М.І. Порубов, М.В. Салтевський, З.Г. Самошина, П.П. Цветков, Л.Д. Удалова, В.Ю. Шепітько та багато інших. Однак детальнішого висвітлення потребують організаційно-підготовчі та тактичні заходи пред'явлення для впізнання при розслідуванні злочинів, учинених злочинними угрупованнями, із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

1. Пред'явлення для впізнання: поняття, види та етапи проведення.

Під час учинення злочинів люди вступають у взаємодію з об'єктами, що знаходяться навколо них. Такий процес взаємодії супроводжується утворенням різноманітних слідів як на предметах, так і у пам'яті людини. Звідси перед слідчими постає завдання виявити ці сліди, отримати з них інформацію та використати її для з'ясування події злочину. Таким чином, пізнання злочинної події відбувається за матеріально-фіксованими відображеннями на предметах та слідами, які відбилися у пам'яті людини, так званім ідеальним відображенням [248, с. 5].

Пред'явлення для впізнання – це слідча дія, що полягає у пред'явленні свідкові чи іншій особі об'єктів, які вони спостерігали раніше, з метою встановлення їх тотожності або групової належності [249, с. 314].

досвідом роботи. – 2001. – №131. – С. 3-6.

248 Лук'янчиков Є.Д., Моїсєєв О.М. Пред'явлення для впізнання: Навчальний посібник. – Макіївка: Графіті, 1998.

249 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2001.

Сутність даної слідчої дії полягає у тому, що особі пред'являють об'єкти, образи яких вона порівнює з уявними образами об'єктів, які спостерігала раніше, і вони пов'язані з подією злочину. На цій підставі робиться висновок про їх тотожність, подібність або відмінність.

Впізнання не відноситься до слідчих дій, проведення яких, відповідно до кримінально-процесуального закону, є обов'язковим. Необхідність у проведенні цієї слідчої дії кожного разу визначається особою, яка проводить слідство, відповідно до слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування.

Пред'явлення для впізнання можна віднести до похідних слідчих дій, оскільки його проведенню завжди передують інші слідчі дії (наприклад, слідчий огляд, затримання, обшук, допит), без провадження яких пред'явлення для впізнання відбутися не може. Однак впізнання може проводитися як на початковому, так й подальшому етапах розслідування залежно від слідчої ситуації, що склалася. Так, у випадках наявності загрози втрати доказів, впізнання повинно проводитися у невідкладному порядку. Не виправдане зволікання тягне за собою негативні наслідки (зокрема, значний перебіг часу негативно впливає на пам'ять людини, яка може забути ознаки об'єктів, які сприймала раніше).

На підставі узагальнення думок вчених пред'явлення для впізнання можна класифікувати за такими підставами:

1. **За об'єктами, що пред'являються для впізнання:** живі особи, трупи, предмети і документи, тварини (птахи), приміщення та окремі ділянки місцевості. Можливе пред'явлення для впізнання частин зазначених об'єктів (наприклад, частин трупа, фрагмента тварини).

2. **За суб'єктами впізнання:** свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений та підсудний.

3. **За способами пред'явлення для впізнання:** впізнання живих осіб – в натурі, шляхом поза візуального спостереження, за відеозображенням, ходом, голосом та фонограмою; впізнання за фотографічними зображеннями об'єктів.

Зокрема, статистичні дані, що отримані під час вивчення кримінальних справ з розслідування злочинів, учинених кримінальними угрупованнями, свідчать, що слідчими найчастіше застосовувалися такі способи пред'явлення для впізнання:

- впізнання членів злочинних угруповань та їх лідерів – 69 %;
- впізнання фотографічних зображень злочинців – 31 %;
- впізнання предметів та документів – 73 %;
- впізнання трупів та їх частин – 7 %;
- інші (приміщень, ділянок місцевості, тварин) – 2 %.

4. *За послідовністю проведення*: первинне та повторне.

5. *За місцем проведення* – впізнання за місцем проведення досудового слідства або на місці події (в обстановці, що наближена до події злочину).

6. *За специфікою направленості дій суб'єктів впізнання*: одностороннє та двостороннє (взаємне, зустрічне).

Процесуальний порядок проведення впізнання регламентується ст.ст. 174-176 КПК України, тому особливу увагу приділимо організаційно-підготовчим і тактичним заходам проведення даної слідчої дії.

Пред'явлення для впізнання необхідно відрізнати від не процесуальних способів встановлення тотожності об'єктів або їх групової належності. Так, впізнання об'єктів може використовуватися в оперативно-розшуковій діяльності. З метою викриття злочинної групи та притягнення її членів до кримінальної відповідальності можна проводити такі *оперативно-розшукові заходи*:

1. Вихід потерпілого чи свідка зі слідчим або оперативним працівником у місця найбільш ймовірної появи злочинців, яких вони спостерігали під час учинення злочинів. У цьому випадку слідчий не володіючи інформацією про особу злочинця, представляє для огляду та порівняння велику кількість громадян.

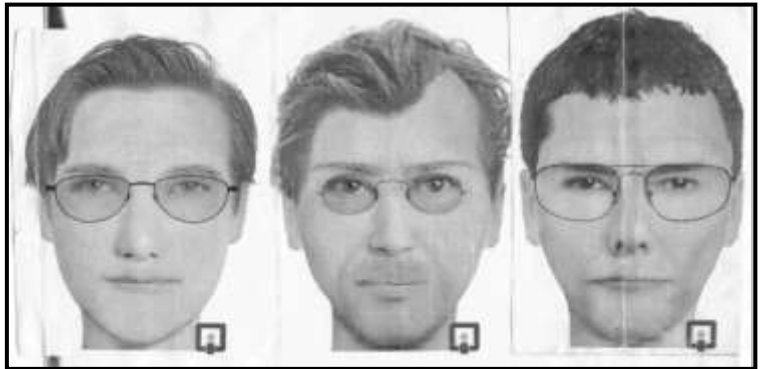
2. Пред'явлення фотографій трупів ліквідованих членів злочинних угруповань та їх частин у місцях можливого знаходження особи за життя.

3. Пред'явлення потерпілим чи свідкам фотографій злочинців, що систематизуються у вигляді фотоальбомів або фототек.

4. Пред'явлення мешканцям району суб'єктивних портретів членів злочинних угруповань (синтетичних, рисованих, композиційно-рисованих, комп'ютерний фоторобот та ін.), які переховуються від слідства та суду, втекли з під варти чи місць позбавлення волі або знаходяться у розшуку.

Приклад: У 2003 році в м. Дніпропетровську Ф. учинив 5 зґвалтувань малолітніх дівчат. Зі слів жертв злочинів було складено декілька варіантів комп'ютерного фотороботу підозрюваного. Якщо уважно подивитися на складені суб'єктивні портрети злочинця, то можна дійти до висновку, що за загальними ознаками ці особи є схожими, а за окремими – це взагалі різні люди. Отже, більш чітке зазначення ознак, що характеризують особу злочинця, дозволяє значно звужити спектр пошуку підозрюваних.

5. Висвітлення на телебаченні, публікація у засобах масової інформації, розміщення у засобах Інтернет і спеціальних стендах фотознімків членів злочинних угруповань та їх лідерів, які знаходяться у розшуку.

6. Пред'явлення потерпілим або свідкам відеозображень членів злочинних угруповань та їх лідерів та ін.

Приклад: Так, під час обшуку, який проводився у члена організованого злочинного угруповання Д., була виявлена та вилучена відеокасета з відеозаписом, де фігурувала велика кількість людей. На відеокасеті була записана приватна вечірка, що була проведена на одній із баз відпочинку. У зв'язку з тим, що не всі

члени злочинної групи були відомі слідству, слідчий продемонстрував запис потерпілому, з метою встановлення інших співучасників злочину. Під час перегляду відеозапису потерпілий вказав на двох осіб, які в ході оперативно-розшукових заходів були затримані [250].

На підставі узагальнення слідчої практики з розслідування організованої злочинної діяльності можна дійти висновків про доцільність використання відеотек осіб, які представляють оперативний інтерес для ОВС.

Приклад: Так, у місті Д. був фізично ліквідований лідер злочинного угруповання Ш. Під час проведення першочергових слідчих дій, з урахуванням оперативних матеріалів, була висунута версія, що вбивство вчинили члени злочинного угруповання, що протистоїть групі, лідером якої був Ш. Дружина Ш. показала, що незадовго до убивства вона бачила у парадному двох невідомих їй осіб. Після ретельного з'ясування ознак їх зовнішності, дружині Ш. був показаний розділ бази “Атлас”, у якому систематизовані відеозображення усіх лідерів та членів організованих злочинних угруповань, які діють у регіоні, що отримані оперативним шляхом. Серед пред'явлених відеозображень вона впізнала осіб, яких бачила у під'їзді. Під час проведення оперативно-розшукових заходів вказані особи були затримані та притягнуті до кримінальної відповідальності [251].

Наведені розшукові заходи спрямовані на вирішення завдань, що стоять перед оперативними підрозділами, та збирання орієнтуючої інформації, необхідної для розшуку злочинців, які не потрапили у поле зору правоохоронних органів. Однак таке пред'явлення для впізнання має виключно орієнтовний характер та переслідує тільки оперативні цілі, а його результати не є доказами за кримінальною справою.

Пред'явлення для впізнання проводиться за наявності *юридичних* (ст. 174 і ст. 175 КПК України) та *фактичних підстав*, зокрема при наявності:

250 За матеріалами УБОЗ в Дніпропетровській області за 2007 рік.

251 За матеріалами УБОЗ у Донецькій області за 1998 рік.

- ❖ суб'єкта впізнання та протоколу його допиту, в якому зафіксовано показання про прикмети й особливості об'єкта, та обставини, за яких він його сприймав;
- ❖ об'єкта, який підлягає впізнанню;
- ❖ декількох схожих об'єктів, які пред'являються разом з об'єктом впізнання.

Під *фактичними підставами* слід розуміти наявність у слідчого даних процесуального та непроцесуального характеру, які дозволяють зробити висновок про необхідність (доцільність) та можливість проведення даної слідчої дії.

Загалом, пред'явлення для впізнання складається з трьох *етапів*:

- 1) підготовка до проведення впізнання */підготовчий/*;
- 2) безпосереднє пред'явлення для впізнання */робочий/*;
- 3) фіксація ходу та результатів впізнання */заключний/*.

Розглянемо кожний етап пред'явлення для впізнання окремо.

2. Організаційно-підготовчі заходи до проведення впізнання.

Ретельна та всебічна підготовка до проведення впізнання членів злочинних угруповань є обов'язковою умовою, що дозволяє якісно та ефективно проводити дану слідчу дію. Пред'явлення для впізнання є унікальною слідчою дією, яка ніколи не дублюється. Не можна, як правило, пред'являти для впізнання один й той самий об'єкт декілька раз. Звідси ефективність та доказове значення результатів впізнання у значній мірі залежить від якості проведення слідчим організаційно-підготовчих заходів.

Організаційно-підготовчі заходи до проведення впізнання повинні складатися з таких елементів:

- 1) попередній допит особи, яка впізнає (потерпілий, свідок);
- 2) прийняття рішення про проведення впізнання;
- 3) визначення місця, часу та способу проведення впізнання;
- 4) визначення черговості пред'явлення для впізнання (якщо декілька злочинців);

- 5) створення оптимальних умов для проведення даної слідчої дії;
- 6) визначення способу фіксації ходу та результатів впізнання;
- 7) підготовка необхідних науково-технічних засобів;
- 8) добір учасників пред'явлення для впізнання;
- 9) підбір об'єктів (статистів), серед яких необхідно провести впізнання;
- 10) забезпечення безпеки осіб, які приймають участь у даній слідчій дії;
- 11) проведення інструктивної наради серед усіх учасників даної слідчої дії.

Розглянемо більш детально деякі з перелічених підготовчих заходів.

1. Попередній допит особи, яка впізнає.

Пред'явленню для впізнання передують діяльність, спрямована на збирання необхідної інформації, для чого використовуються усі засоби, що є в арсеналі слідчого. При необхідності пред'явлення якої-небудь особи (інших об'єктів) для впізнання свідкові, потерпілому, підозрюваному або обвинуваченому слідчий спочатку допитує їх про зовнішній вигляд та прикмети цієї особи (інших об'єктів), а також про обставини, за яких впізнаючий бачив цю особу (інші об'єкти), про що складає протокол допиту.

Допит є обов'язковою умовою проведення впізнання. Можна погодитися з думкою Є.Д. Лук'янчикова та О.М. Моїсеєва, які вважають, що попередній допит потерпілих (свідків) є не тільки необхідним етапом у підготовці до пред'явлення для впізнання, а ще й обставиною, яка забезпечує прийняття правильного рішення про доцільність проведення цієї слідчої дії, її успішний хід, отримання належних результатів та їх наступну оцінку [252, с. 30].

При допиті слідчий повинен враховувати, що запам'ятовуванню, збереженню в пам'яті та відтворенню сприяють такі основні фактори, як свідоме запам'ятовування об'єкту; невеликий проміжок часу, що пройшов з моменту сприйняття; нормальний стан організму та вік.

Під час допиту впізнаючого слідчий повинен з'ясувати такі обставини:

1) час, місце та обставини злочинної події;

2) загальні й характерні ознаки, риси та прикмети зовнішності членів злочинних угруповань та їх лідерів. При цьому доцільно використовувати синтетичні, мальовані, фотокомпозиційні портрети у тому числі із використанням комп'ютерних програм та засобів комп'ютерної графіки, що додаються до протоколу допиту. Слідчий повинен запропонувати впізнаючому пригадати як можливо більше ознак, що характеризують зовнішні прикмети злочинців;

3) за яких умов впізнаючий бачив особу у зв'язку зі злочинною подією;

4) місце спостереження (зокрема, точне місцезнаходження, розташування відносно об'єктів, де саме відбувалося спостереження – приміщення, вулиця, ін.);

5) на якій відстані та протягом якого часу спостерігався об'єкт;

6) за яких обставин особа звернула увагу на цей об'єкт; особливості погодних умов та освітлення, світовий фон об'єктів сприйняття;

7) ступінь знайомства з об'єктом, що спостерігався під час злочинної події;

8) хто може підтвердити показання впізнаючого;

9) у якому стані знаходився впізнаючий під час спостереження (душевного хвилювання, алкогольного або наркотичного сп'яніння, стояв, рухався тощо);

10) психологічний і фізичний стан впізнаючого (особливості пам'яті, зору, наявність дефектів, що можуть відбитися на характері та повноті сприйняття);

11) наявність спеціальних й професійних навичок, характер зацікавленості свідків (потерпілих) у результатах кримінальної справи та ін.

Отже, попередній допит впізнаючого є важливим етапом у підготовці до впізнання. Він дозволяє визначити доцільність проведення слідчої дії, забезпечує успішність її проведення, отримання належних результатів та їх наступну оцінку.

Під час допиту слідчий впливає на впізнаючого з метою активізації його пам'яті та створення сприятливих умов для відтворення подій, що мають значення для справи. М.В. Салтевський і В.Г. Лукашевич вказують, що слідчий спонукає їх

спочатку пригадати необхідний уявний образ, а потім відтворити та передати слідчому дані про нього [253, с. 29-35].

На думку А.В. Дулова, це обумовлено тим, що пасивність та нерішучість потерпілих (свідків) негативно впливають на результати впізнання [254, с. 98-99].

Проти проведення попередньої психологічної підготовки виступає С.Г. Любічев, який вважає, що така підготовка полягає у “натаскуванні” потерпілих і свідків (підказка ознак, за якими вони мають впізнавати) і тягне за собою невірогідність впізнання [255, с. 35]. Вважаємо, що таке твердження є однобоким. Відомо, що психологічна підготовка полягає у допиті, щоб з’ясувати усі обставини, за яких потерпілі (свідки) спостерігали особу в процесі вчинення злочину, та активізувати їх готовність до впізнання.

Є.Д. Лук’янчиков вказує, що слідчий заздалегідь повинен спрямувати та активізувати як розумову діяльність впізнаючого, так і його вольові зусилля [256, с. 48]. Це обумовлено тим, що злочини, які вчиняються членами злочинних угруповань, характеризуються організованістю та коротким проміжком часу учинення (швидкістю), що не може не впливати на всебічність та повноту сприйняття потерпілими та свідками злочинних подій.

Отже, впізнання – слідча дія, яка проводиться у тому разі, коли допитаний заявляє, що може впізнати особу чи предмет, які він спостерігав раніше, і пам’ятає їх відмінні ознаки. У тих випадках, коли впізнаючий не може описати ознаки об’єкта, що підлягає впізнанню, однак стверджує, що зможе його упізнати, то недоцільно відмовлятися від проведення даної слідчої дії. Якщо в ході первинного допиту з достатньою повнотою і ясністю не були встановлені та зафіксовані індивідуальні ознаки об’єкта або з моменту його проведення пройшло багато часу,

253 Салтевский М.В., Лукашевич В.Г. Проблемы классификации источников информации и следственных действий в криминалистической тактике // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1984. – №29. – С. 29-35.

254 Дулов А.В. Психологическая подготовка участников к предстоящему следственному действию // Сибирские юридические записки. – 1971. – №2. – С. 94-104.

255 Любичев С.Г. Этические основы следственной тактики. – М.: “Юрид. лит.”, 1980. – С. 35

256 Лук’янчиков Є.Д., Моїсєєв О.М. Пред’явлення для впізнання: Навчальний посібник. – Макіївка: Графіті, 1998.

для перевірки повноти збереження і поживавлення в пам'яті ознак об'єкта, що запам'ятався, доцільно безпосередньо перед впізнанням провести *повторний допит* за зазначеними обставинами [257, с. 209].

Під час допиту слідчий повинен роз'яснити суб'єкту впізнання важливість достовірного та можливі наслідки помилкового впізнання.

2. Прийняття рішення про проведення впізнання.

При прийнятті такого рішення слідчий повинен з'ясувати, чи є обставини, які можуть перешкоджати проведенню даної слідчої дії, зокрема:

- чи має впізнаючий фізичні або психічні вади або знаходиться у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння;
- чи знаходиться суб'єкт впізнання у стані афекту або сильного душевного хвилювання (що викликано, учиненим проти нього, злочинним посяганням);
- чи приймав участь впізнаючий в інших слідчих діях (*наприклад*, у слідчому огляді, затриманні, обшуку), під час яких спостерігав відповідний об'єкт;
- чи упізнавав впізнаючий під час проведення оперативно-розшукових заходів або випадково (до порушення кримінальної справи) відповідний об'єкт;
- чи має об'єкт, який підлягає впізнанню, індивідуальні властивості за яким можливе його впізнання та ін.

При наявності зазначених обставин слідчий повинен відмовитися від пред'явлення для впізнання (або відкласти його до настання сприятливих умов) і провести інші слідчі дії.

3. Визначення місця, часу та способу пред'явлення для впізнання.

Впізнання повинно проводитися за часом якомога ближче до моменту сприйняття злочинної події. Будь-яке зволікання з пред'явленням для впізнання може тягти за собою небажані наслідки, оскільки суб'єкт впізнання з часом забуває образ раніше сприйнятого об'єкта. Тому достовірність впізнання перебуває у прямій залежності від фактора часу. Як свідчить практика, за плином

часу слідчим необхідно дуже уважно підходити до акту впізнання, оскільки прострочення навіть декількох днів іноді може поставити об'єктивність та достовірність впізнання під сумнів.

Пред'явлення для впізнання може проводитися як за місцем проведення досудового слідства (кабінет слідчого, подвір'я райвідділу, СІЗО, ІТУ), так й на місці події (окремі ділянки місцевості, споруди, будівлі) за умови якщо ця обстановка є сприятливою для спостереження та порівняння ознак об'єктів.

Приміщення, у якому проводиться впізнання, повинно бути достатньо просторим (в ньому повинні вільно розміститися усі учасники слідчої дії) та добре освітленим. Якщо на результат впізнання може вплинути сила та направленість штучного освітлення, необхідно підготувати різні джерела світла.

Слідчий повинен вживати заходів щодо запобігання випадкової зустрічі свідків або потерпілих з особами, які підлягають впізнанню та їх захисниками. Для цього впізнаючого необхідно викликати трохи раніше від того часу, на який заплановано проведення слідчої дії. Після прибуття впізнаючого, його необхідно розмістити у такому місці, звідкіля він не міг би бачити, як прибувають інші учасники слідчої дії (*наприклад*, кабінет іншого слідчого, обладнаний телефоном).

Забороняється заздалегідь показувати впізнаючому об'єкт, який підлягає впізнанню (натурально, за відеозображенням або фотознімками), або повідомляти його ознаки. Але на практиці мають місце порушення зазначених рекомендацій.

Приклад: Так, у вересні 2008 р. в м. Дніпропетровську О. в неосвітленому під'їзді дому вчинив розбійний напад із застосуванням вогнепальної зброї на В., де незаконно заволодів індивідуальним майном останньої. При проведенні огляду місця події ніяких слідів та свідків учиненого злочину виявлено не було. Під час проведення оперативно-розшукових заходів О. був затриманий. Слідчому необхідно було пред'явити потерпілій В. для впізнання підозрюваного О., який учинив злочин. Під час допиту В. не змогла описати зовнішні прикмети особи, яка вчинила на неї напад, і від проведення впізнання відмовилась. О. свою вину не

визнавав і від дачі показань відмовився. Впізнання злочинця потерпілою було важливим доказом причетності О. до учиненого нападу. Слідчий, заспокоївши В., показав фотографію з паспорту О. і запропонував погодитися на проведення даної слідчої дії. Під час пред'явлення О. для впізнання у В. не виникло ніяких складнощів упізнати серед трьох пред'явлених осіб, людину, яку задалегідь показав на фотографії слідчий. Такі дії з боку слідчого є грубим порушенням кримінально-процесуальних вимог та можуть призвести до тяжких наслідків.

4. Підбір учасників до пред'явлення для впізнання.

До обов'язкових учасників впізнання можна віднести:

- ❖ особу, яка проводить дану слідчу дію;
- ❖ особу, яка буде упізнавати. Суб'єктами впізнання можуть бути не тільки дорослі особи, а й діти. Законодавець не встановлює мінімального віку з якого можна давати показання. Але при цьому необхідно враховувати ступінь розвитку особи, можливості й умов сприйняття та оцінки тих чи інших явищ;
- ❖ особу, яка підлягає впізнанню (підозрюваний, обвинувачений, підсудний);
- ❖ не менше двох статистів та понятих (за деякими видами впізнання понятих повинно бути не менше чотирьох).

Недоцільно у якості понятих залучати співробітників правоохоронних органів (у тому числі курсантів вищих навчальних юридичних закладів; осіб, які проходять строкову службу); неповнолітніх та малолітніх осіб; осіб, які мають фізичні або психічні вади; іноземців; осіб без визначеного місця проживання або тих, які не проживають за місцем проведення досудового слідства, наприклад, мешкають у іншому регіоні (оскільки можуть виникнути складнощі у випадку необхідності виклику їх до суду у якості свідків); громадян, яким знайомі особи, що пред'являються для впізнання, наприклад, проживаючих в одному селищі (можуть виникнути сумніви в об'єктивності впізнання); осіб, які затримані за учинення дрібних адміністративних правопорушень; осіб, які не викликають довіри у слідчого.

У даній слідчій дії також можуть приймати участь і треті особи залежно від процесуального статусу об'єкта впізнання (наприклад, захисник, перекладач і ін.).

До не обов'язкових учасників проведення впізнання можна віднести:

1) спеціалістів (фахівці з проведення фотозйомки, фоно - або відеозапису, педагог, психолог, судовий медик, товарознавець тощо);

Педагога (психолога) можна запросити у випадку, коли суб'єкт впізнання є неповнолітнім у віці до 14 років. При цьому доцільно, щоб один й той же спеціаліст брав участь як при допиті неповнолітнього, так і при проведенні впізнання. Це дозволяє враховувати особливості психіки неповнолітніх та запобігати факторам, що травмують їх психіку.

Під час допиту психічно хворої особи, необхідно запросити *лікаря*, у якого вона стоїть на обліку, та взяти довідку про те, що дана особа за станом здоров'я може приймати участь у даній слідчій дії.

При впізнанні трупа доцільно залучати *судового медика*. Для впізнання трупа важливе значення має стан голови і обличчя, яке може бути суттєво змінене в силу процесів розкладання або механічного впливу. У цьому випадку спеціаліст проводить "*реставрацію*" або "*туалет трупа*", тобто вживає заходів щодо надання обличчю прижиттєвого вигляду. Спеціаліст може роз'яснити слідчому, які саме відбулися зміни зовнішності і які дії вживалися по реставрації, що дозволяє слідчому правильно оцінити результати впізнання та їх достовірність. Також доцільно, щоб при впізнанні трупа був присутній той же спеціаліст, який проводив "*реставрацію*" або "*туалет*" голови трупа.

Під час впізнання спеціаліст має право (за попередньою домовленістю зі слідчим) задавати суб'єкту впізнання питання, які уточнюють або деталізують прикмети зовнішності об'єкта. Спеціаліст як на підготовчому, так і на робочому етапах даної слідчої дії може звернути увагу слідчого на неправильність підбору статистів та інші обставини, що пов'язані з отриманням доказів при пред'явленні для впізнання.

2) осіб, які залучаються для охорони, спостереження, забезпечення безпеки осіб, що приймають участь у впізнанні (*наприклад*, оперативний працівник, кінолог з собакою, співробітники спеціальних підрозділів та ін.);

3) інші особи, які залучаються для якісного проведення даної слідчої дії.

5. Підбір об'єктів (статистів), серед яких проводиться впізнання.

Кримінально-процесуальний закон вказує, що об'єкти повинні пред'являтися в групі у кількості не менше трьох. Максимальна їх кількість визначається слідчим. При груповому пред'явленні об'єктів суб'єкт впізнання порівнює їх не тільки з образом, що зберігся в пам'яті, а й між собою. Це спрямовує процес впізнання на виявлення індивідуальних особливостей об'єкта.

Особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється впізнаючому разом з іншими особами тієї ж статі у кількості не менше трьох, які не мають різких відмінностей у зовнішності (*наприклад*, за расово-національними особливостями зовнішності, приблизно однакового віку, зросту, будовою тіла, типа та рисами обличчя, кольору волосся, зачіскою) та одягу (за матеріалом, фасоном, кольором). Підозрюваний повинен бути у тому одязі, який суттєво не відрізняється від того, що був на ньому в момент спостереження його суб'єктом впізнання.

Деякі складнощі можуть виникнути при підборі статистів для осіб, які знаходяться в місцях тимчасового утримання (СІЗО, ІТУ). У слідчій практиці існують випадки, коли вказані особи пред'являються для впізнання у наручниках, неголеними, зі специфічним запахом, за відсутністю ремня або шнурків на взутті. Усі ці обставини викликають сумніви в об'єктивності та достовірності проведення впізнання, на що повинні звертати увагу слідчі.

Приклад: Так, при розслідуванні вбивства прем'єр-міністра Швеції Улафа

Пальме за участю вдови загиблого було проведене впізнання К. Під час його проведення співробітниками правоохоронних органів були допущені серйозні тактичні помилки, оскільки у якості статистів були залучені співробітники підрозділу Головного управління поліції. Це дозволило особі, яка упізнає, відразу ж заявити про те, що для неї не є труднощами упізнати серед пред'явлених для впізнання особу (що тривалий час знаходилась у СІЗО), яка стріляла в У. Пальме. Під час судового засідання суд виключив з доказів результати впізнання К. [258].

Особі, які пред'являються для впізнання у якості статистів, не повинні бути знайомі суб'єкту впізнання.

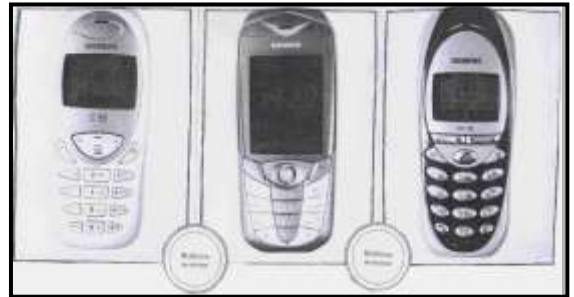
Приклад: Так, за кримінальною справою про розбійницький напад на жиле приміщення громадян, який був учинений в с. Котовка, Ю. (свідок) заявив, що напередодні скоєння злочину бачив раніш незнайому йому людину та докладно описав її зовнішні прикмети. Слідчий зі слів свідка склав фоторобот нападника. Під час проведення оперативно-розшукових заходів був затриманий Ж., який заперечував свою причетність до учиненого злочину. Слідчий, маючи достатні підстави, вирішив провести впізнання. У якості статистів були запрошені громадяни, які проживали у даному селищі, де мешканці знали один одного. Ж. був пред'явлений для впізнання серед чоловіків, які добре знайомі Ю. (свідку). Під час судового засідання захисник Ю. заявив про вказане порушення. Суддя направила кримінальну справу на додаткове розслідування.

Не можна пред'являти для впізнання осіб, які мають помітні (унікальні) прикмети (*наприклад*, наявність на обличчі татуювання, опіків або шрамів; відсутність кінцівок ніг чи рук), за якими допитаний може їх упізнати. У даному випадку можуть виникнути складнощі у підборі статистів. Якщо такі помітні прикмети невеликі за розміром (*наприклад*, маленьке татуювання або невеликий шрам на щоці), то під час проведення впізнання особа, яка пред'являється, разом

258 Мешкова В.С. Тактические особенности отдельных следственных действий при привлечении организатора (лидера) преступной группы к уголовной ответственности. Учебно-методическое пособие – Калининград: КЮИ

зі статистами повинні закрити її долонею або розташуватися таким чином, щоб дана прикмета не спостерігалась візуально. При неможливості використовувати такий тактичний прийом, осіб з вказаними прикметами необхідно пред'являти для впізнання за фотозображеннями. Якщо не можна підібрати відповідні фотознімки, то слідчий може провести *освідування* (ст. 193 КПК України), результати якого співставляють із показаннями раніше допитаної особи.

Предмети пред'являються разом з іншими однорідними об'єктами, які не мають зовнішніх відмінностей. При цьому необхідно враховувати загальні родові ознаки, зокрема марку, модель, вид, форму, колір, розмір, стан.

Загальне правило про необхідність пред'явлення для впізнання об'єкта в кількості не менше трьох не розповсюджуються на *впізнання трупа та його частин*. Кримінально-процесуальний закон, виходячи з моральних та етичних спонукань і небажаності негативних емоцій, які можуть настати у суб'єктів впізнання при огляді декількох трупів, встановлює, що труп та його окремі частини пред'являються для впізнання в одному числі.

Слідчий не може проводити впізнання у випадках коли:

1. Об'єкти (предмети):

- ❖ унікальні, єдині у своєму роді (*наприклад*, твори видатних скульпторів або художників; роботи, які виконані в одному екземплярі);
- ❖ які не можуть бути виділені серед інших (*наприклад*, зерно, вугілля та ін.);
- ❖ які мають точні позначення, засвідчені допитуваною особою (*наприклад*, часи із гравірованим надписом, пістолет із заводським номером);
- ❖ які не мають чітко вираженої індивідуальної сукупності ознак або отримали зміни, які позбавили їх попередніх ознак та властивостей.

2. Особа, яку допитують, не може чітко назвати ознаки об'єкту або

категорично стверджує, що не зможе впізнати його.

3. Особа, якій необхідно пред'явити об'єкти для впізнання, знаходиться у наркотичному чи алкогольному сп'янінні, має фізичні або психічні вади та ін.

4. Впізнаючий приймав участь у слідчих діях (очна ставка, обшук) або розшукових заходах, при яких він уже сприймав чи упізнав відповідний об'єкт.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що під час проведення організаційно-підготовчих заходів, слідчий повинен враховувати, що у даній слідчій дії задіяна велика кількість людей. Звідси слідчий повинен передбачити заходи запобігання витоку інформації та визначити її обсяг, який необхідно використовувати під час проведення слідчої дії. Результати непідготовленого впізнання ставляться під сумнів захисниками у судових засіданнях.

3. Загальна тактика пред'явлення для впізнання.

Після проведення організаційно-підготовчих заходів слідчий переходить до *робочого етапу* пред'явлення для впізнання, який складається з низки організаційно-тактичних заходів, що передують самому акту впізнання та супроводжують його. Правильно обрана тактика впізнання членів злочинних угруповань обумовлює об'єктивність та якість усієї слідчої дії взагалі.

Для гарантування достовірності результатів впізнання необхідно дотримуватися таких, встановлених кримінально-процесуальним законом, правил:

1. Суб'єкт впізнання повинен бути попередньо допитаним про обставини, за яких він спостерігав об'єкт, та ознаки, за якими він зможе його упізнати.

2. Об'єкт пред'являється суб'єкту впізнання разом з іншими об'єктами, у кількості не менше 3-х, які не мають різких відмінностей у зовнішньому вигляді.

3. Перед початком впізнання суб'єкту впізнання пропонують зайняти будь-яке місце серед осіб, які пред'являються.

4. Свідок (потерпілий) перед пред'явленням для впізнання попереджаються

про відповідальність, передбачену кримінальним законодавством.

5. Впізнаючий повинен пояснити за якими ознаками він упізнав об'єкт.
6. Про впізнання складається протокол незалежно від його результатів.

1. Тактика пред'явлення для впізнання живих осіб.

Пристаючи до впізнання, слідчий повинен впевнитися, що дотримані усі вимоги, необхідні для проведення цієї слідчої дії. Необхідність пред'явлення для впізнання членів злочинних груп та їх лідерів може виникнути у випадках коли:

- члени злочинних угруповань не були раніше відомі потерпілим та свідкам, але спостерігалися ними у зв'язку зі злочинними подіями;
- злочинці видають себе за інших осіб або не мають документів, що засвідчують їх особистість, чи пред'явили документи, які їм не належать;
- потерпілі (свідки) знали раніше підозрюваних, але не можуть повідомити про них будь-яких відомостей (*наприклад*, навчалися разом у школі, але після закінчення не бачилися 20 років) або називають їх не правильно;
- впізнаючий знає особу, яку йому пред'являють, та правильно її називає, але остання заперечує факт знайомства.

Робочий етап пред'явлення для впізнання членів злочинних угруповань та їх лідерів складається з таких елементів:

1. Після допиту суб'єкта впізнання слідчий видаляє його з робочого кабінету (як правило у сусідній кабінет, що обладнаний телефоном) та запрошує понятих, статистів та інших учасників даної слідчої дії.

2. Усім присутнім слідчий повинен роз'яснити їх права та обов'язки, а також мету, задачі та порядок проведення впізнання. Учасники цієї слідчої дії повинні чітко розуміти свою роль при проведенні слідчої дії. Слідчий також повинен роз'яснити як діяти учасникам, якщо потерпілий (свідок) вкаже не на злочинця, а на будь-кого з понятих або статистів, або взагалі не впізнає його.

3. Після проведення інструктажу слідчий розміщує понятих таким чином,

щоб було зручно спостерігати за усім перебігом слідчої дії, пропонує статистам зайняти два з трьох стільців або стати в одну лінію, після чого просить свого помічника ввести особу, що підлягає впізнанню.

4. Слідчий запрошує особу, яка підлягає впізнанню, роз'яснює, що вона буде пред'явлена для впізнання, її права та пропонує зайняти будь-яке місце за власним вибором серед інших осіб, що пред'являються. Особа, що підлягає впізнанню, має право відмовитися від участі у даній слідчій дії. Не можна пред'являти особу для впізнання (у разі її відмови) із застосуванням фізичного чи психічного впливу, обману, шантажу або так, щоб вона про це не знала (негласно).

5. Після того коли особа зайняла місце серед статистів слідчий повинен зафіксувати таке розташування у протоколі або за допомогою технічних засобів (фотозйомка або відеозапис). Поняті повинні знати, яка саме людина пред'являється для впізнання та під яким номером знаходиться. Якщо при

впізнанні будуть застосовуватися науково-технічні засоби, то необхідно повідомити про це усіх учасників слідчої дії, про що зробити відмітку у протоколі.

6. Запрошують впізнаючого до кабінету слідчого, де знаходяться усі учасники впізнання. М.В. Салтевський зазначає, що слідчий просить помічника запросити впізнаючого до кабінету слідчого [259, с. 212]. На нашу думку впізнаючого повинна запрошувати особа, яка не є зацікавленою у результатах кримінальної справи, наприклад, понятій. Використання допомоги помічника слідчого може мати навідний характер, оскільки він може вийти з кабінету та підказати за яким номером знаходиться або яке місце займає злочинець.

Досить поширеним способом виклику впізнаючого у слідчій практиці є постукування у стіну суміжної кімнати, де знаходиться суб'єкт впізнання. Однак

кількість стуків може означати порядковий номер, за яким знаходиться злочинець. Якщо суб'єкт впізнання викликається за телефоном, слідчий може заздалегідь оговорити з ним фразу, яка буде вказувати місце, за яким знаходиться злочинець.

Приклад: Так, у 2008 році в м. Новомосковську Д. вчинив грабіжницький напад із застосуванням сили на А. і заволодів індивідуальним майном останньої. Протягом 4-х діб злочинець був затриманий. Слідчому необхідно було пред'явити потерпілій А. для впізнання підозрюваного Д., який учинив злочин. Під час допиту А. не змогла описати зовнішні прикмети злочинця і висловила сумніви щодо проведення впізнання. Слідчий, заспокоївши потерпілу В., заздалегідь оговорив з нею фрази, які будуть відповідати номеру, за яким розташований Д.:

- “А., заходьте у кабінет № 4 для впізнання” – підозрюваний знаходиться за № 1.
- “А., у кабінет № 4 Ви запрошуєтесь для впізнання” – підозрюваний за № 2.
- “А., Ви запрошуєтесь для впізнання у кабінет № 4” – підозрюваний за № 3.

Під час проведення впізнання Д. у потерпілої не виникло ніяких складнощів упізнати серед пред'явлених осіб підозрюваного.

Зважаючи на це, суб'єкта впізнання повинна викликати особа, яка не зацікавлена у результатах справи, за телефоном.

7. У разі коли суб'єктом впізнання виступає свідок або потерпілий, то їх попереджають про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань та за відмову від дачі показань (тільки свідка) відповідно до ст. 384 та ст. 385 КК України. Якщо впізнаючий не досяг 16-річного віку, то слідчий повинен роз'яснити йому обов'язок давати правдиві показання.

8. Після цього у впізнаючого з'ясовують, чи задовільні умови слідчої дії, чи добре видно зовнішні прикмети осіб, яких пред'являють для впізнання.

9. При позитивній відповіді (при негативній необхідно забезпечити відповідні умови) слідчий пропонує впізнаючому подивитися на групу людей та вказати на особу, яку спостерігав або раніше зустрічав і запам'ятав (де і за яких

обставин) та пояснити, за якими ознаками він її упізнав. Питання слідчого повинно бути коротким, зрозумілим, нейтральним і не мати навідного характеру.

Законодавець не обмежує часу проведення впізнання. Суб'єкт впізнання може сприймати пред'явлені йому об'єкти, аналізувати та робити висновки стільки часу, скільки визначить за потрібне для отримання об'єктивного висновку. Не можна квапити впізнаючого із відповіддю та нав'язувати йому занадто швидкий темп впізнання, оскільки це може призвести до невпевненого впізнання (*наприклад*, вказівка на приблизну схожість) або невпізнання взагалі. Якщо впізнаючий вагається із відповіддю, можна запропонувати пред'явленим особам вчинити певні дії (зокрема, встати або повернутися). Забороняється пропонувати їм промовляти ті чи інші фрази, оскільки такого роду дії проводяться під час спеціального виду пред'явлення для впізнання – за голосом та особливостями мови.

В тих випадках, коли суб'єкт впізнання заявляє, що нікого не упізнає серед пред'явленої групи осіб, то не можна переривати або закінчувати дану слідчу дію, а необхідно заспокоїти його та запропонувати ще раз більш уважно подивитись на осіб, що пред'являються для впізнання. Якщо впізнаючий нікого не упізнав, то про цей факт слідчий у протоколі робить відмітку і дана слідча дія закінчується.

10. Особа, на яку вказав впізнаючий, повинна встати та назвати себе. Якщо особа відмовляється назвати себе, то її називає слідчий.

Після цього впізнаючий повинен розповісти де і за яких обставин він зустрічався з даною особою та перелічити ознаки, за якими він її упізнав. Суб'єкт впізнання повинен викладати показання у формі вільної розповіді. При цьому слідчий може задавати додаткові, уточнюючі, деталізуючі або конкретизуючі запитання. Якщо упізнаний за своєю ініціативою робить заяви (*наприклад*, що також упізнає суб'єкта впізнання) або дає правдиві показання, що відносяться до справи, то їх доцільно також зафіксувати у протоколі. У випадку, коли потерпілий (свідок) впізнав злочинця за прикметами, що не відображені раніше у протоколі допиту, то необхідно провести додатковий допит цієї особи за такими фактами.

11. На цьому впізнання закінчується. Слідчий складає протокол, який підписують усі учасники даної слідчої дії.

Результат впізнання слід вважати *позитивним*, якщо суб'єкт впізнання упізнав особу і називає не тільки загальні прикмети та ознаки, але і їх сукупність та індивідуальні особливості. Результат впізнання може бути й *негативним* у випадках коли впізнаючий не може нікого упізнати серед пред'явленої групи осіб або вказує на особу, яка не має ніякого відношення до злочинної події. Такі ситуації можуть виникнути у таких випадках:

- з моменту спостереження пройшло досить багато часу;
- особа, яку впізнають, різко змінила свою зовнішність;
- потерпілий або свідок боїться помсти (тиску) з боку кримінального світу;
- для впізнання пред'являється особа, яка не має відношення до злочину та ін.

В тих випадках коли злочинці намагаються зірвати проведення впізнання, чинять протидію розслідуванню (*наприклад*, намагаються залякати або підкупити впізнаючого, шантажують чи компрометують його, або погрожують фізичною розправою), необхідно максимально обмежити можливості психологічного впливу на суб'єкта впізнання з їх боку. З цією метою доцільно застосовувати такі ***тактичні прийоми***:

1. Максимальне скорочення часу проведення впізнання.

При підготовці до впізнання слідчий повинен виключити вірогідність випадкової зустрічі свідків (потерпілих) із членами злочинних груп та їх адвокатами, а також з понятими й статистами до початку слідчої дії. Впізнання необхідно проводити у прискореному темпі, щоб запобігти психологічному впливу на впізнаючих з боку злочинців. Після виконання усіх підготовчих дій у приміщення, де проводиться впізнання, запрошують свідка (потерпілого), який стисло пояснює, за якими ознаками і у зв'язку з якою подією впізнає особу, після чого його виводять з цього приміщення. Протокол пред'явлення для впізнання складається, коли впізнаючий та злочинці (їх адвокати) знаходяться окремо.

2. *Спостереження за поведінкою свідків та потерпілих.*

Трапляються випадки, коли емоційна реакція впізнаючого свідчить про те, що він упізнав злочинця, але заперечує це. Причини такої поведінки можуть бути різними, наприклад, побоювання помсти з боку злочинців, які залишилися на волі, або зацікавлених у справі осіб. Спостереження слідчого та наступний допит повинні дозволити встановити причини та способи психологічного впливу на свідків (потерпілих). У тих випадках, коли впізнаючий каже, що не упізнав злочинця, а спостереження за його поведінкою вказує на протилежне, необхідно особу заспокоїти та надати можливість відчувати підтримку й захист з боку правоохоронних органів, запропонувавши ще раз спробувати упізнати злочинця. Але дії слідчого у таких випадках не повинні мати навідний характер.

3. *Спостереження за поведінкою підозрюваних та обвинувачених.*

Внаслідок такого спостереження слідчий може помітити за виразом обличчя, жестами та іншими ознаками, що злочинці та їх адвокати намагаються ускладнити процес впізнання або ж зірвати його взагалі (*наприклад*, намагаються створити загрозливий вигляд, змінити вираз обличчя, ухилитися від заданої пози тощо). Такі дії з боку злочинців повинні негайно присікатися, оскільки будь-яке зволікання з боку слідчого тягне за собою не передбачувані наслідки. Такою поведінкою злочинці можуть викрити себе, що мають враховувати слідчі і тактично правильно використовувати у подальшому їх допиті.

4. *Проведення впізнання з кожним підозрюваним окремо.*

Якщо для впізнання необхідно пред'явити декілька осіб (що проходять за однією кримінальною справою) одному суб'єкту впізнання, то кожного з них необхідно пред'являти окремо, серед їм подібних статистів. При цьому статисти, які пред'являлися разом з першим об'єктом, не повинні брати участь у наступних впізнаннях. Не можна одночасно пред'являти для впізнання членів злочинних угруповань та їх лідерів оскільки:

- ❖ значно підвищується ризик помилкового впізнання;

- ❖ значна кількість осіб перешкоджає зосередженню уваги;
- ❖ одночасне перебування в одному місці декількох злочинців може призвести до змови між ними і викликати інші небажані наслідки та ін.

У випадках, коли суб'єктів впізнання декілька, а об'єкт один, то його пред'являють кожному окремо, причому доцільно кожний раз серед нових осіб.

5. Застосування науково-технічних засобів (наприклад, відеозапису) створює сприятливі умови для одержання доказової інформації, дозволяє фіксувати не тільки факт впізнання, але й “психологічний клімат”, у якому воно відбувалось, психологічно впливає на злочинців. Відеозапис ускладнює можливість членам злочинних груп негативно впливати на свідків та потерпілих.

6. Впізнання поза візуальним спостереженням може проводитися для гарантування безпеки потерпілих та свідків, які впізнають членів злочинних угруповань, відповідно до ч. 4 ст. 174 КПК України”.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що слідчий, проводячи впізнання, повинен завчасно визначитися з обсягом доказової інформації, яка підлягає розголошенню. Під час даної слідчої дії присутня значна кількість сторонніх осіб, яких з тактичних або етичних міркувань ознайомлювати з деякими фактичними даними не бажано чи не доцільно. Звідси слідчий повинен вживати заходів щодо запобігання витоку інформації, що має значення для кримінальної справи. Застосування переліченої низки тактичних прийомів дозволить слідчому більш якісно та ефективно проводити впізнання за участю членів злочинних угруповань та їх лідерів.

II. Тактика впізнання поза візуальним спостереженням особи, яку впізнають.

Для гарантування безпеки потерпілих (свідків), які упізнають членів злочинних груп та їх лідерів, впізнання може проводитися поза візуальним спостереженням, відповідно до ч. 4 ст. 174 КПК України та Закону України “Про

забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” [260]. У даному випадку слідчий повинен забезпечити відповідні умови для проведення цієї слідчої дії.

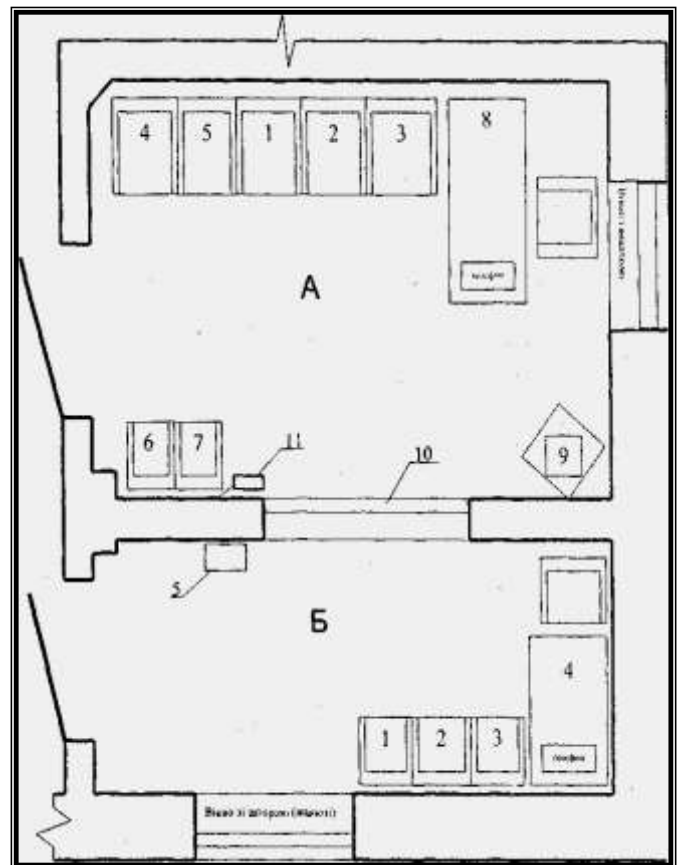
Для участі у проведенні такого впізнання залучається не менше 4-х понятих, які повинні пересвідчитися у можливості його проведення і засвідчити таке впізнання (тобто бути одночасно у 2-х відокремлених місцях). До організації впізнання обов’язково залучаються співробітники підрозділу, що здійснює заходи безпеки, які також можуть брати участь у його проведенні, про що робиться відповідна відмітка у протоколі.

Впізнання поза візуальним спостереженням необхідно проводити у спеціально обладнаних приміщеннях, поділених надвоє перегородкою зі спеціального скла (прозорого з одного боку), з окремими входами (Додаток Г).

При проведенні даної слідчої дії необхідно дотримуватися певної послідовності розташування учасників до спеціально обладнаних кімнат:

а) завести понятих, яким роз’яснюються мета, задачі та порядок проведення впізнання поза візуальним спостереженням;

б) після цього двоє понятих переходять до кімнати, звідки буде проводитися впізнання (кімната Б), а двоє інших залишаються у кімнаті, де будуть знаходитися статисти та об’єкт впізнання (кімната А);

260 Закон України від 23 грудня 1993 р. “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” (ст. 15).

в) у кімнату А запрошуються статисти, об'єкт впізнання, його адвокат, конвой (у разі необхідності), яким роз'яснюється мета та порядок проведення слідчої дії (окрім даних про суб'єкта впізнання);

г) об'єкту впізнання пропонується зайняти за власним вибором будь-яке місце серед статистів;

д) у кімнату Б за телефоном викликається суб'єкт впізнання, якому також роз'яснюється суть слідчої дії, пропонується через спеціальне скло оглянути осіб, які пред'являються, та вказати на ту, яка спостерігалась ним під час злочинної події.

Весь процес пред'явлення для впізнання та його результати фіксуються у протоколі, де крім відомостей, передбачених ст. 174 КПК України, обов'язково зазначається те, що впізнання проводилося поза візуальним спостереженням того, кого впізнають, а також вказуються усі обставини і умови його проведення. З протоколом кожна група учасників, які знаходяться в кімнатах А і Б, ознайомлюється окремо. Безумовно, що в протоколі вказуються змінені анкетні дані особи, яка впізнає. Виведення особи, яка впізнає з кімнати Б (вивезення в безпечне місце), проводиться співробітниками підрозділу, який здійснює заходи безпеки, з дотриманням умов, які виключають можливість її спостереження об'єктом впізнання, адвокатом чи іншими зацікавленими особами [261].

Однак, проведене Є.Д. Лук'янчиковим опитування слідчих працівників показало, що усі вони поінформовані про можливість проведення впізнання поза візуального контакту між основними учасниками слідчої дії. Але на практиці положення цієї норми застосовував лише кожний 5-й, незважаючи на те, що 76 % опитаних зазначили, що відчували у цьому потребу. Утримання від пред'явлення для впізнання поза візуального контакту пояснюється труднощами підготовки і проведення, відсутністю тактичних рекомендацій та спеціальних приміщень.

261 Методичні рекомендації щодо пред'явлення для впізнання на попередньому слідстві № 5483/Кл: Головне слідче управління МВС України; НАВС України. – К., 2001. – 32 с.

Дійсно, у практиці, на жаль, досить важко знайти спеціально обладнане приміщення, яке б дозволяло впізнаючому спостерігати за членами злочинних угруповань та їх лідерами, а самому залишатись невидимим для них.

При відсутності таких приміщень доцільно використовувати такі **тактичні прийоми:**

а) **використання спрямованих джерел світла**, що дозволяє максимально освітити членів злочинних груп, яких пред'являють для впізнання, та зменшити можливість запам'ятовування ними свідків та потерпілих. Однак, необхідно зазначити, що при застосуванні такого прийому не можна спрямовувати світло в обличчя особи, тобто засліплювати підозрюваного або обвинуваченого, оскільки це порушує їх законні права;

б) **використання неосвітленої частини кімнати** – прийом схожий на попередній: у неосвітленій частині кімнати знаходяться свідки (потерпілі), щоб упізнати злочинців, які знаходяться у досить освітленому просторі (таким приміщенням може бути коридор або тир);

в) **використання масок** – потерпілий чи свідок закриває обличчя спеціальною маскою (шоломом). Однак у цьому випадку залишається вірогідність викриття суб'єкта впізнання за голосом;

г) **впізнання із транспортного засобу з тонованим склом** – виключає демонстрацію лідеру та іншим членам злочинної групи свідків (потерпілих), які викривають їх в організованій злочинній діяльності. У такому випадку необхідна присутність 4-х понятих, два з яких обов'язково повинні знаходитися у транспортному засобі, що забезпечує об'єктивність проведення слідчої дії;

д) **пред'явлення для впізнання членів злочинних угруповань та їх лідерів за фотознімками або відеозображенням.**

Про хід та результати впізнання шляхом поза візуального спостереження обов'язково повідомляється особа, яка пред'являлася для впізнання, та її захисник.

III. Тактика пред'явлення для впізнання об'єктів за фотознімками або відеозображенням.

В тих випадках, коли з тактичних міркувань недоцільно проводити впізнання членів злочинних груп натурально, вдаються до пред'явлення їх свідкам та потерпілим опосередковано – за фотознімками або відеозображенням.

Загалом такі види впізнання можуть мати місце у випадках коли:

- неможливо пред'явити злочинців натурально (*наприклад*, приховуються від слідства та суду, місце перебування невідоме, перебувають у довгостроковому відрадженні, померли чи фізично ліквідовані, знаходяться у розшуку);
- потерпілі і свідки не бажають зустрічатися віч-на-віч зі злочинцями;
- недоцільно проводити впізнання членів злочинних угруповань для запобігання психічного впливу (тиску) на свідків та потерпілих;
- члени злочинних угруповань та їх лідери, відмовляються від участі у даній слідчій дії або умисно перешкоджає цьому (чинить активну протидію);
- для забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві;
- виникають складнощі у підборі статистів, оскільки ознаки зовнішності злочинців мають особливі помітні прикмети (*наприклад*, значні опіки або татування на обличчі, відсутність кінцівок або частин обличчя тощо);
- потерпілий знаходиться у тяжкому або критичному для здоров'я стані, але не виникає сумнівів у вірогідності та об'єктивності впізнання;
- необхідно встановити особу невідомого громадянина, труп якого виявлено;
- пред'явлення трупа для впізнання не мало позитивних результатів і його поховали;
- після сприйняття, об'єкт впізнання зазнав значних змін (зруйнований, пошкоджений) внаслідок пластичної операції, каліцтва чи інших причин та ін.

У зазначених випадках пред'явлення особи для впізнання за фотознімками або відеозображенням може істотно заощадити час, сили та державні кошти.

Фотознімки із зображенням членів злочинних угруповань можуть бути вилучені за місцем їх проживання, у родичів, друзів або з офіційних документів (*наприклад*, особова справа, картотека паспортно-візових служб тощо). Необхідно отримувати такі фотознімки, щоб час їх виготовлення максимально наближався до моменту сприйняття потерпілим або свідком тієї чи іншої особи. Орієнтуючись на вилучені фотографії, слідчий підбирає зображення схожих за зовнішністю осіб. Фотографії повинні бути однаковими за формою, кольором та розміром.

Відеозапис зовнішності особи, яка підлягає впізнанню, та осіб, в числі яких вона буде пред'являтися, слідчий проводить самостійно із залученням спеціаліста. Відеозапис зазначених осіб доцільно проводити у спеціально обладнаному приміщенні, у якому встановлюються освітлювачі з таким розрахунком, щоб забезпечити достатньо рівномірну освітленість ділянки зйомки. Стіна, на фоні якої передбачається проведення відеозапису, повинна мати нейтральний фон.

При вирішенні питання про доцільність пред'явлення об'єкта для впізнання за фотознімками або відеозаписом необхідно впевнитися наскільки його зовнішній вигляд на знімку (відеоплівці) відповідає оригіналу, що сприймався упізнавачем. При встановленні невідповідності слідчий повинен відмовитися від проведення впізнання або сфотографувати (перезняти) об'єкт знову за правилами пізнавальної, сигналітичної або масштабної зйомки (залежно від виду об'єкта).

Порядок пред'явлення фотознімків та відеозображень для впізнання такий же, як й порядок пред'явлення живих осіб. Впізнаючому пред'являється не менше 3-х фотознімків (відеозображень) осіб однієї статі, приблизно одного вигляду (за віком, зростом, статурою, рисами обличчя, кольором волосся та ін.), по можливості – в одязі, який спостерігався під час злочинної події.

Слідчий у присутності понятих розкладає фотознімки на робочому столі або пропонує понятим розкласти їх у будь-якому порядку (що є більш доцільним). Після цього фотографії наклеюються на бланк протоколу або аркуш паперу (фототаблицю), нумеруються та скріплюються печатками (прошнуровуються).

Слідчий повинен визначитися у якому порядку будуть пред'являтися для впізнання відеозображення. Поняті повинні знати, за яким номером розміщено фотознімок (відеозображення) об'єкта, який підлягає впізнанню. Таке розташування фотознімків (відеозображень) фіксується у протоколі, а також (за необхідності) за допомогою фотозйомки або відеозапису.

Після цього запрошують впізнаючого, попереджають його про кримінальну відповідальність, пропонують оглянути пред'явлені фотознімки або переглянути відеозаписи і упізнати ту особу, яка зображена на фотознімку чи відеоплівці, яку він спостерігав під час злочинної події.

За результатами впізнання слідчий складає протокол, який підписують усі учасники слідчої дії. Відеокасету слід упакувати у конверт із щільного паперу, скріпити підписами понятих та опечатати. До касети додається довідка з зазначенням дати і місця здійснення відеозапису, черговості відеофіксації осіб, які підлягають впізнанню, а також їхні номери та анкетні дані.

Фотознімок є об'єктивним засобом фіксації зовнішності об'єкту. Не можна проводити впізнання за художніми, рисованими, композиційними та скульптурними портретами [262, с. 12], оскільки вони являють собою суб'єктивний спосіб передачі інформації і об'єктивно не відбивають ознаки зовнішності об'єктів. Разом з тим такі портрети можна використовувати під час проведення низки оперативно-розшукових заходів.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що слідчий повинен намагатися пред'являти для впізнання свідкам і потерпілим об'єкти безпосередньо, а не за фотознімками, оскільки фотографія – це лише площинна копія, яка у повній мірі не відображує усіх ознак об'єктів.

262 Корухов Ю.Г. Предъявление для опознания на предварительном следствии и в суде. – М., 1968.

IV. Тактика пред'явлення для впізнання трупа та його частин.

Трупи та їх частини пред'являють для впізнання у тих випадках, коли не можна встановити особу загиблої людини за документами або зовнішність трупа значно змінена. Необхідно відрізнити пред'явлення трупа для впізнання (у відповідності до вимог ст. 174 КПК України), від його упізнавання тими чи іншими особами поза процесуальними правилами.

У першому випадку слідчий, висунувши версію про конкретну особу трупа (*наприклад*, при наявності заяви родичів про без вісті зниклу людину), згідно зі ст. 174 КПК України допитує особу, яка його може знати, про прикмети та особливості, за якими можна провести впізнання. Тільки після цього проводиться впізнання трупа.

У другому випадку, слідчий не може виконати вимог зазначеної статті КПК, оскільки особа загиблого не встановлена і відсутні особи, які можуть її упізнати. У такому разі, з метою встановлення особи загиблого, широкому колу осіб (*наприклад*, мешканцям району де був знайдений труп, працівникам ЖЕКів, паспортистам, двірникам тощо) надається можливість оглянути труп (як на місці події, так і в морзі). При цьому особи, які оглядають труп, попередньо не допитуються, оскільки вони не знають, хто саме буде пред'явлений для впізнання, і, відповідно, нічого не можуть сказати про ознаки його зовнішності; поняті не запрошуються, протокол не складається. Тому таке упізнання є оперативно-розшуковим заходом і проходить поза процесуальними правилами пред'явлення для впізнання.

Впізнання трупа необхідно проводити одразу ж після його виявлення. Невиправдане зволікання призводить до появи трупних змін, які можуть ускладнити процес упізнавання. Смерть може дуже змінити окремі риси обличчя, його загальний вираз, колір шкіри та волосся, внаслідок чого навіть людині, яка добре знала загиблого, іноді буває важко впізнати її труп.

Під час допиту особливу увагу слід приділяти таким ознакам, які менше всього можуть зазнати змін та руйнувань (наприклад, фізичні недоліки, характер зубів, пломби, рубці, родимі плями, бородавки, татуювання тощо).

Пред'явленню трупа для впізнання повинно передувати “туалет трупа”, що полягає у наданні йому прижиттєвого вигляду (наприклад, з обличчя змивається кров, видаляється бруд, зашиваються фрагменти обличчя, що на момент впізнання вони відсутні, та оброблюються пудрою, губи підкрашуються, зачіска приводиться у звичайний вигляд тощо). Якщо на обличчі мають місце значні пошкодження, які не можна усунути звичайними методами, проводиться реставрація обличчя трупа. “Туалет трупа” здійснює судово-медичний експерт або інший медичний працівник. Якщо нема можливості реставрувати труп, то проводиться його фотографування (з метою наступного пред'явлення для впізнання за фотознімками).

В.Ю. Шепітько вказує, що впізнання трупа слід проводити у тому одязі, що є на ньому [263, с. 321]. На нашу думку, труп та його частини необхідно пред'являти окремо від одягу, в якому він виявлений, і предметів, що знаходилися навколо нього. Хоча сполучення ознак зовнішності й одягу сприяє активізації пам'яті і полегшує впізнання, але існує ризик впізнання трупа лише за одягом та супутніми предметами, а не за його анатомічно-морфологічними ознаками.

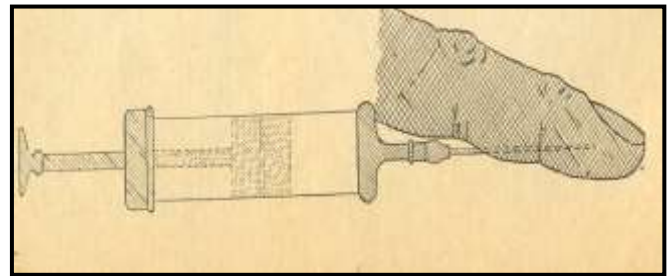
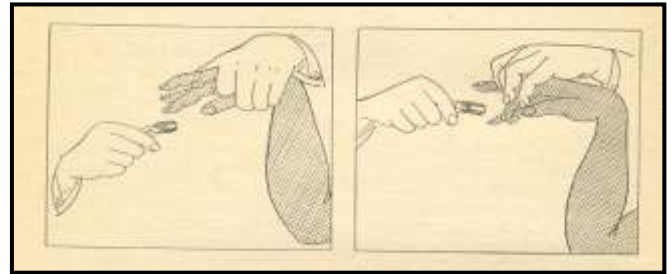
Труп потрібно пред'являти для впізнання роздягненим, прикритим тканиною, не порушуючи етичних норм. Якщо особу можуть упізнати за прикметами, які знаходяться на інших частинах тіла (наприклад, животі, ягодилах), то їх можна оголити. Для того, щоб особа, яка впізнає, могла уважно оглянути усі прикмети трупа, його положення можна міняти.

Труп та його частини пред'являється для впізнання без однорідних об'єктів, за участю судово-медичного експерта і у присутності двох понять.

263 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.

Якщо особа заявляє, що впізнає загиблого і називає за якими ознаками, то слідчий повинен перевірити обґрунтованість впізнання і впевнитися у наявності відповідних прикмет. Якщо труп не впізнано, його фотографують за правилами сигналітичної зйомки та дактилоскопують. У цьому випадку також доцільно взяти зразки волосся, крові, а при необхідності виготовити посмертну маску.

При вилученні відбитків пальців рук з трупа необхідно зігнути кість руки у зап'ясті під прямим кутом. Якщо шкіра пальців рук трупа виявиться зморщеною або бугристою, що ускладнить процес дактилоскопіювання, то необхідно спочатку вприснути воду у кінцеву фалангу пальця за допомогою шприца, а потім розгладити ці зморшки [264, с. 402, 405].

Фотографії, дактокарта та перелік ознак зовнішності невідомого трупа заносяться до оперативно-пошукових обліків. Співробітники оперативних підрозділів продовжують роботу по встановленню осіб, які можуть упізнати труп або його частини.

V. Тактика пред'явлення для впізнання предметів та документів.

Найбільш поширеними об'єктами впізнання у слідчій практиці з розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями, є різноманітні предмети та документи. Об'єктами пред'явлення для впізнання можуть виступати речові докази, що виявлені на місці події, викрадені речі, різноманітні засоби учинення злочину та інші предмети, що мають значення для справи. Також

264 Арне Свенссон, Отто Вендель Раскрытие преступлений. – М.: Изд-во иностранной литературы., 1956.

можливо пред'являти для впізнання документи, що є речовими доказами, які можуть бути упізнані як за зовнішнім виглядом, так й за графічними ознаками.

Порядок підготовки та пред'явлення для впізнання предметів та документів здійснюється за такими же правилами, що і впізнання живих осіб. Відмінність полягає у тому, що замість людини для впізнання пред'являється предмет або документ. Звідси організаційно-підготовчі та тактичні заходи спрощуються, оскільки замість людей слідчий повинен підібрати не менше 3-х однорідних предмета (документа).

Загалом, пред'явлення для впізнання предметів (документів) складається з таких етапів:

1. Після допиту суб'єкта впізнання слідчий видаляє його з робочого кабінету і запрошує понятих та інших учасників даної слідчої дії.

2. Усім присутнім слідчий повинен роз'яснити їх права та обов'язки, а також мету, задачі та порядок проведення впізнання.

3. Слідчий, демонструє предмет (документ), що впізнається, і повідомляє ознаки, за якими суб'єкт впізнання може його упізнати.

4. Слідчий розкладає на робочому столі об'єкти і пропонує понятим розмістити їх у будь-якому порядку. Після того як об'єкти розміщено, під кожним предметом (документом) слідчий проставляє номер (1, 2, 3), про що робить відмітку у протоколі. Такий порядок розміщення предметів можна зафіксувати фотозйомкою (відеозаписом).

5. Запрошують впізнаючого до кабінету слідчого, де знаходяться усі учасники впізнання, та попереджають його про кримінальну відповідальність.

6. Потім слідчий пропонує суб'єкту впізнання оглянути пред'явлені предмети (документи) і сказати, чи немає того, який спостерігався під час злочинної події, пояснити за якими ознаками він його упізнав.

Під час впізнання можна дозволяти впізнаючому брати в руки предмети для кращого їх огляду, якщо це не призведе до зміни або пошкодження його зовнішніх ознак та стану. При цьому не можна вчиняти дії, що мають навідний характер (які містять підказування очікуваної та бажаної для слідчого відповіді).

Приклад: Так, впізнаючий К. дав показання про те, як проводилося пред'явлення йому для впізнання мотузки (знаряддя вбивства): “На впізнанні мені було пред'явлено 4 мотузки. Спочатку я взяв мотузку під номером чотири. Вона була стара, лляна. Коли я взяв її у руки, то подумав, що це вона. Позаду мене стояв з фотоапаратом слідчий, але знімка не зробив. Я подумав, що це не та мотузка. Поруч, за номером три, лежала капронова мотузка. Коли я взяв її у руки, то відразу ж клацнув фотоапарат, і я впевнився, що це саме та мотузка” [265, с. 52].

У даному випадку неправильне застосування слідчим технічних засобів фіксації підштовхнуло до дачі показань, які не відповідають дійсності.

7. Після того, як особа впізнає об'єкт, його доцільно сфотографувати масштабним способом, після чого слідчий складає протокол, який підписують усі учасники даної слідчої дії.

Процесуально не вирішено питання, що стосується статусу об'єктів, які пред'являються для впізнання у якості “статистів”. Подібні предмети можна взяти на час впізнання у громадян, в магазинах, складах та ін. Нерідко слідчі звертаються за допомогою до своїх колег, які надають необхідні об'єкти.

Приклад: Так, слідчому необхідно було пред'явити для впізнання потерпілому В. ніж, яким було скоєно розбійницький напад на нього, та норкову шапку, яку викрали під час учинення злочину. Слідчий звернувся за допомогою до колег по слідчому відділенню та відділу розшуку, які надали йому 4 схожих за зовнішніми ознаками об'єкта. У кімнаті збереження речових доказів та в експертно-криміналістичному відділі він підібрав необхідну холодну зброю.

У зв'язку з цим на практиці виникає питання, чи потрібно фіксувати факт

отримання цих предметів та їх належність. Деякі слідчі відображають такі відомості в довідці або у рапорті, що приєднуються до кримінальної справи, інші – зовсім не відбивають. На нашу думку, з метою підвищення доказової цінності результатів впізнання предметів, доцільно складати протокол з приводу їх отримання, де відображати необхідні ознаки предметів і джерело їх отримання. “Предмети-статисти” повинні знаходитися при справі або зберігатися у власників (слідчий повертає предмети власнику під розписку) до вирішення кримінальної справи по суті у судовому порядку.

VI. Тактика пред’явлення для впізнання членів злочинних угруповань та їх лідерів за голосом і особливостями мови.

При розслідуванні злочинів, учинених злочинними угрупованнями, нерідко виникає необхідність пред’являти їх членів (лідерів) для впізнання за голосом та особливостями мови. У правоохоронній практиці такий вид впізнання застосовується досить давно, особливо при розслідуванні таких видів злочинів як вимагательства, викрадення людей тощо.

Організаційно-підготовчі заходи до пред’явлення впізнання за голосом і особливостями мови повинні складатися з таких основних *етапів*:

- ❖ попередній допит суб’єкта впізнання;
- ❖ визначення часу і місця проведення впізнання, а також добір його учасників;
- ❖ створення належної обстановки та відповідних умов впізнання;
- ❖ проведення інструктажу серед усіх учасників впізнання зі складанням плану.

Під час допиту слідчий повинен з’ясувати індивідуальні особливості допитуваної особи, стан слуху, ступінь уважності, умови за яких відбувалося сприйняття голосу, обсяг сприйнятої інформації та її зміст. Детально з’ясовуються особливості ознак голосу та мови особи, яка підлягає впізнанню.

При пред'явленні членів злочинних угруповань для впізнання за голосом і особливостями мови слідчий повинен створити такі умови:

- ❖ впізнання повинно проводитися у приміщенні де відбувалася злочинна подія (у якому суб'єкт впізнання сприймав голос злочинця). У випадку неможливості проведення впізнання у такому приміщенні слідчий повинен забезпечити схоже приміщення де можна відтворити голос або особливості мови в умовах, наближених до події злочину;
- ❖ для аналізу та оцінки голосу особи, яку впізнають, необхідно використовувати 2 суміжні кімнати із відчиненими дверима, якщо це відкрита місцевість або 1 кімната – використовуються транспортні засоби, тканина тощо (наприклад, суб'єкт та об'єкт впізнання знаходяться по різні боки вантажної машини);
- ❖ під час впізнання впізнаючий не повинен бачити особу, яка упізнається;
- ❖ суб'єкт впізнання повинен мати можливість порівняти голос того, хто впізнається, з голосами інших осіб, які мають схоже мовлення;
- ❖ усі учасники слідчої дії розподіляються на 2 групи, до складу яких входять:

Учасники пред'явлення для впізнання за голосом і особливостями мови	
1 група	2 група
1) слідчий; 2) особа, яка впізнає; 3) двоє понятих; 4) інші учасники слідчої дії (особи, які здійснюють охорону, фоно- або відеозапис)	1) особа, яка допомагає слідчому (помічник слідчого, оперативний працівник); 2) двоє понятих; 3) особа, яку впізнають за голосом; 4) особи, які ведуть з нею розмову (статисти); 5) інші учасники слідчої дії (захисники; особи, які здійснюють охорону або фоно- чи відеозапис)

Таблиця № 4

- ❖ зміст розмови, що відтворюється під час проведення впізнання, не повинен стосуватися злочинної події, але в ньому повинні бути слова, які чув суб'єкт впізнання під час злочинної події (такий текст заздалегідь готується слідчим);
- ❖ зміст розмови повинен відтворюватися декілька раз (у різних темпах і силою);

- ❖ послідовність читання тексту повинна обиратися особою, яка пред'являється для впізнання, за власним вибором, що зазначається у протоколі;
- ❖ суб'єкт впізнання слухає тексти, що зачитуються, і заявляє, що впізнає особу, яка читала текст (1, 2, 3 або 4), вказуючи за якими саме ознаками. Дану заяву слідчий заносить до протоколу.

Особливості тактики даної слідчої дії полягають у тому, що впізнання за голосом та особливостями мови повинно відбуватися так, щоб члени злочинних угруповань не мали можливості навмисно змінити голос. У тих випадках, коли слідчий має інформацію про те, що об'єкт впізнання буде намагатися під час слідчої дії змінити голос, впізнання повинно проводитися таким чином, щоб особа, яка підлягає впізнанню не знала, що за нею спостерігають (прослуховують).

У такому разі 2 група (див. Таблицю № 4) знаходиться в кімнаті № 1, а всі її учасники розмовляють між собою (або їх втягують у діалог, дискусію). Особам, що пред'являються для впізнання, можуть задаватися питання (такі, щоб відповідь на них була розгорнутою, містила у собі слова, які суб'єкт впізнання сприймав під час злочинної події). Одночасно 1 група знаходиться у кімнаті № 2 і слухає цю розмову. За командою слідчого відбувається прослуховування усної мови осіб, яких пред'являють для впізнання. Тривалість розмови визначається слідчим.

Якщо впізнаючий упізнав голос, то він повинен пояснити, за якими саме ознаками. Слідчий повинен ретельно занотувати ці ознаки у протоколі впізнання. Текст, який відтворювався під час впізнання, повинен бути приєднаний до протоколу впізнання.

За звуковими слідами можливе впізнання не тільки людей, а й інших об'єктів, які є джерелами звуку (наприклад, тварини, предмети, машини, агрегати, будь-які механізми та ін.).

VII. Тактика пред'явлення для впізнання членів злочинних угруповань та їх лідерів за фонограмою.

Пред'явлення для впізнання членів злочинних угруповань за голосом та особливостями мови можна проводити не тільки безпосередньо, а й за фонограмою. Так, за фонограмою впізнання проводиться у випадках, коли:

- суб'єкт впізнання заявляє на допиті, що зможе впізнати членів злочинних угруповань за зовнішнім виглядом і голосом, але пред'явити цих осіб для впізнання не є можливим, оскільки вони приховуються від слідства та суду, перебувають у довгостроковому відрядженні, померли або фізично ліквідовані, знаходяться у розшуку або місце перебування їх невідоме; однак є фонограми із записом їх голосу;
- особа, яку необхідно пред'явити для впізнання за голосом, відмовляється від участі у даній слідчій дії, однак є фонограма із записом її голосу;
- член кримінального угруповання або її лідер, відмовляється визнати, що саме його голос записаний на магнітну плівку;
- щоб запобігти негативному впливу на свідків та потерпілих, забезпечити безпеку осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві та ін.

Для проведення такого виду впізнання використовується спеціально виготовлена фонограма. Є.Д. Лук'янчиков і О.М. Моїсєєв вказують такий порядок пред'явлення для впізнання за фонограмою:

1) з фонограми усної мови особи, яку пред'являють для впізнання, виділяють частину з декількома чітко проголошеними фразами та найменшою кількістю завад;

2) зміст цих фраз слідчий викладає письмово;

3) підбирають двох осіб з голосами, схожими з голосом особи, яку пред'являють для впізнання, і пропонують їх промовити зазначені фрази для запису на магнітну стрічку;

4) впізнання проводиться у присутності 2-х понять, яким роз'яснюються їх права і обов'язки, та пропонується визначити послідовність прослуховування фонограм;

5) до кабінету слідчого запрошують впізнаючого і пропонують прослухати фонограми усної мови та сказати, чи є серед них голос, який він чув раніше, якщо так, то за яким номером ця фонограма, і за якими ознаками й особливостями він його упізнав. За проханням впізнаючого уся фонограма або її частина можуть бути відтворені для повторного прослуховування;

б) хід та результати впізнання слідчий фіксує у протокол [266, с. 71].

У необхідних випадках для проведення слідчої дії можна залучити спеціаліста, який здійснює технічне супроводження впізнання за магнітними фонограмами. Після проведення впізнання пред'явлені фонограми усної мови упаковуються у поліетиленові пакети, а потім у металеві, пластмасові чи картонні коробки, засвідчуються підписами слідчого і понять та скріплюються печаткою.

VIII. Тактика пред'явлення для впізнання за особливостями ходи.

Впізнання людини може проводитися за особливостями ходи, яка характеризується довжиною, шириною та рівномірністю кроку, положенням, постановкою та кутом розвороту стопи, ступенем їх піднімання, швидкістю руху тощо. Хода також залежить від віку, статі та статури людини, її стану та професійних навичок, взуття, наявності при собі багажу та ін. Впізнання за функціональними ознаками можливо лише у випадках чіткої індивідуальності їх вираженості, змінити які зусиллям волі практично неможливо (*наприклад*, коли людина шкутильгає, має особливості у розстановці ніг, характерний кут розвороту ступні тощо).

266 Лук'янчиков Є.Д., Моїсєєв О.М. Пред'явлення для впізнання: Навчальний посібник. – Макіївка: Графіті, 1998.

При проведенні впізнання слідчий повинен створити такі умови:

- вибрати час та місце проведення слідчої дії, що забезпечує повне відтворення ознак ходи та можливість їх спостереження суб'єктом впізнання;
- пред'явити особу, яку впізнають, серед інших осіб зі схожими ознаками ходи;
- суб'єкту впізнання повинно бути надано достатньо часу для спостереження ходи пред'явлених осіб;
- усі пред'явлені особи повинні проходити повз суб'єкта впізнання не одночасно, а кожна окремо (по черзі);
- об'єкт впізнання (як виняток) не повинен знати про те, що за ним спостерігають (у випадках запобігання навмисної зміни ходи об'єкта впізнання), однак він обов'язково повідомляється про результати слідчої дії.

Приклад: Так, під час допиту потерпіла Ф. заявила, що зможе упізнати особу, яка вчинила на неї грабіжницький напад, за особливостями ходи (під час зникнення з місця події злочинець шкутильгав). Слідчий підібрав двох статистів зі схожими ознаками ходи. При прийнятті рішення про проведення впізнання слідчий припускав, що Б. (підозрюваний) буде намагатися змінити ходу. Для того, щоб уникнути такої ситуації, впізнання було проведено таким чином, що Б. не знав коли буде проводитися слідча дія і за якими саме ознаками його будуть упізнавати. Так, слідчий повідомив, що впізнання Б. за зовнішністю буде проводитися в іншому кабінеті, який знаходиться в іншому корпусі райвідділу. Тому, підозрюваний Б. разом зі статистами, понятими та помічником слідчого вийшли з райвідділу на подвір'я і направилися до цього корпусу. Одночасно за цим процесом з вікна 4-го поверху спостерігала потерпіла Ф. разом зі слідчим і 2 понятими. Вона впізнала особу, яка вчинила на неї напад, за особливостями ходи і пояснила за якими саме ознаками. Б. Був притягнутий до відповідальності.

Під час проведення даного виду впізнання доцільно використовувати відеозапис, який дозволить сприймати слідчу дію у динаміці та відтворити атмосферу, у якій вона відбувалась.

IX. Тактика пред'явлення для впізнання окремих ділянок місцевості та приміщень.

Під час розслідування організованої злочинної діяльності може виникнути необхідність пред'явлення для впізнання окремих ділянок місцевості, приміщень, споруд, будівель та ін. Особливо це стосується злочинів, що пов'язані із вимаганнями, торгівлею людьми, захопленням заручників. Такий вид впізнання може проводитися з метою встановлення певного місця, яке цікавить слідчого, а також перевірки показань допитаної особи.

Необхідність у ньому виникає у тих випадках, коли допитаний пам'ятає прикмети об'єкта, але не знає точної адреси та шляхів руху до нього, або називає ту чи іншу адресу, яка не відповідає дійсності. Слідчий же, або має версію стосовно даного об'єкта і розраховує встановити його за допомогою допитаної особи, або йому достовірно відоме місцезнаходження об'єкта, але необхідно перевірити з цього приводу показання допитаного.

Впізнання таких об'єктів необхідно проводити за такими правилами:

- ❖ слідчий підшукує не менше 2-х ділянок місцевості або приміщень, які підпадають під ознаки, які перерахувала особа під час допиту;
- ❖ у присутності понятих слідчий виїжджає разом із вказаною особою та іншими учасниками слідчої дії на кожен з цих об'єктів;
- ❖ на кожному об'єкті слідчий пропонує особі роздивитися навколишню обстановку і повідомити, чи впізнає вона даний об'єкт і якщо впізнає, то за якими саме ознаками;
- ❖ якщо особа впізнала об'єкт, який був показаний першим, то необхідно обов'язково пред'явити і інші, щоб не лишати її можливості провести подальше порівняння.

Приклад: Так, у м. Львові був затриманий К., який підозрювався у вчиненні 5 квартирних крадіжок. Під час допиту у якості підозрюваного К.

розповів ще про два епізоди злочинної діяльності, які не були відомі слідчому, та виявив бажання показати квартири де скоїв крадіжки. Але точного місцезнаходження цих об'єктів К. повідомити не міг, але заявив, що може їх упізнати. На підставі цього слідчий підібрав дві схожі квартири за кожним об'єктом, вибрав черговість пред'явлення та виїхав разом з підозрюваним К. та понятими для проведення впізнання. Під час впізнання К. вказав на квартири, де скоїв крадіжки, та пояснив за якими саме ознаками він їх упізнав.

Однак, деякі вчені-криміналісти висловлюють обґрунтовані сумніви щодо можливості пред'явлення для впізнання ділянок місцевості та приміщень, оскільки рекомендації, які існують на сьогодні, не повною мірою узгоджуються з процесуальними вимогами до даної слідчої дії. У першу чергу це зумовлюється порушенням принципу одночасного пред'явлення об'єктів для впізнання серед однорідних.

Ми поділяємо точку зору Є.Д. Лук'янчикова і О.М. Моїсєєва, які вказують, що уникнення вказаних перешкод та дотримання загальнопроцесуальних вимог щодо пред'явлення для впізнання можливо, якщо воно буде відбуватися за фотознімками або відеозаписом. Після того, як суб'єкт впізнання визначить конкретну ділянку місцевості або приміщення, можна провести відтворення обстановки та обставин події у формі перевірки показань на місці [267, с. 18].

Х. Двостороннє пред'явлення для впізнання.

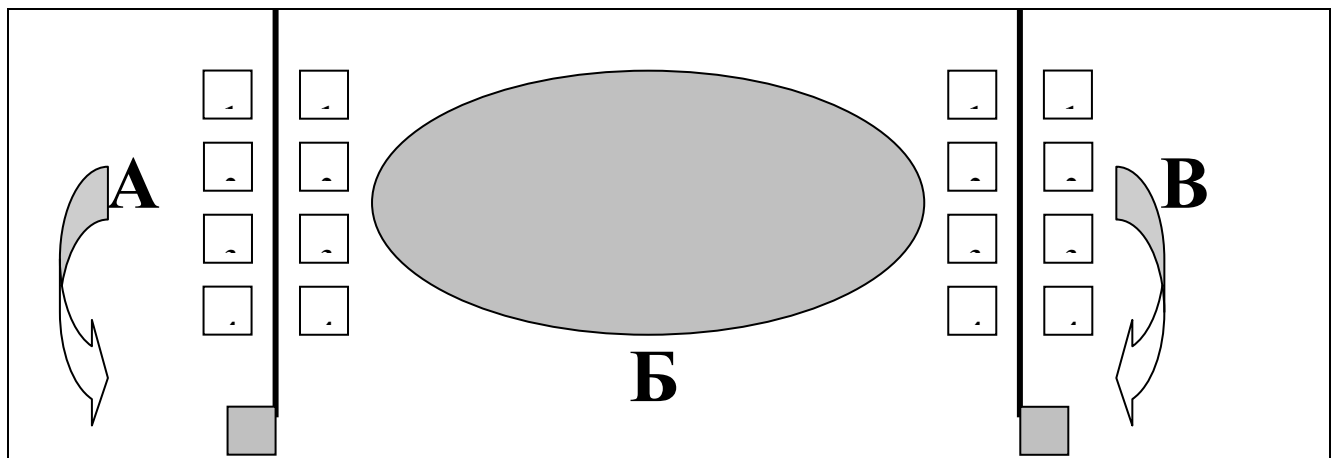
Під час учинення різноманітних суспільно-небезпечних діянь злочинці можуть запам'ятати потерпілих, на яких вчинили напад, або свідків, які опинилися неподалік від місця учинення злочину і були його очевидцями. За такої ситуації під час пред'явлення для впізнання свідок або потерпілий може упізнати члена злочинного угруповання, а останній, у свою чергу, також має таку можливість.

267 Лук'янчиков Є.Д., Моїсєєв О.М. Пред'явлення для впізнання: Навчальний посібник. – Макіївка: Графіті, 1998.

Якщо підозрюваний (обвинувачений) з одного боку, а свідок (потерпілий) з іншого заявляють, що можуть упізнати один одного, слідчий може провести двостороннє (взаємне, зустрічне) впізнання. У слідчій практиці такий вид впізнання проводиться досить рідко. Деякі автори, вважають ефективним використання такого виду впізнання і пропонують такий порядок проведення:

Потерпілий і підозрюваний розміщуються у різних приміщеннях (див. схему) з групою осіб, серед яких вони будуть пред'являтися та двома понятими (кімната А і В). Кожна особа, яку пред'являють, сама обирає собі місце в групі. У такій послідовності групи виходять у достатньо просторе приміщення (кімната Б), де розміщуються на деякій відстані одна від одної. Забороняється на цьому етапі розмовляти або задавати запитання один одному. Після цього слідчий пропонує учасникам груп уважно подивитись один на одного. Після цього групи видаляються до приміщень де знаходилися перед впізнанням. У присутності понять основні учасники впізнання роблять заяви про те, кого саме вони упізнали і за якими ознаками [268, с. 82-88, 269, с. 74].

Схема тактики проведення двостороннього впізнання за участю членів злочинних угруповань

Отже, з одного боку таке впізнання підвищує достовірність встановлення факту взаємодії підозрюваного і потерпілого за певних обставин, з іншого – такі

268 Самошина З.Г. Вопросы теории и практики предъявления для опознания на предварительном следствии. – М., 1976.

дії не узгоджуються з кримінально-процесуальним законодавством. Окрім того, необхідно зазначити, що двостороннє впізнання проводити вкрай ризиковано, оскільки існує реальна можливість негативного впливу учасників слідчої дії один на одного. Звідси слідчий повинен намагатися уникати такого виду впізнання при проведенні слідства, особливо при розслідуванні організованої злочинної діяльності, і проводити впізнання шляхом поза візуального спостереження.

XI. Повторне пред'явлення для впізнання.

Під час досудового слідства можуть виникнути ситуації, які потребують пред'явити об'єкт для впізнання повторно. Вчені-криміналісти та процесуалісти це питання вирішують по-різному.

Так, О.Я. Гінзбург, А.В. Дулов та П.Д. Нестеренко вважають, що повторне пред'явлення для впізнання може мати місце у таких випадках:

а) суб'єкт впізнання навмисно сказав, що не упізнав злочинця через побоювання помсти або з інших причин;

б) під час проведення слідчої дії суб'єкт впізнання мав фізичні (*наприклад*, розлад зору, слуху) або психічні вади (*наприклад*, розлад психіки), знаходився у стані афекту, що викликаний подією злочину або іншими обставинами, внаслідок чого не мав можливості правильно сприймати те, що відбувається;

в) впізнання проводилося в умовах, гірших для сприйняття, ніж ті, за яких впізнаючий спостерігав об'єкт уперше;

г) початково впізнання (за певних обставин) проводилося за фотознімками, а потім з'явилася можливість безпосередньо пред'явити об'єкт для впізнання;

д) початково особа пред'являлася для впізнання за наявності суттєвих тимчасових змін окремих прикмет зовнішності (*наприклад*, особа поголилася, наростила бороду, мала пошкодження на обличчі) [270, с. 32; 271, с. 177-178].

269 Лук'янчиков С.Д., Моїсєєв О.М. Пред'явлення для впізнання: Навчальний посібник. – Макіївка: Графіті, 1998.
270 Гінзбург А.В. Тактика пред'явлення для опознання. – М., 1971.

У даних випадках, на думку Є.Д. Лук'янчикова та О.М. Моїсеєва, особу необхідно пред'являти повторно серед тих громадян (статистів), у числі яких відбувалося впізнання перший раз [272, с. 76].

Інші автори вказують на неприпустимість проведення слідчими повторного впізнання, зазначаючи, що воно виникає внаслідок неналежної підготовки до слідчої дії, а також в результаті допущених помилок й прорахунків [273, с. 38-39].

У 2 параграфі цього розділу роботи ми зазначали, що під час прийняття рішення про впізнання слідчий повинен встановити обставини, які можуть перешкоджати проведенню слідчої дії. При наявності таких обставин (до них також відносяться усі вище авторами перелічені) слідчий повинен відмовитися від пред'явлення для впізнання або відкласти його до настання сприятливих умов. За необхідності слідчий може провести інші слідчі дії. Зважаючи на це, проведення повторного впізнання ні яким чином не узгоджується із кримінально-процесуальним законодавством, не відповідає об'єктивності та достовірності, має навідний характер і є не допустимим під час проведення розслідування.

Закінчивши проведення процесуальної дії слідчий переходить до заключного етапу – фіксації ходу та результатів впізнання.

4. Фіксація ходу та результатів впізнання.

Заключним етапом слідчої дії є фіксація результатів пред'явлення для впізнання, обов'язковим засобом якої є протокол (ст.ст. 85, 176 КПК України). Протокол може складатися як під час проведення слідчої дії, так і після її закінчення. Показання у протоколі впізнання повинні викладатися від першої особи з фіксацією уточнюючих, контрольних та деталізуючих запитань.

271 Дулов А.В., Нестеренко П.Д. Тактика следственных действий. – Мн., ВШ, 1971.

272 Лук'янчиков Є.Д., Моїсеєв О.М. Пред'явлення для впізнання: Навчальний посібник. – Макіївка: Графіті, 1998.

273 Крикунов А.Е., Маевский А.Ф. Тактика и психологические основы предъявления лица для опознания. – К.: НИиРИО КВШ МВД СССР, 1977.

Найчастіше (за матеріалами слідчої та судової практики) з аналізу протоколів неможливо відновити дійсний хід пред'явлення для впізнання. Так, у 56 % випадках впізнання проводилось з порушенням кримінально-процесуального законодавства і тактичних рекомендацій (не вказані характерні ознаки зовнішності злочинців та індивідуальні ознаки осіб, серед яких вони пред'являлись). Зважаючи на це, члени злочинних груп та їх захисники нерідко ставлять під сумнів об'єктивність і достовірність слідчої дії, намагаючись представити її результати у суді юридично неспроможними.

В якості допоміжних засобів фіксації результатів і ходу впізнання можуть застосовуватися фотографування, відеозапис або звукозапис (ст.ст. 85¹, 85² КПК України). Однак, на думку О.Я. Гінзбурга, застосування відеоапаратури під час пред'явлення для впізнання доцільно лише для фіксації ходи [274, с. 57]. Але з цим твердженням не можна погодитися, оскільки застосування науково-технічних засобів є однією з важливих умов, що забезпечують ефективність впізнання, фіксацію його перебігу та результатів. Адже фотознімки чи відеозапис дозволяють об'єктивно оцінити правильність проведення слідчої дії.

Результати пред'явлення для впізнання є доказом у кримінальній справі і, як усі інші види доказів, підлягають оцінці. Слідчий повинен зважено підходити до оцінки результатів даної слідчої дії, висновку про достовірність й об'єктивність впізнання та його доказового значення. Якщо факт впізнання не викликає ніяких сумнівів у вірогідності, але не відповідає або суперечить іншим фактичним даним, що встановлені у справі, то діяльність слідчого повинна бути спрямована на виявлення нових доказів і перевірку наявних у кримінальній справі, з метою усунення протиріч.

При неможливості дотримання усіх кримінально-процесуальних й організаційно-тактичних умов пред'явлення для впізнання, слідчий повинен відмовитись від нього та провести інші слідчі дії.

2.3.2. ТАКТИКА ВІДТВОРЕННЯ ОБСТАНОВКИ І ОБСТАВИН ПОДІЇ

У правоохоронній практиці при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями, проведення відтворення обстановки і обставин події має важливе, а часом – вирішальне значення. Але, незважаючи на це, у слідчій практиці досить рідко використовуються пізнавальні можливості вказаної слідчої дії. Так, вивчення кримінальних справ про організовану злочинну діяльність дозволяє дійти до висновку, що така слідча дія проводилася лише у 64 % випадків від загальної кількості справ, що деякою мірою збігається з даними Ф.М. Сокирана – у 68,3 % [275, с. 126], а у 36 % – їх проведення було очевидною необхідністю, але під час розслідування не робилося. Вказане деякою мірою знижує якість проведення досудового слідства в цілому.

Відтворення обстановки і обставин події належить до найскладніших слідчих дій, процесуальний порядок проведення якої регламентується ст.ст. 194, 195 КПК України.

Загальна тактика відтворення обстановки і обставин події досить повно висвітлена вченими-криміналістами та процесуалістами у криміналістичній літературі. Значущість проведених досліджень безсумнівна і досить велика, оскільки ця слідча дія досить широко застосовується у правоохоронній практиці і є досить розповсюдженим способом збирання фактичних даних.

Вагомий внесок у розробку наукових основ проведення відтворення обстановки і обставин події зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема, Л.Е. Ароцкер, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, Н.І. Гуковська, Ф.В. Глазирін, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'янчиков, Є.І. Макаренко, М.В. Салтевський, Л.А. Соя-Сірко, В.Ю. Шепітько, Ш.Ш. Ярамишьян та багато інших. Однак, проведення слідчої дії за участю членів злочинних угруповань та їх

274 Гинзбург А.Я. Тактика предъявления для опознания. – М.: “Юрид. лит-ра”, 1971.

275 Сокиран Ф.М. Сучасні концепції психологічного впливу на досудовому слідстві: Монографія / НАВСУ; В.Г. Гончаренко, ред. – К.: НВТ “Правник”, 2002.

лідерів має певні особливості, специфіку й складнощі, і потребує додаткового висвітлення із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Відтворення обстановки і обставин події дуже схоже за своєю сутністю із пред'явленням для впізнання. Значення цієї дії полягає у тому, що достовірність показань членів злочинних угруповань, наданих раніше, перевіряється через порівняння образу, який відбився у пам'яті, з дійсною обстановкою на місцевості.

Відтворення обстановки і обставин події – це слідча дія, що полягає у відтворенні обстановки та умов, у яких могли відбутися ті чи інші події в дійсності, а також для перевірки показань учасників процесу та одержання нових доказів, що мають значення для справи.

Відповідно до ст. 194 КПК України, з метою перевірки і уточнення результатів допиту свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого або даних, одержаних при провадженні огляду та інших слідчих дій, слідчий може виїхати на місце і в присутності понятих, а в необхідних випадках з участю спеціаліста, свідка, потерпілого і підозрюваного або обвинуваченого відтворити обстановку і умови, в яких ті чи інші події могли відбуватися в дійсності. Виконання цих дій допускається при умові, коли вони не принижують гідності осіб, що беруть у них участь, і не є небезпечними для їх здоров'я.

Відтворення обстановки і обставин події за участю членів злочинних угруповань проводиться переважно у випадках, коли необхідно встановити:

- можливість спостереження або сприймання членом злочинного угруповання (лідером) якого-небудь факту чи явища;
- можливість вчинення підозрюваним якої-небудь дії за визначений час;
- послідовність розвитку злочинної події та механізм злочину;
- можливість існування якогось факту чи явища;
- наявність або відсутність у конкретної особи певних професійних вмінь, знань та навичок.

До основних завдань слідчої дії можна віднести:

1. Одержання нових доказів.

Приклад: Неодноразово засуджений за розбійницькі напади Ж., вирішив продовжити свою злочинну діяльність. Близько 23 години він учинив у під'їзді будинку напад на А., під час якого вимагав гроші та цінності. А. намагалася чинити опір, але Ж., вихопивши ніж, наніс їй два удари у груди, внаслідок чого вона померла на місці. Ж., заволодівши індивідуальним майном, з місця злочину скрився. Ніж викинув у кущі по шляху відходу з місця події. Протягом доби Ж. був затриманий. Слідчий з метою перевірки і уточнення його показань вийшов з ним на місце події, де під час відтворення обстановки і обставин події виявив ніж, на якому були вилучені сліди пальців рук та плями крові. При проведенні експертизи було встановлено, що сліди пальців рук на зброї належать Ж., а кров за групою співпадала з групою крові потерпілої. Так, у результаті проведення цієї слідчої дії були одержані нові докази за кримінальною справою.

2. Перевірка та уточнення раніше встановлених фактів.

3. Встановлення та усунення протиріч в показаннях членів злочинних угруповань та їх лідерів.

4. Перевірка (оцінка) слідчих версій, що висунуті на початковому етапі розслідування; виявлення причин та умов, що сприяли учиненню злочину та ін.

Відтворення повинно бути здійснене в обстановці максимально наближеної до тієї, у якій відбувалась досліджувана подія. Надійність одержуваних результатів забезпечується повторенням спроб і варіантів. Позитивний результат цієї слідчої дії свідчить про можливість існування досліджуваної події, негативний – про те, що її не було у минулому.

Перевірка показань має сенс тоді, коли окремі факти, викладені у протоколі допиту, намагаються співставити з окремими предметами, деталями обстановки, слідами, які були раніше зафіксовані у протоколі огляду і на доданих до цього фотознімках та схемах.

Проведення перевірки з метою “закріплення” зізнання підозрюваного без дотримання викладених вище умов є ні що інше як повторний допит поза кабінетом слідчого і ніякого додаткового доказового значення не має.

Отже, дана слідча дія за змістом є більш широкою, ніж слідчий експеримент, оскільки охоплює ще й перевірку показань на місці. Таким чином відтворення обстановки і обставин події структурно й гармонійно поєднує дві слідчі дії: слідчий експеримент та перевірку показань на місці.

Приклад: Так, озброєна організована злочинна група у кількості 4 чоловік учинила розбійницький напад на приватного підприємця Р. шляхом проникнення до житла з метою заволодіння \$ 50 000. Проникнувши до будинку, злочинці жінку з дочкою закрили у ванній кімнаті, а Р. прив’язали до крісла і, застосовуючи насилля небезпечно для життя і здоров’я, почали вимагати гроші. Р не погоджувався на пропозиції злочинців. Зважаючи на це, троє з групи відтягли Р. до гаражу де повісили на гачок. У той же час четвертий, що залишився у будинку, згвалтував жінку. Через годину Р. помер. Злочинці, заволодівши індивідуальним майном, з місця злочину зникли. Протягом місяця злочинна група була затримана. Під час допитів Ф. і Ц. своєї вини не визнавали. Однак, М. і Н., які недавно увійшли до складу цієї групи і раніш до кримінальної відповідальності не притягувалися, узяли усі злочинні епізоди на себе (М. – убивство, а Н. – згвалтування і викрадення майна). При розслідуванні кримінальної справи у слідчого виникла необхідність провести відтворення обстановки і обставин події у формах перевірки показань (для з’ясування механізму злочину, особливостей розподілу злочинних ролей, місць викраденого майна тощо) та слідчого експерименту (встановлення можливості М. підняти у гаражі певну вагу і повісити на гачок, оскільки вбитий Р. важив біля 130 кг). Під час відтворення обстановки і обставин події Н. не зміг показати усі місця звідки були викрадені речі, а М. не в змозі був виконати експериментальні дії. Під час наступних допитів М. і Н. дали показання проти інших співучасників злочину.

Зокрема, у проєкті кримінально-процесуального кодексу України передбачається дві самостійні слідчі дії – *“перевірка показань на місці”* (ст. 238) та *“слідчий експеримент”* (ст. 239).

Можна погодитись з думкою Є.І. Макаренка, який зазначає, що неприпустимим є проведення слідчим двох і більше слідчих дій водночас. Механічне поєднання різних за змістом і завданнями слідчих дій не гарантує дотримання специфічних умов і порядку їх проведення. Оскільки у чинному КПК України відсутні вказівки щодо цієї важливої умови провадження слідчих дій, то на практиці інколи вдаються до їх поєднання, що негативно позначається на отриманих результатах [276].

Окрім того, на підставі поведеного опитування слідчих працівників прокуратури та органів внутрішніх справ, ми дійшли до висновку, що 73,2 % респондентів вважають за необхідне розмежування відтворення обстановки і обставин події на дві відокремлені слідчі дії – *“перевірку показань на місці”* та *“слідчий експеримент”*. Зважаючи на це, розглянемо *“перевірку показань на місці”* і *“слідчий експеримент”* докладніше.

I. ТАКТИКА ПЕРЕВІРКИ ПОКАЗАНЬ НА МІСЦІ

Під час розслідування різноманітних видів злочинів нерідко виникає необхідність у перевірці й уточненні зібраної інформації. Таку перевірку можна здійснити шляхом проведення таких слідчих дій, як слідчий огляд, обшук, виїмка, допит, очна ставка, пред’явлення для впізнання, призначення експертизи та ін.

Є.І. Макаренко, зазначає, що існують окремі обставини, які не можуть бути встановлені за допомогою вище наведених слідчих дій. Так, наприклад, у разі, коли підозрюваний не може точно назвати місце учинення злочину, але пам’ятає маршрут руху до цього місця і може показати його, перевірити такі відомості

276 Макаренко Є.І. Тактика слідчого експерименту: Лекція. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2004.

можна лише шляхом виходу з цією особою на місце події. При виході на місце події слідчому надається можливість встановити не тільки обізнаність підозрюваного про місце злочину, але й знання найдрібніших деталей обстановки, почерпнути які з інших джерел не можливо [277, с. 4-5]. У таких випадках перевірка й уточнення доказової інформації, що міститься в показаннях підозрюваних, обвинувачених, свідків та потерпілих, здійснюється за допомогою “перевірки показань на місці”.

1. Поняття, завдання та етапи проведення перевірки показань на місці.

Для розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями, перевірка показань на місці має суттєве доказове і тактичне значення, що обумовлено великою територією та значним проміжком часу між вчиненими їх членами злочинами. В показаннях багатьох членів злочинних угруповань досить часто виникає багато протиріч, що викликані різними причинами, які можна усунути під час проведення цієї слідчої дії. Крім того, її результати є одним з надійних доказів, що дозволяють переконливо та точно встановити розподіл злочинних ролей, особливо у складних ситуаціях, коли члени злочинних груп прагнуть приховати свою участь у вчиненні злочинів, а також злочинців, які ще не затримані, виявити поінформованість або необізнаність її членів.

Перевірка показань на місці – це слідча дія, яка полягає у зіставленні показань про пов’язані з певним місцем обставини злочину з фактичною обстановкою на цьому місці, показаною слідчому у присутності понятих особою, яка дала показання, з метою з’ясування їх достовірності [278, с. 334].

На думку Г. Александрова та М. Строговича, перевірка показань на місці не дає позитивних результатів, оскільки не уточнює і не деталізує, а лише створює

277 Макаренко Є.І. Тактика перевірки й уточнення показань на місці: Лекція. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2004.

278 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.

видимість об'єктивного підтвердження показань. Це обумовлено тим, що особи у присутності понятих повторюють раніше дані під час допитів показання, одночасно вказуючи на ті чи інші обставини, які вже відомі слідчому [279, с. 21].

З цією позицією не можна погодитись. Оскільки сутність перевірки показань на місці полягає у добровільній демонстрації членами злочинних угруповань певних місць, на яких відбувалася злочинна подія та інші, пов'язані з нею обставини, у встановленні відповідності даних, які містяться у показаннях, що перевіряються, фактичній обстановці, їх уточненні та зіставленні. Тому перевірка показань на місці не є першочерговою слідчою дією, а відноситься до перевірочних, похідних дій.

Перевірка показань членів злочинних угруповань та їх лідерів на місці проводиться у випадках, коли необхідно:

- ❖ встановити факт відповідності раніше отриманих показань дійсній обстановці на місцевості; перевірити та уточнити інші раніше встановлені факти;
- ❖ скласти точне та наочне уявлення про механізм учинення злочинів;
- ❖ виявити первинну обстановку на місці події, якщо вона порушена;
- ❖ відшукати нові сліди злочину, речові докази та інші об'єкти, що мають значення для кримінальної справи;
- ❖ перевірити висунуті слідчі версії на початковому етапі розслідування;
- ❖ виявити причини та умови, що сприяли або перешкоджали учиненню злочинів;
- ❖ встановити та усунути протиріччя в показаннях членів злочинних угруповань;
- ❖ визначити (встановити) межі поінформованості або необізнаності членів злочинних угруповань та їх лідерів про подію злочину;
- ❖ встановити розподіл злочинних ролей, особливо у складних ситуаціях, коли злочинці намагаються приховати свою участь у вчинених злочинах;
- ❖ встановити свідків та інших співучасників злочинів, які невідомі слідчому, та ін.

279 Александров Г., Строгович М. Неправильная практика // Соц. законность. – 1960. – №3. – С. 20-26.

На думку Д.Д. Зайця, перевірка показань, як правило, проводиться в умовах сприятливої ситуації, тобто, коли обстановка на місці події злочину не зазнала істотних змін, коли підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, свідок дали на допиті правдиві показання, які потребують уточнення чи конкретизації [280, с. 11]. У випадках можливого псування, знищення або замінення злочинцями слідів злочинів перевірку показань на місці необхідно проводити негайно.

До *обов'язкових учасників перевірки показань на місці* можна віднести: особу, яка проводить дану слідчу дію; не менше 2-х понятих та особу, чий показання уточнюються або перевіряються (підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий). Участь даної особи у слідчій дії, на відміну від експерименту, є обов'язковою.

До *необов'язкових учасників перевірки показань на місці* відносяться особи, які залучаються для ефективного та якісного проведення цієї слідчої дії, для охорони й спостереження, застосування науково-технічних засобів, надання технічної та іншої допомоги під час проведення перевірки. До таких осіб можна віднести оперативних працівників, спеціалістів, кінологів, педагогів, перекладачів, захисників тощо. За необхідності до цієї слідчої дії можуть залучатися свідки та потерпілі. Питання про участь необов'язкових учасників перевірки показань на місці слідчий вирішує самостійно, виходячи зі слідчої ситуації, що склалася на певному етапі досудового розслідування.

Загалом, проведення перевірки показань на місці за участю членів злочинних угруповань та їх лідерів можна поділити на три *етапи*:

- 1) підготовка до проведення перевірки показань */підготовчий/*;
- 2) безпосереднє проведення перевірки показань на місці */робочий/*;
- 3) фіксація ходу та результатів перевірки показань */заключний/*.

Розглянемо кожний етап проведення перевірки показань на місці окремо.

280 Заяць Д.Д. Ситуаційний підхід до тактики перевірки показань на місці: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Харків, 2005. – 20 с.

2. Організаційно-підготовчі заходи до проведення перевірки показань на місці.

Однією з умов результативного та ефективного проведення перевірки показань на місці за участю членів злочинних угруповань та їх лідерів є якісна, ретельна та всебічна підготовка до її проведення. Відсутність організаційно-підготовчих заходів призводить до поверховості та неповноти перевірки.

Підготовчий етап починається з моменту прийняття слідчим рішення про проведення перевірки і включає діяльність слідчого як до виїзду на місце перевірки, так і на місці перевірки показань.

1. *До виїзду на місце перевірки показань* за участю членів злочинних угруповань слідчий повинен здійснити такі підготовчі дії:

- визначити мету слідчої дії та факти, що підлягають перевірці й уточненню;
- за необхідності провести додатковий допит особи, чиї показання будуть перевірятися, зі складанням схем розташування об'єктів на місці події для уточнення показань про обстановку на місці події, маршрутів та ін. орієнтирів;
- отримати добровільну згоду особи на участь у перевірці показань на місці. Якщо особа відмовляється брати участь у перевірці, то слідча дія не проводиться, а вірогідність показань перевіряється іншими засобами;
- виявити мотиви погодження членів злочинних угруповань та їх лідерів на участь у цій слідчій дії [281, с. 66];
- попередньо ознайомитися з місцем проведення перевірки показань на місці. У випадках, коли під час проведення слідчого огляду обстановка місця події була зафіксована неповно, слідчому необхідно провести повторний або додатковий огляд та перевірити зміни, які зазнала обстановка місця події. Якщо перевірку планується провести у місцевості зі складним рельєфом, то додатково необхідно ознайомитися з картою або планом цієї місцевості.

281 Сафронов С. Тактика проведення відтворення обстановки та обставин події при розслідуванні тілесних ушкоджень: її особливості // Право України. – 2001. – №1. – С. 64-67.

М.В. Салтевський зазначає, що слідчий обов'язково повинен провести рекогносцировку, тобто відповідно до показань особи він повинен пройти по маршруту і перш за все сам переконатися, що реальна обстановка місця події відповідає показанням, а там, де є прогалини, зробити помітки, щоб уточнити їх під час перевірки [282, с. 220];

- визначити місце проведення слідчої дії. У випадку небезпеки втрати, знищення або заміни речових доказів, слідча дія повинна проводитися негайно;
- визначити найсприятливіший час, черговість (якщо декілька підозрюваних) та умови проведення перевірки показань на місці, оскільки через не встановлення усіх співучасників злочинів можлива “розшифровка” деяких осіб (членів злочинної групи), які сприяють досудовому слідству, що може призвести до негативних наслідків (виток доказової інформації, фізична ліквідація тощо);
- визначити конкретний склад учасників слідчої дії та функції кожного з них;
- визначити характер та обсяг доказової інформації, яку можна надати учасникам слідчої дії;
- підготувати речові докази або їх аналоги та інші необхідні предмети, які необхідні для проведення слідчої дії. Усі об'єкти, які представляють будь-яку загрозу життю й здоров'ю учасникам перевірки, повинні бути замінені копіями або предметами-аналогами (*зокрема*, сталевий кийок замінити гумовою палицею, вогнепальну або холодну зброю – аналогом з резини чи дерева, удавку – ниткою або туалетним папером тощо).
- визначити та підготувати необхідні науково-технічні й допоміжні засоби, транспорт, засоби зв'язку; за необхідності – отримати консультації у фахівців для набуття спеціальних знань;
- скласти план проведення перевірки показань на місці; планування доцільно здійснювати за етапами: виїзд, шляхи проходження, прибуття, організаційно-

підготовчі заходи на місці, безпосереднє проведення слідчої дії, повернення; окремі етапи повинні супроводжуватися маршрутними й іншими схемами.

2. *На місці проведення перевірки показань* слідчий повинен здійснити такі організаційні заходи:

- попередньо оглянути місце дослідницьких дій та організувати охорону місця проведення перевірки показань та гарантувати безпеку його учасникам;
- зафіксувати обстановку, у якій буде відбуватися перевірка показань;
- провести інструктивну нараду серед усіх учасників слідчої дії (зокрема, роз'яснити мету і зміст досліджень, порядок проведення перевірки, обов'язки учасників тощо);
- визначити засоби фіксації слідчої дії та способи зв'язку між учасниками перевірки показань на місці;
- визначити вихідну точку, з якої буде розпочинатися перевірка показань, та напрямки і порядок пересування.

Після проведення організаційно-підготовчих заходів слідчий переходить до робочого етапу – безпосередньої перевірки показань на місці.

3. Загальна тактика проведення перевірки показань на місці.

Закінчивши організаційно-підготовчі заходи та прибувши разом з учасниками на місце, з якого намічено почати перевірку показань, слідчий пропонує особі, чий показання перевіряються, вказати маршрут до місця події, після чого усі учасники розпочинають рух за вказаним цією особою напрямом.

Багато у чому, на нашу думку, ефективність проведення перевірки показань на місці за участю членів злочинних угруповань (їх лідерів) та досягнення її позитивних результатів залежить від тактично правильного та вмілого її проведення з використанням різноманітних тактичних прийомів. Узагальнення слідчої практики, дозволяє дійти висновків, що під час перевірки

показань на місці за участю членів злочинних угруповань доцільно використовувати наступні *тактичні прийоми*:

1. Надання повної ініціативи члену злочинного угруповання, чий показання перевіряються.

Закінчивши підготовчі дії та прибувши разом з учасниками на місце, з якого намічено почати перевірку показань, слідчий пропонує члену злочинного угруповання вказати шлях до місця події, після чого усі учасники розпочинають рух за вказаним цією особою маршрутом. Особа, чий показання перевіряються, повинна рухатися попереду усієї групи учасників слідчої дії та самостійно вказувати на шлях слідування, звертаючи увагу на орієнтири місцевості та місця, які пов'язані з обставинами досліджуваної події. Р.С. Белкін вказує, що слідчий або оперативний працівник ні у якому разі не повинні брати ініціативу у свої руки, оскільки їх дії будуть мати навідний характер [283, с. 18].

Можна погодитися з думкою М.В. Салтевського та Є.І. Макаренко, які зазначають, що під час руху слідчий повинен з'ясовувати у особи за якими прикметами вона орієнтується, обирає напрямок руху та впізнає місце події. При цьому, у разі невпевненості дій підозрюваного, слідчий не повинен втручатися у дії особи, зокрема, поправляти її, виказувати сумніви щодо правильності обраного шляху та ін. [284, с. 221]. Проте він може зупинити рух, наприклад, з метою фіксації показаного, або, застосовуючи прийоми “пожвавлення” пам'яті, поставити конкретизуючі, уточнюючі або деталізуючі запитання [285, с. 9].

Якщо перевірка показань відбувається пішим порядком, то з метою запобігання втечі з місця поруч з членом злочинного угруповання (особливо, якщо відносно нього застосований запобіжний захід взяття під варту) може рухатися конвоїр, пристебнутий наручниками.

283 Белкин Р.С. Проверка и уточнение показаний на месте: Лекция. – М., 1961.

284 Салтевський М.В. Криміналістика. Підручник: У 2ч. Ч.2. – Харків: Консум, 2001.

285 Макаренко Є.І. Тактика перевірки й уточнення показань на місці: Лекція. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2004.

Приклад: В місті С. був затриманий неодноразово засуджений Ц., який підозрювався в учиненні 6 грабіжницьких нападів. Затриманий свою вину не заперечував і розповів про місця й способи учинення злочинів, об'єкти посягання, місця приховання викраденого та ін. У цей час в даному місці був ще один не розкритий грабіж, вчинення якого Ц. категорично заперечував. З метою “швидкого” розкриття цього злочину Ц. був підданий психологічному впливу з боку оперативних підрозділів і змушений узяти цей злочинний епізод на себе. Під час розслідування цього злочину слідчий звернув увагу на те, що при допиті Ц. невпевнено розповідає про обставини злочину, тому прийняв рішення провести відтворення обстановки і обставин події у виді перевірки показань на місці. Прибувши на місце Ц. був пристебнутий наручниками до одного із співробітників карного розшуку і слідчий запропонував йому вказати напрямок до місця події. Ц. знав про загальні відомості по справі, але не був поінформований де саме знаходиться місце злочину. Оперативний працівник, який виступав у якості конвоїра, легким посмикуванням наручників привів Ц. до місця злочину. На цей факт звернув увагу захисник Ц. і у судовому засіданні поставив під сумнів достовірність проведеної слідчої дії. Кримінальна справа була повернена на додаткове розслідування. Отже, зважаючи на наведений приклад, слідчі повинні пам'ятати, що у правоохоронній практиці мають місце і такі негативні випадки.

М.В. Салтевський зазначає, що у цих випадках наручники бажано роз'єднувати тросиком або ланцюжком на 20 – 50 см. Тоді обвинувачений завжди буде слідувати декілька попереду конвоїра. Інакше на фотознімках (відеозаписі) створюється видимість, що того, хто перевіряється, веде конвоїр. На це обвинувачені та їх захисники іноді посилаються у суді [286, с. 221].

На жаль у слідчій практиці не завжди є можливість застосовувати наручники такого виду. Тому з метою запобігання слідчих помилок, необхідно у деяких випадках використовувати мотузку (довжиною не менше 1 метру), яка б провисала

між конвоїром та особою, чії показання перевіряються, замість наручників.

У разі, якщо перевірка показань на місці здійснюється на транспортних засобах, то особа, чії показання перевіряються, повинна знаходитися на передньому сидінні поряд із водієм, як найбільш зручному місці для орієнтування на місцевості. У разі, якщо особу супроводжує конвой, то вони розташовуються на задньому сидінні. В обох випадках водій зобов'язаний виконувати вказівки особи, чії показання перевіряються, щодо змін у напрямку руху [287, с. 9].

2. Проведення перевірки показань на місці з кожним членом злочинного угруповання окремо.

У тих випадках, коли кілька підозрюваних (обвинувачених), які проходять за однією кримінальною справою, висловили бажання вказати одне й теж місце та шляхи підходу (відходу) до нього, слідчий повинен виїхати на місце з кожною особою окремо. Групова перевірка показань з участю 2-х або більше осіб, чії показання уточнюються й перевіряються є недопустимою, що дозволяє уникнути можливості узгодження ними своїх показань, позицій та дій, а також, зі слів Р.С. Белкіна, показання одного учасника даної слідчої дії будуть мати навідний характер по відношенню до інших [288, с. 19].

На нашу думку, якщо перевірка показань на місці буде відбуватися за участю кількох підозрюваних, то необхідно залучати більшу кількість понятих (4, 6, 8 і т.п.), ніж зазначено у законі, тобто за кожним співучасником закріпити 2-х понятих. Це пов'язано з тим, що проведення слідчої дії з кількома членами злочинної групи за різними злочинними епізодами не може достатньо повно відбитися у пам'яті понятих. Адже у судовому засіданні вони не зможуть докладно описати усі дії, що виконували особи під час перевірки показань, чим і користуються адвокати, які перебувають на матеріальному утриманні угруповань.

286 Салтевський М.В. Криміналістика. Підручник: У 2ч. Ч.2. – Харків: Консум, 2001.

287 Макаренко Є.І. Тактика перевірки й уточнення показань на місці: Лекція. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2004.

288 Белкин Р.С. Проверка и уточнение показаний на месте: Лекция. – М., 1961.

Приклад: У 2007 році у м. Києві була затримана організована злочинна група у кількості 6 чоловік, яка підозрювалася в учиненні 9 розбійницьких нападів на жилі приміщення громадян. Під час проведення досудового розслідування у слідчого виникла необхідність усунути протиріччя в показаннях співучасників злочинів, встановити розподіл злочинних ролей та визначити межі поінформованості кожного члена групи. На підставі цього було прийнято рішення про проведення відтворення обстановки і обставин події у формі перевірки показань на місці з кожним членом групи протягом одного дня. Під час проведення даної слідчої дії було залучено лише два понятих, які брали участь у перевірці показань з кожним із членів злочинної групи (тобто виїздили на місце 6 разів). Під час проведення слідчих дій члени групи вказували способи учинення злочинів, хронологію злочинних подій, особливості розподілу злочинних ролей тощо. Під час судового розгляду справи виникла необхідність додаткового пояснення дій слідчого і членів злочинної групи під час проведення перевірки показань на місці. Поняті були викликані до залу судового засідання у якості свідків, але розповісти про дії кожної особи, чий показання перевірялися (зокрема, куди виїжджала, які дії виконувала, як розподілялися злочинні ролі тощо), не змогли, оскільки безперервне проведення 6 слідчих дій протягом дня викликало нашарування одного епізоду на інший. Суддя поставив під сумнів об'єктивність та достовірність проведення перевірки показань на місці.

Отже, зважаючи на наведений приклад, слідчі повинні пам'ятати, що у разі, якщо за справою проходять декілька осіб, то доцільно закріплювати двох понятих за кожним підозрюваним (обвинуваченим), що значно підвищить достовірність проведення цієї слідчої дії. Більш того, у кожному випадку рекомендується залучати і нових водіїв, щоб вони не змогли переплутати обставини та результати перевірки показань, якщо суд визнає потрібним допитати і їх.

3. Поєднання показу та розповіді під час виходу на місце.

Важливим тактичним прийомом перевірки показань на місці є органічне

поєднання розповіді з показом підозрюваним об'єктів або деталей обстановки, що вказує на правдивість його показань, у поєднанні з демонстрацією дій про обставини, що мають значення для справи. Показання підозрюваного повинні викладатися у формі “вільної розповіді” та випереджати показ об'єктів. При цьому неприпустимо давати пояснення про увесь хід дослідження по завершенню даної слідчої дії. За необхідності слідчий може задавати уточнюючі або деталізуючі запитання з метою отримання більш повних та ґрунтовних пояснень за тих чи інших обставин.

Під час проведення перевірки показань на місці необхідно ретельно спостерігати за тим, щоб дії осіб, чиї показання перевіряються, були самостійними, а підказування та навідні питання з боку інших учасників, на думку В.Г. Лукашевича, були повністю виключеними [289, с. 81].

Останнім часом слідчі обмежуються фактичним виходом на місце події, де злочинці повторюють раніше дані під час допитів показання. Після цього відразу проводиться фотографування осіб, які вказують на певний об'єкт, і таким чином закріплюється їх показання, що суттєво знижує доказове значення отриманих результатів. Так, вивчення протоколів перевірки показань на місці за участю членів злочинних груп свідчить про те, що подібна практика досить поширена. Зокрема, у 29% випадків єдиним завданням слідчого було заслухати у присутності понятих раніше отримані показання і знову зафіксувати їх у протоколі.

Отже, перевіряючи показання злочинців, слідчий повинен прагнути до того, щоб підозрювані демонстрували не тільки свої дії, а й дії інших співучасників злочинів, що може сприяти викриттю кого-небудь у неправдивості та деталізації показань. Перевіряючи показання лідера злочинного угруповання, основну увагу слід звертати на обставини, які підтверджують факт організації чи керівництва організованою групою.

289 Лукашевич В.Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий: Учебное пособие. – К.: НИИРЮ КВШ СССР, 1989.

4. Дача пояснень членами злочинних угруповань, чий показання перевіряються, з “упередженням” є головним тактичним прийомом, що характерний для перевірки й уточнення показань на місці. Під час наближення до місця перевірки показань слідчий повинен заздалегідь уточнювати у підозрюваного відомості про об’єкти, їх стан, положення та взаєморозташування, порівнюючи їх із реальною обстановкою.

На ефективність такого тактичного прийому вказує і Є.І. Макаренко. Автор зазначає, що слідчий повинен запитувати особу, які відомі споруди зустрінуться на маршруті руху до місця події. Особа дає відповідні пояснення, наприклад, супермаркет “Терра”, кінотеатр “Січ” і т.п. Під час руху усі учасники переконуються, що так і є. Далі, на підході до будинку, з якого було учинено крадіжку, необхідно запропонувати особі пояснити, скільки під’їздів має цей будинок і у якому з них знаходиться квартира потерпілого. Далі, не заходячи до під’їзду будинку, доцільно запропонувати особі пояснити, на якому поверсі знаходиться вказана квартира, з якого боку (лівого чи правого) вона розташована, які конструктивні особливості мають вхідні двері цієї квартири. Після пояснень особи необхідно увійти до під’їзду, піднялися на вказаний нею поверх і переконалися у правдивості її показань. Перш ніж увійти до цієї квартири, треба запропонувати особі пояснити кількість та розташування кімнат в ній, особливості домашньої обстановки і у якій саме кімнаті викрадені конкретні речі та цінності. Лише тільки після цього необхідно входити до квартири та переконатися в об’єктивності показань [290, с. 9-10].

Таким чином, вище зазначений тактичний прийом дозволяє слідчому переконатися в поінформованості та повній обізнаності членів кримінальних угруповань, чий показання перевіряються, з обстановкою місця події та дрібними деталями, дізнатися про які від третіх осіб не можливо.

290 Макаренко Є.І. Тактика перевірки й уточнення показань на місці: Лекція. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2004.

5. Поєднання перевірки показань на місці з дослідженням місць або предметів.

Найбільш розповсюдженою помилкою слідчих під час виходу на місце є обмеження особи, чиї показання перевіряються, тільки показом та розповіддю, без проведення огляду вказаних нею місць або об'єктів. Це призводить до того, що слідчий не виявляє, а втрачає докази, що підтверджують правдивість показань підозрюваних (обвинувачених) та мають важливе значення для встановлення істини у справі. До таких об'єктів можна віднести речі, що залишені злочинцями на місці події, знаряддя злочину, викрадені предмети й цінності, різноманітні сліди, що залишилися не виявленими під час огляду місця події, та ін. Такі об'єкти, що свідчать про організовану злочинну діяльність конкретних осіб, повинні бути ретельно досліджені та вилучені слідчим.

Необхідно зазначити, що під час огляду певних місць або предметів слідчий отримує нові докази та інформацію, на підставі якої можна проаналізувати показання членів злочинних угруповань, порівнюючи їх з реальною обстановкою на місці. При цьому необхідно враховувати результати раніше проведених слідчих дій.

Приклад: Так, при викритті організованої злочинної групи, були затриманні два її члени (виконавці злочинів). Під час допитів один з них дав показання про два епізоди злочинної діяльності групи, зазначивши способи учинення вбивств та шляхи відходу групи з місця події. На підставі цього слідчий прийняв рішення провести перевірку показань на місці, під час якої були виявлені два пістолети “ТТ” у розукомплектованому стані, яких злочинці намагалися позбутися після вчинення злочинів [291].

Слідчий під час перевірки показань повинен постійно звертати увагу понятих та інших учасників слідчої дії на ознаки об'єктів, які вказують члени злочинних угруповань.

6. Зіставлення показань, що були одержані під час допиту, з реальною картиною місця події.

7. Надання членам злочинних угруповань можливості пояснити розбіжності між показаннями і обстановкою місця події.

8. Спостереження за поведінкою членів злочинних груп, чий показання перевіряються й уточнюються. Під час проведення цієї слідчої дії слідчий (або оперативний працівник за його дорученням) повинен уважно й безперервно спостерігати за психофізіологічним станом, поведінкою й діями осіб, чий показання перевіряються, що можуть свідчити про ступінь впевненості у демонстрації тих чи інших обставин. Дані, що отримані під час спостереження, мають виключно орієнтуєчий характер і дозволяють слідчому коригувати висунуті слідчі версії, своєчасно вжити заходів щодо запобігання втечі тих, які перевіряються, з під варти, знищити сліди злочину, передати доказову інформацію іншим співучасникам, які залишилися поза зором правоохоронних органів, тощо.

Правоохоронній практиці відомі випадки, коли рядові члени організованої злочинної групи намагаються взяти усю провину на себе (зокрема, побоюючись помсти з боку лідерів групи, за винагороду, внаслідок тиску) і під час перевірки показань показують, що усі злочинні епізоди вчинили особисто. Таким особам пропонується виїхати на місце події і продемонструвати – де і яким чином вони вчиняли ті чи інші дії, виходячи із матеріалів справи. Безпосередній учасник події досить добре орієнтується в її обстановці та може чітко вказати напрямки руху, продемонструвати конкретні дії та місця, де були викрадені речі та цінності. Об'єктивна невідповідність між показаннями, що отримані під час допиту, і реальною обстановкою на місці злочину свідчить про те, що злочин учинений кількома особами і повністю викриває особу, показання якої перевіряються.

У слідчій практиці також трапляються випадки, коли деякі особи зізнаються у вчиненні злочинів, яких вони не скоювали, за різними причинами.

Приклад: Так, М., який знаходився у Дніпропетровському слідчому ізоляторі під слідством протягом 9 місяців, зізнався про учинення вбивства, яке не було відоме слідчому. Під час допиту М. запропонував слідчому виїхати на місце і показати місця учинення вбивства та поховання жертви злочину. Протягом дня слідча група оглянула близько 8 ділянок місцевості за межами міста, але М., не зміг пригадати у якому саме місці відбувалася злочинна подія. Під вечір М. відмовився від раніше даних показань, пояснивши, що стомився сидіти у закритому приміщенні і бажав трохи “розвіятися”.

9. Актуалізація забутого у пам'яті осіб, чий показання перевіряються. Нерідко під час проведення цієї слідчої дії у особи, чий показання перевіряються, виникають певні складнощі пригадати деякі обставини, що мають значення для справи. Особливо це стосується осіб, які займались тривалою злочинною діяльністю, учинили кілька однотипних злочинів, злочинні епізоди яких “нашаровуються” у їх пам'яті один на інший. Звідси іноді злочинцям досить важко відтворити механізм злочину за кожним епізодом окремо. У цих випадках у слідчого виникає необхідність актуалізувати пам'ять, використовуючи асоціативні зв'язки (зокрема, продемонструвати докази та іншу матеріалізовану інформацію, оголосити показання свідків, потерпілих або співучасників злочинів та ін.).

10. Забезпечення безпеки членів злочинних угруповань, чий показання перевіряються, полягає у тому, що за вказаними особами слідчий повинен встановити негласне спостереження, контроль та охорону. Це пов'язано з тим, що перевірка показань на місці (особливо за справами про організовану злочинну діяльність) нерідко пов'язана із тривалими переїздами, звідси може бути використана злочинцями, які не потрапити у коло зору правоохоронних органів, або їх лідерами таким чином:

- ❖ організація втечі затриманих членів угруповання під час виїзду на місце події;
- ❖ передача інформації лідеру групи про хід слідства, про наявну доказову інформацію щодо злочинної діяльності кримінального угруповання;

- ❖ передача необхідної інформації затриманим членам злочинного угруповання (лідеру) для розробки певної лінії поведінки останніми;
- ❖ фізична ліквідація осіб, які дають правдиві показання, що викривають лідера та групу в цілому, або співпрацюють з органами досудового розслідування;
- ❖ знищення слідів злочинів на місці їх учинення, що не виявлені слідчим під час проведення слідчих оглядів;
- ❖ демонстрація легенди, що розроблена лідером злочинного угруповання, щодо пояснення виявлених фактів організованої злочинної діяльності групи та ін.

У зв'язку з цим слідчому необхідно залучати оперативні підрозділи для організації та проведення охоронних заходів (зокрема, виставлення оточення, застосування службово-розшукових собак, оперативне супроводження) для запобігання озброєного нападу на учасників слідчої дії з метою насильницького їх визволення або створення умов для втечі. Оперативне обслуговування повинне починатися ще до виїзду на місце перевірки показань, відразу ж після прийняття слідчим відповідного рішення. При цьому необхідно зберігати конспіративність даного заходу, забезпечити таємницю інформації про час та маршрути виїзду. У деяких випадках необхідно передавати дезінформацію для того, щоб забезпечити результативність слідчої дії та безпеку його учасників.

У разі встановлення під час перевірки показань на місці свідків, потерпілих або інших співучасників злочину, слідчий повинен невідкладно їх опитати, а повідомлені ними відомості врахувати при подальшому проведенні слідчої дії. Якщо члени злочинних груп вказують на нові ділянки місцевості, де знаходяться ті чи інші сліди злочину, про які вони раніше не повідомляли, необхідно перервати проведення перевірки показань на місці і провести з тим же складом огляд нових місць та виявлених об'єктів, а потім поновити проведення перевірки.

Категорично забороняється під час перевірки показань на місці відтворювати цинічні дії, які порушують конституційні права, честь та гідність громадян, а також дії, які загрожують безпеці учасників слідчої дії та оточуючих.

Перевірку показань на місці за участю членів злочинних угруповань можна вважати закінченою, якщо на усі питання, що впливають з події злочину, одержана повна інформація (зокрема, про механізм учинення злочину, розподіл злочинних ролей, встановлена поінформованість підозрюваного про подію злочину тощо). Закінчивши проведення процесуальної дії слідчий переходить до заключного етапу – фіксації ходу та результатів перевірки показань на місці.

4. Фіксація ходу та результатів перевірки показань на місці.

Про проведення перевірки показань на місці слідчий складає протокол (ст.ст. 84, 85, 195 КПК України), який є обов'язковим засобом фіксації. До додаткових засобів фіксації можна віднести: складання планів, графіків, схем, таблиць, діаграм, застосування фотозйомки, звукозапису та відеозапису (ст.ст. 85¹, 85² КПК України).

Під час проведення слідчої дії за участю членів злочинних угруповань доцільно складати плани, графіки та схеми, які є ілюстративним матеріалом до протоколу. На них позначаються обстановка місця, маршрути руху учасників під час досліджень та інші дані, що мають значення для кримінальної справи. Ця рекомендація, на думку Є.І. Макаренка, є доцільною з огляду на те, що шляхом порівняння цього плану з планом, складеним власноручно особою до перевірки її показань на місці (під час попереднього допиту), надається можливість упевнитися в достовірності одержаних результатів [292, с. 12].

Застосування фотозйомки та відеозапису дозволяє наочно зафіксувати дії злочинців у динаміці та їх послідовність.

Перевірка показань на місці не повинна переростати у інші слідчі дії, наприклад, у допит чи слідчий експеримент, хоча деякі експериментальні дії можна здійснити.

292 Макаренко Є.І. Тактика перевірки й уточнення показань на місці: Лекція. – Дніпропетровськ: Юридична

II. ТАКТИКА СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

При розслідуванні організованої злочинної діяльності, особливо тяжких злочинів (зокрема, умисних і замовних убивств, озброєних розбійницьких нападів, вимагань, захоплення заручників, торгівлі людьми, незаконного виготовлення зброї, боєприпасів, вибухівок, наркотичних засобів або психотропних речовин, документів, печаток тощо), нерідко виникає необхідність, окрім перевірки показань членів злочинних угруповань, проводити деякі експериментально-дослідницькі дії. Проведення випробувань може бути спрямовано на встановлення можливості сприйняття особою певних фактів або явищ, здійснення нею конкретних дій, наявності або відсутності певних вмінь та навичок тощо. Проведення таких експериментальних дослідів здійснюється за допомогою такої слідчої дії як “слідчий експеримент”.

1. Поняття, завдання та етапи проведення слідчого експерименту.

Слідчий експеримент необхідно відрізнити від експерименту як загальнонаукового методу дослідження, який використовується як пізнавальний прийом під час проведення окремих слідчих дій. Експеримент (від лат. слова *experimentum* – іспит, дослідження) – це штучна систематична зміна умов явища, що знаходиться під наглядом, та його зв’язків з іншими явищами.

Слідчий експеримент є окремою слідчою дією, яка полягає у здійсненні дослідів з метою перевірки – чи могли відбутися за певних умов ті або інші події і яким саме чином. Вказана слідча дія є сильним психологічним засобом впливу на його учасників, оскільки отримані результати нерідко наочно свідчать про можливість або неможливість існування певного явища чи події, а спростувати їх підозрюваним (обвинуваченим) буває досить важко. Тому слідчий експеримент є необхідним, а нерідко незамінним способом перевірки й отримання нових доказів.

Слідчий експеримент відноситься до похідних слідчих дій і проводиться, як правило, на подальших етапах досудового розслідування. Однак, на думку С.І. Новикова та Ш.Ш. Ярамиш'яна, несвоєчасне проведення цієї слідчої дії негативно позначається на якості розслідування, особливо у тих випадках, коли перевіряються обставини, що пов'язані із видимістю, оглядовістю, обстановкою місцевості, яка швидко змінюється [293, с. 10]. Тому у таких випадках слідчий експеримент повинен проводитися у системі першочергових слідчих дій.

Отже, *слідчий експеримент* – це пізнавальна слідча дія, сутність якої полягає у проведенні досліджень, пов'язаних із встановленням, перевіркою або оцінкою слідчих версій про можливість або неможливість існування тих чи інших фактів, що мають значення для кримінальної справи [294, с. 5].

На думку І.М. Лузгіна, сутність експериментального методу дослідження фактів і явищ полягає у такому вивченні об'єкту, коли дослідник активно впливає на нього шляхом створення штучних умов, необхідних для виявлення відповідних властивостей, або ж шляхом зміни ходу процесу у певному напрямку. Зміст даного методу складають будь-які випробування, за допомогою яких виділяють явище, що цікавить, з різноманіття інших, та пізнають його природу, сутність і походження, що дозволяє дійти достовірного висновку щодо можливості існування в схожих умовах аналогічного явища у минулому чи майбутньому [295].

Від перевірки показань на місці слідчий експеримент відрізняється сутністю і суб'єктом. Перевірка проводиться з особою, яка безпосередньо сприймала подію. Суб'єкт розкриває уявний спосіб шляхом демонстрації (показу) його на реальних предметах матеріальної обстановки на тому ж місці. При слідчому експерименті, навпаки, дослідні дії складають його сутність і служать методом одержання й перевірки інформації. Експеримент може бути проведений і

293 Новиков С.И., Ярамишьян Ш.Ш. Следственный эксперимент при расследовании дорожно-транспортных происшествий: Учебное пособие. – К.: НИИРИО КВШ МВД СССР, 1986.

294 Белкин Р.С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике. – М.: «Юрид. лит.», 1964.

295 Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования. – М., 1973.

за відсутності особи, чиї показання перевіряються, причому у деяких випадках провадження його на тому ж місці, де відбувалася досліджувана подія, не є обов'язковим [296, с. 225].

Головною метою слідчого експерименту є встановлення, перевірка, уточнення та оцінка тих чи інших фактів, що мають значення для справи.

До загальних завдань слідчого експерименту відноситься:

- перевірка й уточнення фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих слідчих дій (слідчих оглядів, допитів, впізнання);
- встановлення точного механізму учинення злочину;
- перевірка висунутих слідчих версій на початковому етапі розслідування;
- виявлення причин та умов, що сприяли або перешкоджали учиненню злочину;
- встановлення й усунення протиріч в показаннях членів злочинних угруповань (їх лідерів), а також свідків та потерпілих;
- визначення меж поінформованості чи необізнаності злочинців про подію злочину; отримання нових доказів у справі та ін.

До обов'язкових учасників слідчого експерименту можна віднести:

- 1) особу, яка проводить дану слідчу дію;
- 2) особу, чиї дії уточнюються або перевіряються (якщо участь цієї особи при проведенні дослідів є обов'язковою). До таких осіб відноситься підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий. Так, у випадках проведення експерименту для перевірки можливостей конкретної особи чути або бачити у певних умовах, сприймати певну подію або явище, а також з метою визначення наявності у неї деяких спеціальних або професійних вмінь й навичок, участь такої особи у експерименті є обов'язковою. Якщо підозрюваний (обвинувачений) відмовляється брати участь у такому експерименті, його провадження унеможлиблюється. У інших експериментах дослідницькі дії можуть бути виконані спеціально запрошеними особами (статистами);

3) не менше 2-х понять. За необхідності спостерігати за ходом та результатами експерименту одночасно у кількох місцях (*наприклад*, місце проведення пострілів і місце сприйняття звуків пострілів) у кожному з них повинно бути не менше 2-х понять. Тобто, у залежності від кількості місць експериментальних дій, понять необхідно залучати у кількості 2, 4, 6 і т.п.

До *необов'язкових учасників слідчого експерименту* можна віднести осіб, які залучаються для якісного проведення цієї слідчої дії: для застосування науково-технічних засобів, охорони й спостереження, надання технічної та іншої допомоги під час проведення дослідів (зокрема, статистів, спеціалістів, оперативних працівників, кінологів тощо). За необхідності до експерименту можуть залучатися свідки й потерпілі. Питання про участь необов'язкових учасників слідчого експерименту слідчий вирішує самостійно, виходячи зі слідчої ситуації, що склалася під час досудового розслідування.

Узагальнення слідчої практики дозволяє дійти висновків, що до основних *видів слідчого експерименту* можна віднести:

1. Слідчий експеримент по встановленню можливості спостереження або сприймання якого-небудь факту чи явища.

У правоохоронній практиці такий вид експерименту зустрічається нерідко. У переважній більшості випадків він проводиться для перевірки можливості сприйняття якого-небудь факту чи явища через органи зору або слуху. При цьому слідчий повинен обов'язково враховувати обставини, за яких сприймався об'єкт. Звідси такий вид експерименту необхідно проводити саме у тому місці, у той час й обстановці, у якій і відбувалася злочинна подія.

Приклад: Так, 19.02.2008 р. в одному з районів м. Дніпропетровська був учинений розбійницький напад на гр. А., під час якого злочинці заволоділи його індивідуальним майном. При проведенні огляду місця події був установлений свідок – К., який мешкав на 8 поверсі дому, біля якого і відбувалася злочинна подія. К. розповів слідчому, що з вікна своєї квартири о 2 год. ночі того ж дня

бачив як у дворі дому раніше йому знайомі Р. і П. вимагали із застосуванням фізичного насильства від невідомої йому особи гроші. Оцінюючи обстановку місця події, враховуючи час і місце спостереження, у слідчого виникли сумніви щодо можливості К. запам'ятати ознаки людини зі значної відстані при обмеженій видимості. Зважаючи на це, з метою перевірки цих показань, було вирішено провести слідчий експеримент. 25.02.2008 р. близько 2 год. ночі слідчий разом з К. та 2 понятими розмістився біля вікна квартири, де мешкав свідок. На місці, де був учинений злочин, знаходилися 2 статистів (які були не відомі К.), 2 понятих і помічник слідчого. Статисти вели бесіду між собою, а група, що знаходилась у приміщенні, спостерігала за нею. К. запам'ятав анатомічні й функціональні ознаки статистів, які вели між собою розмову, та повідомив про них слідчому. Слідчий був вражений таким повідомленням, оскільки ні він, ні поняті, які знаходилися поруч, не змогли розгледіти будь-які прикмети статистів. Як з'ясувалося пізніше К. мав специфічні зорові якості і досить добре орієнтувався у темряві. Таким чином, слідчий експеримент дозволив перевірити об'єктивність показань свідка.

Також можна навести приклад і із закордонного досвіду правоохоронних органів стосовно проведення даної слідчої дії.

Приклад: У двоповерховому будинку проживала 28-річна скрипачка. З дитинства у неї були серйозні проблеми з очима і по досягненню повноліття вона практично нічого не бачила, а лише розрізняла силуети. Пересувалася вона тільки за допомогою собаки-поводиря. Два рази на тиждень до неї приїздили родичі та допомагали по господарству. На цю дівчину звернув увагу Б., який мешкав неподалік і був неодноразово засуджений за насильницькі злочини. Обравши найзручніший момент, коли дівчина залишилася одна, він проник до будинку і згвалтував її, після чого з місця злочину зник. Ранком наступного дня дівчина заявила про учинений злочин. Вона пояснила, що під час насильницького акту чинила опір і неодноразово торкалася обличчя нападника, і, незважаючи на відсутність зору, може його докладно описати. У поліцейському відділку

працював штатний рисувальник, який замальовував портрети злочинців. Він запропонував потерпілій скласти суб'єктивний портрет нападника. Протягом тижня за цим портретом був затриманий Х., який не визнавав своєї причетності до учиненого злочину. Під час розгляду справи у судді виникли обґрунтовані сумніви щодо можливості сліпої дівчини запам'ятати прикмети нападника у такий спосіб, а рисувальника – чітко відобразити вказані прикмети у суб'єктивному портреті. Окрім того, суб'єктивний портрет повністю відбивав зовнішність Х. На підставі цього було вирішено провести слідчий експеримент у залі судового засідання. Експеримент полягав у наступному: без участі рисувальника дівчина повинна була оглянути одного з присяжних, на якого вкаже суддя. Після цього запрошувався рисувальник, який повинен був зі слів потерпілої скласти суб'єктивний портрет цього присяжного. Результати експерименту вразили суддю та присяжних, оскільки суб'єктивний портрет присяжного повністю співпадав з його зовнішністю. Х. був засуджений на 12 років позбавлення волі.

2. Слідчий експеримент по встановленню можливості існування якогось факту чи явища.

Приклад: При розслідуванні ДТП, що трапилася вночі, під час допиту обвинувачений винним себе не визнав і розповів, що, рухаючись на автомашині по вул. Робочій у м. Дніпропетровську, несподівано був засліплений світлом зустрічної автомашини, яка виїхала на дорогу через арку будинку комбінату побутового обслуговування, тому він не зміг вчасно зробити поворот і збив громадянку, що йшла по тротуару. Вживши заходів безпеки, слідчий провів слідчий експеримент, щоб з'ясувати, чи можливе тимчасове засліплення водія в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалася подія. Під час експерименту показання обвинуваченого дійсно підтвердилися [297].

3. Слідчий експеримент по встановленню можливості здійснення якоїсь дії в певних умовах.

Загалом даний вид експерименту спрямований на встановлення як об'єктивної можливості здійснення яких-небудь дій, так і суб'єктивної здатності конкретної особи учинити такі дії за певних умов. Нерідко у слідчій практиці дана слідча дія застосовується для встановлення можливості проникнення особою крізь певний отвір у приміщення, перенесення об'єктів на певні відстані та ін.

Приклад: 13-річний О. тимчасово проживав у своєї бабусі – Г. Між ними постійно виникали сварки, які нерідко призводили до бійок. Одним із вечорів О., знаходячись у нетверезому стані, підійшов до Г. і наніс їй 3 ножових поранення у ліву частину грудини. Після таких поранень Г. померла на місці. Вночі О. спільно зі своїм знайомим К. вивіз жінку у посадку, що знаходилась неподалік від дому. Вранці труп був виявлений мешканцями міста. При допиті О. вини не заперечував і пояснив, що під час нанесення смертельних ударів Г. знаходилась на дивані, після чого він переніс її у двір, де погрузивши на тачку, вивіз до лісопосадки. У слідчого виникли сумніви, що неповнолітній (далеко не міцної статури) зміг самотужки здійснити такі дії. Тому було вирішено провести слідчий експеримент. Для цього слідчий підготував макет людини (вагою біля 125 кг, що дорівнює вазі Г.) і виїхав з підозрюваним на місце злочину. Під час проведення дослідницьких дій О., зіштовхнув макет з дивану, відволочив його на двір, але загрузити у тачку не зміг. Слідчий висунув версію, що у прихованні злочину брала участь ще одна особа. Під час повторного допиту О. розповів про свого співучасника.

Приведемо ще один приклад даного виду експерименту.

Приклад: З підсобного приміщення магазину “Електрон” було учинено крадіжку. Під час з'ясування об'єктів, що були викрадені, завідуюча складом Ж. заявила, що окрім побутових речей було викрадено 4 телевізори марки “Panasonic”. У слідчого виникли сумніви щодо можливості виносу вказаних об'єктів через невелике вікно. У присутності Ж. був проведений слідчий експеримент, який засвідчив неможливість учинення таких дій, оскільки розміри

телевізорів значно перевищують розмір вікна за діагоналлю. Під час допиту Ж. зізналася, що телевізори продала, а гроші незаконно привласнила.

4. Слідчий експеримент по встановленню наявності або відсутності у конкретної особи певних професійних вмінь та навичок.

Нерідко у правоохоронній практиці виникає необхідність перевірити (встановити) у підозрюваних та обвинувачених наявність або відсутність у них певних професійних або злочинних вмінь й навичок (*наприклад*, намалювати грошову купюру; виготовити або підробити документ). Вказаний експеримент проводиться, якщо особа заявляє, що володіє певними вміннями чи навичками. У разі заперечення особою такого факту досліди проводити не рекомендується.

Приклад: Працівниками ППС був затриманий Я., який намагався збути фальшиву грошову купюру номіналом 500 грн. При особистому обшуку у нього було вилучено ще 25 таких купюр. Під час допиту у якості підозрюваного Я. свою вину визнав повністю і пояснив, що дані купюри він виготовив самостійно за місцем проживання за допомогою комп'ютерної техніки. У слідчого виник сумнів, що Я. самотужки міг здійснити таку операцію. Під час проведення експериментальних випробувань Я., застосовуючи необхідні технічні засоби (комп'ютер, сканер, кольоровий принтер) і грошову купюру номіналом 500 грн., успішно справився із виготовленням фальшивих грошових знаків.

Також необхідно зазначити, що при розслідуванні організованої злочинної діяльності, проведення слідчих експериментів за участю лідерів злочинних угруповань також мають свої певні особливості й специфіку, що полягають у підтвердженні лідером високого рівня підготовки та інформованості, який не властивий іншим членам групи. Зокрема, вміння складати певні документи, володіти схемою діяльності організацій та підприємств, які задіяні у злочинному бізнесі тощо. Позитивні результати такого виду експерименту у вказаних випадках мають виключно орієнтовний характер і дозволяють слідчому побудувати лише ймовірні версії стосовно злочинної події, оскільки встановлена наявність у особи

певних вмінь та навичок необов'язково може мати місце у минулому.

5. Слідчий експеримент по встановленню можливості учинення тих або інших дій за визначений час.

При проведенні такого виду експерименту головним чинником є час, оскільки, на думку В.Ю. Шепітька, викликає сумнів не сам факт можливості учинення певних дій, а час, протягом якого вони були учинені [298, с. 329].

Отже, вказаний вид експерименту застосовується коли у слідчого виникають сумніви не відносно можливості учинення конкретною особою певних дій, а щодо можливості здійснення нею таких дій протягом певного проміжку часу (*наприклад*, подолати відстань до будинку потерпілого, вбити його і повернутися до станції впродовж часу, відведеного для стоянки поїзду). Завдяки такому виду експерименту надається можливість встановити як об'єктивну, так і суб'єктивну можливість особи за певний проміжок часу здійснити певні дії. Однак, при проведенні такого експерименту необхідно враховувати психофізіологічний стан людини, у якому вона знаходилась під час злочинної події. Так, чисельні спостереження свідчать, що людина у стані страху чи сильного збудження здатна за незначний проміжок часу вчинити різні дії, зокрема, подолати велику відстань, високу перешкоду тощо. Але під час проведення експерименту виконати те ж саме за цей же відрізок часу вона іноді не в змозі [299].

6. Слідчий експеримент по встановленню послідовності розвитку певної події та механізму злочину чи окремих його елементів.

Даний вид експерименту може стосуватися перевірки способів підготовки, учинення або приховання злочинів, тривалості злочинної події та ін. Нерідко він проводиться для встановлення механізму події за справами про ДТП.

Приклад: До прокуратури стали надходити заяви, що з пральні молочного комбінату прачки виносять топлене масло. Факт здавався малоімовірним. При

298 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.

перевірці були затримані прачки, які дійсно виносили масло. Під час проведення обшуку у пральні було виявлено декілька кілограм масла. У процесі розслідування прачки показали, що при пранні марлевих мішечків з-під сиру вода, пропущена крізь них, містила велику кількість масла, яке вони збирали. При проведенні слідчого експерименту з'ясувалось, що при обробці 1000 мішків залишається 11,5 кг масла [300, с. 330].

7. Слідчий експеримент по встановленню меж поінформованості особи про факти, що цікавлять слідство. Такий вид експерименту виділяє М.В. Салтевський. Автор зазначає, що він передбачає штучне створення обстановки, що спонукає особу добровільно виконувати дії, які розкривають зміст відомої тільки їй інформації (зокрема, про підготовку, вчинення та приховання злочинів, наявність попередньої злочинної змови тощо) [301, с. 234; 302, с. 394].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що усі перелічені види слідчих експериментів повинні бути безпечними для учасників цієї слідчої дії та оточуючих, і ні у якому разі не порушувати їх конституційні права, честь та гідність. Усі експериментальні дії та випробування, що застосовуються під час слідчої дії, не повинні граничити з учиненням нового аналогічного злочину. Проте, на думку Є.І. Макаренка, інколи вони можуть бути пов'язані з спричиненням виправданого та незначного матеріального збитку [303].

Загалом, проведення слідчого експерименту можна поділити на три основні *етапи*: 1) підготовка до проведення експерименту */підготовчий/*; 2) безпосереднє проведення експерименту */робочий/* та 3) фіксація ходу та результатів експериментальних (дослідницьких) дій */заключний/*.

Розглянемо кожний етап проведення слідчого експерименту окремо.

299 Макаренко Є.І. Тактика слідчого експерименту: Лекція. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2004.

300 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.

301 Салтевський М.В. Криміналістика. Підручник: У 2ч. Ч.2. – Харків: Консум, 2001.

302 Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник. – К.: Кондор, 2005.

303 Макаренко Є.І. Тактика слідчого експерименту: Лекція. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2004.

2. Організаційно-підготовчі заходи до проведення слідчого експерименту.

Однією з головних умов результативного та ефективного проведення слідчого експерименту є якісна, ретельна та всебічна підготовка до його проведення. Слідчий експеримент, у порівнянні з іншими слідчими діями, вимагає, як правило, більш ретельнішої підготовки, залучення великої кількості учасників, підбору необхідних матеріалів, багатократного проведення випробувань у різних умовах та ін. Проте отримані результати далеко не завжди дозволяють слідчому зробити безперечні, категоричні та однозначні висновки стосовно тієї чи іншої події (факту). Тому відсутність підготовчих заходів призводить до поверховості та неповноти експериментально-дослідницьких дій.

Підготовчий етап починається з моменту прийняття рішення про проведення експерименту і включає діяльність слідчого як до виїзду на місце проведення слідчої дії, так і на місці дослідницьких випробувань.

1. *До виїзду на місце проведення слідчого експерименту* слідчий повинен здійснити такі підготовчі дії:

- ❖ вивчити матеріали кримінальної справи;
- ❖ прийняти рішення про проведення слідчого експерименту;
- ❖ визначити мету слідчої дії та факти, які підлягають перевірці;
- ❖ визначити завдання та способи проведення експериментальних дій;
- ❖ за необхідності провести додатковий або повторний допит особи, яка буде приймати участь у експериментальних (дослідницьких) діях;
- ❖ отримати добровільну згоду членів злочинних угруповань на участь у експерименті (за умови, якщо участь вказаної особи є обов'язковою) та встановити відношення її до цього заходу;
- ❖ виявити мотиви погодження членів злочинних угруповань (їх лідерів) на участь у цій слідчій дії;

- ❖ попередньо ознайомитися (за необхідності) з місцем проведення слідчого експерименту, щоб добре орієнтуватися у навколишній обстановці при проведенні слідчої дії;
- ❖ визначити найсприятливіше місце, час та умови слідчого експерименту, які повинні максимально бути наближеними до обстановки, що перевіряється. Так, експерименти по визначенню можливості сприйняття якогось факту, як правило, проводяться на тому ж місці де і відбувалася подія, приблизно у той самий час. Однак, місце проведення експерименту може й не мати принципового значення (*наприклад*, перевірити професійні вміння і навички злочинця намалювати купюру або підробити документ можна у будь-якому зручному місці). Якщо експериментальні випробування планується провести на території підприємств, організацій чи установ, а так само на об'єктах приватної власності громадян, слідчому рекомендується погодити це питання з відповідними керівниками цих установ або приватними власниками;
- ❖ підібрати конкретний склад учасників слідчої дії та визначити функції кожного з них (у тому числі за необхідності завчасно залучити необхідну кількість понять);
- ❖ визначити черговість проведення експерименту (якщо декілька членів злочинного угруповання виявили бажання взяти участь у цій слідчій дії);
- ❖ за необхідності здійснити реконструкцію обстановки в цілому або окремих об'єктів для проведення слідчої дії;
- ❖ підготувати (підібрати або виготовити) об'єкти, які необхідні для проведення дослідницьких випробувань (як зазначалося раніше, усі об'єкти, які представляють будь-яку загрозу життю та здоров'ю учасникам експерименту, повинні бути замінені копіями або предметами-аналогами);
- ❖ завчасно продумати доставку зазначених об'єктів до місця експерименту та перевірити їх стан;

- ❖ визначити та підготувати необхідні науково-технічні й допоміжні засоби, транспорт, засоби зв'язку;
- ❖ за необхідності ознайомитись зі спеціальною літературою або отримати консультації у спеціалістів (фахівців) з метою набуття відповідних спеціальних знань і навичок та створення відповідних умов слідчого експерименту;
- ❖ скласти письмовий план проведення слідчої дії.

2. На місці проведення експериментальних дій слідчий повинен здійснити такі організаційні заходи:

- попередньо оглянути місце дослідницьких дій та організувати охорону місця проведення слідчого експерименту та гарантувати безпеку його учасникам;
- зафіксувати обстановку, у якій будуть відбуватися дослідницькі випробування;
- видалити з місця проведення слідчої дії усіх сторонніх осіб, які не мають прямого відношення до експерименту;
- перевірити відповідність (схожість) умов слідчого експерименту з тими, у яких відбувалася подія, яка підлягає перевірці;
- за необхідності провести нову реконструкцію обстановки;
- роз'яснити усім учасникам слідчого експерименту їхні права та обов'язки;
- провести інструктивну нараду серед усіх учасників слідчої дії (зокрема, роз'яснити мету та зміст досліджень, порядок проведення експериментальних дій, обов'язки учасників, попередити про неприпустимість розголошення даних слідчого експерименту тощо);
- визначити засоби фіксації слідчої дії та способи зв'язку між учасниками слідчого експерименту;
- визначити порядок проведення експерименту.

Після проведення усіх необхідних організаційно-підготовчих заходів слідчий пропонує усім учасникам слідчої дії зайняти визначені місця і відповідно до поставлених задач, виду та змісту випробувань, переходить до *робочого етапу* слідчого експерименту.

3. Загальна тактика проведення слідчого експерименту.

Узагальнення слідчої практики, дозволяє дійти висновків, що до основних тактичних умов проведення слідчого експерименту можна віднести:

- ❖ проведення слідчого експерименту в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалася подія, факт або явище;
- ❖ використання під час експерименту тих же приладів, механізмів, пристроїв та матеріалів, що використовувалися під час злочинної події;
- ❖ неодноразове і поетапне проведення дослідів та повторення випробувальних дій у змінних умовах;
- ❖ проведення необхідних експериментально-дослідницьких дій (випробувань), максимально схожих з тими, що мали місце у дійсності (за послідовністю, способом, характером, темпом тощо);
- ❖ обмежена кількість учасників слідчої дії; залучення свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого до проведення експерименту;
- ❖ проведення експерименту з кожним членом злочинної групи окремо та ін.

Вказані тактичні умови експерименту, зі слів Р.С. Белкіна, охоплюють усю сукупність тактичних прийомів, що можуть бути застосовані слідчим [304, с. 80].

Розглянемо деякі тактичні умови докладніше.

1. Проведення слідчого експерименту в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалася подія, факт або явище.

Усі експериментальні дії доцільно проводити за оптимальних умов у тих місцях де і відбувалася досліджувана подія. У цьому випадку слідчий повинен враховувати місце, час, період доби, погодні й кліматичні умови, освітлення (денне, штучне), тривалість, темп та послідовність дій, обставини, які не підлягають відтворенню та ін. Особливо це стосується дослідів, при яких перевіряється можливість спостереження або сприймання якого-небудь факту

304 Белкин Р.С. Теория и практика следственного эксперимента / Под ред. А.И. Винберга. – М., 1959.

чи явища; існування якого-небудь факту (явища); здійснення якої-небудь дії за певних умов або встановлення послідовності розвитку певної події та механізму злочину чи окремих його елементів. Якщо обстановка, де планується провести експериментальні дії, зазнала суттєвих змін, то вдаються до реконструкції. Реконструкції необхідно піддавати не усю обстановку, а окремі її елементи, які є важливими для дослідів.

2. Використання під час експерименту тих же приладів, механізмів, пристроїв та матеріалів, що використовувалися під час злочинної події.

При проведенні дослідницьких дій доцільно використовувати такі ж прилади, механізми та пристрої, що застосовувалися і при учиненні злочинів. Не доцільно під час проведення експериментальних дій використовувати об'єкти, які є речовими доказами за справою, що обумовлюється можливістю їх знищення або пошкодження. При неможливості використання вказаних об'єктів у експерименті, слідчий може застосувати предмети-аналоги (*наприклад*, автомобіль, що був об'єктом посягання, але не виявлений під час слідства, замінюється аналогічним транспортним засобом). Предмети-аналоги можуть бути представлені будь-якими особами, підібрані слідчим або виготовлені за його вказівкою (замовленням).

Під час експерименту, особливо при розслідуванні тяжких злочинів (*зокрема*, убивств “на замовлення”, захоплення заручників, викрадення людей), доцільно використовувати натурні макети. Вказане певним чином може вплинути на психологічні позиції злочинців і викликати у них переживання, аналогічні тим, які вони відчували під час учинення злочинів, що може сприяти щирому зізнанню.

Зокрема, В.О. Коновалова та Ф.В. Хоменко вказують, що макетування створює емоційну настроєність та сприяє виникненню асоціативних зв'язків, які можуть бути використані для з'ясування обставин, що мають значення у справі, і робить результати більш переконливими [305, с. 10-16; 306, с. 30-34].

305 Коновалова В.Е. Психологическая характеристика следственного эксперимента // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1976. – №12. – С. 10-16.

Категорично забороняється проводити експерименти з використанням об'єктів, які є небезпечними для життя та здоров'я громадян, пов'язаних із загрозою знищення (пошкодження) майна громадян, порушенням громадського порядку або приниженням честі та гідності людини.

3. Неодноразове і поетапне проведення дослідів та повторення випробувальних дій у змінних умовах.

Усі дослідницькі дії повинні проводитися неодноразово і у змінних умовах, з метою забезпечення достовірності та виключення можливості отримання випадкових результатів. Наприклад, при встановленні можливості сприймати мають бути продемонстровані різні об'єкти, щоб можна було переконатися у стійкості їх розпізнавання суб'єктом експерименту. Головною метою неодноразового повторення дослідницьких дій є отримання постійного та достовірного результату. Кількість повторень визначається слідчим залежно від характеру справи, тривалості кожного дослідження та ситуації, що склалася. Зокрема, під час автотехнічної експертизи при дослідженні гальмової системи транспортних засобів передбачається проведення не менше 3-х експериментальних дій. Проводити дослідження необхідно поетапно. За кожним вказаним етапом проводиться окреме дослідження і за результатами усі вони об'єднуються, дозволяючи слідчому отримати уявлення про усю подію в цілому.

4. Залучення свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого до проведення експерименту дозволяє більш чіткіше відтворити ті чи інші обставини злочинної події.

5. Проведення слідчого експерименту з кожним членом злочинного угруповання окремо. У тих випадках, коли виникає необхідність провести слідчий експеримент з кількома підозрюваними або обвинуваченими, слідчий повинен виїхати на місце і провести дослідницькі дії з кожною особою окремо.

306 Хоменко Ф.В. Застосування науково-технічних засобів при відтворенні обстановки та обставин події // Радянське право. – 1968. – №11. – С. 30-34.

Н.І. Гуковська та В.Ю. Шепітько вказують, що слідчий експеримент можна проводити за участю усіх обвинувачених одночасно з урахуванням конкретних обставин справи [307, с. 36; 308, с. 328]. На нашу думку, проведення експериментальних дій за участю кількох членів злочинних угруповань одночасно є недопустимим, оскільки тягне за собою можливість узгодження ними своїх позицій та дій. Окрім того, пояснення одного учасника експерименту будуть мати навідний характер по відношенню до інших. Вказаний прийом дозволяє запобігти попередній змові злочинців між собою та негативному впливу їх один на одного.

В тих випадках, коли немає можливості залучити до проведення експерименту саму особу, яка учинила злочин (знаходиться у розшуку, переховується від слідства та суду, відмовляється співпрацювати зі слідством), то у цьому разі можуть бути підібрані інші особи (статисти), які схожі за своїми анатомічними та функціональними ознаками з підозрюваними, а слідчий разом із понятими повинен спостерігати за проведенням дослідів.

Негативний результат слідчого експерименту свідчить про неможливість існування того чи іншого явища (факту) або здійснення певних дій за певних умов. Але, на думку Є.І. Макаренка, такий висновок не завжди є достовірним. Наприклад, можливість пройти (пробігти) певну відстань або виконати задану роботу протягом якогось періоду часу обумовлюється індивідуальними психофізіологічними особливостями тієї або іншої особи (зокрема, здібностями, станом здоров'я, наявністю професійних вмінь та навичок тощо). Ці особливості необхідно враховувати, оцінюючі хід та результати слідчого експерименту [309].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що ретельна й всебічна підготовка до слідчого експерименту, проведення його з урахуванням усіх вище зазначених процесуальних та організаційно-тактичних умов і рекомендацій дозволяє якісно та

307 Гуковская Н.И. Следственный эксперимент (пособие для следователей). – М., Госюриздат, 1958.

308 Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібо В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.

309 Макаренко Є.І. Тактика слідчого експерименту: Лекція. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2004.

ефективно проводити дану слідчу дію за участю членів злочинних угруповань. Закінчивши проведення процесуальної дії слідчий переходить до заключного етапу – фіксації ходу та результатів слідчого експерименту.

4. Фіксація ходу та результатів слідчого експерименту.

За підсумками проведення слідчого експерименту слідчий складає протокол (ст.ст. 84, 85, 195 КПК України), який є основним засобом фіксації. У протоколі відбивається увесь хід та результати слідчого експерименту.

Додатковими засобами фіксації цієї слідчої дії є складання таблиць, схем, діаграм, графіків, планів, застосування фотозйомки, звукозапису та відеозапису (ст.ст. 85¹, 85² КПК України).

Після всебічної оцінки ходу та результатів перевірки показань на місці та слідчого експерименту слідчий визначає способи їх використання під час подальшого проведення досудового розслідування за справою.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, при розслідуванні багатоепізодних кримінальних справ, складних злочинів, особливо вчинюваних організованими групами та злочинними організаціями, слідчим необхідно пам'ятати, що вони мають масштабний (за територіальністю) характер, що ускладнює проведення відтворення обстановки і обставин події за усіма виявленими епізодами злочинної діяльності не лише через дефіцит часу, але й через недостатність необхідних сил та засобів. У таких випадках доцільно обов'язково проводити цю слідчу дію на місцях вчинення найбільш складних і значних для кримінальної справи епізодів злочинної діяльності групи. За іншими епізодами у таких умовах необхідно обмежитися ретельним слідчим оглядом, додаючи до нього схеми (креслення, графіки, діаграми), які власноручно виконані злочинцями, у яких відбиваються усі істотні риси й особливості місць подій і динаміка окремих злочинних дій.

Графічні зображення ретельно перевіряються показаннями потерпілих, свідків та інших співучасників організованої злочинної діяльності. Однак вказана рекомендація може бути реалізована лише у виняткових випадках.

Отже, відтворення обстановки і обставин події є найбільш трудомісткою і складною слідчою дією, оскільки у ній приймає участь значна кількість осіб. Результати правильно проведеної слідчої дії відіграють важливу роль у процесі доведення вини членів злочинних угруповань та їх лідерів, які підозрюються в організованій злочинній діяльності, особливо при їх відмові від раніше даних показань або у випадку смерті. У тих випадках, коли вони зафіксовані за допомогою фотозйомки або відеозапису, наочність й переконливість результатів значно зростає, оскільки об'єктивно засвідчується той чи інший факт, що має значення для кримінальної справи.

Усі перелічені засоби криміналістичної тактики, не повинні бути ізольованими один від одного і під час розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями, повинні завжди застосовуватися комплексно. Співробітники слідчих та оперативних підрозділів повинні використовувати усі наявні прийоми та засоби, вміти варіювати ними під час провадження окремих слідчих дій, відмовляючись від одних і переходячи до інших, виходячи зі слідчої ситуації, що склалася на певному етапі досудового розслідування.

ВИСНОВКИ

Останнім часом розслідування злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями, як правило, супроводжується формуванням несприятливих ситуацій, які суттєво перешкоджають швидкому й повному розкриттю та розслідуванню злочинів, а також викриттю усіх винних у їх вчиненні та притягненню їх до кримінальної відповідальності. До таких ситуацій можна віднести наявність незначного обсягу інформації про подію злочину, відсутність слідів злочину, нечисленність свідків, відмова потерпілих від попередніх показань, негативний вплив та тиск на учасників кримінального судочинства з боку злочинців, активна протидія розслідуванню та ін. Вказане вимагає від працівників слідчих та оперативних підрозділів вчасного вжиття необхідних, адекватних та оригінальних організаційно-тактичних заходів, а також обрання найбільш ефективної тактики провадження досудового розслідування в цілому.

Тактика діяльності слідчого – це вміння переграти суперника, який опирається досягненню мети досудового розслідування. З урахуванням цього необхідно чітко розмежувати практичні аспекти організації і тактики проведення слідчих дій через те, що перші – це, насамперед, правила виконання роботи, які не складні для засвоєння й оволодіння, а тактика – це те, що вимагає творчого підходу до оцінки специфічної слідчої ситуації, здібності підібрати відповідні прийоми і засоби її вирішення (нерідко в умовах тактичного ризику) і швидко скорегувати їх у випадку застосування неправильних прийомів, а також уміння розгадати та нейтралізувати тактичні ходи противника [310, с. 103].

Отже, ефективність проведення досудового розслідування прямо пропорційна якості професійної підготовки і практичного досвіду працівників правоохоронних органів.

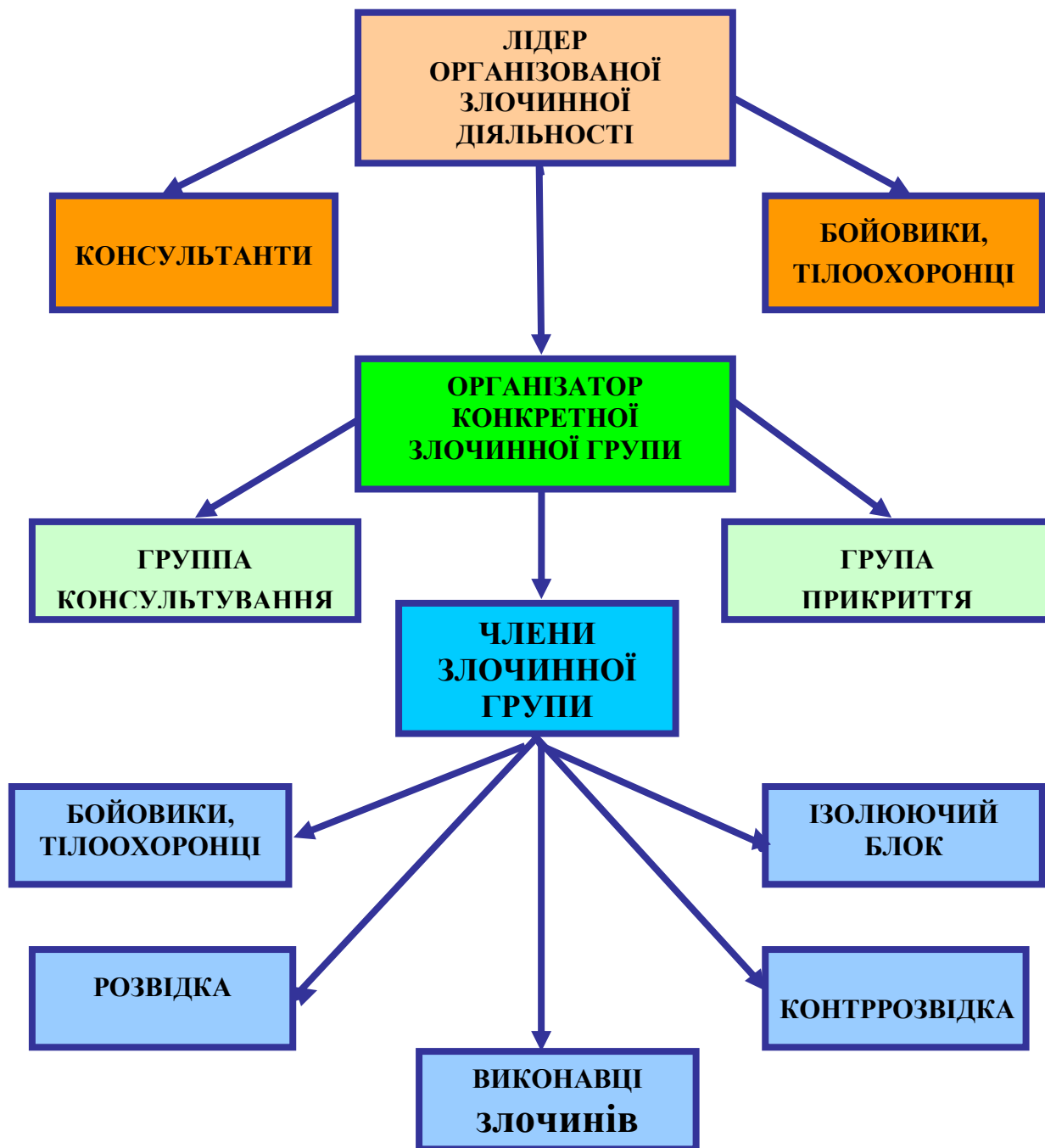
310 Весельський В.К., Кузьмічов В.С., Мацишин В.С., Старушкевич А.В. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини: Посібник. – К.: НАВСУ, 2004.

ДОДАТКИ

Додаток А

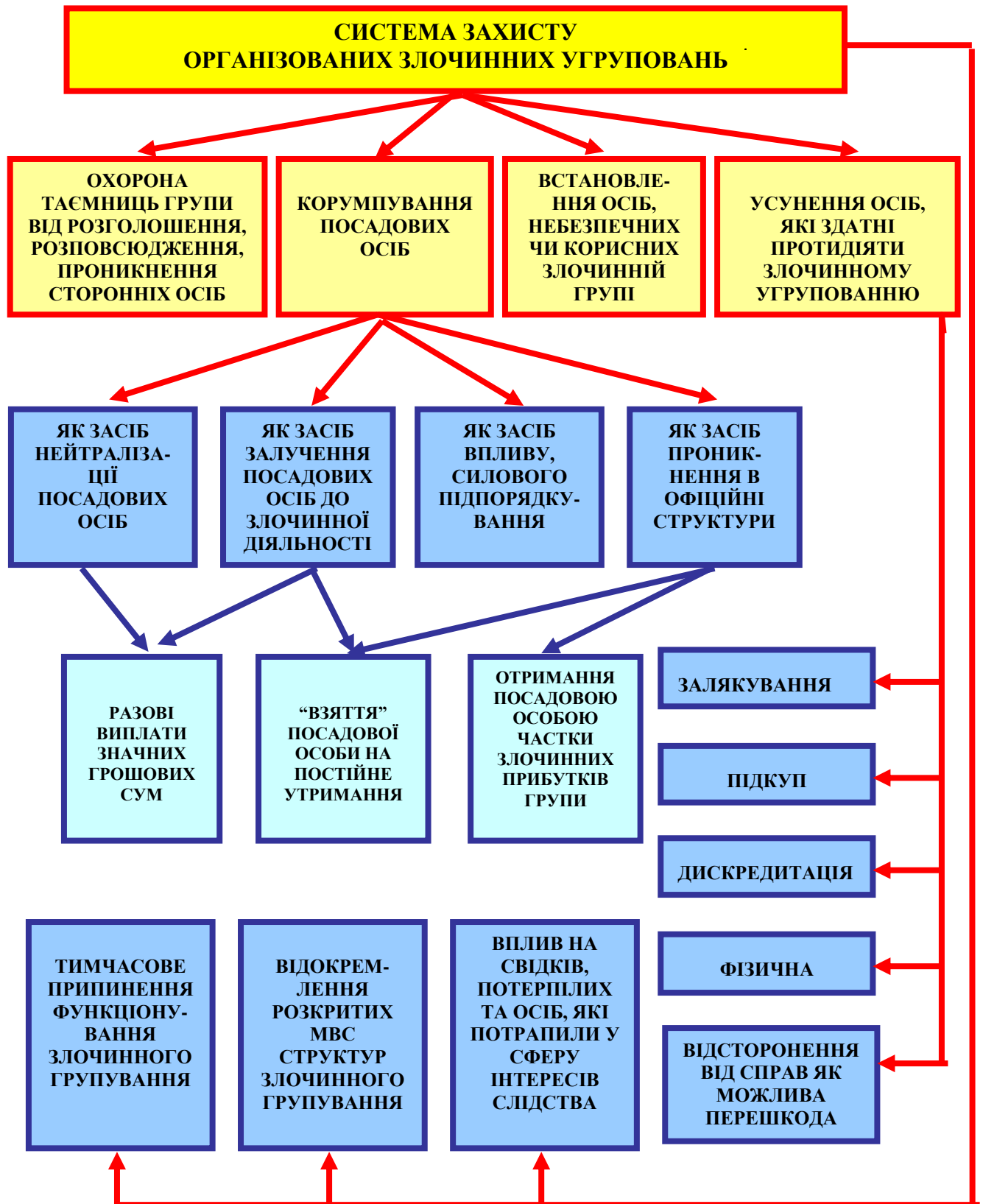
Структура організованого злочинного угруповання

(за редакцією В.С. Мешкової)

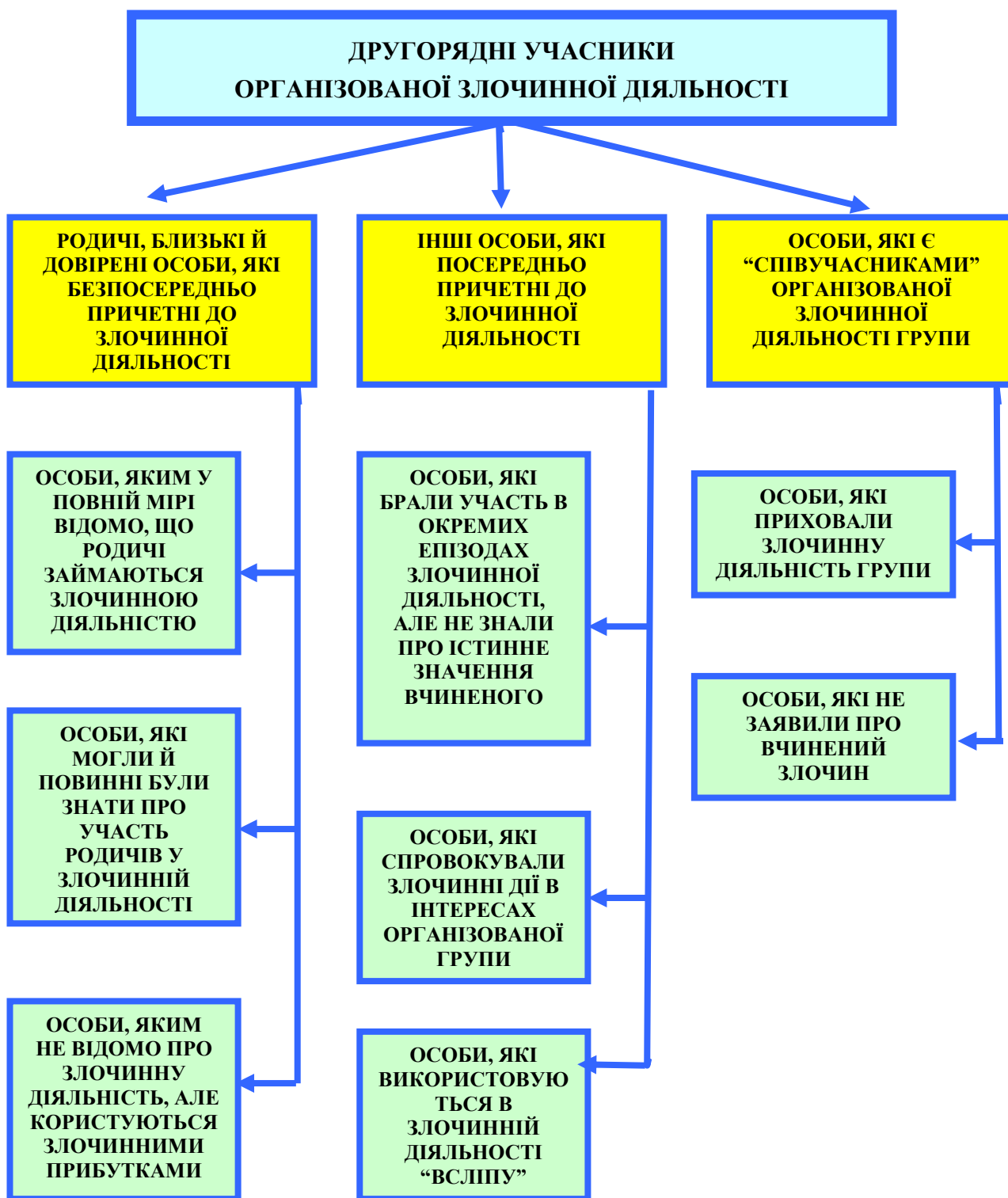
Додаток Б

Система захисту організованих груп та злочинних організацій

Додаток В

Другорядні учасники організованої злочинної діяльності

Додаток Г

Пояснення до схеми

“Приміщення для проведення впізнання поза візуальним спостереженням”

Кімната “А” – знаходяться: особа, яка пред’являється для впізнання, статисти, поняті та інші учасники впізнання (слідчий, адвокат, спеціаліст).

Кімната “Б” – знаходяться: особа, яка впізнає, поняті та інші учасники впізнання (слідчий, адвокат, спеціаліст).

Кімната “А”

1. Під № 1-7 – стільці для особи, яка пред’являється для впізнання, статистів, понятих та інших учасників впізнання.
На стіні над стільцями № 1, 2 і 3 таблиці з відповідними номерами.
№ 8 – стіл з телефоном для зв’язку з кімнатою “Б”.
№ 9 – телевізор з відеомагнітофоном;
№ 10 – тоноване скло, видимість через котре тільки із кімнати “Б”.
№ 11 – переговорний пристрій.
2. Справа від тонованого скла мікрофон переговорного пристрою (гучномовець в кімнаті “Б”).
3. Вікно кімнати з решіткою.

Освітлення в кімнаті “А” яскраве – лампи на стелі та на стіні над тонованим склом.

Кімната “Б”

1. Під № 1, 2 і 3 – стільці для особи, яка впізнає, та понятих.
№ 4 – стіл з телефоном для зв’язку з кімнатою “А”.
№ 5 – гучномовець.
2. Зліва від тонованого скла гучномовець, щоб при необхідності чути голос особи, яка пред’явлена для впізнання, із кімнати “А”.

Освітлення в кімнаті “Б” мінімальне, щоб виключити можливість перегляду із кімнати “А” через дзеркальне скло.

На вікні штори (жалюзі).

Додаток Д

Результати вивчення кримінальних справ та оперативних матеріалів про злочини, що вчинені організованими злочинними угрупованнями

№	Питання	Відповіді
1	Область та № кримінальної справи	
2	Стаття Кримінального кодексу України	
3	Повідомлення про вчинений злочин надійшло: а) негайно (у межах 15 – 30 хвилин); б) протягом однієї години після вчинення; в) протягом трьох годин; г) протягом однієї доби; д) протягом кількох діб.	9% 23% 32% 21% 15%
4	Кримінальну справу порушено після повідомлення про злочин: а) протягом доби; б) протягом трьох діб; в) протягом десяти діб; г) понад десяти діб.	22% 28% 39% 11%
5	Висновок, про вчинення злочину ОЗУ, зроблено на підставі: а) показань свідків (потерпілих); б) показань затриманих злочинців; в) способу вчинення злочину; г) слідів, виявлених на місці події; е) інше.	67% 2% 12% 5% 14%
6	Час вчинення злочину: а) з 8 до 14 годин; б) з 14 до 20 годин; в) з 20 до 24 годин; г) з 24 до 8 годин.	7% 16% 48% 29%
7	Знаряддя злочину: а) вогнепальна зброя; б) холодна зброя; г) інше.	85% 10% 5%
8	Чи були виявлені сліди на місці злочину? а) так (які саме вкажіть); б) ні.	74% 26%

9	<p>Час функціонування ОЗУ на певній території:</p> <p>а) до 1 місяця; б) до 3 місяців; в) до 1 року; г) більше 1 року.</p>	<p>5% 10% 66% 19%</p>
10	<p>Кількість злочинів, вчинених злочинним угрупованням:</p> <p>а) до 2-х злочинів; б) до 5-ти злочинів; в) більше 5-ти злочинів.</p>	<p>15% 65% 20%</p>
11	<p>Чисельний склад організованого злочинного угруповання:</p> <p>а) 2 - 3 особи; б) 4 - 5 осіб; в) 6 - 10 осіб; г) більше 10 осіб.</p>	<p>7% 34% 41% 18%</p>
12	<p>До складу злочинного угруповання входили:</p> <p>– за громадянством:</p> <p>а) громадяни України; б) іноземці; в) особи без громадянства.</p> <p>– за віком:</p> <p>а) неповнолітні; б) повнолітні; в) повнолітні та неповнолітні.</p> <p>– за статтю:</p> <p>а) чоловіки; б) жінки; в) чоловіки та жінки.</p> <p>– за соціальним положенням:</p> <p>а) працюють; б) навчаються; в) не працюють і не навчаються.</p>	<p>91% 9% – – 92% 8% 98% – 2% 26% 4% 70%</p>
13	<p>Вік більшості членів ОЗУ:</p> <p>а) від 14 до 18 років; б) від 18 до 25 років; в) від 25 до 35 років; г) більше 35 років.</p>	<p>4% 28% 66% 2%</p>

14	<p>Методи, що застосовувалися при формуванні групи:</p> <p>а) компрометація і шантаж; б) ставлення у матеріальну залежність; в) створення перешкод на роботі.</p>	<p>61% 32% 7%</p>
15	<p>Чи притягувалися раніше члени ОЗУ до кримінальної відповідальності?</p> <p>а) так; б) ні.</p>	<p>40% 60%</p>
16	<p>Якщо так, то до відповідальності притягувалися:</p> <p>а) усі члени ОЗУ; б) окремі.</p>	<p>28% 72%</p>
17	<p>До кримінальної відповідальності притягувалися:</p> <p>а) виконавці; б) організатори; в) інші члени групи.</p>	<p>63% 7% 30%</p>
18	<p>Освіта членів організованого злочинного угруповання:</p> <p>– <i>лідера злочинного угруповання:</i></p> <p>а) вища; б) середня спеціальна; в) середня; г) середня незакінчена.</p> <p>– <i>членів злочинного угруповання:</i></p> <p>а) вища; б) середня спеціальна; в) середня; г) середня незакінчена.</p>	<p>62% 25% 12% 1%</p> <p>2% 28% 47% 23%</p>
19	<p>При розслідуванні злочинів, вчинених ОЗУ, слідчими проводились огляди:</p> <p>а) місця події; б) ділянок місцевості та приміщень поза місцем події; в) трупа та його частин; г) предметів і документів; д) інші.</p>	<p>100% 31% 29% 27% 19%</p>
20	<p>Чи намагалися члени ОЗУ після учинення злочину позбутися зброї?</p> <p>а) так; б) ні.</p>	<p>39% 61%</p>

21	Якщо так, то злочинці намагалися позбутися зброї: а) безпосередньо на місці події; б) на значних відстанях від місця події; в) зброя розбиралася на складові і розкидалась під час відходу з місця події.	21% 62% 17%
22	Чи проводились одночасні обшуки по злочинам даної категорії? а) так; б) ні.	36% 64%
23	Якщо так, то одночасні обшуки проводились: а) у приміщеннях; б) на відкритій місцевості; в) у транспортних засобах; г) особисті обшуки.	65% 9% 8% 18%
24	Проведення обшуків було більш ефективним: а) у присутності членів злочинної групи; б) без участі членів злочинних груп.	61% 39%
25	Приховання викрадених об'єктів здійснювалось: а) з використанням спеціальних професійних навичок; б) без використання навичок.	10% 90%
26	Чи застосовувався відеозапис під час проведення допитів злочинців? а) так; б) ні.	34% 66%
27	Якщо так, то відеозапис проводився під час допитів: а) лідера організованої групи; б) активних членів групи; в) рядових членів групи.	68% 27% 5%
28	Чи можливо по протоколах відновити дійсний хід допиту? а) так; б) ні.	29% 71%
29	Чи проводилися під час розслідування очні ставки? а) так; б) ні.	73% 27%
30	Якщо так, то ставки за участю членів ОЗУ мали: а) позитивні наслідки; б) негативні наслідки.	35% 65%
31	Показання членів ОЗУ змінювались у разі: а) появи захисника; б) застосування запобіжного заходу;	30% 4%

	<p>г) впливу лідера злочинної групи;</p> <p>д) з особистої ініціативи підозрюваного (обвинуваченого);</p> <p>е) інше.</p>	<p>20%</p> <p>15%</p> <p>31%</p>
32	<p>При розслідуванні кримінальних справ для впізнання пред'являлися:</p> <p>а) члени злочинних груп;</p> <p>б) члени злочинних груп за фотографічними зображеннями;</p> <p>в) предмети;</p> <p>г) трупи та їх частини;</p> <p>д) приміщення, ділянки місцевості, тварини.</p>	<p>69%</p> <p>31%</p> <p>73%</p> <p>5%</p> <p>2%</p>
33	<p>Впізнання проводилось:</p> <p>а) з порушенням КПК України і тактичних рекомендацій;</p> <p>б) без порушень.</p>	<p>56%</p> <p>44%</p>
34	<p>Чи проводилось відтворення обстановки та обставин події?</p> <p>а) так;</p> <p>б) ні.</p>	<p>64%</p> <p>36%</p>
35	<p>Мета відтворення обстановки та обставин події:</p> <p>а) заслуховування раніше отриманих показань;</p> <p>б) перевірка раніше отриманих показань;</p> <p>в) інше.</p>	<p>29%</p> <p>54%</p> <p>17%</p>
36	<p>Чи можна по протоколам відтворення обстановки і обставин події відновити дійсний хід даної слідчої дії та прийоми психологічного впливу:</p> <p>а) так;</p> <p>б) ні.</p>	<p>63%</p> <p>37%</p>
37	<p>В якій ланці апарату Ви працюєте?</p> <p>а) міністерство;</p> <p>б) область;</p> <p>в) місто;</p> <p>г) районний відділ.</p>	<p>2%</p> <p>33%</p> <p>45%</p> <p>20%</p>
38	<p>Стаж практичної роботи:</p> <p>а) до 3-х років;</p> <p>б) від 3 – до 5 років;</p> <p>в) від 5 – до 10 років;</p> <p>г) більше 10 років.</p>	<p>20%</p> <p>38%</p> <p>29%</p> <p>13%</p>
39	<p>Чи є особливості у розслідуванні злочинів, вчинених ОЗУ?</p> <p>а) так;</p> <p>б) ні.</p>	<p>94%</p> <p>6%</p>

40	Якщо так, то в чому вони проявляються? а) у специфіці конкретних видів злочинів; б) в тактиці слідчих дій; г) інше.	56% 31% 13%
41	Чи володієте Ви інформацією про діяльність злочинних угруповань? а) так; б) частково (неперевірена інформація); в) ні.	57% 36% 7%
42	Якщо так, то яка спрямованість злочинної діяльності ОЗУ? а) загальнокримінальна; б) економічна; в) змішана.	45% 39% 16%
43	Які джерела інформації про наявність ОЗУ і факти вчинення ними злочинів? а) скарги і заяви громадян; б) матеріали розслідуваних кримінальних справ; в) результати проведення оперативно-розшукових заходів; г) інше.	61% 14% 19% 6%
44	Чи встановлювались зв'язки з іншими злочинними угрупованнями? а) так; б) ні.	69% 31%
45	Якщо так, то зв'язки мали характер: а) міжнародний; б) міжрегіональний; б) міжобласний; в) міський; г) районний.	2% 16% 25% 37% 20%
46	Чи встановлювалась наявність корумпованих зв'язків? а) так; б) ні.	28% 72%
47	Якщо так, то корумповані зв'язки виявлялися в: а) органах державної влади; б) органах державного управління; в) правоохоронних органах; г) інше.	10% 25% 52% 13%
48	В ході досудового розслідування були встановлені: а) усі епізоди злочинної діяльності ОЗУ; б) окремі епізоди.	52% 48%

49	Виявлена структура злочинного угруповання: а) так; б) ні.	73% 27%
50	Групу очолював: а) один лідер; б) група лідерів.	91% 9%
51	Лідер угруповання приймав: а) безпосередню участь у вчиненні злочинів; б) не приймав (здійснював керівництво).	27% 73%
52	Члени злочинного угруповання приймали участь: а) у всіх злочинах, що вчинені групою; б) в окремих епізодах злочинної діяльності групи.	76% 24%
53	Чи мала місце протидія розслідуванню? а) так; б) ні.	96% 4%
54	Якщо так, то протидія відчувалася з боку: а) підозрюваного (обвинуваченого); б) членів ОЗУ, що залишилися поза колом зору правоохоронних органів; в) посадових осіб; г) інших осіб.	64% 9% 3% 24%
55	Якщо так, то протидія проявлялася в: а) приховуванні, знищенні або підміні слідів злочину; б) втечі з місця злочину; в) дачі неправдивих або відмові від дачі показань; г) домовленості про поведінку на досудовому слідстві; д) ліквідації членів групи, які дають правдиві показання; е) фізичному і психічному впливі на потерпілих та свідків.	71% 98% 95% 68% 1% 47%
56	Члени ОЗУ дають неправдиві показання з метою: а) приховання лідера угруповання; б) приховання організованої злочинної діяльності групи; в) інше.	39% 45% 16%
57	Чи змінювалися показання членів ОЗУ з моменту появи захисника? а) так; б) ні.	64% 36%

58	<p>Які тактичні прийоми Ви використовували при проведенні слідчих дій:</p> <ul style="list-style-type: none"> а) встановлення психологічного контакту; б) викладання показань у формі вільної розповіді; в) постановка запитань; г) створення напруги; д) використання різних темпів допиту; е) пред'явлення доказів; є) використання фактора раптовості; ж) актуалізація забутого у пам'яті допитуваних; з) створення уявлення про інформованість слідчого; и) приховування меж інформованості слідчого; і) використання конфліктів у злочинній групі; ї) застосування технічних засобів; к) проведення очних ставок. 	<p>100% 81% 100% 67% 46% 89% 71% 58% 39% 62% 23% 51% 73%</p>
59	<p>Чи є доцільним застосування тактичного прийому створення уяви про інформованість слідчого?</p> <ul style="list-style-type: none"> а) так; б) ні. 	<p>91% 9%</p>
60	<p>Чи є доцільним застосування тактичного прийому приховання меж інформованості слідчого?</p> <ul style="list-style-type: none"> а) так; б) ні. 	<p>87% 13%</p>
61	<p>Чи дав позитивний результат тактичний прийом пред'явлення доказів?</p> <ul style="list-style-type: none"> а) так; б) злочинці намагались їх спростувати; в) ні. 	<p>15% 20% 65%</p>
62	<p>Чи існували конфлікти в організованій злочинній групі?</p> <ul style="list-style-type: none"> а) так; б) ні. 	<p>23% 77%</p>
63	<p>Якщо так, то конфлікти виникали між:</p> <ul style="list-style-type: none"> а) лідером і усією групою; б) лідером групи і особою, яка бажає зайняти місце лідера; в) старими і новими членами злочинної групи; г) групою та особою, яка бажає вийти з групи. 	<p>5% 20% 15% 60%</p>

64	<p>Чи на достатньому рівні використовуються науково-технічні засоби під час документування організованої злочинної діяльності?</p> <p>а) так; б) ні.</p>	<p>56% 44%</p>
65	<p>Якщо ні, то які причини неналежного використання технічних засобів?</p> <p>а) відсутність цих засобів; б) низька їх ефективність; г) складність використання; д) відсутність вмінь і навичок роботи з технічними засобами; е) інше (вкажіть).</p>	<p>12% 32% 16% 9% 31%</p>
66	<p>Як Ви оцінюєте систему накопичення інформації про ОЗУ?</p> <p>а) організована належним чином; б) задовільно; в) незадовільно.</p>	<p>38% 45% 17%</p>
67	<p>Якщо незадовільно, то у чому полягають недоліки?</p> <p>а) нерегулярність інформації; в) неконкретність інформації; б) неповнота інформації.</p>	<p>26% 38% 36%</p>
68	<p>Які аспекти організованої злочинної діяльності необхідно вивчати?</p> <p>а) особливості організаційної структури ОЗУ; б) способи комплектування ОЗУ; в) напрями і форми організованої злочинної діяльності; г) способи учинення злочинів; д) тактику організованої злочинної діяльності; е) організацію діяльності розвідки та контррозвідки ОЗУ; є) особу лідера та інших членів ОЗУ; ж) джерела матеріально-технічного забезпечення ОЗУ; з) способи встановлення корумпованих зв'язків.</p>	<p>54% 24% 47% 85% 91% 30% 89% 71% 51%</p>
69	<p>У чому причини неефективного розслідування злочинів, вчинених ОЗУ?</p> <p>а) відсутність методик розслідування організованої злочинної діяльності; б) недосконалість тактики розслідування злочинів цієї категорії; в) перевантаженість слідчого апарату, що розслідує справи вказаної категорії; г) корумпованість працівників правоохоронних органів; д) недостатня взаємодія працівників слідчих та оперативних підрозділів; е) низький рівень професіоналізму слідчих працівників.</p>	<p>35% 64% 72% 11% 48% 37%</p>

70	<p>Чи на достатньому рівні розроблена тактика слідчих дій по розслідуванню злочинів, вчинених ОЗУ?</p> <p>а) так; б) ні.</p>	<p>32% 68%</p>
71	<p>Якщо ні, то організація і тактика яких слідчих дій потребує вдосконалення?</p> <p>а) допит підозрюваного (обвинуваченого); б) допит свідків (потерпілих); в) проведення очних ставок; г) обшук; д) пред'явлення для впізнання; е) відтворення обстановки та обставин події; є) слідчий огляд.</p>	<p>41% 39% 59% 72% 84% 79% 67%</p>

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р.* Криминалистика. Учебник для вузов. Под ред. Заслуженного деятеля науки РФ, профессора Р.С. Белкина. – М.: Изд-во группы НОРМА-ИНФРА М, 1999.
2. *Авсюк А.В.* Процессуальные и тактические особенности проведения проверки показаний на месте: Лекция. – Минск: МВШ МВД СССР, 1990.
3. *Аленин Ю.П.* Выявление и расследование очагов преступлений: теория и практика: Монография. – Одесса: Юрид. ин-т ОГУ, 1996.
4. *Аленин Ю.П., Тищенко В.В.* Особенности расследования тяжких преступлений против личности: Учебное пособие. – Одесса: АО Бахва, 1996.
5. *Аленин Ю.П.* Теоретичні та практичні основи розкриття і розслідування осередків злочинів: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 1997.
6. *Аркуша Л.І.* Основы методики выявления и расследования организованной злочинної діяльності при наявності корумпованих зв'язків: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України. – Харків, 2002.
7. *Акімов М.* Перспективний напрям кримінально-правової боротьби з організованою злочинністю // Право України. – 1999. – №9. – С. 69, 83.
8. *Астапкина С.М.* Тактика обыска и выемки: Лекция / Акад. МВД СССР. – М., 1989.
9. *Александров Г., Строгович М.* Неправильная практика // Соц. законность. – 1960. – №3. – С. 20-26.
10. *Арне Свенссон, Отто Вендель* Раскрытие преступлений. – М.: Изд-во иностранной литературы., 1956.
11. *Баев О.Я.* Конфликтные ситуации на предварительном следствии: основы предупреждения и разрешения. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1984.
12. *Баев О.Я.* Тактика следственных действий. – Воронеж, 1992.
13. *Бахарев Н.В.* Очная ставка: Уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1982.
14. *Бахін В.П., Весельський В.К.* Тактика допиту: Навч. посібник. – К.: НВТ “Правник”, 1997.
15. *Бахін В.П., Весельський В.К., Маліков Т.С.* Поліцейський допит у США (поради допитуючому): Навчальний посібник. – К.: НВТ “Правник”, 1997.
16. *Бахин В.П., Весельский В.К., Карпов Н.С.* Эксперимент как средство совершенствования следственной деятельности // Закон и жизнь. – 1997. – №7. – С. 28-30.
17. *Бахин В.П., Биленчук П.Д., Кузьмичев В.С.* Криминалистические приемы и средства разрешения следственных ситуаций. – К., 1991.
18. *Бахин В.П., Биленчук П.Д., Кузьмичев В.С., Филиппова М.А.* Тактические приемы раскрытия преступлений. – К., 1991.
19. *Бахин В.П.* Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / КГУ. – К., 1991.
20. *Бахин В.П.* Допрос: Лекция. – К., 1999.
21. *Бахин В.П., Карпов Н.С.* Преступная деятельность как объект криминалистического изучения: Лекция. – К.: Б.И., 1999.
22. *Бахин В., Когамов М., Карпов Н.* Допрос на предварительном следствии. Уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы. – Алматы, 1999.
23. *Бахин В.П.* Особенности расследования заказных убийств: Лекция. – К.: НАВДУ, 1999.
24. *Бахин В., Байжасаров Б., Когамов М.* Методика расследования заказных убийств: Учебное пособие. – Алматы: Оркениет, 2000.

25. *Бахин В.П., Карпов Н.С., Цымбал П.В.* Преступная деятельность: понятие, характеристика, принципы, изучение: Монография / Под ред. П.В. Мельника. – К., 2001.
26. *Бахин В.П., Карпов Н.С.* Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований за 1980-2002 г.г.). – К., 2002.
27. *Белкин Р.С.* Теория и практика следственного эксперимента / Под ред. А.И. Винберга. – М., 1959.
28. *Белкин Р.С.* Проверка и уточнение показаний на месте: Лекция. – М., 1961.
29. *Белкин Р.С.* Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике. – М.: “Юрид. лит.”, 1964.
30. *Белкин Р.С.* Очерки криминалистической тактики: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД РФ, 1993.
31. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики: В 3 т. – Т. 1: Общая теория криминалистики. – М.: Юристъ, 1997.
32. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики: В 3 т. – Т. 2: Частные криминалистические теории. – М.: Юристъ, 1997.
33. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики: В 3 т. – Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М.: Юристъ, 1997.
34. *Белкин Р.С., Лившиц Е.М.* Тактика следственных действий. – М., 1997.
35. *Берназ В.Д.* Сучасні психологічні можливості пошуково-доказової роботи слідчого // Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю. – Запоріжжя. – 2002. – Ч.2. – С. 7-12.
36. *Берназ В.Д.* Психологічні проблеми розслідування в несприятливих умовах діяльності слідчого // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2002. – № 4. – С. 109-116.
37. *Берназ В.Д.* Особливості використання знань психології під час розслідування злочинів, пов’язаних з наркобізнесом // Науковий вісник Юридичної академії МВС. – 2003. – Спец. випуск № 1. – С. 295-300.
38. *Берназ В.Д.* Структурно-функціональний аналіз следственої діяльності як важливіше средство її совершенствования // Науковий вісник Юридичної академії МВС. – 2004. – Спец. випуск № 1. – С. 46-51.
39. *Берназ В.Д.* Рефлексія в пізнавальній діяльності слідчого // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС. – 2005. – № 1. – С. 67-74.
40. *Біблія або Книги Святого письма Старого і Нового Заповіту.* (із давньоєвропейської й грецької на українську наново перекладена). Ювілейне видання з нагоди Тисячоліття Християнства. Книга буття.
41. *Биленчук П.Д.* Криминалистическое прогнозирование поведения обвиняемого на предварительном следствии: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / КГУ. – К., 1983.
42. *Биленчук П.Д., Перкін В.І.* Тактичні прийоми, тактичні комбінації та тактичні операції в розслідуванні злочинів: Навчальний посібник. – К.: УАВС, 1996.
43. *Биленчук П.Д.* Транснациональная преступность: состояние и трансформация: Учебное пособие для вузов. – К.: “Атика”, 1999.
44. *Биленчук П.Д., Гель А.П.* Основи криміналістичної тактики: Курс лекцій. – Вінниця: Вінницька філія МАУП, 2001.
45. *Богинський В.Є.* Підготовка до допиту підозрюваного // Радянське право. – 1978. – №12. – С. 39-41.
46. *Бокариус Н.С.* Наружный осмотр трупа на месте происшествия или обнаружения его. – Х.: Юрид. изд-во НЮ УССР, 1929. – 188 с.
47. *Бояров В.И.* Убийства, совершенные в процессе противостояния организованных преступных группировок (особенности расследования): Методическое пособие. – Харьков: “КримАрт”, 1997.

48. *Бояров В.І.* Особливості методики розслідування вбивств, скоєних в умовах протистояння злочинних угруповань: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2000.
49. *Бритвич Н.Г.* Теоретические основы и практика предъявления для опознания: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.717. – Харьков, 1968.
50. *Быков В.М.* Криминалистическая характеристика преступных групп / МВД СССР. – Ташкент: Ташкентская высшая школа, 1986.
51. *Быков В.М.* Проблемы расследования групповых преступлений: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Академия МВД РФ. – М., 1992.
52. *Быков В.М.* Лидерство в преступных группах // Законность. – 1997. – №12. – С. 37-40.
53. *Быков В.М.* Признаки организованной преступной группы // Законность. – 1998. – №9. – С. 4-8.
54. *Быховский И.Е.* Осмотр места происшествия. – М., 1973.
55. *Быховский И.Е.* Процессуальные и тактические вопросы проведения следственных действий. Волгоград, 1977.
56. *Быховский И.Е.* Этические вопросы применения технических средств при расследовании преступлений // Теория и практика собирания доказательственной информации техническими средствами на предварительном следствии. – К.: НИиРИО КВШ МВД СССР, 1980.
57. *Быховский И.Е., Корниенко Н.А.* Процессуальные и тактические вопросы применения технических средств при расследовании уголовных дел. Л., 1981.
58. *Быховский И.Е.* Производство следственных действий. Учебное пособие. Л., 1984.
59. *Быховский И.Е., Корниенко Н.А.* Проверка показаний на месте: Учебное пособие / Прокуратура СССР. Ин-т усовер. следств. работников. – Л., 1988.
60. *Быховский И.Е., Глазырин Ф.В., Питерцев С.К.* Допустимость тактических приемов при допросе: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1989.
61. *Бурданова В.С., Быховский И.Е.* Предъявление для опознания на предварительном следствии. – М., 1975.
62. *Бурчак Ф.Г.* Учение о соучастии по советскому уголовному праву. – К.: Наукова думка, 1969.
63. *Вандер М.В., Корниенко Н.А.* Следственный осмотр и предварительное исследование предметов и документов. – Л., 1976.
64. *Васильев А.Н., Карнеева Л.М.* Тактика допроса при расследовании преступлений. – М.: “Юрид. лит-ра”, 1970.
65. *Васильев А.Н.* Тактика отдельных следственных действий. – М.: Юрид. лит., 1981.
66. *Васильев В.А.* Психология осмотра места происшествия. Л., 1986.
67. *Василевич В.В.* Боротьба з озброєними формами організованої злочинності корисливо-насильницького спрямування: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / НАВСУ. – К., 1998.
68. *Весельський В.К.* Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВСУ. – К., 1999.
69. *Весельський В.К., Кузьмічов В.С., Мацішин В.С., Старушкевич А.В.* Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини: Посібник. – К.: НАВСУ, 2004.
70. Відеозапис слідчих дій. – Методичні рекомендації: Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Управління МВС України в Дніпропетровській області. – Дніпропетровськ, 2004.
71. *Виницький Л.В.* Теория и практика освидетельствования на предварительном следствии. Караганда, 1982.

72. *Виницкий Л.В., Пиндюр И.И.* Совершенствование качества осмотров мест происшествий – важное условие повышения уровня расследования преступлений // Повышение эффективности использования...: Сб. науч. тр. Караганда, 1992. – С. 40–51.
73. *Вишня В.Б., Рудик В.М., Шинкаренко І.Р.* Правове регулювання оперативно-розшукової діяльності органі внутрішніх справ (структурно-логічні схеми): Навчальний посібник. – 2-е вид., доп. і перероб. / За ред. І.Р. Шинкаренка. – Д.: Юридична академія МВС, 2005. – 196 с.
74. *Водолазский Б.Ф.* Психология осмотра места происшествия: Учебное пособие. – Омск: ОВШ МВД СССР, 1979.
75. *Волохова О.В.* Тактика предъявления для опознания живых лиц в свете нового уголовно-процессуального законодательства // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе. Часть 2. Сборник научных статей / Под ред. З.Д. Еникеева. – Уфа: РИО БашГУ, 2003. – С. 20-23.
76. *Всеволодов В.Н.* Деякі ознаки, що визначають організовану злочинність // Право України. – 1994. – №5-6. – С. 39-41.
77. *Всеволодов В.Н.* Индивидуальная криминологическая профилактика в отношении организованных преступных групп: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / НАВДУ. – К., 1998.
78. *Галиакбаров Р.Р.* Борьба с групповой преступностью средствами уголовного закона: Учебное пособие. – Саратов: СЮИ МВД России, 1999.
79. *Гаврилов М., Иванов А.* Следственный осмотр при расследовании преступлений в сфере компьютерной информации // Законность. – 2001. – №9. – С. 11-16.
80. *Гапанович Н.Н.* Опознание в следственной и судебной практике (тактика). – Минск: Изд-во БГУ им. В.И. Ленина, 1978.
81. *Гарбузюк В.Б.* Ретельний огляд трупа на місці події – швидке розкриття вбивства // Слідча практика: Збірник / Уклад. А.А. Осауленко. – К.: РВВ МВС України, 2000. – С. 37-38.
82. *Галючек А.А.* Аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності спеціальних підрозділів БОЗ ОВС // Бюлетень обміну досвідом роботи. – 2008. – № 172. – С. 80-84
83. *Гинзбург А.Я.* Опознание в следственной и оперативно-розыскной практике органов ООП: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.717. – М., 1965.
84. *Гинзбург А.Я.* Тактика предъявления для опознания. – М.: “Юрид. лит-ра”, 1971.
85. *Гинзбург А.Я.* Опознание в следственной, оперативно-розыскной и экспертной практике: Учебно-практическое пособие. – М.: Ассоциация работников правоохранительных органов РФ, 1996.
86. *Головецький М.О.* Тактика упізнавання і впізнання на попередньому слідстві: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / МВС України. Ун-т внутр. справ. – Харків, 1999.
87. *Горелов Е.А.* Тактика использования оперативно-розыскных данных при расследовании преступлений: Методическое пособие / Под ред. Л.Н. Гусева. – М., 1964.
88. *Горинов Ю.А., Скоромников К.С.* Видеозапись при расследовании преступлений. М., 1975.
89. *Горенская Е.В.* Признаки организованных преступных структур в сфере нелегального автобизнеса (по материалам северо-кавказского РУБОП) // Проблемы борьбы с организованной преступностью в северо-кавказском регионе (правовой, политический, экономический, национальный аспекты): Материалы Всероссийской науч.-практич. конф. 23-24 ноября 1999 г. – М., 2000. – С. 272-277.
90. *Глазырин Ф.В., Кругликов А.П.* Следственный эксперимент. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1981.
91. *Глазырин Ф.В.* Психология следственных действий: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1983.
92. *Глушков В.О., Долженков О.Ф., Сущенко В.Д.* Стан боротьби з організованою злочинністю в Україні // Науковий вісник НАВСУ. – 1999. – №4. – С. 39-48.

93. *Грамович Г.И.* Фотосъемка места происшествия в ночных условиях // *Вопр. криминалистики и судебной экспертизы.* Минск, 1970. – С. 167–170.
94. *Грамович Г.И.* Особенности осмотра неопознанных трупов. Минск, 1993.
95. *Григорьев В.Н.* Задержание подозреваемого органами внутренних дел: Учебное пособие. – Ташкент, 1989.
96. *Гришаев П.И., Кригер Г.А.* Соучастие по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1959.
97. *Гриб В.Г.* Противодействие организованной преступности: Учебное пособие для вузов / Под ред. А.И. Гурова, В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М., 2001.
98. *Громов В.* Осмотр места происшествия. М., 1931.
99. *Гросс Г.* Руководство для судебных следователей как система криминалистики. – С-Пб., 1908.
100. *Гуляев А.П.* Понятие процессуального задержания лиц, подозреваемых в совершении преступления // *Труды ВНИИ МВД СССР.* - 1975. - № 35. - С. 90-98.
101. *Гуковская Н.И.* Следственный эксперимент (пособие для следователей). – М., Госюриздат, 1958.
102. *Гурев М.С.* Убийства на “разборках” (методика расследования). – СПб: Питер, 2001.
103. *Гуров А.И.* Профессиональная преступность. Прошлое и современность. – М., 1990.
104. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка. Том 4; М.: “Рус. яз.”, 1980. – 683 с.
105. *Денисюк С.Ф.* Система тактичних прийомів обшуку: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Харків, 1999.
106. *Денисюк С.Ф.* Проблеми тактики обшуку в сучасних умовах боротьби з організованою злочинністю // *Вісник Академії правових наук України.* – 1999. – №1(16). – С. 224-227.
107. *Денисюк С.Ф., Шепітько В.Ю.* Обшук у системі слідчих дій (тактико-криміналістичний аналіз): *Наук. - практич. посібник.* – Х.: Консум, 1999.
108. *Джужжа О.М., Моїсєєв О.М.* Проблеми потерпілого від злочину: (кримінологічний та психологічний аспекти): *Навчальний посібник / МВС України.* – К.: УАВС, 1994.
109. *Джужжа О.М., Моїсєєв Є.М., Третьякова Т.А.* Стислий словник кримінологічних термінів: *Навчальний посібник.* / Під заг. ред. О.М. Джужжи. – К.: НАВСУ, 1999.
110. *Джужжа О.М., Іващенко В.О.* Проблеми протидії секс-бізнесу (кримінологічні та кримінально-правові аспекти): *Науково-практичний посібник / МВС України.* – К.: НАВСУ, 2000.
111. *Джужжа О.М., Василевич В.В.* Феномен – організована злочинність // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* – 2001. – №3. - С. 15-25.
112. *Диденко Ф.К.* Применение научно-технических средств и методов при осмотре места происшествия / *Ярослав. гос. ун-т.* – Ярославль, 1989.
113. *Доспулов Г.Г.* Психология допроса на предварительном следствии. – М.: Юрид. лит., 1976.
114. *Долгова А.И., Пахомов В.Д.* Что такое организованная преступность. Определим исходное понятие // *Организованная преступность / Под ред. А.И. Долговой, С.В. Дьякова.* – М.: Юрид. лит., 1989. – С. 7-94.
115. *Довідка:* Статистичні дані МВС України за 2008 рік. – К.: МВС, 2008.
116. *Дмитриев Е.Н., Галяшина Е.И., Кочетков Д.Т.* Организация и ведение фото-, фоно-, видеотек лиц, причастных к совершению преступления. – М, 1992.
117. *Драпкин Л.Я., Карагодин В.Н.* Психологические качества следователя и обучение тактическим приемам допроса // *Формирование профессиональных качеств следователя: Сб. науч. тр. / Редкол.: Озолин В.А. и др.* – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1985. – С. 34-37.
118. *Дулов А.В.* Психологическая подготовка участников к предстоящему следственному действию // *Сибирские юридические записки.* – 1971. – №2. – С. 94-104.

119. Дулов А.В., Нестеренко П.Д. Тактика следственных действий. – Мн.: Высшая школа, 1971.
120. Дулов А.В. Судебная психология. – Минск: ВШ, 1973.
121. Дулов А.В. Тактические операции при расследовании преступлений. – М., 1979.
122. Ефимичев С.П., Кулаги Н.И., Ямпольский А.Е. Допрос. – Волгоград, 1978.
123. Ефимичев С.П., Кулагин Н.И., Ямпольский А.Е. Следственный осмотр. – Волгоград, 1983.
124. Епишин С.С. Организованная преступная группа и ее признаки // Проблемы борьбы с организованной преступностью: Сборник научных трудов. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1990. – С. 81-89.
125. Жогин Н.В., Фаткуллин Ф.Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. – М.: “Юрид. лит.”, 1965.
126. Жигарев Е.С. Тактика использования служебных собак в деятельности органов внутренних дел: Учебное пособие. – М.: МВ ШМ МВД СССР, 1985.
127. Жирный Г.Е., Лукьянчиков Е.Д. Оpozнание – вид криминалистической идентификации (становление, развитие) // Вопросы государства и права Украины. – Донецк, 1993. – С. 88-93.
128. Закатов А.А. Тактика допроса потерпевшего на предварительном следствии: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.717. – Одесса, 1971.
129. Закатов А.А., Ямпольский А.Е. Обыск: Учеб. пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1983.
130. Закатов А.А. Криминалистическое учение о розыске: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / КГУ. – К., 1987.
131. Закатов А.А. Криминалистическое учение про розыск: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВС СРСР, 1988.
132. Зарубей В.В. Організація і тактика розкриття та розслідування квартирних крадіжок, вчинених іноземцями: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 2005.
133. Заяць Д.Д. Ситуаційний підхід до тактики перевірки показань на місці: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Харків, 2005. – 20 с.
134. Законодавче забезпечення оперативно-розшукової діяльності. Збірник нормативно-правових актів / Упорядники: І.В. Сервецький, С.І. Ніколаюк, Р.О. Коніжай, В.І. Лазутко, О.М. Юрченко. – К.: НАВСУ, 2001.
135. Затримання та взяття під варту в Україні: стан, проблеми удосконалення законодавства та практики його застосування: Посібник / За ред. Беци О.В., Мельника М.І. – К.: Атіка, 2002.
136. Звітують слідчі. Брифінг у МВС / Міліція України. – 2001. – №2.
137. Збірник методичних рекомендацій з документування та викриття злочинів у пріоритетних напрямках та галузях економіки. Ч. 3 / Упоряд.: Т.В. Дугенко / За ред. Л.П. Скалозуба, О.М. Джужи. – К.: ДП „Друкарня МВС України”, 2008. – 468 с.
138. Збірник методичних рекомендацій з документування та викриття злочинів у пріоритетних напрямках та галузях економіки. Ч. 2 / Л.П. Скалозуб, В.І. Василичук, В.Д. Сапсай та ін. / За ред. О.М. Джужи. – К.: ДП „Друкарня МВС України”, 2008. – 512 с.
139. Здоровко С.Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями: Автореф. дис... к.ю.н.: 12.00.09. – Харків, 2002.
140. Здоровко С.Ф. Типові тактичні операції при розслідуванні вбивств, вчинених організованими злочинними групами: Метод. рекомендації. – Харків, 2002.
141. Зорин Г.А., Танкевич О.В. Понятие и основные признаки транснациональной преступности. – Гродно: Изд-во Гродненского филиала “Негосударственного института современных знаний”, 1997.
142. Зорин Г.А., Танкевич О.В. Криминалистическая характеристика транснациональных преступных групп. – Гродно: Изд-во Гродненского филиала “Негосударственного института современных знаний”, 1997.

143. *Зуйков Г.Г.* Установление способа совершения преступления при помощи криминалистических экспертиз и исследований. – М., 1970.
144. *Иванов А.Н.* О новом виде обыска // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе. Часть 1: Сборник научных статей / Под ред. З.Д. Еникеева. – Уфа: РИО БашГУ, 2003. – С. 105-109.
145. *Ищенко А.В.* Методологічні проблеми криміналістики: Монографія. – К.: НВТ “Правник”, 1997.
146. *Карпов Н.С.* Использование передового опыта органов внутренних дел по раскрытию и расследованию преступлений в целях совершенствования криминалистической тактики и методики: Автореф. дисс... канд. юрид. наук: 12.00.09 / КВШ МВД СССР. – К., 1989.
147. *Карпов Н.С., Євдокіменко С.В.* Злочинна діяльність / Наукове видання під ред. В.П. Бахіна. – К., 2001.
148. *Карпов Н.С.* Теоретичні основи та практика використання передового досвіду органів внутрішніх справ у протидії злочинній діяльності / Під наук. ред. В.П. Бахіна / Монографія. – К.: НАВСУ, 2003. – 124 с.
149. *Карпов Н.С.* Злочинна діяльність: Монографія. – К.: Вид-во Семенко серія, 2004. – 310 с.
150. *Карнеги Д.* Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей: Пер. с англ. – К.: Наукова думка, 1989.
151. *Карнеева Л.М., Ордынский С.С., Розенблит С.Я.* Тактика допроса на предварительном следствии. – М.: Госюриздат, 1958.
152. *Карнеева Л.М., Ратинов А.Р., Хилобок М.П.* Применение звукозаписи в следственной работе. М., 1967.
153. *Карнеева Л.М.* Тактические основы организации и производства допроса в стадии расследования: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1976.
154. *Картавцев В., Савченко Д.* Організована злочинність та кримінальний закон // Радянське право. – 1991. – №8. – С. 16-19.
155. *Каневский Л.Л.* Организация расследования и тактика следственных действий по делам несовершеннолетних: Учебное пособие / М-во высш. и сред. образования РСФСР. Башкирский гос. ун-т им. 40-летия Октября. – Уфа, 1978.
156. *Калинский А.Э.* Освидетельствование в советском уголовном процессе. Львов, 1964.
157. *Клименко Н.И.* Криминалистическое исследование текстов, выполненных на украинском языке, в уголовном судопроизводстве: Автореф. дисс...к.ю.н.: 12.715 / АН УССР. – К., 1969.
158. *Ковалев М.И.* Соучастие в преступлении. Ч. 2. Виды соучастников и формы соучастия в преступлении // Учен. тр. – Т. 5. – Свердловск: СЮИ, 1962.
159. *Колесниченко А.Н., Матусовский Г.А.* Применение научно-технических средств в работе над следами при осмотре места происшествия. – Харьков: Изд-во Харьк. ун-та, 1960.
160. *Колмаков В.П.* Тактика производства следственного осмотра и следственного эксперимента. – Харьков, 1956.
161. *Колмаков В.П.* Следственный осмотр. – М., 1969.
162. *Комарков В.С.* Суть і умови пред’явлення доказів при допиті обвинуваченого // Радянське право. – 1972. – №2. – С. 55-58.
163. *Комарков В.С.* Тактика пред’явления доказательств на допросе обвиняемого: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Харьков, 1973.
164. *Комарков В.С.* Тактика допроса: Учебное пособие. – Харьков, 1975.
165. *Кондратьев Я.Ю., Глушков В.О., Романюк Б.В.* Стратегія і тактика боротьби з організованою злочинністю та корупцією // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2000. – №2. – С. 60-84.
166. *Кондратьев Я.Ю., Сервецький І.В., Петров В.В., Ніколаюк С.І.* Організована рекетирська діяльність і засоби запобігання та викриття: Навчальний посібник. – К.: НАВСУ, 1997.

167. Коновалова В.Е. Тактика допроса свидетелей и обвиняемых. – Х.: Изд-во Харьковского гос. ун-та им. А.М. Горького, 1956.
168. Коновалова В.О. Негативні обставини і їх значення у розслідуванні злочинів // Радянське право. – 1958. – №6. – С. 41-56.
169. Коновалова В.Е. Психология в расследовании преступлений. – Харьков: Вища школа, 1978.
170. Коновалова В.Е., Сербулов А.М. Тактика допроса при расследовании преступлений. – К.: МВД УССР. СУ, 1978.
171. Коновалова В.Е., Сербулов А.М. Следственная тактика: принципы и функции. – К.: РИО МВД УССР, 1983.
172. Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю. Обыск: тактика и психология: Учебное пособие. – Харьков: Гриф, 1997.
173. Коновалова В.Е., Шепитько В.Ю. Криминалистическая тактика: теории и тенденции: Учебное пособие. – Харьков: Гриф, 1997. – 256 с.
174. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология: Учебное пособие. – Х.: “Консум”, 1999.
175. Коновалова В.Е. Убийство: искусство расследования: Монография. – Харьков: Факт, 2001.
176. Коновалов В. Что такое организованная преступная группа // Законность. – 1993. – №8. – С. 25-28.
177. Коновалов Е.Ф. Осмотр места происшествия (Состояние практики и пути повышения ее эффективности): Уч. пособ. – Мн.: МВШ МВД СССР, 1987.
178. Контемиров В.Т. Криминалистическая характеристика групп в сфере организованной преступности: Автореф. дис... к.ю.н.: 12.00.09 / МВД РФ ВСШ. – Волгоград, 1992.
179. Комиссаров В.И. Правомерность и обоснованность предъявления для опознания // Социалистическая законность. – 1978. – №2.
180. Комиссаров В.И. Научные, правовые и нравственные основы следственной тактики. – Саратов, 1980.
181. Комиссаров В., Гаврилов М., Иванов А. Обыск с извлечением компьютерной информации // Законность. – 1999. – №3. – С. 12-15.
182. Корнієнко М.В. Стан та деякі проблеми боротьби з організованою злочинністю в столиці України // Право України. – 1998. – №11. – С. 17-20.
183. Корухов Ю.Г. Предъявление для опознания на предварительном следствии и в суде. – М., 1968.
184. Костров А.И. Проверка показаний свидетелей на предварительном следствии: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Минск, 1972.
185. Козаченко И.П. Правовые и организационно-тактические основы оперативно-розыскной профилактики преступлений: Дисс... д-ра юрид. наук в виде научного доклада, выполняющего также функции автореферата: 12.00.09 / МВД РФ. НИИ. – М., 1991.
186. Козаченко И.П. Документирование преступных действий: Лекция / МВД СССР. КВШ. Кафедра ОР. – К., 1988.
187. Кочаров Г.И. Опознание на предварительном следствии. – М., 1995.
188. Косоплечев Н.П. Осмотр места происшествия по делам, связанным с применением огнестрельного оружия. М., 1956.
189. Комірчий П.О. Тактичні прийоми документування діяльності організатора злочинної групи, який не бере безпосередньої участі у вчиненні злочинів // Науковий вісник КНУВС. Ч. 2 – К.: КНУВС, 2007. – № 1. – С. 114-126
190. Кубрак П.Н. Криминалистическая характеристика нападений организованными группами на жилище граждан с целью завладения личным имуществом и значение ее расследования этой разновидностью разбоя: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / УАВД. – К., 1993.
191. Кузьмичев В.С. Научные основы и практика реализации принципа внезапности в следственной деятельности: Дисс... к.ю.н.: 12.00.09 / КВШ МВД СССР. – К., 1986.

192. Кузьмичов В.С. Теория и практика следственной деятельности: Монография. – К.: НВТ “Правник”, 1997.
193. Кузьмичов В.С. Следственная деятельность: сущность, принципы, криминалистические приемы и средства осуществления: Дисс... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / УАВС. – К., 1996.
194. Кузьмичов В.С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів: Монографія. – К.: НВТ “Правник”, 2000.
195. Кузьмичов В.С., Прокопенко Г.І. Криміналістика: Навчальний посібник / За заг. ред. В.Г. Гончаренка та Є.М. Моїсеєва. – К.: Юрінком Інтер, 2001.
196. Кузьмичов В.С., Пиріг І.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті: Монографія. – Д.: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. – 168 с.
197. Кулагин Н.И., Порубов Н.И. Организация и тактика допроса в условиях конфликтной ситуации: Учеб. пособие / Под ред. М.И. Зырина. – Мн., 1977.
198. Кузнєцов П.С. Работа со следами на месте происшествия. Следователь: Теория и практика деятельности. Екатеринбург, 1993.
199. Куликов В.И. Обстановка совершения преступлений и ее криминалистическое значение: Автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / МГУ. – М., 1983.
200. Куликов В.И. Основы криминалистической теории организованной преступной деятельности. – Ульяновск: МГУ, 1994.
201. Курашвили Г.К. Изучение следователем личности обвиняемого. М., 1982.
202. Кришевич О.В. Застосування тактичних прийомів для вирішення конфліктів на допиті // Право України. – 2001. – №3. – С. 66-68.
203. Крикунов А.Е., Маевский А.Ф. Тактика и психологические основы предъявления лица для опознания. – К.: НИиРИО КВШ МВД СССР, 1977.
204. Краткое пособие по осмотру места происшествия / Под ред. А.А. Горидько и З.И. Мурзина. – К., 1967.
205. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / Под ред. Т.В. Аверьяновой, Р.С. Белкина. – М.: Новый Юрист, 1997.
206. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – Харків: Право, 1998.
207. Криминалистика: Учебник / Отв. ред. Н.П. Яблоков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001.
208. Криминалистика: Расследование преступлений в сфере экономики: Учебник для вузов / Под ред. В.Д. Грабовского, А.Ф. Лубина. – Нижний Новгород: Нижегородская ВШ МВД России, 1995.
209. Криминалистика: Учебник / Под ред. А.Н. Васильева. – М.: Изд-во МГУ, 1980.
210. Криминалистика и судебная экспертиза. – 1976. – №12. – С. 10-16.
211. Криминалистика / Под ред. В.А. Образцова. – М.: Юрист, 1995.
212. Криминалистика: Учебник / Под ред. А.Г. Филиппова и А.Ф. Волынского. – М.: Изд-во “Спарк”, 1998.
213. Криміналістика: Підручник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2001.
214. Лазутко В.І., Сервецький І.В., Шеломенцев В.П. Організація і тактика оперативно-технічного документування: Монографія / За ред. Я.Ю. Кондратьєва. – К.: НАВСУ, 2000.
215. Ларин А., Власов В. Предъявление предметов для опознания // Социалистическая законность. – 1974. – №6.

216. *Леви А.А., Горинов Ю.А.* Звукозапись и видеозапись ы в уголовном судопроизводстве. М., 1983.
217. *Лисиченко В.К.* Криминалистическое исследование документов (правовые и методологические проблемы): Автореф. дисс... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / КГУ. – К., 1974.
218. *Лисиченко В.К., Козутич І.І.* Негативні обставини та їх значення в розслідуванні злочинів: Монографія. – К.: ДІА, 2002.
219. *Литвинчук А.А.* Методика расследования краж, грабежей и разбойных нападений, совершаемых организованными группами преступников - гастролеров: Автореф. дисс... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Уральская гос. юрид. академия. – Екатеринбург, 1994.
220. *Лісогор В.Г.* Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства: Автореф. дисс... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВС України. – К., 2003. – 20 с.
221. *Лісогор В.Г.* Тактичні прийоми збереження таємниці досудового слідства під час проведення обшуку // Науковий вісник Юридичної академії МВС. – № 3. – 2004. – С. 334-338.
222. *Лісогор В.Г.* Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства: Науково-практичний посібник. – Д.: Юрид. академія МВС. – 2005. – 156 с.
223. *Лукьянчиков Е.Д., Лишенко Н.Д.* Организация и тактика борьбы с умышленными убийствами: Лекция. – К., 1984.
224. *Лукьянчиков Е.Д., Кузьмичев В.С.* Фактор внезапности при производстве неотложных действий по обеспечению возмещения материального ущерба // Пути совершенствования деятельности аппаратов органов внутренних дел. – Ташкент, 1987. – С. 87-91.
225. *Лукьянчиков Е.Д., Кузьмичев В.С.* Тактические основы расследования преступлений: Учебное пособие / МВД СССР; КВШ. – К., 1989.
226. *Лукьянчиков Е.Д.* Особенности расследования преступлений несовершеннолетних: Учеб. пособ. – К.: НИиРИО КВШ МВД СССР, 1990.
227. *Лук'яничков Є.Д., Моїсєєв О.М.* Пред'явлення для впізнання: Навчальний посібник. – Макіївка: Графіті, 1998.
228. *Лукьянчиков Е.Д.* Криминалистическая идентификация объектов по следам памяти. – Донецк: Академия, 1998.
229. *Лук'яничков Є.Д.* Пред'явлення для впізнання при розслідуванні насильницьких злочинів // Бюлетень з обміну досвідом роботи. – 2001. – №131. – С. 3-6.
230. *Лук'яничков Є.Д.* Психологічний контакт і психологічний вплив у тактиці провадження слідчих дій // Бюлетень з обміну досвідом роботи МВС України. – 2002. – №138.
231. *Лук'яничков Б.Є., Лук'яничкова В.Є.* Освідування у справах про злочини, пов'язаних з незаконним бігом наркотиків // Тези доповідей науково-практичної конференції „Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства у сучасних умовах”. Ч.2: НАВСУ. – 2002. – С. 31-33.
232. *Лук'яничков Є.Д.* Виклик на допит: правові, організаційні, тактичні аспекти // Наук. вісник НАВСУ. – 2003. – №2. – С. 228-232.
233. *Лук'яничков Є.Д.* Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти): Автореф. дисс... доктора юрид. наук: 12.00.09 / НАВСУ. – К., 2005. – 36 с.
234. *Лук'яничков Є.Д.* Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: Монографія. – К.: НАВСУ, 2005. – 360 с.
235. *Лукашевич В.Г.* Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий: Учебное пособие. – К.: НИиРИО КВШ СССР, 1989.
236. *Лукашевич В.Г.* Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования: Монография. – К.: Изд-во УАВД, 1993.
237. *Лузгин И.М.* Методологические проблемы расследования. – М., 1973.

238. *Луников В.Д.* Проверка показаний на месте: (теоретические и практические аспекты): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Акад. МВД СССР. – М., 1990.
239. *Лубин А.Ф.* Противодействие расследованию. – Нижний Новгород, 1994.
240. *Лубин А.Ф.* Методология криминалистического исследования механизма преступной деятельности: Автореф. дис... д-ра юрид. наук. – Нижний Новгород, 1997.
241. *Лускатов О.В.* Теорія та практика розслідування нерозкритих злочинів минулих років: Монографія. – Д.: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2008. – 192 с.
242. *Луцник А.* Межі психологічного впливу на допитах // Вісник прокуратури. – 2002. – №3. – С. 93-95.
243. *Любичев С.Г.* Этические основы следственной тактики. – М.: “Юрид. лит.”, 1980.
244. *Лящук В.Н.* Особенности и методы воздействия на лидеров преступного мира, содержащихся в условиях мест лишения свободы // Информационный бюллетень. – 1988. – №10 (1). – С. 42-45.
245. *Макаренко Е.И.* Особенности расследования краж из квартир, совершаемых группой лиц: Учеб. пособие / МВД СССР. ТВШ – Ташкент: НИиРИО, 1986.
246. *Макаренко Є.І., Негодченко О.В., Тертишник В.М.* Огляд місця події. Навчальний посібник. – Дніпропетровськ: ДЮО МВС України, 2001.
247. *Макаренко Є.І., Негодченко О.В., Тертишник В.М.* Експертизи на досудовому слідстві: Навчальний посібник. – Дніпропетровськ: ДЮО МВС України, 2001.
248. *Макаренко Є.І.* Актуальні проблеми криміналістичного забезпечення боротьби з організованою злочинністю // Актуальні проблеми сучасної криміналістики // Матеріали науково-практичної конференції: У 2-х ч., Сімферополь – Алушта, 19-21 вересня 2002 р. – Сімферополь: Доля, 2002. – Ч. 2. – С. 111-120.
249. *Макаренко Є.І., Тертишник В.М.* Розшук і затримання осіб, підозрюваних у наркобізнесі. Навчальний посібник. – Д.: Юридична академія МВС, 2003. – 124 с.
250. *Макаренко Є.І., Тертишник В.М., Лобойко Л.М., Ліпинський В.В., Шиян А.Г.* Дізнання в міліції та в митних органах: Навч. посібник. – Дніпропетровськ: ПП “Ліра ЛТД”. – 2003.
251. *Макаренко Є.І.* Довідник дільничного інспектора міліції: Огляд місця події. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2004. – 210 с.
252. *Макаренко Є.І.* Тактика перевірки й уточнення показань на місці: Лекція. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС, 2004. – 12 с.
253. *Макаренко Є.І.* Розшук підозрюваних (звинувачених) у наркобізнесі. Навчальний посібник. – Д.: Юридична академія МВС, 2005. – 148 с.
254. *Максутов И.Х.* Осмотр места происшествия. Л., 1965.
255. *Манівлець Е.Є.* Реалізація конституційних прав та свобод громадян при проведенні невідкладних слідчих дій: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НУВС. – Харків, 2005.
256. *Маркс Н.А.* Освидетельствование при расследовании преступлений: Автореф. канд. дис. Свердловск, 1980.
257. *Мантуляк Ю.* Деякі питання визначення змісту основних ознак організованої групи // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. Спецвипуск №1 за матеріалами Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів “Актуальні проблеми правознавства очима молодих вчених”. – Хмельницький, 2002. – С. 215-217.
258. *Марчук Є.К.* Кримінологічна та кримінально-правова характеристика злочинних організацій: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / МВС України. Університет внутрішніх справ. – Харків, 1998.
259. *Матусовский Г.А.* Уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы осмотра следов на месте происшествия: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.717 / ВШ МООП СССР. – М., 1965.

260. *Матусовский Г.А.* Экономические преступления: криминалистический анализ. – Харьков: Консум, 1999.
261. *Маццишин В.С., Піщенко Г.І.* Огляд місця у справах про фальшивомонетництво // Право України. – 2001. – №7. – С. 56-59.
262. *Медведев С.И.* Негативные обстоятельства и их использование в раскрытии преступлений: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1973.
263. *Мешикова В.С.* Тактические особенности отдельных следственных действий при привлечении организатора (лидера) преступной группы к уголовной ответственности: Учебное пособие. – Калининград: КЮИ МВД РФ, 1998.
264. *Мешикова В.С.* Криминалистическая характеристика организованной преступности и ее субъектов: Учебно-практическое пособие. – Калининград: Калининградский ЮИ МВД России, 1997.
265. *Методика расследования заказных убийств: Учебное пособие.* – Алматы: Оркениет, 2000.
266. *Методичні рекомендації щодо пред'явлення для визнання на попередньому слідстві № 5483/Кл: Головне слідче управління МВС України; НАВС України.* – К., 2001. – 32 с.
267. *Миронов А.И.* Осмотр места происшествия по делам об убийствах: Учебно-методическое пособие. – М., 1958.
268. *Михайлов А.И., Юрин Г.С.* Обыск. – М., 1971.
269. *Михайлов А.И., Подголин Е.Е.* Письменная речь при производстве следственных действий. М., 1980.
270. *Михайлов М.П.* Нелегальна міграція як прояв організованої злочинної діяльності // Південноукраїнський правничий часопис. – 2007. – № 1. – С. 87-93
271. *Миньковский Г.М.* Организованная преступность: проблемы теории и практики // Борьба с организованной преступностью: проблемы теории и практики / МВД СССР; Академия. – М., 1990. – С. 2-39.
272. *Мотлях О.І.* Тактичні основи проведення обшуку у злочинах, пов'язаних з інформаційними технологіями // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2002. – №2. – С. 157-159.
273. *Настільна книга слідчого: Наук. – практ. Видання для слідчих і дізнавачів / Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін.* – К.: Видавничий дім „Ін Юре”, 2003.
274. *Наукове забезпечення протидії злочинності: Посібник / МВС України. НАВСУ; А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, Я.Ю. Кондратьєв.* – К.: Вид. центр “Просвіта”, 2002.
275. *Немов Р.С.* Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. – 4-е изд. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – Кн. 1: Общие основы психологии.
276. *Новиков С.И., Ярамышьян Ш.Ш.* Следственный эксперимент при расследовании дорожно-транспортных происшествий: Учебное пособие. – К.: НИиРИО КВШ МВД СССР, 1986.
277. *Общая психология: Учебное пособие для студентов пед. институтов / В.В. Богословский, А.А. Степанов, А.Д. Виноградова и др.* – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1981.
278. *Общая психология: Учеб. для студентов пед. ин-тов / А.В. Петровский, А.В. Брушлинский, В.П. Зинченко и др.; Под ред. А.В. Петровского.* 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1986.
279. *Общая психология: Курс лекций для первой ступени педагогического образования / Сост. Е.Н. Рогов.* – М.: ВЛАДОС, 1995.
280. *Овчинский С.С.* Оперативно-розыскная информация. Теоретические основы информационно-прогностического обеспечения оперативно-розыскной и профилактической деятельности органов внутренних дел по борьбе с организованной преступностью. – М., 2000.
281. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: “Рус. яз.”, 1983. – 816 с.

282. *Онучин А.П.* Выявление признаков совершения преступления группой и особенности расследования таких преступлений: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.717 / СЮИ. – Свердловск, 1970.
283. Основные процессуальные и криминалистические положения допроса обвиняемого / Под ред. Ш.М. Мажитова. – Алма-Ата, 1969.
284. Осмотр места происшествия: Справ. следователя / И.Е. Быховский, Е.Н. Викторова, Ю.А. Горинов и др.; Общ. ред. А.А. Леви. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Юрид. лит., 1982.
285. Осмотр места происшествия: Справочное пособие / Под ред. Ю.Ф. Кравченко; МВД Украины; ЭКУ. – К.: Ортис, 1993.
286. Осмотр места происшествия / Биленчук П.Д., Сервецкий И.В., Остапенко А.И. – К., 1993.
287. Осмотр места происшествия по делам о насильственной смерти. Пособие для следователей / Под ред. А.В. Дулова, Н.И. Порубова. Минск, 1995.
288. Основы борьбы с организованной преступностью: Монография / Под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова – М.: “ИНФРА-М”, 1996.
289. Осмотр трупа на месте его обнаружения. Руководство. (под ред. А.А. Малышева). – СПб: Издательство «Лань», 1997. – 288 с.: илл.
290. Осмотр компьютерных средств на месте происшествия: Метод. рекомендации / М.В. Салтевский, М.Г. Щербаковский, В.А. Губанов. – Х.: Академия правовых наук Украины. НИИ изуч. проблем преступности, 1999.
291. Одержання оперативно-розшукової інформації технічними засобами: Монографія / Л.І. Громовенко, Ю.Ф. Жаріков, І.П. Козаченко та ін. – К.: НАВСУ, 1999.
292. Організована злочинність в Україні / М.І. Камлик, Б.В. Романюк, В.Д. Сущенко та ін. / За ред. Я.Ю. Кондратьєва. – К.: НАВСУ, 1999.
293. Организованная преступность: тенденции, перспективы борьбы: Монография. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1999.
294. Організація роботи по виявленню, викриттю та попередженню злочинів в економічній сфері. Агропромисловий комплекс: Навчальний посібник / За ред. М.В. Джиги, Я.Ю. Кондратьєва. – К.: НАВСУ, 2000.
295. Осмотр места происшествия: Практическое пособие / Под ред. А.И. Дворкина. – М.: “Юристь”, 2000.
296. Осмотр места происшествия при расследовании отдельных видов преступлений / Под ред. Н.И. Клименко. – К.: НВТ “Правник”, 2001.
297. *Переверза О.Я.* Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів, їх виявлення і подолання: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000.
298. *Петелин Б.Я.* Психология осмотра места происшествия: Лекция. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1981.
299. *Подголин Е.Е.* Культура следственных действий. Волгоград, 1978.
300. *Попов В.И.* Осмотр места происшествия / Под ред. В.А. Хвана. – М., 1959.
301. *Попов В.И.* Розыскная деятельность в системе уголовного процесса и криминалистики. – Ученые Труды Казахск. ун-та, вып № 8. – Алма-Ата, 1967.
302. *Попов В.И.* Рецидив и организованная преступность. – М., 1998.
303. *Порубов Н.И.* Допрос в советском уголовном судопроизводстве. – Минск: ВШ, 1973.
304. *Порубов Н.И.* Научные основы допроса на предварительном следствии. – Минск: ВШ, 1978.
305. *Порубов Н.И., Солонец С.А.* Эффективность осмотра места происшествия и его роль в раскрытии и расследовании преступлений: Учебное пособие. – Мн.: МВШ МВД СССР, 1989.
306. *Порубов Н.И.* Тактика допроса на предварительном следствии: Учебное пособие. – М., 1998.
307. *Поташник Д.П.* Криминалистическая тактика. – М., 1998.

308. *Потайчук І.В.* Організація та тактика виявлення організованих злочинних груп загальнокримінальної спрямованості: Автореф. дис. ... к.ю.н.: 21.07.04 / ОДУВС. – Одеса, 2008. – 20 с.
309. Попередження, розкриття та розслідування бандитизму: Методичні рекомендації / В.І. Антипов, І.В. Джеміга, Я.Ю. Кондратьєв та ін. – К.: УАВС, 1996.
310. *Плоткин Д., Ищенко Е.* Борьба с бандитизмом: системный подход // Законность. – 2001. – №11. – С. 15-19.
311. *Пишеничий І.В.* Організована транснаціональна злочинність і роль правоохоронних органів у протидії їй: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / НАВСУ. – К., 2000.
312. *Пясковський В.В.* Методика розслідування торгівлі людьми: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВСУ. – К., 2004.
313. *Разумов Э.А., Молибога Н.П.* Осмотр места происшествия. – К.: РИО МВД Украины, 1994.
314. *Рапинов А.Р.* Обыск и выемка. – М.: Госюриздат, 1961.
315. *Рапинов А.Р.* Некоторые вопросы производства обыска // Вопросы криминалистики. – 1961. – №1-2 (16-17). – С. 179-202.
316. *Рапинов А.Р.* Судебная психология для следователей: Учебное пособие. – М.: ВШ МООП СССР, 1967.
317. *Рапинов А.Р., Гаврилова Н.И.* Логико-психологическая структура лжи и ошибки в свидетельских показаниях // Вопросы борьбы с преступностью. – 1982. – №37. – С. 44-57.
318. Розкриття та розслідування злочинів слідчими та оперативними працівниками органів внутрішніх справ: Зб. метод. рек. / Упоряд. А.А. Осауленко, В.А. Ільїн, П.В. Бевзенко та ін. / За ред. П.В. Коляди. – К.: ВПЦ ГШ МВС України, 2008. – 173 с.
319. *Салтевский М.В., Лукашевич В.Г.* Проблемы классификации источников информации и следственных действий в криминалистической тактике // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1984. – №29. – С. 29-35.
320. *Салтевський М.В.* Криміналістика. Підручник: У 2ч. Ч.2. – Харків: Консум, 2001.
321. *Салтевський М.В.* Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник. – К.: Кондор, 2005.
322. *Савченко А.* Транснаціональні злочинні організації // Часопис МВС України. Форпост. – 2001. – № 4. – С. 27-28.
323. *Салиенко В.И.* Принципы правомерного воздействия на допрашиваемых: Учебное пособие. – Хабаровск, 1998.
324. *Самошина З.Г.* Вопросы теории и практики предъявления для опознания на предварительном следствии. – М., 1976.
325. *Самыгин Л.Д., Яблоков Н.П.* Пеступная криминалистическая деятельность как объект криминалистического изучения // Криминалистика: Учебник под ред. Н.П. Яблокова. – М., 1995.
326. *Сафронов С.* Тактика проведення відтворення обстановки та обставин події при розслідуванні тілесних ушкоджень: її особливості // Право України. – 2001. – №1. – С. 64-67.
327. *Сафин Н.Ш.* Допрос несовершеннолетнего подозреваемого в советском уголовном судопроизводстве (процессуальный и криминалистический аспекты). – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1990.
328. *Сервецький І.В.* Організація і тактика боротьби з організованою злочинністю: Лекція / Україна. МВС. НАВС. Кафедра ТПОРР. – К., 1999.
329. *Сервецький І.В., Литвиненко В.І., Шеломенцев В.П.* Історичні передумови виникнення організованої злочинності в Україні // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2002. – №3. – С. 236-242.
330. *Синеокий О.В.* Тактика проведения воспроизведения обстановки и обстоятельств события при расследовании уголовных дел об убийствах: Учебно-практическое пособие / Прок-ра

- Запорожской области. – Запорожье, 1999.
331. *Синюкий О.В.* Планування та організація розслідування кримінальних справ про умисні вбивства, які скоєні в умовах неочевидності: Науково-практичне видання для прокурорів, слідчих та оперативних працівників карного розшуку. – Запоріжжя: Дике Поле, 1999.
 332. *Снигирев А.П., Шинкаренко И.Р., Серебряков И.А.* Применение фотосъемки и видеозаписи при проведении оперативно-розыскных мероприятий: Учебно-практическое пособие. – К., 1997.
 333. *Снигирев А.П., Макаренко Е.И.* Раскрытие, расследование и предупреждение краж из квартир. – Х., 1994.
 334. *Соя-Серко Л.А.* Проверка показаний на месте как самостоятельное следственное действие (уголовно-процессуальное и криминалистическое исследование): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.717. – М., 1966.
 335. *Сокиран Ф.М.* Сучасні концепції психологічного впливу на досудовому слідстві: Монографія / НАВСУ; В.Г. Гончаренко, ред. – К.: НВТ “Правник”, 2002.
 336. *Соловій Я.І.* Організована злочинність як найвища стадія розвитку криміналітету // Науковий вісник НАВСУ. –1999. – № 4. – С. 63-72.
 337. *Соловьев А.Б.* Очная ставка на предварительном следствии. М., 1970.
 338. *Соловьев А.Б.* Использование доказательств при допросе. М., 1981.
 339. *Скалозуб Л.П.* Організація оперативної роботи з викриття злочинів, пов'язаних із незаконним відшкодуванням ПДВ // Бюлетень обміну досвідом роботи. – 2008. – № 173. – С. 7-13
 340. *Скромников К.С., Венецкий А.П.* Обнаружение, фиксация и изъятие следов на месте происшествия: Учебное пособие / Под ред. С.И. Поташкина, 1971. – 40 с.
 341. Следственный осмотр: Учебное пособие / Отв. ред. Кулагин Н.И. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1983.
 342. Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности). Волгоград, 1985.
 343. Следственные действия / Гаврилов А.К., Ефимичев С.П., Михайлов В.А., Туленков П.М. - Волгоград, 1994.
 344. *Стахівський С.М.* Теорія і практика кримінально-процесуального доказування. Монографія. – К., 2005. – 272 с.
 345. *Стратонов В.М.* Відтворення обстановки і обставин події як метод пізнання під час розслідування злочинів: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України. – Х., 2001.
 346. *Строгович М.С.* О судебной этике // Проблемы государства и права на современном этапе. – 1973. – №7. – С. 3-16.
 347. *Строков І.В.* Правомірність та неправомірність обману в слідчій діяльності // Науковий вісник НАВС України. - №3. – 2002. – С. 208-213.
 348. *Сущенко В.Д.* Тіньова економіка та організована економічна злочинність: Навчальний посібник / МВС України. НАВСУ. – К., 1999.
 349. Тактика и психологические основы допроса / Под ред. А.И. Винберга. – М.: “Юрид. лит.”, 1965.
 350. Транснациональная организованная преступность: дефиниции и реальность: Монография. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 2001.
 351. *Тертышник В.М.* Задержание подозреваемого: содержание и процессуальная форма // Вопросы уголовного процесса и криминалистики - М.: ВНИИ МВД СССР, 1988.
 352. *Тертышник В.М.* Этажи преступности и коридоры мафии. – Харьков, 1992.
 353. *Тертышник В.М., Фурман Н.А.* Допрос на предварительном следствии. – Х.: Ксилон, 1996.
 354. *Тертышник В.М.* Обыск: Учебное пособие. – Харьков: Гриф, 1997.

355. *Тертишник В.М.* Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: Монографія. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС України, Арт-Прес, 2002.
356. *Герзчев Н.В.* Некоторые вопросы следственного осмотра места преступления. М., 1955.
357. *Тихоненко В.И.* Операции по задержанию преступников. Лекция. – Омск, 1982.
358. *Горбин Ю.Г.* Освидетельствование на предварительном следствии / Под ред. И.М. Лузгина. Минск, 1983.
359. Тяжкие и особо тяжкие преступления: квалификация и расследование: Руководство для следователей / Под общ. ред. С.Г. Кехлерова; Науч. ред. С.П. Щерба. – М.: Спарк, 2001.
360. *Удалова Л.Д.* Тактико-психологические основы предъявления для опознания и достоверность его результатов: Автореф. дис... к.ю.н.: 12.00.09 / УАВД. – К., 1992.
361. *Удалова Л.Д., Пицхелаури Ш.О.* Використання спеціальних знань у допиті неповнолітнього // Держава і право. – 2002. – №17. – С. 346-349.
362. *Уваров В.Н.* Проверка показаний на месте. – М., 1982.
363. *Усманов У.А.* Тактика допроса на предварительном следствии. – М., 2001.
364. *Федоров Ю. Д.* Осмотр места происшествия. Ташкент, 1969.
365. *Федоров Ю.Д.* Тактика задержания. – Ташкент, 1975.
366. *Федоров Ю.Д.* Логические аспекты осмотра места происшествия. – Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1987.
367. *Фетисенко К.Г., Новицький Г.В.* Організована злочинність: кримінологічні та кримінально-правові проблеми: Монографія. – К.: Академія СБУ, 1999.
368. *Федченко В.М.* Розслідування злочинів слідчою та слідчо-оперативною групою: правові та організаційні засади: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВСУ. – К., 2005.
369. *Федчак І.А.* Зміст та елементи оперативного обслуговування об'єктів і територій // Науковий вісник КНУВС. Ч. 2. – 2008. – № 2. – С. 26-30
370. *Царегородцев А.М.* Ответственность организаторов преступлений. – Омск: Омская высшая школа МВД СССР, 1978.
371. *Цветков П.П.* Предъявление для опознание в советском уголовном процессе. – Л., 1962.
372. *Цветков О.Г.* Впровадження негласних працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ у організовані злочинні групи та злочинні організації (теоретичні, науково-прикладні аспекти): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 21.07.04 / НАВСУ. – К., 2002.
373. *Цимбалюк В.М.* Діяльність спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю по подоланню протидії з боку злочинних формувань: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 21.00.06. / НАВСУ. – К., 1999.
374. *Цимбал М.Л.* Тактика огляду місця події при розслідуванні пожеж: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Харків, 1999.
375. *Циркаль В.В.* Пред'явлення для впізнання за участю спеціаліста // Вісник Київського університету. Вип.. 31. – К., 1990. – С. 65-69.
376. *Ципковский В.П.* Осмотр места происшествия и трупа на месте его обнаружения. – К.: Госмедиздат УССР, 1960. – 320 с.
377. *Цыпленкова Е.В.* Тактика проверки показаний обвиняемого на предварительном следствии: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Свердловский юрид. ин-т. – Свердловск, 1991.
378. *Хайдуков Н.П.* Тактико-психологические основы воздействия следователя на участвующих в деле лиц. - Саратов, 1984.
379. *Хлынцов М.Н.* Проверка показаний на месте. Саратов, 1971.
380. *Хоменко Ф.В.* Застосування науково-технічних засобів при відтворенні обстановки та обставин події // Радянське право. – 1968. – №11. – С. 30-34.
381. *Хоменко Ф.В.* Підготовка слідчого допиту обвинуваченого (Прокурорсько-слідча практика) // Радянське право. – 1975. – №10. – С. 35-40.

382. *Черненко А.П.* Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Х., 2004. – 20 с.
383. *Шабалин В.Е.* Некоторые вопросы предъявления для опознания // Доклады итоговой научной конференции юридических факультетов за 1970 г. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1971. – С. 176-178.
384. *Шакун В.І.* Кримінологічна характеристика злочинності у містах: Навчально-практичний посібник / МВС України; УАВС. – К., 1995.
385. *Шакун В.І.* Влада і злочинність. – К.: “Пам’ять століть”, 1997.
386. *Шобик Б.И.* Проверка и уточнение показаний на месте. – Хабаровск, 1987.
387. *Шепітько В.Ю.* Тактика огляду місця події: Лекція. – Харків: Укр. Держ. юрид. акад., 1994.
388. *Шепітько В.Ю.* Теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія ім. Я. Мудрого. – Х., 1996.
389. *Шепітько В.Ю.* Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. – Х., 2000.
390. *Шепітько В.Ю.* Довідник слідчого. – К.: Видавн. дім “Ін Юре”, 2001.
391. *Шепітько В.Ю.* Теория криминалистической тактики: Монография, Харьков: Гриф, 2002.
392. *Шевченко С.М.* Правові підстави та поняття оперативного огляду // Актуальні питання оперативно-розшукової діяльності та боротьби з організованою злочинністю. – 1997. – №6. – С. 93-97.
393. *Шендрік В.В.* Організована злочинність: погляд практиків // Бюлетень з обміну досвідом роботи. – 2006. – № 166. – С. 48-51
394. *Шиханцов Г.Г.* Юридическая психология: Учебник для ВУЗов / Под ред. В.А. Томсинова. – М.: “Зеркало”, 1998.
395. *Шмидт А.А.* Тактические основы распознавания ложных показаний и избличения лжесвидетелей (Криминалистическое и кримінологическое исследование). – Свердловск, 1973.
396. *Шур Б.В.* Тактика усунення протидії розслідуванню злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами: Автореф. дис. ... к.ю.н. 12.00.09. – Х., 2005.
397. *Юсупов В.В.* Організація і тактика перевірки алібі у досудовому слідстві: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВСУ. – К., 2005.
398. *Яблоков Н.П.* Расследование организованной преступной деятельности. – М.: Юристь, 2002.
399. *Якимов И.Н.* Криминалистика. Уголовная тактика. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1929.
400. *Якимов И.Н.* Осмотр. М., 1935.
401. *Якушин С.Ю.* Тактические приемы при расследовании преступлений. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1983.
402. *Ямпольский А.Е.* Психология допроса подозреваемого: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1978.
403. *Янушко В.И.* Тактика задержания подозреваемых. – Минск, 1981.
404. *Ярамышьян Ш.Ш.* Следственный эксперимент при расследовании автотранспортных происшествий: Автореф. дис... к.ю.н.: 12.00.09 / Харьковский юрид. ин-т. – Харьков, 1982.
405. *Ясь А.А.* Некоторые вопросы использования видеозаписи при производстве опознания // Криминалистика и судебная экспертиза. Вып. 39. – К., 1989.
406. *Яцюк О.В.* Провадження у справах про злочини, що вчинені організованими групами, на досудових стадіях кримінального процесу: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 2005. – 16 с.

ПРО АВТОРА

ЧАПЛИНСЬКИЙ Костянтин Олександрович – докторант кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент, підполковник міліції.

Народився 1 жовтня 1976 року в місті Дніпропетровську. В органах внутрішніх справ з 1993 року. Випускник Дніпропетровського училища міліції МВС України (1996 р.). Працював слідчим у слідчому відділі м. Дніпропетровська. У 2000 році закінчив Національну академію внутрішніх справ України з відзнакою та здобув вищу освіту за спеціальністю “Правознавство”. В 2005 році закінчив Дніпропетровську державну фінансову академію за спеціальністю “Фінанси”.

З 2003 року займається науково-педагогічною діяльністю в системі освіти МВС України. Захистив кандидатську дисертацію “Організація і тактика слідчих дій та оперативно-розшукових заходів при розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями”.

Сфера наукових досліджень: криміналістика, кримінальний процес – вивчення злочинної діяльності, протидія розслідуванню, тактичне забезпечення та удосконалення слідчої діяльності. Автор понад 35 наукових публікацій.

Працює над підготовкою докторської дисертації “Тактичні основи забезпечення досудового розслідування”.

Викладає дисципліни “Криміналістика”, “Організація розкриття та розслідування злочинів”, “Боротьба з протидією розслідуванню злочинів”, “Криміналістичні засоби і методи розкриття та розслідування злочинів на сучасному етапі”.

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ № 6
кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
від 14 січня 2009 року

Головуючий:

Пиріг І.В. – кандидат юридичних наук, полковник міліції, начальник кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ДДУВС (12.00.09);

Присутні:

Макаренко Є.І. – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ДДУВС (12.00.09);

Лускатов О.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ДДУВС (12.00.09);

Чаплинський К.О. – кандидат юридичних наук, доцент, підполковник міліції, доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ДДУВС (12.00.09);

Пантелєєв К.М. – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ДДУВС;

Грищаченко В.В. – кандидат юридичних наук, доцент, підполковник міліції, начальник кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ЗЮІ ДДУВС (12.00.09);

Юнацький О.В. – кандидат юридичних наук, підполковник міліції доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ЗЮІ ДДУВС (12.00.09);

Курта Є.О. – кандидат юридичних наук, капітан міліції, старший викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ЗЮІ ДДУВС (12.00.09);

Плетенець В.М. – викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ДДУВС, старший лейтенант міліції (12.00.09);

Бідняк Г.С. – викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ДДУВС, капітан міліції (12.00.09);

Корзун Д.В. – викладач-методист навчально-методичного центру ДДУВС, майор міліції (12.00.09);

Обшалов С.В. – кандидат юридичних наук, доцент, підполковник міліції, начальник факультету кримінальної міліції ДДУВС (21.07.04);

Казначеев Д.Г. – кандидат юридичних наук, підполковник міліції, начальник кафедри оперативно-розшукової діяльності ДДУВС (21.07.04);

Секретар:

Демидова К.Г. – лаборант кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

ПОРЯДОК ДЕННИЙ:

1. Обговорення монографії доцента кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ кандидата юридичних наук, доцента, підполковника міліції Чаплинського Костянтина Олександровича *“Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями”*.

Доповідь: *Чаплинського К.О.*

Порядок денний схвалений відкритим голосуванням – одноголосно.

СЛУХАЛИ:

1. *По першому питанню* обговорювали монографічне дослідження доцента кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, к.ю.н., доцента Чаплинського Костянтина Олександровича *“Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями”*.

Під час доповіді Чаплинський К.О. зазначив, що в умовах становлення правової і незалежної держави та реформування економічної й політичної систем суспільства в Україні усе більшу актуальність набуває протидія злочинності, зокрема, організованим, яка завдає значної шкоди державі, дестабілізує фінансово-кредитну систему, негативно впливає на стан економіки, ускладнює криміногенну ситуацію. Нині, вона стала одним із факторів, що загрожує національній безпеці держави. Концентрація значних матеріальних цінностей в руках керівників злочинних угруповань обумовлює зростаючий інтерес до їх безпосередньої участі у політичних процесах держави. Останнім часом злочинність набула міжнародного характеру. Злочинні угруповання все активніше долають кордони, утворюючи аналоги транснаціональних компаній, які займаються злочинним бізнесом. Простежується тенденція включення і організованої злочинності України у транснаціональні кримінальні структури. Тому криміногенну ситуацію в країні характеризують вкрай негативно. Спостерігається досить стала тенденція до зміни структури та характеру злочинності. Якісна сторона цього процесу

характеризується появою практично нових для нас видів злочинів (захоплення заручників, злочини у кредитно-фінансовій та податковій сфері), підвищенням “професіоналізму” злочинців, зухвалістю та жорстокістю їх дій. Посилюється її організованість та транснаціональний характер. Соціально-політичні зміни, які відбулися впродовж останніх років в країнах СНД, у тому числі і в Україні, безпосередньо вплинули на міжнародний характер організованої злочинності. На сьогодні Україна як центральноєвропейська держава, що займає важливе геополітичне становище, знаходиться в епіцентрі інтересів міжнародних злочинних угруповань, які намагаються розширити сфери впливу за рахунок проникнення до нашої країни шляхом використання набутого кримінального досвіду, валютних коштів, ультрасучасного технічного забезпечення, апробування нових способів учинення злочинів і захисту своєї злочинної діяльності. Загалом, організована злочинність на сьогодні вимиває величезні кошти з України, що посилює негативні тенденції у розвитку злочинності. Така ситуація вимагає прийняття неординарних і кардинальних рішень, невідкладних законодавчих та організаційно-управлінських заходів щодо удосконалення організації протидії діяльності й розвитку в країні злочинних угруповань та за її межами.

Організована злочинність, як і злочинність взагалі, завжди займала одне з перших місць серед найбільш гострих проблем, що непокоять суспільство. Якщо побутова злочинність наступає на суспільство, діючи проти його інститутів, у тому числі державних, то організована злочинність намагається опиратися на інститути держави, суспільства з метою протиправного використання їх у своїх цілях. Організована злочинність фактично є структурою людського суспільства. Вона пронизує усе суспільство, враховуючи і задовольняючи певним чином потреби різних соціальних груп населення, намагаючись залучити їх до свого кола, щоб мати резерв для власного поповнення. Здебільшого така діяльність практично залишається невикритою. Їй притаманна висока латентність. Злочинці не несуть покарання. Цим порушується принцип невідворотності покарання за вчинені злочини, що у свою чергу, призводить до зростання правового нігілізму серед населення України. Тому захист інтересів юридичних та фізичних осіб і держави у сфері боротьби зі злочинністю на сьогодні має цілу низку невирішених правових, організаційних і тактичних проблем.

На сьогодні злочинність має тенденцію до зростання, про що свідчать статистичні дані Державного комітету статистики України. Незважаючи на зменшення виявлених організованих груп та злочинних організацій, зокрема, 2001 р – 770 ОГ та ЗО, 2002 р. – 722, 2003 р. – 634, 2004 р. – 695, 2005 р. – 551, 2006 р. – 572, 2007 р. – 559, спостерігається неухильне зростання вчинюваних

ними злочинів, відповідно, 2001 р – 6703 злочини, 2002 р. – 6467, 2003 р. – 6159, 2004 р. – 5582, 2005 р. – 7741, 2006 р. – 7358, 2007 р. – 7689. Також необхідно вказати і на зростання вчинюваних злочинними групами тяжких та особливо тяжких злочинів, зокрема, 2001 р – 3970 злочинів, 2002 р. – 4743, 2003 р. – 4792, 2004 р. – 4639, 2005 р. – 6734, 2006 р. – 6608, 2007 р. – 6742. Суттєво збільшилася і кількість злочинних груп із корумпованими зв'язками.

Однією з причин кримінальної ситуації, яка склалася в Україні, є недостатня наукова розробка проблеми, відсутність уявлення про стратегію і тактику цієї боротьби, а також правової, криміналістичної, кримінологічної й оперативно-розшукової концепції та відповідних наукових розробок й рекомендацій щодо протидії організованій злочинній діяльності в Україні. Зростання рівня організованої злочинності в Україні може бути стабілізовано поєднанням законодавчих, організаційних і тактичних заходів та наукових розробок. Одним із основних завдань, які повинна вирішувати наука криміналістика у вказаному напрямі – актуалізація наукового та методичного забезпечення боротьби зі злочинністю, підвищення її результативності шляхом впровадження у діяльність органів внутрішніх справ найновіших наукових досліджень, розробок та передового досвіду.

Для вітчизняної правової науки розробка правових, організаційних та тактичних заходів протидії злочинності в умовах сьогодення є значною мірою новим напрямом наукового пошуку. Вагомий внесок у вивчення цієї проблеми зробили відомі вчені: Ю.П. Аленін, Л.І. Аркуша, Т.В. Авер'янова, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.М. Биков, В.І. Бояров, В.В. Василевич, В.М. Всеволодов, В.І. Галаган, В.О. Глушков, Н.О. Гуторова, О.І. Гуров, О.М. Джу́жа, В.Є. Емінов, О.О. Зака́тов, Г.А. Зо́рін, С.Ф. Зо́ровко, А.В. Іще́нко, Н.С. Ка́рпов, Н.І. Климе́нко, І.П. Ко́заченко, М.В. Ко́рнієнко, В.А. Ко́лесник, В.О. Ко́новалова, П.М. Ку́брак, В.І. Ку́ліков, В.С. Ку́зьмічов, В.К. Ли́сиченко, Є.Д. Лу́к'яничков, В.Г. Лу́кашевич, О.А. Ли́твинчук, Є.І. Ма́каренко, Є.К. Ма́рчук, Г.А. Ма́тусовський, В.С. Ме́шкова, І.В. Пше́ничний, М.В. Са́лтевський, І.В. Се́рвецький, О.П. Сні́гер'єв, В.Д. Су́щенко, В.С. Овчи́нський, О.П. Ону́чін, О.Г. Цве́тков, В.М. Ци́мбалюк, В.І. Ша́кун, В.Ю. Ше́п'ятко, М.П. Я́блоков та багато інших вчених. Водночас, не зважаючи на наявність глибоких та змістовних наукових досліджень, які мають практичну спрямованість, правоохоронні органи України на сьогодні не мають достатньо ефективної організаційно-правової та практичної концепції, яка б кардинально вирішувала проблеми протидії організованій злочинності у державі. Вказане свідчить про недостатню розробленість цієї проблеми та відсутність сучасної концепції тактичного забезпечення

розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями, в Україні. Отже, одним із головних завдань, які повинна вирішувати наука криміналістика у забезпеченні боротьби з організованою злочинністю, є тактичне забезпечення досудового розслідування з урахуванням сучасних потреб практики протидії організованій злочинній діяльності. Наведені чинники визначають актуальність теми дослідження.

Головна мета дослідження – розробка теоретичних і практичних основ тактичного забезпечення розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями. Виходячи з викладеного, мета наукової роботи полягає у вирішенні наукової проблеми – на основі вивчення вітчизняної судово-слідчої практики, узагальнення позитивного зарубіжного досвіду висвітлити тактичні основи забезпечення розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями, із урахуванням потреб правоохоронної практики.

В обговоренні монографії Чаплинського К.О. “Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями” взяли участь усі присутні на засіданні кафедри.

виступили:

1. *Кандидат юридичних наук Пиріг І.В.* зазначив, що тема монографічного дослідження Чаплинського К.О. “Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями” є дійсно актуальною. Сьогодні в Україні організована злочинність вже набула ознак міжнародної та поширює свій вплив як на фінансово-кредитну й банківську системи, так і на сферу зовнішньоекономічної діяльності – вивіз стратегічної та інших видів сировини й матеріалів, відмивання грошей та вкладання їх у нерухомість, цінні папери, валюту, коштовності, фінансування комерційної діяльності. Посилились процеси відмивання грошей шляхом вкладання їх у легальну економіку або вивозу за кордон. Дана ситуація дійсно потребує прийняття оригінальних невідкладних законодавчих й організаційно-управлінських заходів. Варто, зазначити, що динамічні зміни у характері організованої злочинності і умовах боротьби з нею наочно демонструють недостатність старих засобів та методів правової, організаційної, технічної і тактичної протидії злочинності і необхідність їх істотного оновлення, вдосконалення та розвитку. Усе це потребує нових, нерідко нетрадиційних й оригінальних підходів до організації і здійснення боротьби зі злочинністю. Безумовно, однією з причин кримінальної ситуації, яка склалася в Україні, є

недостатня наукова розробка проблеми, відсутність уявлення про стратегію і тактику цієї боротьби, а також правової, кримінологічної, криміналістичної й оперативно-розшукової концепції та відповідних наукових рекомендацій щодо протидії злочинності в Україні. Зростання рівня злочинності в Україні може бути стабілізовано поєднанням законодавчих, організаційних і тактичних заходів та наукових розробок. Одним із основних завдань, які повинна вирішувати наука криміналістика у вказаному напрямі – актуалізація наукового та методичного забезпечення боротьби з організованою злочинністю, підвищення її результативності шляхом впровадження у діяльність органів внутрішніх справ найновіших наукових досліджень, розробок та передового досвіду. З огляду на зазначене, можна констатувати, що наукова розробка Чаплинського К.О., є достатньо актуальною, практично значущою та вчасною як з позиції науки, так і з нагальних потреб сучасної правоохоронної практики.

Висновок: рукопис монографії Чаплинського К.О. “Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями” схвалити і подати на розгляд та затвердження Вченою радою Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

2. *Кандидат юридичних наук Лускатов О.В.* зазначив, що розвиток України як суверенної, демократичної та правової держави передбачає встановлення надійного заслону негативним явищам, чинникам, що реально загрожують безпеці країни. Особливе занепокоєння викликає злочинність, її прилаштуваність до нових умов, набуття нею активного, агресивного та все більш організованого характеру. Тривалість функціонування організованих злочинних угруповань пов’язана з модернізацією форм та способів протидії правоохоронним органам, злочинним впливом на доказову інформацію і учасників кримінального судочинства. Захисний механізм від викриття злочинних груп удосконалюється, стає витонченим, охоплює значну кількість суб’єктів. У таких умовах важливого значення набуває постановка і вирішення завдання щодо розробки тактичних основ забезпечення досудового розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями. Розбудова України як демократичної, незалежної і правової держави відбувається у складних умовах сьогодення та знаходиться у прямій залежності від стану справ щодо протидії організованим злочинній діяльності. Динаміка та структура організованої злочинності на сьогодні зберігає тенденцію до розширення, охоплюючи усю територію України, близького та далекого зарубіжжя. Зокрема, на підставі статистичних даних МВС України можна зробити висновок, що останнім часом простежується зростання

кількості злочинних угруповань, а відповідно і вчинюваних ними злочинів. Отже, визначення стану розкриття та розслідування злочинів цієї категорії свідчить про наявність недоліків в оперативно-розшуковій та слідчій діяльності правоохоронних органів.

За час існування України як незалежної держави не достатньо уваги приділялось питанням протидії організованим злочинним проявам; особливостям організації і тактики проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів з розслідування даної категорії злочинів; особі лідера злочинних угруповань та ін. Зважаючи на це, актуальність монографічного дослідження, проведеного Чаплинським К.О. не викликає сумнівів. Головною метою дослідження є розробка теоретичних і практичних основ тактичного забезпечення досудового розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями. Виходячи з викладеного, мета наукової роботи полягає у вирішенні наукової проблеми – на основі вивчення вітчизняної судово-слідчої практики, узагальнення позитивного зарубіжного досвіду висвітлити тактичні основи забезпечення розслідування вказаної категорії злочинів.

Під час наукового дослідження автор здійснив криміналістичний аналіз організованої злочинності; розглянув поняття, види та місце злочинних угруповань в структурі організованої злочинності; надав криміналістичну характеристику лідера та інших суб'єктів злочинних угруповань; запропонував тактичні прийоми проведення окремих слідчих дій під час розслідування організованої злочинної діяльності.

Висновок: рукопис монографії Чаплинського К.О. “Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями” схвалити і подати на розгляд та затвердження Вченою радою Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

3. *Кандидат юридичних наук, доцент Грицаченко В.В.* вказав, що наукова розробка К.О. Чаплинського без перебільшення має актуальне значення з точки зору забезпечення відповідними криміналістичними рекомендаціями діяльності спецпідрозділів по боротьбі з організованою злочинністю України, які займаються розкриттям та розслідуванням злочинів, учинених організованими групами та злочинними організаціями. Останнім часом злочини, що учинені злочинними угрупованнями, отримали значне поширення і є одним із способів нелегального, неконтрольованого збагачення. Способи організованої злочинної діяльності постійно змінюються, урізноманітнюються та ускладнюються, характеризуються виконанням заходів щодо приховування слідів, що відповідно створює значні

перешкоди для їх своєчасного виявлення та розслідування. Статистичні дані органів внутрішніх справ, прокуратури та судів різних рівнів свідчать про те, що значна частина порушених кримінальних справ про злочини зазначеної категорії протягом значного періоду залишаються не закінченими. До суду з обвинувальним вироком направляється лише 25 % порушених кримінальних справ. Зазначене свідчить про низьку ефективність діяльності правоохоронних органів з протидії організованій злочинній діяльності. У більшості випадків причиною такої ситуації є відсутність необхідних оновлених апробованих наукових розробок з цієї проблематики та відсутність належних знань у співробітників слідчих та оперативних підрозділів БОЗ.

Автор на підставі теоретичних пошуків, проведених емпіричних досліджень визначив особливості розслідування злочинів, учинених злочинними групуваннями. В процесі дослідження здійснено криміналістичний аналіз організованої злочинності, розглянуто особливості формування і функціонування злочинних груп, надано характеристику членам злочинних угруповань, висвітлено тактику проведення окремих слідчих дій та особливості взаємодії слідчих та оперативних підрозділів під час їх провадження. Варто зазначити, що обґрунтованість і достовірність основних наукових положень, висновків й рекомендацій роботи підтверджується емпіричними даними статистики МВС України, прокуратури та судів різних рівнів, результатами вивчення кримінальних та оперативно-розшукових справ, анкетування і опитування співробітників оперативних та слідчих підрозділів, які розкривають та розслідують злочини, що учинені злочинними угрупованнями. Зважаючи на це, робота Чаплинського К.О. є актуальною та важливою для практики з протидії організованій злочинній діяльності. Монографічне дослідження містить науково-обґрунтовані та практично-спрямовані пропозиції, які, на нашу думку, значно удосконалять діяльність органів внутрішніх справ щодо виявлення, розкриття та розслідування вказаної категорії злочинів.

Висновок: рукопис монографії Чаплинського К.О. “Тактичне забезпечення розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями” схвалити і подати на розгляд та затвердження Вченою радою Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

4. *Кандидат юридичних наук, професор Макаренко Є.І.* зазначив, що розбудова нової правової, демократичної держави неможлива без докорінного покращення усіх видів державної діяльності, у тому числі й діяльності з розкриття та розслідування злочинів. Розслідування злочинів обґрунтовано відносять до

одного з специфічних та складних видів суспільної діяльності. Відбувається воно у суворій відповідності до вимог кримінально-процесуального законодавства та за тактичними рекомендаціями, що розробляються на його основі. В умовах постійного зростання злочинності, і в першу чергу найбільш суспільно небезпечних її форм, перед вченими та працівниками практичних органів постає завдання розробки та застосування принципово нових технологій розслідування кримінальних справ взагалі та проведення окремих слідчих дій, зокрема, спрямованих на вилучення, збирання та дослідження доказової інформації. Особливу групу слідчих дій складають ті, які спрямовані на отримання інформації від людей. Правоохоронна практика свідчить, що останнім часом значно знизилась активність населення у наданні правоохоронним органам відомостей про злочин та злочинців, навіть у тих випадках, коли вони такою інформацією володіють. Мотиви такої поведінки найрізноманітніші, зокрема, недовіра правоохоронним органам, небажання марно гаяти особистий час, побоювання помсти з боку злочинців та ін. Тому такі обставини підлягають з'ясуванню та глибокому дослідженню, що дозволить враховувати їх для удосконалення законодавства та науково обґрунтування тактики провадження слідчих дій, яка б забезпечувала фізичну та психологічну недоторканість свідків, потерпілих та інших осіб, які своєю інформацією сприяють розкриттю та розслідуванню злочинів.

На сьогодні, незважаючи на прийняття Закону „Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві”, ще не існує надійного механізму захисту потерпілих, свідків та інших осіб, які беруть участь у розслідуванні кримінальних справ, і в першу чергу тих, які пов'язані з діяльністю організованих злочинних угруповань. Зростання злочинності, зрощування її із державним апаратом, підвищення технічної оснащеності, ускладнення зв'язку між членами злочинних угруповань та інші негативні чинники, безумовно, досить ускладнюють і без того непросту діяльність правоохоронних органів і, насамперед, органів внутрішніх справ, зі своєчасного і якісного попередження, розкриття, розслідування та профілактики злочинів. У багатьох випадках злочинна діяльність практично залишається невикритою. Їй притаманна висока латентність. Злочинці не несуть покарання. Цим порушується принцип невідворотності покарання за учинені злочини, що у свою чергу, призводить до зростання правового нігілізму серед населення України. Тому захист інтересів юридичних та фізичних осіб і держави взагалі у сфері боротьби зі злочинністю має цілу низку невирішених правових та організаційних проблем. Одним із основних завдань, які повинна вирішувати наука у вказаному напрямі – актуалізація наукового та

методичного забезпечення боротьби зі злочинністю, підвищення її результативності шляхом впровадження у діяльність органів внутрішніх справ найновіших наукових досліджень, розробок та передового досвіду. З огляду на зазначене, можна констатувати, що монографія Чаплинського К.О., є достатньо актуальною, практично значущою та вчасною як з позиції науки, так і з нагальних потреб сучасної правоохоронної практики.

Висновок: рукопис монографії Чаплинського К.О. “Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями” схвалити і подати на розгляд та затвердження Вченою радою Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Після виступів науковців *Пиріг І.В.* зазначив, що на рукопис монографії Чаплинського К.О. “Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями” надійшло 4 позитивні рецензії від:

1) доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, полковника міліції *Кузьмічова В.С.* (Київський національний університет внутрішніх справ, проректор по роботі з персоналом та міжнародних зв'язків);

2) доктора юридичних наук, професора *Лук'янчикова Є.Д.* (Київський національний університет внутрішніх справ, професор кафедри кримінально-правових дисциплін);

3) доктора юридичних наук, професора, полковника міліції *Стахівського С.М.* (Київський національний університет внутрішніх справ, начальник кафедри кримінального процесу);

4) старшого прокурора відділу нагляду за додержанням законів спеціальними підрозділами та іншими установами, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю, прокуратури Дніпропетровської області *Журавльової С.А.*

Тексти рецензій на монографічне дослідження було зачитано усім присутнім.

Після обговорення рукопису монографії Чаплинського К.О. “Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями” головуючий зазначив, що надійшла єдина пропозиція – схвалити монографію і подати на розгляд та затвердження Вченою радою Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Обговоривши монографію доцента кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, к.ю.н., доцента Чаплинського К.О. “Тактичне забезпечення розслідування

злочинів, вчинених злочинними угрупованнями”, кафедра

вирішила:

1. Схвалити монографію доцента кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії університету кандидата юридичних наук, доцента Чаплинського Костянтина Олександровича “*Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями*” та подати на розгляд і затвердження Вченою радою Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

2. Усі необхідні матеріали направити до секретаріату Вченої ради (Тіщенковій С.О.).

Рішення прийняте відкритим голосуванням – одноголосно.

**Начальник кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
факультету з підготовки слідчих ДДУВС
кандидат юридичних наук
полковник міліції
14 січня 2009 р.**

І.В. Пиріг

Секретар

К.Г. Демидова

ІНФОРМАЦІЯ

на засідання Вченої ради Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ щодо рекомендації до друку рукопису монографії **“Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями”** доцента кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії, кандидата юридичних наук, доцента, підполковника міліції Чаплинського Костянтина Олександровича

1. *Актуальність теми.* В умовах становлення правової і незалежної держави та реформування економічної й політичної систем суспільства в Україні усе більшу актуальність набуває протидія злочинності, зокрема, організованим, яка завдає значної шкоди державі, дестабілізує фінансово-кредитну систему, негативно впливає на стан економіки, ускладнює криміногенну ситуацію. Нині, вона стала одним із факторів, що загрожує національній безпеці держави. Концентрація значних матеріальних цінностей в руках керівників злочинних угруповань обумовлює зростаючий інтерес до їх безпосередньої участі у політичних процесах держави. Останнім часом злочинність набула міжнародного характеру. Організовані злочинні угруповання все активніше долають кордони, утворюючи аналоги транснаціональних компаній, які займаються злочинним бізнесом. Простежується тенденція включення і організованої злочинності України у транснаціональні кримінальні структури. Зважаючи на це, криміногенну ситуацію в країні характеризують вкрай негативно. Така ситуація вимагає негайного прийняття неординарних і кардинальних рішень, невідкладних законодавчих та організаційно-управлінських заходів щодо удосконалення організації протидії діяльності й розвитку в країні організованих злочинних угруповань і за її межами.

Одним із основних завдань, які повинна вирішувати наука у вказаному напрямі – актуалізація наукового та методичного забезпечення боротьби зі злочинністю, підвищення її результативності шляхом впровадження у діяльність органів внутрішніх справ найновіших наукових досліджень, розробок та передового досвіду. Зважаючи на це, монографічне дослідження Чаплинського К.О. є актуальним та вчасним як з позиції теорії, так і з сучасних потреб правоохоронної практики.

2. *Головна мета дослідження* – розробка теоретичних і практичних основ тактичного забезпечення розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями. Отже, мета наукової роботи полягає у вирішенні наукової проблеми – на основі вивчення вітчизняної судово-слідчої практики, узагальнення

позитивного зарубіжного досвіду висвітлити тактичні основи забезпечення розслідування вказаних злочинів з урахуванням потреб правоохоронної практики.

3. *Монографія складається з 2-х розділів, кожний з яких містить 3 підрозділи. Загальний обсяг монографічного дослідження – 375 сторінок.*

4. На рукопис монографії отримано *4 позитивні рецензії* від:

- доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, полковника міліції *Кузьмічова Володимира Сергійовича* (Київський національний університет внутрішніх справ, проректор по роботі з персоналом та міжнародних зв'язків);
- доктора юридичних наук, професора *Лук'янчикова Євгена Дмитровича* (Київський національний університет внутрішніх справ, професор кафедри кримінально-правових дисциплін);
- доктора юридичних наук, професора, полковника міліції *Стахівського Сергія Миколайовича* (Київський національний університет внутрішніх справ, начальник кафедри кримінального процесу);
- старшого прокурора відділу нагляду за додержанням законів спеціальними підрозділами та іншими установами, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю, прокуратури Дніпропетровської області *Журавльової Світлани Анатоліївни*.

5. 14 січня 2009 року монографія була подана до розгляду на засідання кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (протокол № 6).

За підсумками обговорення колектив кафедри дійшов висновку про те, що обговорюваний рукопис монографії “Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями” (автор Чаплинський К.О.), задовольняє відповідним вимогам і має бути поданий на розгляд і затвердження Вченою радою Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ та рекомендований до опублікування.

**Начальник кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
факультету з підготовки слідчих ДДУВС
кандидат юридичних наук
полковник міліції
14 січня 2009 р.**

І.В. Пиріг

РЕЦЕНЗІЯ

на монографічне дослідження

“Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями” докторанта кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ кандидата юридичних наук, доцента Чаплинського Костянтина Олександровича

В умовах становлення правової і незалежної держави та реформування економічної й політичної систем суспільства в Україні усе більшу актуальність набуває протидія злочинності, зокрема, організований, яка завдає значної шкоди державі, дестабілізує фінансово-кредитну систему, негативно впливає на стан економіки, ускладнює криміногенну ситуацію. Нині, вона стала одним із факторів, що загрожує національній безпеці держави. Концентрація значних матеріальних цінностей в руках керівників злочинних угруповань обумовлює зростаючий інтерес до їх безпосередньої участі у політичних процесах держави. Останнім часом злочинність набула міжнародного характеру. Організовані злочинні угруповання все активніше долають кордони, утворюючи аналоги транснаціональних компаній, які займаються злочинним бізнесом. Простежується тенденція включення і організованої злочинності України у транснаціональні кримінальні структури. Тому криміногенну ситуацію в країні характеризують вкрай негативно.

Спостерігається досить стала тенденція до зміни структури та характеру злочинності. Якісна сторона цього процесу характеризується появою практично нових для нас видів злочинів (захоплення заручників, злочини у кредитно-фінансовій та податковій сфері), підвищенням “професіоналізму” злочинців, зухвалістю та жорстокістю їх дій. Посилюється її організованість та транснаціональний характер.

Соціально-політичні зміни, які відбулися впродовж останніх років в країнах СНД, у тому числі і в Україні, безпосередньо вплинули на міжнародний характер організованої злочинності. На сьогодні Україна як

центральноєвропейська держава, що займає важливе геополітичне становище, знаходиться в епіцентрі інтересів міжнародних злочинних угруповань, які намагаються розширити сфери впливу за рахунок проникнення до нашої країни шляхом використання набутого кримінального досвіду, валютних коштів, ультрасучасного технічного забезпечення, апробування нових способів учинення злочинів і захисту своєї злочинної діяльності. Загалом, організована злочинність на сьогодні вимиває величезні кошти з України, що посилює негативні тенденції у розвитку злочинності.

Така ситуація вимагає негайного прийняття неординарних і кардинальних рішень, невідкладних законодавчих та організаційно-управлінських заходів щодо удосконалення організації протидії діяльності й розвитку в країні організованих злочинних угруповань та за її межами.

Одним із основних завдань, які повинна вирішувати наука у вказаному напрямі – актуалізація наукового та методичного забезпечення боротьби зі злочинністю, підвищення її результативності шляхом впровадження у діяльність органів внутрішніх справ найновіших наукових досліджень, розробок та передового досвіду.

Ознайомлення зі змістом наукової роботи дозволяє дійти висновку про те, що тема монографічного дослідження відрізняється певними елементами наукової новизни та практичної корисності. Сподіваємося, що порушення і розв'язання нагальних проблем тактичного забезпечення розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями, сприятиме підвищенню ефективності діяльності органів внутрішніх справ з протидії організованій злочинній діяльності. Зважаючи на це, монографічне дослідження Чаплинського К.О. є актуальним та вчасним як з позиції теорії, так і з сучасних потреб правоохоронної практики.

У науковій роботі автором здійснено криміналістичний аналіз організованої злочинності, висвітлено її поняття та ознаки; розглянуто поняття, види та місце злочинних угруповань в структурі організованої злочинності;

надано криміналістичну характеристику лідера та інших суб'єктів злочинних угруповань; запропоновано тактичні прийоми проведення окремих слідчих дій під час розслідування злочинів вказаної категорії із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Вирішення поставлених завдань відбувалось із урахуванням сучасної наукової думки та чинного законодавства. Достовірність та обґрунтованість висновків підтверджується емпіричними даними статистики МВС України, результатами вивчення кримінальних справ, опитування та анкетування працівників правоохоронних органів.

Однак, незважаючи на загальну позитивну оцінку проведеного наукового дослідження, слід звернути увагу і на деякі недоліки та зауваження.

1. В першому розділі монографії автор виділяє низку ознак, що характеризують організовану злочинну групу. Але не можна погодитись з твердженням автора про те, що “наявність хоча б однієї з перелічених ознак свідчить про стійкість, а тому й про організованість групи”. Наприклад, факт використання злочинцями сучасних технічних засобів чи зброї сам по собі ще не свідчить про стійкість та організованість злочинного угруповання. Вважаємо, що про організованість злочинної групи свідчить наявність сукупності декількох вказаних автором ознак.

2. Ніяк не можна погодитись з пропозицією автора залучати слідчого до участі у проведенні оперативно-розшукових заходів навіть з метою викриття організованого злочинного угруповання і притягнення його членів до кримінальної відповідальності. Слідчий як процесуальна особа не може бути суб'єктом оперативно-розшукової діяльності і такі дії лежать за межами його компетенції.

3. Спірною є пропозиція автора стосовно доцільності закріплення окремого слідчого за кожним обвинуваченим, який входить до складу організованого злочинного угруповання.

4. Досліджуючи організацію і тактику проведення окремих слідчих дій, необхідно було більше уваги приділити особливостям і актуальними проблемам взаємодії співробітників слідчих та оперативних підрозділів при розслідуванні злочинів, учинених злочинними угрупованнями.

Проте вважаємо, що висловлені зауваження є дискусійними і не мають незаперечного характеру, а тому не впливають суттєво на загальну позитивну оцінку проведеного наукового дослідження, але можуть бути предметом плідної дискусії.

Незважаючи на вказані зауваження, дана наукова розробка є змістовним, самостійним та завершеним монографічним дослідженням, обґрунтованим науковими висновками.

В цілому, на підставі викладеного можна рекомендувати монографічне дослідження “Тактичне забезпечення розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями”, що підготовлене докторантом кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ Чаплинським К.О., до опублікування.

**Доктор юридичних наук, професор
заслужений юрист України
полковник міліції**

В.С. Кузьмічов

РЕЦЕНЗІЯ

на монографічне дослідження

“Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями” докторанта кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ кандидата юридичних наук, доцента Чаплинського Костянтина Олександровича

Організована злочинність, як і злочинність взагалі, завжди займала одне з перших місць серед найбільш гострих проблем, що непокоять суспільство. Якщо побутова злочинність наступає на суспільство, діючи проти його інститутів, у тому числі державних, то організована злочинність намагається опиратися на інститути держави, суспільства з метою протиправного використання їх у своїх цілях. Організована злочинність фактично є структурою людського суспільства. Вона пронизує усе суспільство, враховуючи і задовольняючи певним чином потреби різних соціальних груп населення, намагаючись залучити їх до свого кола, щоб мати резерв для власного поповнення. Здебільшого така діяльність практично залишається невикритою. Їй притаманна висока латентність. Злочинці не несуть покарання. Цим порушується принцип невідворотності покарання за вчинені злочини, що у свою чергу, призводить до зростання правового нігілізму серед населення України. Тому захист інтересів юридичних та фізичних осіб і держави у сфері боротьби зі злочинністю на сьогодні має цілу низку невирішених правових, організаційних й тактичних проблем.

Останнім часом організована злочинність набула міжнародного характеру. Простежується тенденція включення і організованої злочинності України у транснаціональні злочинні структури. Однією з причин кримінальної ситуації, яка склалася в Україні, є недостатня наукова розробка проблеми, відсутність уявлення про стратегію і тактику цієї боротьби, а також правової, криміналістичної, кримінологічної й оперативно-розшукової концепції та відповідних наукових розробок й рекомендацій щодо протидії організованій злочинній діяльності в Україні.

Динамічні зміни у характері організованої злочинності і умовах боротьби з нею наочно демонструють недостатність старих засобів та методів правової, організаційної, технічної і тактичної протидії злочинності і необхідність їх істотного оновлення, вдосконалення та розвитку із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики. Отже, зростання рівня організованої злочинності в Україні може бути стабілізовано поєднанням законодавчих, організаційних і тактичних заходів та наукових розробок. Зважаючи на це, монографія Чаплинського К.О. є актуальною та вчасною як з позиції теорії, так і з сучасних потреб правоохоронної практики протидії злочинам вказаної категорії.

У монографічному дослідженні автор намагався удосконалити тактику проведення окремих слідчих дій та оперативно-розшукових заходів при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями. У науковій роботі висвітлені тактичні прийоми проведення слідчих оглядів, одночасних обшуків, допитів членів злочинних угруповань (їх лідерів) та очних ставок між ними, пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки і обставин події у виді перевірки показань на місці та слідчого експерименту.

Під час наукового дослідження та обґрунтування основних висновків автором використовувались ґрунтовні положення загальної теорії права, криміналістики, кримінального процесу, кримінального права, кримінології, оперативно-розшукової діяльності, юридичної психології та інших наук, що визначає його комплексний характер. Вирішення поставлених перед автором роботи завдань відбувалось із урахуванням сучасної наукової думки, чинного законодавства та нагальних потреб правоохоронної практики.

Обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків та рекомендацій монографічного дослідження підтверджується емпіричними даними статистики МВС України та судів різних рівнів, результатами вивчення кримінальних справ й оперативних матеріалів, анкетування і опитування оперативних та слідчих співробітників, які розкривають та розслідують злочини,

що учинені злочинними угрупованнями.

Однак, незважаючи на загальну позитивну оцінку проведеного наукового дослідження, слід звернути увагу і на деякі недоліки та зауваження.

1. Так, на нашу думку, деякі висновки автора за їх сутністю відображають загальновідомі, інколи не досить конкретизовані положення, на що необхідно звернути увагу. Наприклад, це стосується аналізу понять “лідер” та “організатор”, обґрунтування доцільності максимального скорочення часу проведення очних ставок тощо.

2. У першому розділі монографії автор уточнює поняття організованої злочинності, але вважаємо недоцільним давати нове чи незначно уточнювати існуюче визначення організованої злочинності, оскільки воно достатньо широко розглянуто у доступній для широкого загалу науковців і практиків науковій літературі.

3. Вважаємо недоцільним пропоноване автором роботи проведення впізнання поза можливостей візуального контакту з особою, яку впізнають, з використанням спрямованих джерел світла та неосвітленої частини кімнати. Це може сприйматись людиною як порушення етичних норм, намагання принизити, “засліпити” особу і, окрім того, мети проведення впізнання саме таким чином можна не досягти оскільки члени злочинних угруповань та їх лідери можуть запам’ятати (впізнати) особу, яка упізнає, за ознаками голосу, загальними рисами та іншими ознаками.

4. На наш погляд, із урахуванням напряму монографічного дослідження, воно було б більш привабливим, якби автор більше уваги приділив розгляду правових засад та питанням організації і тактики оперативно-розшукових заходів, а також проблемам взаємодії слідчих та оперативних працівників, які входять до складу слідчо-оперативних груп.

Висловлені критичні зауваження та недоліки є дискусійними і не мають принципового характеру, а тому не впливають на загальну позитивну оцінку

проведеного наукового дослідження. Загалом, рецензована наукова робота є самостійним та завершеним монографічним дослідженням.

Висновок:

Монографічне дослідження Чаплинського Костянтина Олександровича “Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями” відповідає вимогам, що пред’являються до даного виду робіт, автор провів плідне наукове дослідження та продемонстрував вміння глибокого аналізу складних наукових проблем.

Монографію Чаплинського К.О. “Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями” можна рекомендувати до опублікування.

**Доктор юридичних наук
професор**

Є.Д. Лук’янчиков

РЕЦЕНЗІЯ

на монографічне дослідження, що підготовлене докторантом кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ підполковником міліції Чаплинським К.О., за темою “Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями”

Розвиток України як суверенної, демократичної та правової держави передбачає встановлення надійного заслону негативним явищам, чинникам, що реально загрожують безпеці країни. Особливе занепокоєння викликає злочинність, її прилаштуваність до нових умов, набуття нею активного, агресивного та все більш організованого характеру. Тривалість функціонування організованих злочинних угруповань пов'язана з модернізацією форм та способів протидії правоохоронним органам, злочинним впливом на доказову інформацію і учасників кримінального судочинства. Захисний механізм від викриття злочинних груп удосконалюється, стає витонченим, охоплює значну кількість суб'єктів. У таких умовах важливого значення набуває постановка і вирішення завдання щодо розробки тактичних основ забезпечення досудового розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями.

Розбудова України як демократичної, незалежної і правової держави відбувається у складних умовах сьогодення та знаходиться у прямій залежності від стану справ щодо протидії організованій злочинній діяльності. Динаміка та структура організованої злочинності на сьогодні зберігає тенденцію до розширення, охоплюючи усю територію України, близького та далекого зарубіжжя. Зокрема, на підставі статистичних даних МВС України можна зробити висновок, що останнім часом простежується зростання організованих злочинних угруповань, а відповідно і учинених ними злочинів.

Так, на сьогодні злочинність має тенденцію до зростання, про що свідчать

статистичні дані Державного комітету статистики України. Незважаючи на зменшення виявлених організованих груп та злочинних організацій, зокрема, 2001 р – 770 ОГ та ЗО, 2002 р. – 722, 2003 р. – 634, 2004 р. – 695, 2005 р. – 551, 2006 р. – 572, 2007 р. – 559, спостерігається неухильне зростання вчинюваних ними злочинів, відповідно, 2001 р – 6703 злочини, 2002 р. – 6467, 2003 р. – 6159, 2004 р. – 5582, 2005 р. – 7741, 2006 р. – 7358, 2007 р. – 7689. Також необхідно вказати і на зростання вчинюваних злочинними групами тяжких та особливо тяжких злочинів, зокрема, 2001 р – 3970 злочинів, 2002 р. – 4743, 2003 р. – 4792, 2004 р. – 4639, 2005 р. – 6734, 2006 р. – 6608, 2007 р. – 6742. Суттєво збільшилася і кількість злочинних угруповань із корумпованими зв'язками.

Отже, визначення стану розкриття та розслідування злочинів цієї категорії свідчить про наявність недоліків в оперативно-розшуковій та слідчій діяльності правоохоронних органів.

За час існування України як незалежної держави не достатньо уваги приділялось питанням протидії організованим злочинним проявам; особливостям організації і тактики проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів з розслідування даної категорії злочинів; особі лідера злочинних угруповань та ін. Зважаючи на це, актуальність монографічного дослідження, проведеного Чаплинським К.О. не викликає сумнівів.

Головною метою дослідження є розробка теоретичних і практичних основ тактичного забезпечення досудового розслідування злочинів, учинених злочинними угрупованнями. Виходячи з викладеного, мета наукової роботи полягає у вирішенні наукової проблеми – на основі вивчення вітчизняної судово-слідчої практики, узагальнення позитивного зарубіжного досвіду висвітлити тактичні основи забезпечення досудового розслідування злочинів вказаної категорії із урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Під час наукового дослідження автор здійснив криміналістичний аналіз організованої злочинності; розглянув поняття, види та місце злочинних

угруповань в структурі організованої злочинності; надав криміналістичну характеристику лідера та інших суб'єктів злочинних угруповань; запропонував тактичні прийоми проведення окремих слідчих дій під час розслідування організованої злочинної діяльності.

Позитивно оцінюючи рецензовану наукову роботу, необхідно звернути увагу і на деякі недоліки та зауваження.

1. Так, у монографічному дослідженні автор пропонує уникати відкритих конфліктів під час розслідування організованої злочинної діяльності, зазначаючи, що вони не сприяють досудовому слідству, а призводять до напруженості. Однак, саме факт порушення кримінальної справи та провадження досудового слідства відносно членів організованих злочинних угруповань та їх лідерів вже є конфліктом, причому відкритим – між слідчим та підозрюваними (обвинуваченими). Стосовно ж конфліктів, які співробітники оперативних та слідчих підрозділів повинні оцінювати у злочинній групі з метою її руйнування або дискредитації лідера, то їх форма (приховані чи відкриті) на досягнення поставленої мети не впливають.

2. Автор недостатньо уваги приділив питанням способу вчинення злочинів організованими злочинними угрупованнями, оскільки він є важливим елементом для поєднання різноманітних епізодів (фактів) злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

3. Наукова робота була б більш привабливою, якщо б автор у монографії розглянув психологічні аспекти характеристик лідера та інших суб'єктів організованих злочинних угруповань.

4. В монографії, на нашу думку, не вказано про можливість отримання доказової інформації при розслідуванні даної категорії злочинів за допомогою таких засобів, як слідчий огляд предметів та документів; зняття інформації з каналів зв'язку; застосування технічних засобів, її фіксації в процесі проведення оперативно-розшукових заходів. Зокрема, огляд предметів і документів дозволяє

слідчому отримати інформацію, яка вказує на ознаки учинення злочину злочинним угрупованням, а із запису телефонних розмов можна отримати інформацію про склад злочинної групи, плани підготовки, учинення й приховання злочинів, роль кожного члена групи у злочинній діяльності, місце й час зустрічей тощо.

Висловлені критичні зауваження та недоліки є дискусійними і не мають принципового характеру, а тому не впливають на загальну позитивну оцінку проведеного Чаплинським К.О. наукового дослідження.

В цілому, на підставі викладеного можна рекомендувати монографічне дослідження, що підготовлене докторантом кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ підполковником міліції Чаплинським К.О. за темою “Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями”, до опублікування.

**Доктор юридичних наук,
професор**

С.М. Стахівський

РЕЦЕНЗІЯ

на наукову роботу, що підготовлена докторантом кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ підполковником міліції Чаплинським К.О., за темою “Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями”

Наукова робота К.О. Чаплинського без перебільшення має актуальне значення з точки зору забезпечення відповідними криміналістичними рекомендаціями діяльності спецпідрозділів БОЗ України, які займаються розкриттям та розслідуванням злочинів, учинених організованими групами та злочинними організаціями.

Останнім часом злочини, що учинені злочинними угрупованнями, отримали значне поширення і є одним із способів нелегального, неконтрольованого збагачення. Способи організованої злочинної діяльності постійно змінюються, урізноманітнюються та ускладнюються, характеризуються виконанням заходів щодо приховування слідів, що відповідно створює значні перешкоди для їх виявлення та розслідування.

Статистичні дані органів внутрішніх справ, прокуратури та судів різних рівнів свідчать про те, що значна частина порушених кримінальних справ про злочини зазначеної категорії протягом значного періоду залишаються не закінченими. До суду з обвинувальним вироком направляється лише 25 % порушених кримінальних справ. Зазначене свідчить про низьку ефективність діяльності правоохоронних органів з протидії організованої злочинної діяльності. У більшості випадків причиною такої ситуації є відсутність необхідних оновлених апробованих наукових розробок з цієї проблематики та відсутність належних знань у співробітників слідчих та оперативних підрозділів БОЗ.

Автор на підставі теоретичних пошуків, проведених емпіричних

досліджень визначив особливості розслідування злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями. В процесі дослідження здійснено криміналістичний аналіз організованої злочинності, розглянуто особливості формування і функціонування злочинних груп, надано характеристику членам злочинних угруповань, висвітлено тактику проведення окремих слідчих дій та особливості взаємодії слідчих та оперативних підрозділів під час їх провадження.

Варто зазначити, що обґрунтованість і достовірність основних наукових положень, висновків й рекомендацій роботи підтверджується емпіричними даними статистики МВС України, прокуратури та судів різних рівнів, результатами вивчення кримінальних та оперативно-розшукових справ, анкетування і опитування співробітників оперативних та слідчих підрозділів, які розкривають та розслідують злочини, що учинені злочинними угрупованнями.

Зважаючи на це, робота Чаплинського К.О. є актуальною та важливою для практики з протидії організованій злочинній діяльності. Монографічне дослідження містить науково-обґрунтовані та практично-спрямовані пропозиції, які, на нашу думку, значно удосконалять діяльність органів внутрішніх справ щодо виявлення, розкриття та розслідування вказаної категорії злочинів.

Однак, незважаючи на загальну позитивну оцінку проведеного дослідження, в науковій роботі є спірні, недостатньо аргументовані положення та деякі інші недоліки.

Так, на нашу думку, автору необхідно було розглянути проблемні питання організації взаємодії спецпідрозділів по боротьбі з організованою злочинністю України з іноземними правоохоронними та контролюючими органами, що надало б монографії більше практичної спрямованості та корисності.

Під час дослідження автору необхідно було більше уваги приділити тактиці оперативно-розшукових заходів. На наш погляд, слід було ґрунтовніше підійти до розробки конкретних тактичних прийомів (зокрема, щодо суворого додержання конспірації джерела отримання інформації та нерозголошення даних досудового

слідства тощо) до оперативно-розшукової діяльності та розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями. Це важливо, оскільки особливості виявлення, розкриття та розслідування вказаних злочинів, поряд з іншими важливими чинниками, проявляються у широкому використанні оперативних можливостей органів досудового розслідування.

Висловлені критичні зауваження та недоліки є дискусійними і не мають принципового характеру, а тому не впливають на загальну позитивну оцінку проведеного наукового дослідження.

В цілому, на підставі викладеного можна рекомендувати монографічне дослідження “Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями”, що підготовлене докторантом кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ підполковником міліції Чаплинським К.О., до опублікування.

**Старший прокурор відділу нагляду
за додержанням законів спеціальними підрозділами
та іншими установами, які ведуть боротьбу
з організованою злочинністю прокуратури
Дніпропетровської області**

С.А. Журавльова